

594.

30к-2
2954

Пралетары ўсіх краёў, злучайцеся

ІНСТЫТУТ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ
DAS INSTITUT FÜR WEISSRUTHENISCHE KULTUR

АДДЗЕЛ III. СЭРЫЯ I-IV. КНИГА 2.

П Р А Ц А

НАВУКОВАГА ТАВАРЫСТВА ПА ВЫВУЧЭНЬНЮ БЕЛАРУСІ

П Р Ы

БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАЙ АКАДЭМІІ
СЕЛЬСКАЕ ГАСПАДАРКІ Ў ГОРКАХ

Т О М II-i

A R B E I T E N

der Gelehrten Gesellschaft zur Erforschung Weissrutheniens

B E I

**der Weissruthenischen Staatlichen Akademie
Für Landwirtschaft in Gorky**

B A N D II

ГОРЫ-ГОРКІ, БССР.

Друкарня і Камнядрук Акадэміі

1 9 2 7

1941

Надрукована ў ліку 1000 прымернікаў згодна пастановы Кіраўніцтва
Навуковага Таварыства ад 29 верасня 1926 г.

Старшыня Таварыства, Правадзейны Член Інстытуту
Беларускай Культуры, праф. Ф. В. ЛЮНГЭРСГАЎЗЭН.

Горкі, 10 студзеня 1927 г.

Гөррайлігбел № 20636.

Заказ № 294, тыраж 1000 экз.

З в е с т .

	<i>Стар.</i>
1. Праф. Н. Н. Полежаў. Сялянскае каняводтва б. Мари- леўскай, Менскай, Віцебскай і Віленскай губерняў за час 1888— 1912 г.г.	1
2. С. І. Журык. Летняе ўтрыманьне мясцовых беларускіх ка- роў на сеяных травах	35
3. А. І. Карльсен. Уплыў самазапылкаваньня і крыжавога запыл- каваньня на завязваньне і зьменнасьць пладоў у яблынь	47
4. Праф. М. І. Бурштэйн. Матар'ялы да вывучэньня садоў- ніцтва Беларусі. II. Садовая гаспадарка А. Сіцько на Мазыршчыне	56
5. Праф. А. В. Ключароў і дац. В. П. Жыван. Спроба выву- чэньня мясцовых палявых культур. II. Пшаніцы	70
6. А. І. Берзін. Мікрарэльеф і яго ўплыў на разьвіцьцё азімага жыта	82
7. Б. С. Бойка. Будова рыначнай часткі бюджэту сялянскіх гаспадарак Мазырскае, Калінінскае і Аршанскае акруг за 1924— 1925 г.г. паводле бюджэтн. абследван. ЦСКБ	98
8. М. А. Дуброўскі. Сялянскія заробаткі па Мазырскай, Ка- лінінскай і Аршанскай акругах паводле даных ЦСКБ за 1924— 1925 год	132
9. Дац. К. М. Коратнаў. Выхад прадуктаў сухой перагонкі торфу	152
10. Праф. С. П. Мольнік. Сучасны стан „Старога Парку“ пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі	154
11. Праф. В. І. Пераход. Беларускія лясы мясцовага значэньня	183
12. Праф. Ф. В. Люнгэргоўзен. Да пытаньня аб пастаноўцы курсу беларусазнаўства ў Вышэйшых Навучальных Установах СССР	189
13. М. М. Ганчарык. Беларускія назовы расьлін. ч. I.	194
14. Справаздача Навуковага Таварыства па вывучэньню Бела- русі пры Б. Д. С. Г. А. у Горках Інстытуту Беларускай Культуры (за 9 сакавіка 1926 г. да 15 сакавіка 1927 г.)	217

Inhaltsverzeichnis.

	Seite.
1. Prof. N. N. Pelechow. Die bäuerliche Pferdezzucht in den ehemaligen Gouvernements von Minsk, Mohilew, Witebsk und Wilna in den Jahren von 1888-1912	1
2. S. I. Shurik. Die Fütterung von Kühen der weissruthenischen Landrasse auf angesäten Futtergräsern während des Sommers	35
3. A. I. Karlsen. Die Einwirkung von Selbstbefruchtung und von Kreuzungsbefruchtung auf die Keimbildung und die Veränderlichkeit des Früchte	47
4. Prof. M. Burstein. Die Versuchs-Gartenbauwirtschaft des Bauern A. Sizko im Mosyr'schen Kreise	56
5. Prof. A. W. Kljutscharoff und W. P. Shiwan. Mitteilungen über die Abarten des Weizens in Weissruthenien	70
6. A. I. Bersin. Das Mikrorelief des Geländes und sein Einfluss auf die Entwicklung bes Roggens	82
7. B. S. Boika. Der Zusammenhang in der Anteilnahme des Budgets der bäuerlichen Wirtschaften des Orschaschen, Kalininschen und Mosyr'schen Kreises auf dem Absatzgebiete (Markte) für die Jahre 1924-1925.	98
8. M. A. Dubrowsky. Der Arbeitsverdiensts der Bauern im Mosyr'schen, Kalininschen und Orschaschen Kreise für die Jahre 1924-1925	132
9. K. Korotkoff. Das Ergebniss von Produkten bei Trockener Destillation von Torf	152
10. Prof. S. P. Melnik. Der gegenwärtige Zustand des „Alten Parkes“ der Weissruthenischen Staatlichen Akademie für Landwirtschaft.	154
11. Prof. W. I. Perechod. Weissruthenische Wälder von lokaler Bedeutung	183
12. Prof. F. W. Lungershausen. Zur Frage über die Stellungnahme des Kurses der Forschungskunde von Weissruthenien in den höheren wissenschaftlichen Anstalten	189
13. M. M. Gantscharyk. Weissruthenische Benennungen von Pflanzen	194
14. Der Rechenschaftsbericht der Gelehrten Gesellschaft zur Erforschung Weissrutheniens bei der Weissruthenischen Staatlichen Landwirtschaftlichen Akademie in Gorky an das Institut für Weissruthenische Kultur (vom 9. März 1926 bis zum 15. März 1927).	217

Праф. Н. Н. ПЕЛЕХАЎ.

Сялянскае каняводзтва б. Магілёўскай, Менскай, Віцебскай і Віленскай губэрняў за час 1888-1912 г.г.

(паводле даных вайскова-конскіх перапісаў).

Пры умовах дробнае распыленае сялянскае гаспадаркі Беларусі, ды к таму-ж яшчэ ў значнай ступені занятай промысламі, конь зьяўляецца галоўным фактарам гаспадаравання. („Сельское хозяйство Белорусской ССР и мероприятия к его восстановлению“. Стар. 41).

Тыя змены, што адбываюцца ў колькасці і ў разьмеркаванні коняў паміж розных тыпаў гаспадаркі у межах кожнага тыпу паасобна, могуць служыць паказчыкамі таго кірунку, у якім ідзе разьвіцьцё гаспадарчага жыцця нашай земляробчай старонкі. Да гэтага трэба яшчэ дадаць, што ў гэтай частцы дасьледваньня мы стаім на цвёрдым грунту фактаў (П.А. Выхляв: „Очерки из русской сель.-хоз. действительности“. Частка II, стар. 82).

Даныя вайскова-конскіх перапісаў даюць магчымасьць уявіць працэс зьмен у сялянскіх гаспадарках пры розных эканамічных умовах. (П. Маслов, „Аграрный вопрос в России“. Разьдзел X).

Разьвіцьцё сельскае гаспадаркі Беларусі ў значнай меры будзе залежаць ад таго, наколькі меркаваньні Дзяржпляну і Акрплянаў будуць адпавядаць грунтоўнаму ўхілу сельска-гаспадарчай эвалюцыі краю. Дзеля таго, каб зразумець гэты ўхіл, патрэбна вывучэньне мінулага сельскае гаспадаркі; без гэтага мы ня можам уявіць сабе яе сучаснасьць і прадбачыць будучыны. Але вывучэньне эвалюцыі сельскае гаспадаркі надта цяжка, з прычыны надзвычайнай складанасьці і шырыні паняцьця сельска-гаспадарчай сапраўднасьці і браку даных для яе характарыстыкі ў мінулым. Каб уцяміць сабе сельска-гаспадарчую супраўднасьць цалком і дасачыць яе мінулыя змены, патрэбен шэраг падрыхтоўчых работ, якія датычацца эвалюцыі асобных галін сельскае гаспадаркі. Наша праца зьяўляецца спробаю вывучэньня гісторыі сялянскага каняводзтва паводле даных вайскова-конскіх перапісаў за 1888, 1894, 1900, 1906 і 1912 г. г. Мы лічым, што гэткай спроба ня будзе лішняю, маючы на ўвазе, што з боку мясцовых працаўнікоў чуваць скаргі на тое, нібы „жывёлаводзтва ў статыстыцы даваеннага часу высветляна найбольш слаба“ і к таму-ж амаль што выключна ў губэрніальных падрахунках. Апроч таго кажуць, што „крыніцы (статыстыкі жывёлаводзтва) укладзены паводле справаздачных матар'ялаў розных адміністрацыйных асоб і устаноў (валасныя праўленьні), чаму і не адмяняюцца асабліва дакладнасьцю“ (Р.А. Бонч-Осмоловский, „Эволюция сельского хозяйства Белоруссии с 80-х годов до настоящего времени.“ Часопісь „Советское строительство“ № 1, 1926 г.). Матар'ялы, што служаць крыніцаю для нашай працы, у значнай

меры пазбаўлены паказаных недахопаў. Аб матар'ялах вайскова-конскіх перапісаў П. А. Віхляеў кажа гэтак: „Дзякуючы ўстанаўленьню вайскова-конскай павіннасьці ў Расіі, статыстыка працоўнае скаціны разьвілася куды больш за дасьледваньня якога іншага боку расійскай сельскай гаспадаркі“. Паказаўшы далей на пэрыядычнасьць перапісаў, як на іх каштоўную асаблівасьць, што дае магчымасьць меркаваць аб эвалюцыі каняводзтва, П. А. Віхляеў адзначае, што „гэтулькі багаты матар'ял адмяняецца, апроч таго, надзвычайнаю для афіцыйнай расійскай сельска-гаспадарчай статыстыкі дакладнасьцю, а разам з тым стараннасьцю і падрабязнасьцю таблічнага падвядзеньня“. („Очерки из русской сельско-хозяйственной действительности“. Стар. 82).

Дзякуючы гэтым асаблівасьцям, а таксама з прычыны таго, што перапісы ўкладзены ў павятовым маштабе; вывучэньне вайскова-конскіх перапісаў робіцца цікавым шмат з якіх бакоў: па першае, яно паказвае, як моцна і у якім кірунку з боку якасьці і колькасьці зьмяняецца каняводзтва за той ці іншы пэрыяд часу; па другое, яно паказвае, як зьмяніліся за гэты час умовы сельска-гаспадарчага вырабу, дзеля таго, што ў вініку шчыльнай сувязі гэтага вырабу, з жывым рухавіком — канём, усякая значная зьмена ў сельскай гаспадарцы так ці інакш адбіваецца на каняводзтве, а таму паводле зьмен аднаго кірунку мы можам гадаць аб зьменах у другім. Нарэшце даныя вайскова-конскіх перапісаў могуць быць паказчыкамі таго, як з працягам часу мяняўся ровень гаспадарчай моцы, а значыцца і заможнасьці сялян; яны сьведчаць таксама аб ступені дыфэрэнцыраваньня сялянства наогул.

У літаратуры даныя вайскова-конскіх перапісаў скарысталіся пераважна для высьвятленьня апошняга пытаньня, г. з. пытаньня аб дыфэрэнцыраваньні сялянства; гэтае пытаньне, як вядома, доўгі час было прадметам спрэчак паміж народнікаў і марксыстых. Гэтага мы тут зусім ня будзем чапаць, бо лічым, што яно досыць ужо высьветлена працаю марксыстых: Леніна¹⁾, Мартава²⁾ і Румянцава³⁾ і народнікаў: Віхляева⁴⁾, Чарнянкова⁵⁾ і Пешахонава⁶⁾, а таксама працаю Суханава⁷⁾.

Нас, як заатэхнікаў, цікавяць галоўным чынам зьмены сялянскага каняводзтва Беларусі ў залежнасьці ад умоў яе гаспадаркі, тым больш, што работ па гісторыі сялянскага каняводзтва ў нас амаль што няма, калі ня лічыць памянёную вышэй працу П. А. Віхляева. У гэтым сялянскаму каню зусім не пашанцавала, асабліва, калі параўнаваць яе з канём эздавым, па гісторыі якога мы маем цэлы шэраг каштоўных работ⁸⁾.

Для зручнасьці параўнаньня даных перапісаў, адпаведныя табліцы за розныя гады злучаны намі ў адну. Апроч таго, некаторыя лічбы перапісаў намі не адзначаны, дзеля таго што яны ня маюць істотнага значэньня, напр., колькасьць чатырохгодак, за тое намі ўведзена графа ма-

¹⁾ Развитие капитализма в России. „Сравнение военно-конских переписей за 1888-91 и 1896-1900 годы“. Стар. 84-003.

²⁾ „Аграрный вопрос в России“. Разьдзел IX і X.

³⁾ „К вопросу об эволюции крестьянского хозяйства“ („Очерки реалистического мировоззрения“).

⁴⁾ „Очерки из русской сельско-хозяйственной действительности“. Частка I і II.

⁵⁾ „К характеристике крестьянского хозяйства“, Вып. I.

⁶⁾ „Из теории и практики крестьянского хозяйства“ і інш. артыкулы (Журнал „Русское Богатство“).

⁷⁾ „К вопросу об эволюции сельского хозяйства“.

⁸⁾ Напр. „Известия комиссии по изучению рысистого коннозаводства“, Р. Р. Провоханскім „К вопросу о передаче по наследству масти в орловском коннозаводстве“ Н. Сопляков („Вестник Сельского Хозяйства“ 1914 г.) і шмат іншых.

ламерак, г. з. коняй ніжэй 1 дарш. 14 вяршкоў, што, як мы лічым, вельмі важна для характарыстыкі якасці коняй, але чаго няма ў табліцах перапісаў, Данія аб колькасці гаспадарак чатырохконных, пяці,—шасці і г. д.—конных мы злучаем у адну графу шмат конных двароў, каб не заграмаджаць артыкулу лічбовым матар'ялам. Абсалютыя лічбы перапісу пераведзены намі на адносныя, што і дае магчымасць іх параўнання.

Увесь лічбовы матар'ял мы разбіваем на тры вялікіх аддзелы: на першае матар'ял, які характарызуе каняводтва з эканамічнага боку, г. з. з боку каняўласніцтва; па другое, матар'ял, што характарызуе змены ў кірунку канягадоўлі ці каняпрыплоду і нарэшце, матар'ял, што паказвае на якасныя змены сялянскага каня, ці на яго росласць.

Пры разглядзе нашых даных перш за ўсё кідаецца ў вочы, што каняводтва далёка не аднастайна як у розных раёнах Беларусі за адзін і той-жа час, так і ў розныя перыяды часу ў адным і тым-жа раёне. Далей, нельга ня ўбачыць, што ў залежнасці ад мясцовых умоў каняводтва па розных раёнах церпіць змены ня толькі па ступені інтэнсіўнасці, але і змены па розных кірунках, інакш кажучы, рознастайна па розных раёнах ня толькі статыка, а і дынаміка каняводтва. Зразумела, што іншага нельга было і чакаць, ведаючы рознастайнасць натуральна-гістарычных і эканамічных умоў розных раёнаў Беларусі.

Дзеля таго, каб змены ў каняводстве, што відаць з даных перапісаў, былі зразумелы, патрэбна хоць-бы коратка ўказаць на грунтоўныя рысы эвалюцыі сельскае гаспадаркі ў Беларусі за перыяд, каторы мы вывучаем.

Усе аўтары, што пісалі аб гэтым, у галоўным згодны паміж сабою: рост с.-г. вырабу Беларусі йшоў двума шляхамі—шляхам пашырэння карыснай с. г. плошчы і шляхам інтэнсіфікацыі вырабу. З гэтага часу глыбока змяніўся стасунак угодзьдзяў паміж сабою; гэтак, паводле даных статыстыкі, у 1887 г. угодзьдзі Беларусі па сваёй колькасці размяшчаліся наступным чынам: лес, пахаць, балота, луг; у 1917 г. парадак іх ужо іншы—пахаць, лес, луг, балота. За паказаны час пахаць павялічылася па ўсёй Беларусі амаль на 20%, луг—на 100%, лес зменшыўся на 1/3 (И. Неклепаев: „Сельское хозяйство Белоруссии и его эволюция“ Журн. „Пути Сельского Хозяйства“. 1926 г. № 5). Агульная плошча с.-г. зямлі павялічылася за гэты час на 27,5% пры сярэднім штогодным павялічэннем на 0,81%. Тут вельмі важна адзначыць, што „плошча с.-г. зямель расла галоўным чынам за кошт павялічэння сенажаці“, расла, значыцца, пераважна кармавая ці жывёлаводная плошча. Апроч таго выяўляецца, што з кармавой плошчы скарачаецца экстенсіўная яе частка (выганы і выпасы) і пашыраецца інтэнсіўная яе частка (сенажці). Наогул уся кармавая плошча з 1887 г. да 1917 г. узрасла на 33%, прычым у 1887 г. сенажці і пасяўныя травы складалі 42,4% ўсяе кармавой плошчы а выпасы 57,6%; у 1917 годзе першыя занялі 54,1%, а выпасы 45,9%. У пасяўной частцы с.-г. плошчы адначасна з кармавымі пасевамі (авес, віка, канюшына) павялічыўся і 0% працаёмкіх культур (бульба, лён) і пачынаўся засеў збожжа (Падрабязна гэты працэс высветлен у кнізе Гаўрылы Гарэцкага „Народны прыбытак Беларусі“ стар. 24-39).

Наогул „мы, значыцца, можам канчаткова ўстанавіць, што кармавая плошча ў даваенныя часы пашыралася значна хутчэй, чым плошча пахаці“, — інакш кажучы, сельская гаспадарка Беларусі набывала ўсё больш і больш жывёлаводнага ўхілу. (Р.А. Бонч—Осмоловский „Эволюция сельского хозяйства Белоруссии с 80 г.г. до настоящего времени“). Разам са зменаю с.-г. плошчы мяняўся і склад статку прадукцыйнага жывёла-

водства. Паводле даных Н. З. Міханоўскай жывёла па ступені пераважнасьці размяшчаецца ў статках гэтак: у 1870 годзе — воўцы, быдла, свінні; у 1900 годзе — быдла, воўцы, свінні і ў 1915 годзе — быдла, свінні і воўцы (Н.З. Міханоўская: „Прадукцыйнае жывёлаводства Беларусі“. Журнал „Советское Строительство“ 1926 г. № 3). З гэтага відаць, што прадукцыйнае жывёлаводства наогул інтэнсыфікуецца. Але-ж як пры гэтым мяняецца працоўнае жывёлаводства? На гэта мы знаходзім надта мала і вельмі агульных паказаньяў. Р. А. Бонч-Асмалоўскі ў памянёным вышэй артыкуле піша: „Тэмп узрастанья ліку працоўных коняў (0,84% кожны год) досыць блізак і ў той-жа час крыху ніжэй штогоднага працэнту павялічэньня пасяўной плошчы (1,00%). Гэткі стасунак росту пасяўной плошчы да колькасці працоўных коняў зусім зразумелы, калі дапусьціць, што якасьць коняў паступова паляпшалася і іх нагрузка магла павялічвацца“. Агульная кароткая характарыстыка стану беларускага каняводства перад вайною пададзена ў брашуры, якая вышла па рэдакцыяй Д. Прышчэпава „Сельское хозяйство Белорусской ССР и мероприятия по его восстановлению“ (стар. 41 — 46), а таксама ў артыкуле Арк. Смоліча: Эканамічнае становішча Беларусі перад вайною і рэвалюцыяй“ (Зборнік „Беларусь“). Але гэтыя характарыстыкі каняводства дапасаваны толькі да часу 1912-13 г. г. Данья вайскова-конскіх перапісаў, якія мы прыводзім, павінны паказаць, якім чынам каняводства давялося да гэтага стану, як яно мянялося ў зьвязку з паказаным працэсам інтэнсыфікацыі земляробства і прадукцыйнага жывёлаводства. Колькасныя зьмены каняводства па губэрнях паказаны ў наступнай табліцы.

Табл. 1. Агульныя пагубэрніяльныя зьмены каняводства за час 1888—1912 г. г.

Назва губэрні	Год перапісу	Лік коняў параўнальна з папярэднім перапісам. + павялічэньне — зьмяншэньне	Лік коняў на 100 чалавек насельніцтва	Лік коняў на ☐ вярсту
Магілёўская	1888	+ 31,919*)	34,7	10,9
	1894	— 10,707	28,5	10,6
	1900	+ 12,863	25,3	10,9
	1906	— 16,548	21,9	10,5
	1912	— 13,795	18,7	10,2
Менская	1888	+ 22,862	17,9	3,9
	1894	+ 44,610	17,8	4,5
	1900	+ 33,698	17,1	4,9
	1906	— 12,658	14,6	4,7
	1912	+ 24,004	13,7	5,0
Віцебская	1888	+ 24,653	20,7	6,9
	1894	+ 8,853	18,9	7,2
	1900	— 2,043	17,3	7,4
	1906	— 37,120	13,6	6,1
	1912	+ 13,388	13,4	6,5
Віленская	1888	+ 11,742	17,6	6,3
	1894	+ 12,618	16,5	6,7
	1900	+ 8,582	15,3	7,0
	1906	— 33,935	12,2	6,0
	1912	+ 263	11,1	6,0

*) Данья перапісу 1888 раўнуюцца да даных перапісу 1882 году.

З табліцы відаць, што толькі ў адной Менскай губ. абсалютная колькасць коняў павялічылася паміж 1888—1912 г. г., з прычыні чаго яна павялічылася ў гэтай губ. і адносна да плошчы, у другіх жа 3-х губернях колькасць коняў зменшылася і абсалютна і адносна да плошчы і насельніцтва. Колькасныя хістанні па шасцігодзьдзях наогул значныя і толькі ў адной Менскай губ. тэндэнцыя к павялічэнню коняў досыць сталая, але адносна да насельніцтва і ў гэтай губерні можна заўважыць змяншэнне колькасці коняў. Абсалютнымі лічбамі змена за паказаны тэрмін праяўляецца гэтак: у Менскай губ. ў 1888 годзе лічылася 312,025 коняў, а ў 1912 г.—401,689,—прырост 89,654 галавы. У другіх 3-х губернях у 1888 годзе было коняў 960,132, а ў 1912 годзе—902,551,—значыцца, збавілася за 24 гады 57,581 конь. Па ўсіх 4-х губернях павялічэнне будзе на 32,073 галавы, што да ўсяго ліку коняў у 1888 г. складае 2,43% (агульная колькасць коняў у 1888 г.—1,272,167 галоў), штогоднае-ж павялічэнне коняў будзе, значыцца, раўняцца 0,1%. Але гэта толькі пры ўмове, калі мы бяром усіх коняў па 4-х губернях, гарадзкіх і панскіх; калі-ж узяць адных толькі сялянскіх, дык і гэтага прыросту ня будзе. Значыцца, даныя Бонч-Асмалоўскага (0,84% штогоднага прыросту) трэба лічыць падвышанымі.

Больш падрабязна гэты працэс высвятляецца пры разгляданні табліц 2-6, якія характарызуюць важнейшыя асаблівасці сялянскага каняўласніцтва. Разовыя лічбы па 4-х губернях (табл. 2) паказваюць, што за апошнюю чвэрць стагоддзя перад эўрапейскаю вайною па Беларусі ў сярэднім павялічыўся % сялянскіх двароў бяз коняў, таксама як павялічыўся % двароў з адным канём. % % двароў з адным, з двума, з трыма і больш коньмі адпаведна знізіліся, чаму сярэдняя забяспечанасць коньмі аднаго двору ўпала. Разавыя лічбы па асобных губернях паказваюць, што найбольш забяспечаны коньмі і ў 1888 і ў 1912 гадох былі сялянскія гаспадаркі Магілёўскай губ.; тут за ўсе гады перапісаў наглядаецца найменшы % двароў бяз коняў і з адным канём і найбольшы % двароў з трыма і больш коньмі, дзеля чаго забяспечанасць коньмі аднаго двору тут найбольшая. Адносна гэтага Магілёўская губ. нават у 1912 годзе стаяла вышэй, чым другія тры губерні у 1888 годзе. Горш за ўсё стаіць справа ў Віленскай губ. Гэта губерня ў 1912 годзе была першаю па велічыні % двароў бяз коняў (25,3%), апроч таго, тут наглядаецца найбольш хуткі рост абсяконьвання, гэтак за час 1888—1912 г. г. лік двароў бяз коняў узрос на 14,0%; як у 1888 годзе, таксама і ў 1912 годзе гэтая губерня характарызуецца найбольшым % аднаконных двароў і найменшым % двух, трох і шматконных двароў, чаму на працягу ўсяго перыяду, што намі вывучасца, яна адмянялася найменшаю колькасцю коняў, што прыходзіцца на адзін конны двор.

Менская і Віцебская губерні ў 1912 годзе стаялі амаль што на адным роўні па працэнту бясконных і аднаконных двароў і па забяспечанасці коньмі сярэдняга коннага двору,—рознiца была толькі ў тым, што працэнт двух, трох і шматконных двароў па Менскай губ. быў крыху вышэй, а працэнт аднаконных крыху ніжэй, чым у Віцебскай губ., г. э. у 1912 годзе мы бачым невялікую розніцу на карысць Менскай губ. у параўнанні з Віцебскаю. Наогул-жа розніца паміж Менскае, Віцебскае і Віленскае губернямі гэтак нязначна, што яе можна ня браць пад увагу. За тое гэтыя тры губерні яўна адмяняюцца ад губ. Магілёўскай; параўнальна з ёю яны маюць амаль што ўдвая большы працэнт бясконных і аднаконных двароў і больш чым утвая меншы працэнт шматконных двароў. Як растлумачыць гэту яўную розніцу? Перш за

ўсё паглядзім, ці нельга растлумачыць яе розніцаю у забяспечанні сялян гэтых губерняў зямлю? А. Бурбіс у артыкуле „Краткий очерк экономической географии Белоруссии“ (журн. „Народное Хозяйство Белоруссии“. 1922 г. № 4) падае наступнае аб зямельнай забяспечанасці сялян:

‰ сялян, якія маюць на двор дзесяцін зямлі:

Назва губерняй	Да 5 дзе-	Ад 5 дзес.	Ад 10 да	Ад 15 да	Звыш
	сяцін	да 10 дзес.	15 дзес.	20 дзес.	
Менская	11,8	61,9	13,8	6,9	5,6
Магілёўская	9,9	68,5	17,0	2,0	2,0
Віцебская	3,9	28,5	29,0	25,3	14,0
Віленская	2,0	47,8	29,6	8,8	14,7

Гэтыя лічбы адносяцца да 1905 году. Калі мы параўнуем у табл. 2 даныя бясконнасці за 1906 год па губерням, дык убачым, што ў Менскай губ. найбольшы (23,3‰), а ў Магілёўскай губ. найменшы (15,8‰) процант бясконных; па колькасці-ж найбольш абяздоленых зямлёю сялян, як відаць з даных А. Бурбіса, гэтыя губерні амаль што аднакавы. Далей, паводле нашых даных, Магілёўская губ. мае найбольшы процант трох—і шматконных двароў, паводле-ж даных Бурбіса гэта губерня, параўнальна з іншымі, мае найменшы процант багатых на зямлю сялян (15,—20 і больш дзесяцін). Адсюль ясна, што ступень забяспечанасці сялян коньмі у даным выпадку, не вызначаецца іх зямельнаю забяспечанасцю; ніжэй мы прыдзём да таго-ж вываду пры разглядзе даных па паветах. Здаецца, што тут ня вельмі прычыніцца і характар сялянскага земляўласніцтва. П. Кашчанка ў артыкуле „Земельные отношения в Белорусском районе“ (Журн. „Народное Хозяйство Белоруссии“ 1922 г. № 2) піша: „Формы земляўласніцтва і землекарыстання і пазямельныя адносіны ў трох губернях: Менскай, Магілёўскай і Віцебскай маюць агульныя рысы і аднародны“ і далей: „Разьвіццё пазямельных адносін і форм ідзе па ўсіх губернях у адным і тым-жа кірунку і падлягае адным і тым-жа законам“. Амаль што аднакаў тут таксама і стасунак сялянскіх зямель да прыватнаўласніцкіх. У 1905 годзе прыватнае земляўласніцтва займала плошчу па Менскай губ. 60,7‰, па Магілёўскай—57,2‰ і па Віцебскай—55,1‰. Значыцца, розніца ў каняўласніцтве ня можа быць растлумачана пазямельнымі адносінамі. Мы лічым, што большая коннасць сялян Магілёўскай губ. тлумачыцца наступнымі яе асаблівасцямі. Найперш, яна, параўнальна з іншымі губернямі, адмяняецца большаю экстэнсыўнасцю свае сельскае гаспадаркі, аб чым сьведчыць цэлы шэраг прыкмет. Пададзім некаторыя з іх: 1) Па Магілёўскай губ. больш чым па іншых затрымалася і яшчэ да гэтага часу ў значнай ступені трымаецца трохпалёўка. (Гл. „Сельское хозяйство Белорусской ССР и мероприятия к его восстановлению“. стар. 29). 2) Толькі адна Магілёўская губ. яшчэ да гэтага часу пашырае засеўную плошчу пад збожжа, у той час, як іншыя губерні скарачаюць яе дзеля засеўных траў і больш прадаёмкіх культур

(лён, бульба). У кнізе Г. Гарэцкага „Народны прыбытак Беларусі“ мы чытаем: „Найбольш скарацілася засеўная плошча на захадзе Беларусі— у Горадзеншчыне—8,3⁰/₀, у Віленшчыне—5⁰/₀, на паўночным усходзе—у Смаленшчыне—61⁰/₀, у Віцебшчыне—2,4⁰/₀, асяродак Беларусі застаецца кансэрватыўным, Меншчына ледзьве скранулася з месца (0,5⁰/₀), а Магілёўшчына нават павялічыла сваю засеўную плошчу (+ 2,4⁰/₀), як-бы стварыўшы пераход да Расіі, дзе ўсё яшчэ ідзе экстенсіўны працэс развіцця гаспадаркі—павялічэнне засеўнае плошчы пад збожжа (+ 7,9⁰/₀)“ Згодна гэтаму пашырэнне засеўнае плошчы пад кармавыя травы ў Магілёўшчыне ідзе менш інтэнсіўна.

У зборніку: „Сельское хозяйство России в XX веке“ мы знаходзім наступныя даныя:

Засеўная плошча пад кармавымі травамі (у тысяч. дзесяцін):

У Магілёўскай губ.	}	у 1901 годзе	17,7
		„ 1912 „	21,1
„ Менскай „	}	„ 1901 „	41,2
		„ 1912 „	65,9
„ Віленскай „	}	„ 1901 „	9,8
		„ 1912 „	50,6

3) Павялічэнне чыстага збору збожжа з дзесяціны ў Магілёўскай губ. ідзе больш паволі, чым у губернях Менскай і Віленскай (Лічбовы матар'ял у паказанай вышэй кнізе Г. Гарэцкага). 4) Нарэшце, па вельмі важнай азнацы інтэнсіфікацыі, якая звычайна падаецца статыстыкамі,— па велічыны прыбытку, што прыпадае на 1 чалавека, Магілёўская губ. так сама застаецца з задаў з іншых. У таго-ж аўтара мы знаходзім наступнае, што да гэтага пытання:

Прыбытак на 1 чалав. у 1900 г.

Віленшчыны . . .	60,36
Віцебшчыны . . .	50,02
Меншчыны . . .	56,46
Магілёўшчыны . .	42,55

З усяго гэтага ясна, што гаспадарка ў Магілёўскай губ. вядзецца менш інтэнсіўна, чым у іншых губернях*). Гэта з аднаго боку. З другога—Магілёўская губ. населена гусьцей, чым іншыя. І Некляпаеў піша: „У некаторых раёнах Магілёўшчыны с.г. шчыльнасьць насельніцтва ўздымаецца да 84 чалавек на 100 дзесяцін с.г. плошчы, складаючы ў сярэднім 74 чалавекі на 100 дзес. у тэй час, як у паўночнай Меншчыне приходзіцца 62 чалавекі, у Віцебшчыне—61 чл. і у Палесьсі 53 чалавекі, а ў сярэднім па Беларусі каля 60 чалавек“ („Сельское хозяйство

*) Мы так падрабязна супыніліся на гэтым таму, што спаткалі ў літаратуры процілеглыя думкі наконт гэтага пытання. (Бонч-Осмоловский журн. „Народное Хозяйство Белоруссии“ 1924 г. кн. 2-3).

Белоруссии и его эволюция". Журн. „Пути сельского хозяйства“ 1925 г. № 5). Арк. Смоліч падае наконт гэтага пытання наступнае:

Губэрні:	Гушчыня насельніцтва на 1 кв. в. ужыткаўнае плошчы (бяз лесу і няўжыткаў)
Віленская	73
Віцебская	78
Менская	73
Магілёўская	86

Першая з паказаных асаблівасцяў—большая экстенсыўнасць гаспадаркі Магілёўскай губ. робіць уплыў на зніжэнне расцэнкі яе зямель; другая-ж асаблівасць—аграрная перанасялёнасць гэтай губерні, асабліва ў звязку з недаразвітнасцю ў ёй прамысловага жыцця, зьяўлялася прычынаю нізкае цаны на працоўныя рукі, падвышаючы ў тэй-жа час расцэнку зямлі. Апошняя прычына, г. з. збытчная колькасць працоўных рук і няразвітасць промыслаў прымушае магілёўскіх сялян у чым бы ня было трымацца за зямлю і за каня, як за адзіную жыццёвую крыніцу, што і ня так цяжка пры умовах экстенсыўнае гаспадаркі і пры малой патрэбнасці ў капітале для яе вядзенья*). Спалучаны ўплыў паказаных фактараў і запычыніўся таму, што ў Магілёўскай губ., нават пры дробнасці яе надзелаў, быў найменшы процант бясконных і аднаконных гаспадарак і найбольшы процант гаспадарак шматконных. Гэтае палажэнне згодна і з вывадамі П. А. Віхляева аб галоўных прычынах абясконьвання, да якіх ён прышоў, распрацаваўшы ў III частцы сваёй кнігі матар'ялы па 220 паведах Эўрапейскай Расіі.

Большая забяспечанасць коньмі сялянства Магілёўскай губ. тлумачыцца як раз тым, што паказаныя ім фактары рабілі тут меншы ўплыў на сялянскую гаспадарку, чым па іншых губернях. Што да трэцяга фактара, аб якім кажа П. А. Віхляеў,—ступені недаступнасці для сялян арэнды прыватнаўласніцкіх зямель, дык Магілёўская губ. знаходзіцца адносна гэтага амаль у тых самых умовах, як і іншыя, дзеля таго што прыватнаўласніцкіх зямель па ўсіх губернях амаль што адзіна.

Апроч Магілёўскай губ., асаблівай увагі варта і Менская губ., яна адмяняецца ад іншых беларускіх губерняў тым, што ў ёй процант двароў бяз коняў, хоць і блізкі да сярэдняга па Беларусі, але з цягам часу ён ня толькі не павялічваецца, а нават крыху змяншаецца (за 24 гады з 23,5% на 21,3%), а забяспечанасць коньмі конных двароў зніжаецца ў ёй крыху менш інтэнсыўна, чым па іншых губернях. На жаль, з гэтага нельга заключыць, што ў Менскай губ. сялянская гаспадарка найбольш стойкая, што ў ёй маюцца нейкія ўмовы, якія перашкаджаюць росту зьбяднення сялян. Гэтага нельга заключыць з тае прычыны, што паказаны намі працэс змяншэння процанту двароў бяз коняў тлумачыцца тым, што ў Менскай губ. ёсць паветы, дзе ў значнай меры

*) К гэтаму-ж пабуджае і характэр лясных промыслаў, якія у Магілёўскай губ. развіты больш другіх,—значэнне гэтых промыслаў без каня не магчыма.

скарыстоўваецца праца валоў, якія з году ў год замяняюцца коньмі. Пераход гаспадарак, якія карысталіся раней выключна валамі, чаму і лічыліся бясконнымі, на конскую цягу і прычыніцца зьмяншэнню процанту двароў бяз коняў. Таксама замена вала канём у гаспадарках, што раней карысталіся і тым і другім, перашкаджае працэсу зьбяднення конскаю цягаю конных двароў. Што гэта сапраўды так, відаць з разгляду павятовых даных аб бясконнасьці Менскай губ., паказаных у табл. 4. Тут мы бачым, што найбольшае зьмяншэнне процанту двароў бяз коняў наглядаецца па паветах, дзе пашырана валовая праца, а іменна: з паветаў, якія ўваходзяць у склад сучаснай Беларусі, — у Мазырскім павеце зьмяншэнне бясконных на 9,8% і ў Бабруйскім — на 7,6%. У раёне гэтых паветаў, размешчаных цяпер па акругах: Мазырскай, Бабруйскай і Слуцкай, нават у 1924 годзе лічылася рабочых валоў: у Мазырскай акрузе — 46,137, у Бабруйскай — 7,258 і ў Слуцкай — 2,233, ці на 100 існуючых гаспадарак лічылася валоў: у першай акрузе 84,8, у другой — 9,4, у трэцяй 4,5. (Паводле даных Статыстычнага Штогодніка 1923-1924 г. г. АДД. VI, табл. 5 і 6). Па іншых паветах губэрні мы маем ці вельмі нязначнае зьмяншэнне процанту двароў бяз коняў (Менскі, Рэчыцкі, Слуцкі), ці нават яго павялічэнне (Барысаўскі, Чэрвенскі, Навагрудскі). З гэтае прычыны зьмяншэнне процанту двароў бяз коняў у Менскай губ., якое галоўным чынам залежыць ад двух вышэйпаказаных паветаў*), нельга разглядаць, як эканамічна — дадатную азнаку.

Паводле П. А. Віхляева замена вала канём, як сілаю больш дарагою, „адбываецца не самахвотна, а пад уплывам гушчыні насельніцтва на сялянскіх землях, якая ўсё больш павялічваецца“. Паводле А. Н. Чалінцава галоўнаю прычынаю такой замены зьяўляецца сьцягненне ў карыстанні выпасамі. (Праф. А. Н. Чилинцев: „Теоретическое основание организации крестьянского хозяйства“. Разьдзел „Рабочее скотоводство“). А таму нязначнае зьмяншэнне процанту бясконных у Менскай губ. зусім не мяняе вываду, да якога мы прыходзім, разглядаючы разавыя даныя табліцы 2, а іменна, што за апошнюю чвэрць стагодзьдзя перад эўрапейскаю вайною забяспечанасьць беларускага сялянства скаціна наогул з году ў год падала. Але гэты ўпад па розных паветах аднае і тае-ж губэрні быў неаднакаў. Гэтак, у Магілёўскай губ. найбольшы процант бясконных і ў 1888 г. і ў 1912 г. быў у Гомельскім павеце (15,9—21,7%), найменшы-ж процант іх у 1888 г. быў у Горацкім павеце — 4,3%, а ў 1912 годзе ў Клімавіцкім — 7,4%. Горацкі, Сененскі і Гомельскі паветы зьяўляюцца першымі па інтэнсыўнасьці павялічэння бясконных двароў (5,8-9,3%), а Чэрыкаўскі павет трэба лічыць першым па малкасьці прыросту процанту бясконных (0,3%). Разгляд па паветах Віцебскай губ. паказвае, што найбольшы % бясконных двароў наглядаўся ў 1912 г. ў паветах Рэжыцкім і Дрысенскім (27,4-28,2%), у гэтых-жа паветах наглядаецца і найбольш інтэнсыўны рост бясконнасьці (за 24 гады на 15,0-15,8%), хоць адносна гэтага ад іх, — між іншым, не адстае і павет Люцыянскі (з 4,2 на 19,5%). Па Веліжскаму павету бясконныя двары павялічыліся толькі на 1,4%, а па Себежскаму на 4,8%.

У Віленскай губ. павялічэнне процанту бясконных двароў па паветах хістаецца ад 5,2% ў павеце Лідзкім да 20,3% ў павеце Ашмянскім. Што-ж прычыніцца такім яўным адменам у процантах бясконнасьці

*) Гэтаю-ж асаблівасьцю, апроч паказаных паветаў, характарызуецца і Пінскі павет, дзе таксама пашырана праца валамі. Але гэты павет ня ўвайшоў у склад Саведкай Беларусі, дзеля чаго па ім і няма даных.

па розных паветах? Адна з важнейшых прычын, аб якой мы ўжо крыху гаварылі, была зазначана яшчэ П. А. Віхляевым: „Процант бясконных гаспадарак расце разам са змяншэньнем надзелу“, а дзеля таго, што зямельныя надзелы сялян па розных паветах неаднакавы, дык неаднакава павінна быць і бясконнасьць. Але гэта толькі адна з прычын. Ёю галоўным чынам, тлумачыцца павялічэньне процанту бясконных двароў з цягам часу па аднаму і таму-ж павету. Адмену-ж у процантах бясконнасьці па розных паветах за адзін і той-жа час гэтая прычына можа растлумачыць толькі часткова, дзеля таго што ступень бясконнасьці вызначаецца спалучэньнем усіх натуральна-гістарычных і эканамічных умоў. Што гэта сапраўды так, можна паказаць з параўнаньня Горацкага і Клімавіцкага павеатаў Магілёўскай губ. За 24 гады колькасьць двароў бяз коняў у першым павеце павялічылася на 9,3%, а ў другім толькі на 0,5%. Гэтую адмену можна растлумачыць тым, што па рознаму мянялася зямельная забяспечанасьць сялян гэтых павеатаў. Паводле даных „Статыстычнага Штогодніка“ за 1923—24 г. г. Аддз. V, табл. 10 відаць, што на адну працоўную гаспадарку прыпадала зямлі ў дзесяцінах:

	у 1877 годзе	у 1917 годзе
па Горацкаму павету —	11,8, з іх пахаці 8,6	9,5, з іх пахаці 5,6
Клімавіцкаму „	12,2 „ „ „	6,7, 12,0, „ „ „ 5,8

г. з. тады, як у гаспадарцы Горацкага павету ўсяе зямлі зьменшылася на 2,3 дзес., а пахаці на 3 дзес., у гаспадарцы Клімавіцкага павету зямельны надзел упаў толькі на 0,2 дзес. і колькасьць пахаці толькі на 0,9 дзес. Гаспадарка Клімавіцкага павету па зямельнай забяспечанасьці больш стойкая, а таму працэс абсяконьваньня ў ей ня так пашыраецца. Розьніцу ў % бясконнасьці гэтых павеатаў, прыўрачаную да аднаго і таго-ж часу, таксама можна растлумачыць розьніцаю ў зямельнай забяспечанасьці сялян. Гэтак паводле даных А Бурбіса (журн. „Народное х-во“ 1922 г. № 4) відаць, што ў 1905 годзе сялянскія двары з надзелам да 5 дзес. (гэтыя двары і бываюць па 6 ч. бясконнымі) па Горацкаму павету складалі 6,0%, а ў Клімавіцкім 2,2%—адпаведна гэтаму, паводле нашых даных, процант бясконных у 1906 годзе па Горацкаму павету быў роўны 19,4, а па Клімавіцкаму—10,4. Як відаць з паданага даныя аб зямельнай забяспечанасьці сялян і даныя аб іх бясконнасьці тут зусім супадаюць, як супадаюць яны ў Віхляева і Каблукова*), будучы ўзяты і прыраўнаны імі ў межах аднаго і таго-ж павету. Але такая сугучнасьць будзе не заўсёды, калі мы будзем раўнаваць паміж сабою розныя паветы за адзін і той-жа час. Так, напрыклад, зьвяртаючыся ізноў да даных А. Бурбіса па Магілёўскай губ. за 1905 год, мы ўбачым, што вельмі высокі процант найбольш абяздоленых зямлёю сялянскіх двароў (надзел да 5 дзес.) быў у Аршанскім павеце—20,1%, а надта невялічкі процант іх быў у Рагачоўскім павеце—5,2%. Між тым, паводле даных аб бясконнасьці, у 1906 годзе ў Аршанскім павеце было 11,8% двароў бяз коняў, а ў Рагачоўскім—11,2%, г. з. процант іх у абодвух паветах быў амаль што аднакі.

Тут, значыцца, ніякага стасунку процанту двароў, найбольш абяздоленых зямлёю, да процанту бясконных двароў няма. Як жа растлумачыць гэтую розьніцу, г. з. прысутнасьць такога стасунку ў першым выпадку (Горацкі—Клімавіцкі п. п.) і адсутнасьць яго ў другім (Аршанскі—Рагачоўскі п. п.). Трэба лічыць, што розьніца ў даным выпадку тлума-

*) Н. Каблуков, „Об условиях развития крестьянского хозяйства в России“ стар. 225.

чыцца эканомікаю гэтых паветаў: першыя два паветы, абодвы чыста зямляробчыя, абодвы з аднолькаваю шчыльнасцю насельніцтва, г. з. па важнейшых умовах гэтыя паветы аднародны, другія-ж наадварот: у тэй час, як Аршанскі павет характарызуецца выдатным прамысловым развіццём і шчыльна насялён, у Рагачоўскім павеце галоўным промыслам зьяўляецца земляробства і шчыльнасць насельніцтва значна ніжэй. А таму зразумела, што ў першых двух паветах на сялянскай гаспадарцы аднакава адбываюцца зямельныя ўціскі, а ў другіх па рознаму. Гэта адмена цікава яшчэ ў наступным: А. Бурбіс, лічбамі каторага мы карысталіся, прывёўшы павятовыя табліцы размеркавання сялянскіх двароў паводле велічыні іх надзелу па катэгорыі (надзел да 5 дзес., 5-10 дзес. і г. д.). лічыць, што гэтыя табліцы адпавядаюць клясаваму падзелу вёскі. Гэтую думку ён упарта паўтарае ў трох месцах свайго артыкулу (стар. 19, 27 і 42). Ступень коннасьці сялянскіх двароў таксама, як мы ведаем, лічылася многімі аўтарамі за азнаку клясавага падзелу сялянства. Гэтаю азнакаю карысталіся ўсе аўтары ў памянёных вышэй спрэчках народнікаў і марксыстых аб дыферэнцыяцыі сялянства. Паданы намі прыклад Аршанскага і Рагачоўскага паветаў сьведчыць, што падзелы сялянскіх двароў, зробленыя паводле гэтых дзвёх азнак, для адных і тых-жа паветаў могуць не супадаць. Гэта таму, што „удзельная вага“ ці эканамічнае значэньне кожнай з гэтых азнак для розных раёнаў неаднакава, акалічнасьць вельмі цікавая для правядзеньня „клясавага падзелу“ і для падатковай палітыкі ў вёсцы*).

Адмены, устаноўленыя для асобных паветаў беларускіх губерняў па ступені іх бясконнасьці, у большасьці выпадкаў бываюць і адносна ступені забяспечанасьці конскаю цягаю іх конных двароў. Гэтак, па ўсіх без выключэньня паветах Беларусі расьце процант аднаконных двароў і зьніжаецца процант трох—і шматконных двароў, у выніку чаго, па ўсіх паветах с цягам часу зьмяншаецца лік коняў, што прыпадае на адзін сялянскі двор. Гэтае зьявішча нават больш агульнае і больш сталае, чым павялічэньне бясконнасьці; адмены па розных паветах тут толькі ў ступені. Што-ж да процанту двухконных двароў, дык ён па розных раёнах мяняецца па рознаму. Гэтак, ува ўсіх без выключэньня паветах Віленскай Грыцэоскай губ. і ўва ўсіх, апроч Магілёўскай і Оршанскага, паветах Менскай губ. ён зьніжаецца,—Магілёўская-ж губ. займае адносна гэтага больш лепшы стан, раўнуючы з іншымі: процант двухконных двароў у дзевяціх паветах гэтай губ. расьце і толькі ў двух паветах—Аршанскім і Сененскім—спадае.

Зьмена процанту двухконных двароў зьяўляецца, галоўным чынам, у выніку двух працэсаў: з аднаго боку—пераходу трохконных двароў на двухконныя, ад чаго процант двухконных двароў падвышаецца, і з другога боку, пераходу двухконных двароў на аднаконныя, ад чаго процант першых спадае. У жыцці звычайна, абодвы працэсы бываюць адначасна. Магчыма і, бязумоўна, бывае і пераход аднаконных двароў у двухконныя, але гэта ня так часта бывае ў нашай вёсцы. Даныя табліц 3-6 даводзяць, што у большасьці паветаў колькасна пераважае другі з паказаных працэсаў, і толькі ў дзевяціх паветах Магілёўскай губ. і ў двух Менскай мы маем колькасную пераважнасьць першага працэсу, прычым у апошняй губерні на агульны рэзультат працэсу робіць уплыў

* А. А. Каўфман у кнізе: „Теория и методы статистики“ Частка II, разьдзел 5 падае крытычны агляд розных спосабаў групування сялянскіх двароў: паводле велічыні надзелу, колькасьці працоўнае жывёлы і інш. Аб недахопах групоўкі гаспадарак па ступні іх коннасьці гаворыць і Н. Суханаў. („К вопросу об эволюции сельского хозяйства“ стар. 142).

пераход гаспадарак ад валовай цягі на конскую. Абодвы паказаныя працэсы эканамічна-адмоўны, дзеля таго што сьведчаць аб зьбядненьні гаспадарак на працоўную моц, але прымаючы пад увагу, што пераход да аднаконнасьці сьведчыць аб большым зьбядненьні, чым пераход да двухконнасьці, дык пераважнасьць апошняга працэсу ў паветах Магілёўскай губ. яшчэ раўнаважным лічым, сьведчыць аб большай эканамічнай стойкасьці сялянскіх гаспадарак гэтай губ. параўнальна з гаспадаркамі іншых губэрняў. Сьцьвярджэньне гэтай думкі мы знаходзім у наступным. Падлічыўшы па шасьцігодзьдзях і па паветах колькасьць выпадкаў павялічэньня і зьмяншэньня ліку каняўласьнікаў, мы маем гэтакія лічбы*): з 44 павятовых перапісаў мы маем па Магілёўскай губ. 6 выпадкаў зьмяншэньня ліку каняўласьнікаў і 38 выпадкаў іх павялічэньня. Адпаведнымі лічбамі для Віцебскай губ. будуць—12 выпадкаў зьмяншэньня і 32 павялічэньня, для Віленскай—6 і 22, для Менскай—4 і 32, але даныя ў апошняй губ. не даюць, між іншым, поўнага ўяўленьня працэсу, дзеля таго што ён засьціцца тут пераходам сялянскіх гаспадарак з валовай цягі на конскую.

Гэта параўнальная стойкасьць каняўласьніцкіх гаспадарак Магілёўскай губ. тым больш выдатная, што выпадкі зьмяншэньня ліку коняў па паветах зьмяняюцца ў адваротным стасунку; гэтак, мы маем па Магілёўскай губ. 33 выпадкі зьмяншэньня ліку коняў і 11 выпадкаў павялічэньня, адпаведныя ж лічбы для Віцебскай губ. будуць 25 і 19, для Віленскай—14 і 14 і для Менскай—7 і 29; а таму трэба лічыць, што ў Магілёўскай губ. зьмяншэньне ліку коняў адбываецца, галоўным чынам, за кошт шматконных гаспадарак,—інакш кажучы, Магілёўская губ., параўнальна з іншымі, характарызуецца асабліваю стойкасьцю дробных сялянскіх гаспадарак.

Што да двухконных сялянскіх двароў, дык наогул трэба сказаць, што значны процант іх трэба лічыць пажаданым зьявішчам, дзеля таго што ў большасьці паветаў (апроч некаторых паветаў Магілёўскай губ.), сярэдняя забясьпечанасьць коньмі конных двароў менш, чым у два кані, чаму вялікі процант двухконных гаспадарак падвышае ў сярэднім забясьпечанасьць конскаю цягаю сялянскіх гаспадарак. Тыя два паветы Магілёўскай губ., дзе наглядаецца зьмяншэньне процанту двухконных двароў—Аршанскі і Сененскі, бязумоўна адмяняюцца, таксама як і Гомельскі павет, меншаю эканамічнаю стойкасьцю дробных і сярэдніх сялянскіх гаспадарак; у гэтых двух паветах мы наглядаем найбольшы па губэрні рост ліку аднаконных двароў (на 23,6 і 24,1%) і найбольшае зьмяншэньне трохконных двароў (на 12,7 і 10,8%). Па росту ліку бясконных гаспадарак гэтыя паветы займаюць таксама адно з першых месц (павялічэньне на 5,4—5,9%); адносна апошняга ім не паддаецца толькі Горацкі павет. Нарэшце, забясьпечанасьць коньмі аднаго коннага двару ў Аршанскім і Сененскім паветах і з пачатку і ў канцы пэрыяду, які мы вывучаем, была для Магілёўскай губ. найменшаю (у абодвух паветах у 1888 г. яна раўнялася 2,2 каня пры сярэдняй для губэрні—2,8 каня, а ў 1912 годзе 1,6 каня пры сярэдняй для губэрні—2,0). А таму паказаныя паветы мы лічым найменш памыснымі ў сэнсе забясьпечанасьці сялянскіх гаспадарак конскаю цягаю, тым больш, што сярэдняя забясьпечанасьць зямлёю і пахацьцю працоўных гаспадарак гэтых паветаў вельмі блізка да сярэдняй забясьпечанасьці па ўсёй Магілёўскай губ. (10,9 і 10,3 дзес. пры сярэд-

*) Адпаведных табліц не падаецца дзеля эканоміі месца.

ний для губерні—10,3 дзесяціны). Значыцца, патрэбнасьць на конскую цягу ў гэтых паветах ніжэй за сярэдний.

Паводле нашых даных Сененскі павет, а таксама і Рагачоўскі адмяняюцца тым, што ў іх за ўсе 4 шасьцігодзьдзя, што ахапіліся перапісамі, адзначаецца зьмяншэньне абсалютнай колькасьці коняў; як відаць ёсьць нейкія ўмовы, якія перашкаджаюць пашырэнню каняводзтва ў гэтых паветах.

З пункту погляду дынамікі каняводзтва найменш добрабытныя паветы Рагачоўскі і Быхаўскі. Гэтыя паветы ў 1888 годзе былі паветамі найбольш заможнага сялянства ($\%$ шматконных двароў у іх быў 40,4 і 39,4), але ў 1912 годзе па працэнту шматконных Быхаўскі павет зрабіўся роўным аднаму з горшых паветаў—Гомельскаму (каля 11 $\%$), а Рагачоўскі павет толькі крыху вышэй (14 $\%$). У апошнім павеце мы маем найбольш хуткае па губерні зьніжэньне ліку коняў, што прыпадае на адзін конны двор—з 3,4 на 2,2 каня. Натуральна зьяўляецца пытаньне: у чым тыя дрэнныя ўмовы, што гэтак яўна прычыняцца зьніжэньню ступені коннасьці гаспадарак Рагачоўскага і Быхаўскага паветаў? Можна лічыць, што для першага павету важнейшаю ўмоваю зьяўляецца зямельны ўдзел, які адбываецца ў ім з большаю інтэнсыўнасьцю, чым па іншых паветах, што відаць з даных „Штогодніка“, аб якіх мы ўжо казалі (Аддзел V, табл. 10). З гэтых даных відаць, што ў той час, калі ў сярэднім па губерні за гады 1877-1912 зямельная забяспечанасьць працоўнае гаспадаркі зьнізілася з 12,6 да 10,3 дзес., у павеце Рагачоўскім яна зьнізілася з 13,8 да 8,7 дзес. Прычыны-ж недабрабыту шматконных гаспадарак Быхаўскага павету (зьмяншыліся на 27,8 $\%$ пры сярэднім для губерні зьмяншэньні на 10,9 $\%$) трэба шукаць у чымся іншым, дзеля таго што інтэнсыўнасьць зямельнага ўдзелу ў ім блізка да сярэдняй.

Разгляд павятовых даных па Менскай губ. паказвае, што найбольшы працэнт аднаконных двароў мы мелі раней і маем перад вайною ў Менскім павеце (70,8-80,3 $\%$), там-жа наглядаецца і найменшы працэнт трох—і шматконных двароў (6,2—3,7 $\%$). Найменшы працэнт аднаконных і найбольшы працэнт трох—і шматконных двароў быў у Рэчыцкім павеце (першых—35,5-43,0 $\%$, другіх—33,0-18,1 $\%$). З гэтага відаць, што з усіх паветаў губерні найбольш выгадны стасунак паміж аднаконных і шматконных двароў мы маем у Рэчыцкім, а найменш выгадны—у Менскім павеце, што і адбываецца на ступені забяспечанасьці конскаю цягаю сярэдняй коннай гаспадаркі гэтых паветаў; для Рэчыцкага павету яна раўнялася 2,3-1,8 каня, а для Менскага—1,4-1,2 каня, г. з. у першым павеце сярэдняя забяспечанасьць коньмі конных двароў значна вышэй, а ў другім—значна ніжэй сярэдняй забяспечанасьці па Менскай губ. Калі-ж зьвярнуць увагу на дынаміку зьявішча, г. з. на тое, як па розных паветах мяняўся стасунак паміж аднаконных і шматконных двароў з цягам часу, дык можна ўбачыць, што з гэтага боку найменш дабрабытным паветам будзе Барысаўскі,—там мы маем найбольш хуткі рост аднаконных двароў (з 41,2 на 6,83 $\%$) і найбольш хуткі спад працэнту трох—і шматконных двароў (з 25,0 на 6,8 $\%$), чаму ў ім, а таксама і ў Бабруйскім павеце, мы бачым найбольш моцны спад забяспечанасьці коньмі сярэдняга конскага двору (за 24 гады на 0,6 каня). Калі мы паспрабуем высветліць гэты шпаркі спад забяспечанасьці коньмі зямельным удзелам, дык убачым, што да некаторай ступені гэта можна зрабіць толькі для Бабруйскага павету, дзе забяспечанасьць зямлёю працоўнай гаспадаркі, паводле даных „Штогодніка“, упала за 40 год на 11 дзесяцін, але для Барысаўскага павету, дзе гэта забяспечанасьць упала так, як і для ўсяе

няюча ацэнка сельска-гаспадарчых зьяў па адной статыцы і як важна вывучэньне дынамікі іх.

Віленская губ. ў сярэднім у 1922 годзе, параўнальна з іншымі, мела найвышэйшыя процанты бясконных і аднаконных двароў і найменшыя процанты ўсіх іншых двароў, чаму забяспечанасьць конскаю цягаю сярэдняга коннага двору была ў 1912 годзе ў ёй найменшаю; гэткаю-ж між іншым, была яна і ў 1888 годзе. Па паветах найвышэйшы процант аднаконных наглядаўся ў 1912 годзе ў Ашмянскім і Віленскім п. п. (97,0 і 86,4%), там-жа быў і найменшы процант шматконных гаспадарак, чаму па забяспечанасьці коньмі сялянская гаспадарка гэтых паветаў знаходзілася ў асабліва цяжкіх умовах (1,0—1,2 каня на двор). Амаль што таксама дрэнна было і па іншых паветах гэтай губэрні. Крыху лепшы стан быў ў Трокскім і Лідзкім паветах, дзе быў найніжэйшы процант бясконных і аднаконных двароў—(апошніх—70,0 і 73,6%) і найбольшы процант двух—, трох—і шматконных двароў, чаму і забяспечанасьць у іх сярэдняга коннага двору была ў іх найбольшаю (1,3—1,4 каня на двор). Найбольш рэзкае зьніжэньне ліку коняў, што прыпадае на адзін конны двор, мы маем за пэрыяд, які вывучаем, у паветах Сьвянцянскім (на 0,5 каня) і ў Дзісьненскім (на 0,6 каня); у гэтых паветах працэс зьбядненьня сялянскіх гаспадарак на конскую цягу ішоў, значыцца, наўбольш інтэнсыўна.

Да гэтай пары, разглядаючы каняводтва Беларусі па губэрнях, мы бралі для яго характарыстыкі розьніцу ў стане яго паміж 1888 і 1912 г. г.; зьмену каняводтва за гэты тэрмін мы ўмоўна разглядалі, як аднастайны па сваёй плыні працэс. Сапраўды-ж, вядома, гэта далёка ня так. Працэс зьбядненьня сялянскіх гаспадарак працоўнаю сілаю ня толькі ў розных мясцох і ў розных групах сялянства, але і ў розныя часы ішоў па рознаму. Гэтак, разглядаючы разавыя даныя па ўсіх чатырох губэрнях у табл. 2, мы убачым, што найбольш моцнае зьніжэньне забяспечанасьці коньмі сярэдняга коннага двору наглядалася паміж 1888—1894 г. г.; гэтае зьніжэньне раўналася 0,4 каня, тады як у кожнае з наступных шасьцігодзьдзяў яно раўналася 0,1 каня. Між тым, процант бясконных у сярэднім за паказанае шасьцігодзьдзе застаўся нязьменным; найбольшае павялічэньне бясконнасьці мы бачым ужо ў другім пэрыядзе, паміж 1900 і 1906 г. г. Да таго-ж вываду мы прыдзём разглядаючы і па губэрніальныя лічбы. Гэта знача, што працэс росту бясконнасьці і працэс зьбядненьня коньмі конных двароў не аднародны. Разгляд гэтых працэсаў па шасьцігодзьдзях у паватовам маштабе паказвае, што часта яны ідуць нават зусім па розных кірунках, г. з. у той час. калі малаконныя двары часткова бяднеюць, губляюць коняў і становяцца бясконнымі, шматконныя двары, наадварот, набываюць коняў, што відаць з павялічэньня ліку коняў, прыпадаючага на адзін конны двор, пры адначасным павялічэньні процанту бясконных. Гэткае зьявішча наглядалася досць шырока паміж 1900 і 1912 г. г. у губэрнях Віцебскай і Віленскай; у першай губ. яго можна зазначыць у 8-х, а ў другой у 7-х паветах. У Менскай губ. мы маем два такіх паветы (Рэчыцкі і Слуцкі), а ў Магілёўскай губ. адзін—Гомельскі павет. Прымаючы пад увагу тое, што пры даркі Веліжкага павету. Так па даным А. Бурбіса у 1905 г. лічыўся 0/0 гаспадарак маючых.

	Да 5 дзесяцін	Ад 5 да 10 дзес.	Ад 15 да 20 дзес.
У Слуцкім павеце	18,1	72,2	1,2
„ Веліжскім „	—	36,9	12,7

гэтым у большасьці выпадкаў процант трохконных двароў не павялічваецца, не павялічваецца нават і проц. усіх іншых двароў большай коннасьці. мы можам лічыць, што гэты рост сярэдняй коннасьці ідзе толькі за кошт падвышэньня коннасьці шматконных двароў, хоць у іншых выпадках, напр., у Гомельскім павеце, рост бясконных працякаў пры роўналежным павялічэньні процанту ўсіх двароў большай коннасьці. Прымаючы пад увагу вышэйпадае, можна канстатаваць, што ў паказных паветах працэс зьмены коннасьці сялянскіх двароў ідзе ў двух процілеглых кірунках, — інакш кажучы, — тут мы бачым тое раслаенне сялянства, на якое ў свой час паказвала школа марксыстых. Па іншых-жа паветах, дзе мы маем павялічэньне процанту бясконных і аднаконных двароў пры адначасным зьмяншэньні процанту трох—і шматконных двароў і пры агульным зьбядненьні гаспадарак коньмі, абодвы гэтыя працэсы ідуць, як відаць, у вадным кірунку—у бок агульнага зьбядненьня сялянства. Гэта знача, што па пытаньню аб раслаенні сялянства і аб росьце вясковай буржуазіі у беларускай вёсцы можна знайсці аргументы і на карысьці марксысткага і на карысьці народніцкага пункту погляду. Працэс павялічэньня колькасці бясконных двароў цікавы яшчэ з аднаго боку. Калі мы па табл. 3—6 падлічым па шасьцігодзьдзях паветы, дзе процант бясконных двароў павялічыўся, а потым паветы, дзе ён паменшыўся, дык будзем мець у рэзультате наступную таблічку:

Гады перапісу	Лік паветаў дзе $\%$ бясконных параўнальна з папярэднім перапісам	
	Павялічыўся.	Зьменшыўся.
1894	17	21
1900	31	7
1906	28	10
1912	21	17

З гэтых даных відаць, што найбольшы лік паветаў з павялічэньнем процанту бясконных двароў вызначыўся ў 1900 годзе, калі-ж мы гэты даныя параўнуем з разавымі данымі табл. 2, якія кажуць нам не аб ліку паветаў, а аб агульным процанце бясконных двароў у іх, дык будзе бачыць, што ў 1900 годзе агульны процант бясконных двароў па нашых чатырох губэрнях у сярэднім нават і не павялічыўся. Найбольшае павялічэньне процанту бясконных двароў па гэтых губэрнях было зазначана ў 1906 годзе (4,7%). Гэта значыць, што найбольшае пашырэньне бясконнасьці можа і не супадаць па часу з найбольш інтэнсыўным і глыбокім яе разьвіцьцём. Як відаць, прычыны бясконнасьці ў 1900 годзе ў 4-беларускіх губэрнях былі больш агульнага характару, але больш слаб праяўлены, чым у 1906 годзе. У чым былі гэтыя прычыны і ад чаго залежыць паказаная розніца іх,—можа высветліць толькі падрабязнае вывучэньне гаспадарчага жыцьця гэтых губэрняў за пэрыяд, які вывучаецца. Ува ўсякім разе, якім бы разнастайным ні быў па асобных паветах і па асобных пэрыядах працэс зьбядненьня сялянства працоўнага сёлаю, нельга не зазначыць, працэс гэты за апошнюю чвэрць стагодзьдзя перад вайною ў беларускай вёсцы быў выяўлен вельмі моцна. Аб чым-ж

кажа гэтае зьявішча? што прычыніцца зьбядненьню сялянскіх гаспадарак працоўнаю сілаю? Перш за ўсё яно адмоўна адбіваецца на самым с.-г. вырабу. П. Маслаў кажа аб гэтым наступнае: „Дзеля таго што коні зьяўляюцца найбольш патрэбнымі для земляробчай гаспадаркі, дык скарачэньне колькасці іх адносна да насельніцтва павінна быць адною з азнак упаду вытворчай моцы насельніцтва. Праўда, часткаю, як заўважана, колькасць коняў можа скарачацца ў заможных гаспадарках, дзякуючы прыстасаваньню палепшаных машын і прылад, але гэта скарачэньне можа ісьці толькі да пэўнае мяжы. У ва ўсякім разе, скарачэньне колькасці коняў у ўсяго земляробчага насельніцтва ёсьць азнака ўпаду яго вытворчай моцы“, (Аграрны вiпрac“. Разьдзел X). П.А. Віхляеў паказвае на тое, што „самая магчымасьць земляробчай вытворчасці пастаўлена ў залежнасьць ад уладаньня працоўнаю скацінаю. Конь (ці іншы від працоўнай скаціны) зьяўляецца пры існуючых умовах сялянскай гаспадаркі сродкам барацьбы за зямлю. Без каня барацьба немагчыма; бясконьнікі не барацьбіты, а пабітыя“, дзеля таго што „згубіўшы працоўную скаціну, гаспадар разам з тым губляе значную частку сваёй эканамічнай самастойнасьці“, будучы прымушан зьвяртацца для вырабу зямлі да найму. Выраб-жа зямлі наймам мае шмат адмоўных бакоў, з якіх важнейшыя ў тым, што такі выраб абыходзіцца вельмі дорага, потым, звычайна, ён робіцца горш, з прычыны малой зацікаўленасьці найміта, і часта несваячасна (наймаюцца, зазвычайна, пасьля сканчэньня вырабу сваёй зямлі). Далей, паводле даных Віхляева, у выніку зьбядненьня сялян працоўнаю сілаю яны пазбаўляюцца магчымасьці карыстацца арэндаю зямлі. Арэнда, якая шмат дзе зьяўляецца канечна патрэбнаю дапамогаю ў сялянскай гаспадарцы, і зусім немагчымая для бясконных, робіцца маладаступнаю і для малаконных гаспадарак, дзеля таго што статыстыка паказвае, што „шматконныя гаспадаркі рандуюць больш, чым малаконныя“. Вось якія сумныя вынікі абьясконьваньня для с.-г. вырабу. Але-ж гэты працэс важны ня толькі з боку вырабу. У І Ленін на падставе даных сялянскіх бюджэтных абсьледаваньняў у Ніжагародзкай губ. прышоў да вываду, што „па свайму жыцьцёваму роўню аднаконныя і бясконныя сяляне стаць ня вышэй ад парабкаў, набліжаючысь нават хутчэй к minimum'у жыцьцёвага роўню парабка“. Аб частцы іх расходу на ўласную спажыву ён кажа: „Ня толькі ў бясконнага, а і ў аднаконнага селяніна гэты расход вельмі малы, і аднаконны „гаспадар“ стаць значна бліжэй да звычайнага (у капіталістычных старонах) тыпу парабкаў і падзённікаў з надзелам“. („Развитие капитализма в России“, Стар. 88). Што гэта сапраўды так, У. І. Ленін даводзіць данымі бюджэтных запісаў, з якіх відаць, што ўсяго спажываецца збожжа ў пераліку на жыта на адну душу:

у бясконных сялян . . .	17,4	пудоў
„ трохконных „ . . .	22,8	„
„ чатырохконных сялян .	25,1	„

На адну душу спажываецца мяса:

у бясконных сялян . . .	0,59	пудоў
„ аднаконных „ . . .	0,79	„
„ трохконных „ . . .	1,29	„
„ чатырохконных сялян .	1,79	„

На падставе гэтага аўтар прыходзіць к наступнаму вываду адносна бясконных і аднаконных сялян: „Адменная азнака назвавых груп сялян-

ства—недахоп харчоў і пагаршэньне іх якасьці“. Гэтым, г. з. надахопам харчоў, тлумачыцца галоўным чынам і той вывад, да якога прышоў В.А. Пешахонаў, вывучыўшы тое-ж пытаньне: „сярод найменш забяспечаных груп сялянства і ў звычайныя гады хваробы і смяротнасьць многа вышэй, а прырост насельніцтва многа ніжэй за нармальнага“ („Из теории и практики крестьянского хозяйства“). Гэтае палажэньне угрунтавана не тэарэтычна, яно сьцьвярджаецца багатым лічбовым матар’ялам. А. А. Каўфман у сваім падручніку „Тэорыя і мэтады статыстыкі“ прыводзіць даныя аб тым, што прырост насельніцтва значна ніжэй у найменш забяспечаных групах сялянства (стар. 9). Калі на падставе гэтага інтэнсыўнасьць прыросту насельніцтва лічыць за мярыла дабрабыту сялянства і падыйсьці з гэтым мярылам да губэрняў, што мы вывучаем, дык яны разьмесьцяцца па наступнаму:

На 100 жыхароў прырост насельніцтва:
(за 1870—94 г. г.).

У Магілёўскай губ.	2,08
„ Менскай	1,88
„ Віцебскай „	1,76
„ Віленскай „	1,57

(З кнігі: „Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны народного хозяйства“, т. II, табл. III. 45),—г. з. лепшаю губэрняю зьяўляецца Магілёўская і горшаю—Віленская. З нашых даных таб. 2 відаць, што ў тым-жа парадку разьмяшчаюцца губэрні і паводле азнакі забяспечанасьці сялян працоўнаю сілаю,—азнакі, якая зьяўляецца мярылам гаспадарчай моцы сялянскіх двароў. Падзел паводле абедзьвюх азнак супадае, чаму па адной азнацы з некатораю пэўнасьцю можна меркаваць і аб другой. Мы супыніліся гэтак падраб’яна на зазначаным пытаньні і падалі адносна яго думкі аўтараў, выходзячы з вельмі розных тэарэтычных палажэньняў, дзеля таго, каб угрунтаваць нашую нязгоджанасьць з вывадам Р. А. Бонч-Асмалоўскага, да якога ён прышоў у сваім артыкуле „Эволюция сельского хозяйства Белоруссии с 80-х годов до настоящего времени“. У канцы свайго вельмі цікавага артыкулу, прывёўшы даныя па с.-г. эвалюцыі Беларусі, аўтар кажа наступнае: „У ўсякім разе, паводле нашых лічбаў даных для пэсьмістычнага вываду аб зьніжэньні ў гістарычнай пэрспэктыве за дасьледжаны пэрыяд часу дабрабыту сельскага жыхарства няма. Сьмела можна лічыць, што якаснае паляпшэньне сельскае гаспадаркі было здавальняючага разьмеру, каб агульная прадукцыйнасьць сельскае гаспадаркі не адставала ад росту сельскага жыхарства“. Нашы даныя, што да эвалюцыі сялянскага каняводзтва Беларусі,—галіны, шчыльна зьвязанай з сельска-гаспадарчым вырабам,—паказваюць, як мы бачылі, на бязупынны рост процанту бясконных і на бязупыннае зьніжэньне забяспечанасьці сялянскіх гаспадарак конскаю цягаю. Рост-жа абясконьваньня, паводле думкі ўсіх аўтараў, што вывучалі гэтае пытаньне, сьцьверджанай значным лічбовым матар’ялам, знаходзіцца ў сувязі са зьніжэньнем гаспадарчай моцы і дабрабыту сялян. У выніку гэтага мы на жаль, не павінны лічыць, што нашы даныя накіроўваюць да аптымізму.

Характар с.-г. вырабу вызначае сабою важнейшыя асаблівасці каняўласніцтва, у залежнасці-ж ад гэтых асаблівасцяў складаецца і кірунак гадоўлі коняў: апошні, галоўным чынам, залежыць ад таго, для якой мэты прымаецца і як скарыстоўваецца у сельскай гаспадарцы. Калі ён скарыстоўваецца толькі як працоўная сіла, дык сяляне лічаць за лепшае трымаць мэрынаў, як жывёлу менш наровістую, у якой ня бывае перыядаў абгулу і перапынкаў у працы, што бывае ў кабыл з прычыны жаробасці і жарабэння. Натуральна, што ў гэтых статках бывае зусім мала жарабцоў і рамонтнага маладняку, рамонт статак робіцца покупам з боку, чаму становіцца бязумоў патрэбным увоз коняў. Гэта бывае ў раёнах, дзе выхаваньне маладняку цяжка рабіць ці з прычыны кліматычных умоў, як на крайняй поўначы, ці па ўмовах эканамічных, калі яно абходзіцца надта дорага, у выніку таго, што кармавы баянс нявыгодзен для каняводства, напр. дзякуючы агульнаму недахопу кармоў, ці канкурэнцыі больш выгодных галін прадукцыйнага жывёлаводства (малочнае жывёлаводства, сьвінаводства). У тых-жа раёнах, дзе гэтых умоў няма, сяляне заўсёды самі стараюцца гадаваць патрэбны ім для рамонту кожны маладняк, але калі пры гэтым, аднак, няма лішку корму, дык гэты маладняк гадуецца імі як раз у абрэз, толькі на сваю патрэбу. І толькі ў тых раёнах, дзе натуральна-гістарычныя і эканамічныя ўмовы даюць магчымасць танна і зручна гадаваць маладняк, конскі маладняк гадуецца з лішкам на продаж. Тут каняводства мае ўжо характар промыслу. Гэта раёны гадоўлі каняў.

Які-ж тып каняводства характэрна для Беларусі? Як вядома, Беларусь да вайны была краінай, куды прывозілі коняў; згодна з існуючымі данымі („Сельское хозяйство Белорусской ССР“. Стар. 41). У яе кожны год прывозілася 7000 коняў, і толькі два яе паветы—Менскі і Слуцкі—гадавалі коняў на продаж у ліку каля 1000 галоў штогодна. Гэтаю акалічнасцю вызначаецца ўжо характар конскіх статак Беларусі: для ўсіх паведаў (апроч 2-х паказаных) мы ў правах чакаць пераважнасці ў іх мэрынаў і малой колькасці жарабцоў і рамонтнага маладняку. Натуральна, што гэты агульны характар не па ўсіх паветах аднакава моцна праяўляецца; па розных паветах ён, з цягам часу, павінен мяняцца па рознаму. Прымаючы пад увагу, што ў асаблівасцях канягадоўлі адбываюцца агульныя ўмовы с.-г. вырабу, уцяміць сабе гэтыя асаблівасці ў розных паветах важна ня толькі для заатэхнікаў, но і наогул для усіх працоўнікоў маючых працу на вёсцы. Даныя табліц 7—11 да пэўнай меры дазваляюць гэта зрабіць. З іх перш за ўсё відаць, што склад конскіх статак на Беларусі непамысты для разводу коняў. Далей яны паказваюць, што ў Беларусі за апошняю чвэрць стагоддзя справа сялянскай канягадоўлі была ня толькі дрэнная, але паступова яшчэ пагаршалася. Першае палажэнне відаць з таго, што процант коняў працоўнага ўзросту ўсюды надта высокі, чаму процант маладняку назавальняючае малы для рамонтнага статку. Калі параўнаваць колькасць сасуноў з агульнаю колькасцю конскага статку, дык іх будзе ў 1912 годзе менш 4%, у той час, як для самарамонтнага іх патрабуецца каля 10%*).

*) Процант сасуноў у статку вызначаецца процантам штогоднага натуральнага адыходу коняў. Е. Ф. Ліскун, выходзячы, як відаць з даных перапісу 1912 г., лічыць сярэдняю працяжнасць конскай працаздольнасці у 16—17 год,—а дзеля таго ў статках, паводле яго слоў, павінна быць $6\frac{1}{4}$ каня на 100 коняў кожнага ўзросту („Разведение с.-х. животных“. Стар. 195). А. Н. Чалінцаў лічыць „патрэбнасць на рамонт 10 штук на 100 дарослых коняў“ („Опыт изучения организации крестьянского хозяйства“. Стар. 523). Дзяржплан БССР лічыць $\frac{9}{10}$ штогоднага адыходу коняў у 8%; сасуноў, значыцца, трэба каля 10%. В. Натансон „Производственный план Государственной Промышленности БССР“. („Савецкае Будаўніцтва“ 1925 г. № 5—6).

Надзвычайна высокі процант мэрынаў і крайне нізкі процант жарабкоў і сасуноў параўнальна з кабыламі. Гэта кажа аб тым, што кабыла скарыстоўваецца амаль што выключна, як працоўная сіла, г. з. падобна да мэрынаў. Гэтыя асаблівасці статку аднакава характэрны і для губерніальных і для павятовых даных. Другое палажэнне, г. з. паступовае пагаршэнне складу статак з боку канягадоўлі даводзіцца тым, што ўсе пералічаныя непамыслыя асаблівасці іх з цягам часу ўзмацняюцца, як гэта відаць з параўнання даных перапісаў за розныя гады. Між іншым, некалькі абасоблена, параўнальна з іншымі, трымаецца адносна да гэтага Віленскай губ.: у той час, як лік мэрынаў па ўсіх губернях падвысіўся на 3,5—7,1%, у Віленскай губ. ён узняўся толькі на 0,8%, а колькасць кабыл, наадварот, — па іншых губернях зменшылася прыблізна на 5%, а ў Віленскай губ. павялічылася на 2,8%. Аднак, паводле іншых азнак, г. з. па процанту жарабкоў, па колькасці кабыл, што прыходзіцца на аднаго жарабка і па процанту сасуноў да колькасці кабыл, — Віленская губ. набліжаецца да сярэдняй па Беларусі і не адмяняецца істотна ад іншых губерняў. А таму адносна яе можна толькі сказаць, што у ёй тэндэнцыя да скарачэння канягадоўлі праяўляецца слабей, чым у іншых губернях (скарачэнне процанту сасуноў да колькасці кабыл у ёй найменшае). Віленская губ. мае агулам найгоршыя па Беларусі глебы, у гэтай губерні найбольшы процант бясконных гаспадарак і найменшая забяспечанасць конскаю цягаю сярэдняй коннай гаспадаркі (табл. 2), — значыцца, прычына імкнення насельніцтва да гадоўлі коняў не ў натуральна-гістарычных і не ў эканамічных умовах.

Магчыма, што тут адбываецца ўплыў Віленскай Дзяржаўнай Канюшні, жарабкі якіх, распаўсюджаныя па абгульных пунктах, шырока абслугоўвалі сялянскіх кабыл і падвышалі расцэнку прыплоду ад іх. Сьцьвярджэнне гэтага мы знаходзім у артыкуле Арк. Смоліча, аб якім (артыкуле) мы ўжо казалі. Паводле яго даных, Віленская губерня кожны год вывозіла да 3,5 тысяч коняў. Паводле даных Г. Гарэцкага, Віленская губ. больш за іншых губерняў прадавала коняў у гарады, войска і за межы і гэта ня гледзячы на тое, што ўласнага маладняку для рамонтна статак ёй яўна не хапала. Як відаць, продаж палешаных коняў (для войска, гарадоў і за межы) адбываўся тут адначасна з купляю на замену іх для сялян коняў с.-г. тыпу. Гэтую зьяву мы лічым патрэбным зазначыць таму, што яна, як нам здаецца, досыць шырока пашырана па Беларусі і ёю ў значнай меры тлумачыцца нікчэмнасць спроб паляпшэння мясцовага сялянскага каня шляхам прылівання культурнай крыві. Гэтка зьява, г. з. продаж палешанага прыплоду на-бок, было зазначана намі ў Горацкім павеце Магілёўскай губ. адносна мяшаных сялянскіх коняў (мяшанства з Нарвэскімі жарабкамі фэрмы Акадэміі с. г.).

Разгляд павеатаў Магілёўскай губ. (табл. 8) паказвае, што асаблівасці канягадоўлі, зазначаныя вышэй для ўсёй Беларусі, ўласцівыя ўсім павеатам гэтай губерні, прычым рэзкіх адмен паміж павеатаў няма. Можна толькі адзначыць, што ў павеатах Магілёўскім і Гомельскім процант рабочых коняў ад агульнага ліку ўсіх коняў ня толькі не павялічыўся за 24 гады, як гэта было па іншых павеатах, а нават крыху зменшыўся. У гэтых-жа павеатах мы маем за той-жа тэрмін найменшае зніжэнне процанту сасуноў ад колькасці кабыл; гэта знача, што ўмовы да гадоўлі коняў у гэтых павеатах лепшыя, чым у іншых павеатах. Грэба заўважыць, што хістанні гэтага процанту па павеатах наогул вельмі значныя, — ад 19,3% (у Гомельскім павеце) да 10,1% (у Аршанскім п.). Нялішне яшчэ зазначыць, што у Горацкім павеце процант кабыл у статку крыху большы,

чым па іншых паветах, што таксама паказвае на некаторую прыхільнасць сялян гэтага павету да гадоўлі коняй*); гэта тлумачыцца больш-менш прысутнасцю ў павеце скарбовага коннага заводу пры фэрме Акадэміі с. г.

Разгляд даных па паветах Менскай губ. (табл. 9) дае магчымасць выдзяліць па гадоўлі коняй тры паветы гэтай губерні: Менскі, Слуцкі і Навагрудскі. У гэтых паветах мы маем найменшы процант коняй рабочага ўзросту і прытым, што асабліва важна, гэты процант мае тэндэнцыю да змяншэння. Як раз гэткую-ж тэндэнцыю мае і процант мэрываў, які ў Слуцкім і Навагрудскім паветах зьяўляецца значна меншым, чым у іншых паветах. Процант жарабкоў усюды крайне нізкі і ўсюды ён зніжаецца, толькі ў паветах Слуцкім і Пінскім ён не мяняецца таксама як застаецца амаль нязьменным і ў павеце Навагрудскім. Адзначаныя тры паветы, г. з. Менскі, Слуцкі і Навагрудскі характарызуюцца і добрым стасункам колькасці кабыл да агульнай колькасці статку, прычым процант кабыл з году ў год расьце, таксама, як у іншых паветах ён з году ў год спадае. На жаль, мы ня можам сказаць таго-ж аб змене процанту сасуноў да колькасці кабыл. Гэты процант у названых паветах, таксама як і ў іншых, спадае, хоць у Слуцкім і Навагрудскім спаданьне яго выяўлена значна слабей, чым у іншых. Усе пералічаныя асаблівасці бязумоўна паказваюць на тое, што ў сялян гэтых паветаў ёсць падвышанае імкненне да канягадоўлі. Гэтыя паветы ёсць натуральны раён канягадоўлі для Беларусі, дзеля чаго адыход ад Савецкай Беларусі Навагрудскага павету трэба разглядаць, як значную страту для яе канягадоўлі.

Пры разгляданні лічбовых даных, што да адзначаных паветаў, вялікую ўвагу зьявляе на сябе наступная акалічнасць: у конскіх статках гэтых паветаў ня толькі ёсць надта высокі процант кабыл, але і гэты высокі процант паступова расьце, дзеля чаго процант мэрываў паступова змяншаецца. Прымаючы пад увагу, што мэрывы зручней да працы, мы, натуральна, павінны заключыць, што сяляне намнажаюць кабыл за кошт мэрываў з мэтай, канягадоўлі. Гэтае меркаваньне сцвярджаецца і паступовым павялічэннем процанту маладняку (скарачэнне $\frac{0}{10}$ коняй рабочага ўзросту). Калі-ж гэта праўдзіва, а гэта такі так, дык як узгодніць з гэтай акалічнасцю досыць нізкі процант сасуноў адносна кабыл? Але-ж гэты процант у сярэднім па трох паветах крыху вышэй сярэдняга па губерні; у Менскім павеце яго не хапае нават для самарамонту статку. Калі б кабылы, што выцясяняюць тут мэрываў, скарыстоўваліся сялянамі хоць-бы на палову, як маткі, ды процант сасуноў быў-бы непараўнальна вышэй. Калі-ж сапраўды мы гэтага ня бачым, дык, значыцца, ў гэтым раёне ёсць нейкія ўмовы, што перашкаджаюць разьвіццю канягадоўлі, ня гледзячы на прыхільнасць да гэтага сялянства.

У чым гэтыя ўмовы, можа высвятліць толькі спецыяльнае даследаваньне пытання на мясцох. Мы ўпэўнены, што ў інтарэсах канягадоўлі на Беларусі, адзначаныя ўмовы павінны быць высветлены і па магчымасці знішчаны. Натуральна, паўстае пытаньне, ці прадстаўляе пытаньне канягадоўлі Менска-Слуцкага раёну актуальны інтарэс для сучаснага моманту; нашы-ж даныя адносяцца да 1912 году, інакш кажучы,

*) Так тлумачыць гэту зьяву Праф. А. Н. Чалінцаў у адносінах да сялянскіх гаспадарак Тамбоўскай губ. Ён кажа: „Скарыстаньне рабочай жыведы для атрымання прыплоду выяўляецца пераважна ў астаўленьні у гаспадарцы кабыл перад канямі (мэрывамі)“ (А. Н. Челинцев: „Опыт изучения организации крестьянского сельского хозяйства“, стр. 527).

ці ёсьць у нас грунт для думкі, што паказаны раён і цяпер вызначаецца па асаблівай тэндэнцыі да канегадоўлі? Гэткі грунт у нас ёсьць, прынамсі адносна Слуцкага раёну. Паводле даных с.-г. перапісу 1917 году*) у Слуцкім раёне ёсьць 21,6% коняў нерабочага ўзросту, тады як у сярэднім па Беларусі гэткіх коняў каля 15%. У раёне, дзе ляжыць Слуцкі павет, ёсьць і найбольшая па Беларусі колькасць сенажаці (35,7%) і выганоў (10,7%). У Менскім павеце няма гэткіх спрыяючых натуральна-гістарычных умоў (сенажаці 16,3%, выганоў 3,2%) згодна з гэтымі процант нерабочых коняў раўняецца тут толькі 16,4, г. э. вельмі блізка да сярэдняга, але за тое, паводле нашых даных, коні Менскага павету больш высокарослыя ў Беларусі, што тлумачыцца, вядома, уплывам Менску, як вялікага прамысловага цэнтру. Аб выдатным значэнні Слуцкага і Менскага паветаў з боку канегадоўлі кажуць і даныя аб выстаўках жывёлаводства, што праведзены Наркамземам БССР.

Нашы меркаванні аб канегадоўлі ня толькі Менска-Слуцкага, але і ўсіх іншых раёнаў Беларусі, угрунтаваныя на даных 1888-1912 г. г. маюць пэўнае значэнне для сучаснага моманту, калі прыняць пад увагу тую асаблівасць сельскае гаспадаркі БССР, аб якой Даўнар-Запольскі ў адным з сваіх артыкулаў кажа наступнае: „гаспадарка (БССР), якая аднаўляецца, мае тую самую тэндэнцыю, якія працяляліся і ў даваены час“**). Галоўныя-ж тэндэнцыі сельскае гаспадаркі, як мы ўжо бачылі, адбіваюцца на каныводстве.

Віцебская губерня з боку канегадоўлі не цікава. Усе даныя кажуць за тое, што гэтая справа стаіць у ёй дрэнна. Можна думаць, што некалькі больш зацікаўленасці наглядаецца, параўнальна з іншымі паветамі, толькі у паветах Рэжыцкім і Дзвінскім. Тут, напрыклад, процант кабыл за 24 годы крыху павялічыўся, у той час, як у іншых паветах ён значна скараціўся. Амаль што не змяніўся ў іх і процант мэрынаў, які значна павялічыўся ў іншых паветах. У паветах Рэжыцкім і Дзвінскім наглядаецца найвышэйшы па губерні процант жарабцоў і, у залежнасці ад гэтага, найменшая колькасць кабыл, што прыходзяцца на аднаго жарабца. Але процант сасуноў да колькасці кабыл зусім малы, значна ніжэй за сярэдняга па губерні, чаму пра гэтыя паветы і нельга сказаць, каб яны выгодна вызначаліся з шэрагу іншых. Па процанту сасуноў да колькасці кабыл найлепш стаіць справа ў Невельскім павеце (16,6% пры сярэднім па губерні 10,3%).

Даныя па гадоўлі коняў у Віленскай губ. робяць лепшае ўраджанне, чым даныя па Віцебскай губ., аб чым мы ўжо казалі пры разглядзе таб. 7; разгляд паветаў сьцьвярджае гэта. З 7-мі паветаў Віленскай губ. у 4-х мы маем змяньшэнне процанту рабочых коняў, а значыцца, і павялічэнне процанту маладняка. Гэта паветы: Віленскі, Лідзкі, Троцкі і Ашмянскі. У гэтых-жа паветах наглядаецца змяньшэнне процанту мэрынаў і адпаведнае павялічэнне процанту кабыл. Процант сасуноў да колькасці кабыл, хоць у сярэднім і вышэй па Віленскай губ., чым па

*) Р. А. Бонч-Осмоловскі: „Сельско-хозяйственный обзор Советской Белоруссии по с.-х. переписи 1917 года“ (журн. „Народное хозяйство Белоруссии“. 1924 г. № 2—3).

**) М. Довнар-Запольскі „К изучению динамики хозяйства БССР“ (журн. „Советское Строительство“ 1926 г. № 5).

Гэту-ж зьяву адзначэе; С. Х. Паварэнец адносна Віцебскай губ. Ён кажа: „Лічбы якія зазнавала сельская гаспадарка у апошнія гады (фронт, продраскладка) не маглі сьдэрці тых арганізацыйных аданак у структуры сялянскай гаспадаркі, якія пабудаваліся у паасобных раёнах нашае губерні“ (С. Х. Паварэнец: „К характеристике крестьянского хозяйства Витебской губ.“ Журн. „Народное Хоз-во Белоруссии“ № 4—5. 1924 г.)

Віцебскай, але ўсё-ж ён малы; найвышэйшы процант іх у Лідзікім павеце (19,4⁰/о). Гэты, крыху больш памысны стан канегадоўлі ў Віленскай губ. тым больш заслугоўвае быць адзначаным, што эканамічны стан сялян, паколькі аб ім можна гадаць па разьмеркаваньню рабочай жывёлы, у гэтай губэрні найгоршы (у ёй найбольшы процант бясконных і аднаконных двароў і найменшы лік коняў, што прыходзяцца на адзін конны двор). Гэта значыць, што ўзмацнёная тэндэнцыя да канегадоўлі, хоць і супадае па большай частцы з падвышэньнем гаспадарчай моцы двароў, але можа праяўляцца і незалежна ад яе.

У заключэньне нашага агляду даных па канегадоўлі мы павінны прызнаць, што ўсе даныя табл. 7-11 сьведчаць аб тым, што склад конскіх статак Беларусі настолькі неспрыяючы для канегадоўлі, што аб рамонце статак уласным маладняком ня можа быць ніякай гутаркі, і пры тым склад статак паступова пагаршаецца. Якія гэтаму прычыны? Прымаючы пад увагу, што процант конскага маладняка быў незадавальняючым для рамонтна статак нават і ў 1888 годзе, мы павінны прызнаць, што ёсьць нейкія прычыны агульнага характару, непамысныя для канегадоўлі. Дзеля таго што Беларусь—старонка аграрна-перанасялёная, дык натуральна, прычыны гэтыя ня могуць ляжаць у недахопе працоўных рук на догляд за маладняком Прымаючы пад увагу, што ў большай частцы мясцовасьцяў малочнае жывёлаводзтва яшчэ ня мае рыначнага характару, дык і яна, значыцца, не зьяўляецца канкурэнтам для вырошчваньня конскага маладняка. Праўдзівей за ўсё гэта тое, што канегадоўля па Беларусі не пашыраецца з прычыны недахопу кармоў, агульнага для ўсякай скаціны. Гэтым, г. з. недахопам кармоў для маладняка, Г. Гарэцкі тлумачыць, напрыклад, чаму цяляты ў Беларусі рэжуцца больш маладымі, чым у Расіі*) („Народны прыбытак Беларусі“, стар. 44). Вялікае значэньне мае, вядома, і недахоп выпасу, без якога нельга выгадаваць здаровага каня. Што пагаршэньне канегадоўлі, апроч іншых прычын, тлумачыцца і недахопам кармоў, можна бачыць з таго, што яно ўзмацняецца з драбленьнем гаспадарак.

Даныя табл. 12, што характарызуюць склад конскіх статак у сялянскіх гаспадарках рознай моцы, даводзяць гэта досыць пераканаўча. Гэтая табліца цікава з шмат якіх бакоў. Па-першае, яна паказвае, што з драбленьнем гаспадарак зьмяншаецца ў іх конскіх статках процант жарабкоў і кабыл і адпаведна гэтаму павялічваецца процант мэрынаў, потым значна зьмяншаецца процант сасуноў і процант іншага маладняка. Гэтыя зьмены натуральны і зразумелы. Але цікава тут тое, што ў аднаконных гаспадарках, амаль што пры поўнай адсутнасці сасуноў, маладняк старэйшых узростаў складае досыць значны процант, адкуль ясна, што гэтыя гаспадаркі купляюць жарабкоў для вырошчваньня; у гэтых гаспадарках няма, значыцца расплоду, а ёсьць гадоўля коняў. Гэта сьведчыць аб прысутнасці ў беларускага селяніна пэўнай тэндэнцыі да каняводзтва. Пра гэта-ж кажа і тая акалічнасьць, што ўдзел сасуноў у агульным ліку маладняка ўзрастае з павялічэньнем коннасці гаспадарак, г. з. з павялічэньнем магчымасьці да ўтрыманьня. Гэта праўдзіва для ўсіх губэрняў і за розныя гады. Пагубэрніяльнае параўнаньне гаспадарак, аднакавых па ступені коннасці, паказвае, што ў розных губэрнях тэндэнцыя іх да канегадоўлі праяўляецца па рознаму. Аднаконныя гаспадаркі ў

*) Акалічнасьць, паказаная Г. Гарэцкім г. з. недахоп кармоў, мае большае значэньне пры гадоўлі конскага маладняка, чым пры гадоўлі цялят. Аб гэтым гаворыць і проф. А. Н. Чэлынцаў („Опыт изучения организации кретьянского сельского хозяйства“ Стар. 534—5).

ў Віленскай губ. і ў 1880 і ў 1912 годзе праяўлялі, параўнальна з гэтакімі-ж гаспадаркамі іншых губэрняў, найбольшую прыхільнасьць да канегадоўлі, гаспадаркі-ж Магілёўскай губ.—найменшую. А ў шматконных гаспадарках Віленскай губ. большая іх прыхільнасьць да канегадоўлі, параўнальна з гэтакімі-ж гаспадаркамі іншых губэрн., выразна праяўляецца толькі к 1912 г.

Вельмі значная адмена ў складзе конскіх стад наглядаецца ў гаспадарках аднаёй і гэтай-жа губэрні і аднакавых па ступені коннасьці, але ў розныя гады: як агульнае правіла—тэндэнцыя да канегадоўлі з цягам часу ўва ўсіх гаспадарках усіх губэрняў узмацняецца, г. з. павялічваецца агульны процант маладняка ў стагках. Пэўна, што прычыну гэтага нельга бачыць у тым, што у сялян з цягам часу разьвіваецца любасьць і смак да канегадоўлі,—справа, здаецца, у тым, што з цягам часу павялічваецца інтэнсыўнасьць гаспадарак, у выніку чаго аднаконная, напр., гаспадарка ў 1912 годзе, нягледзячы на зьменшэньне ў ёй зямлі, зьяўляецца больш багатаю кормам, чым гэтакія-ж гаспадарка ў 1888 годзе. З гэтае прычыны гадоўля конскага маладняка, якая зьяўляецца даступнаю для першае, была недаступна для другой. Вельмі цікава, што пры гэтым мяняецца з часам і самы характар гадоўлі коняў, а ўласьне, мяняецца колькасьць сасуноў у агульнай масе рамонтнага маладняка. Параўнаньне процанту сасуноў і іншага маладняка за 1888—1912 гады паказвае, што ўва ўсіх губэрнях, апроч Віленскай, процант сасуноў спадае, а процант іншага маладняка ў большай меры расьце, прычым гэтая зьява аднакава бывае ў гаспадарках, розных па ступені коннасьці. Паказаная асаблівасьць у складзе маладняка, г. з. зьмяншэньне процанту сасуноў пры адначасным павялічэньні маладняка старэйшых узростаў тлумачыцца, магчыма, характарам вольнага кармавога запасу ў гаспадарках: сасуны, праўдэвай—жарабкі ў узросьце да 1-го году, патрабуюць амаль што выключна моцнага, здаровага корму, а ў радзьёне двухгадовак значную ролю грае ўжо і сена; гаспадаркі-ж, як відаць, у большай меры скарачаюць запасы першага, чым другога. Гэта поўнасьцю ўзгадняецца з тым становішчам, што ўва ўсіх беларускіх губэрнях павялічваецца плошча пад засеўнымі травамі, і ўва ўсіх губэрнях, апроч Магілёўскай, скарачаецца процант плошчы пад збожжам (гл. даныя на стар. 7). Магчымасьць, пры пэўных умовах, замены разводу коняў іх гадоўляю праф. А. Н. Чалінцаў паказаў прыкладам тамбоўскіх сялянскіх гаспадарак; ён кажа: „Пры зьмяншэньні аб'ёму сялянскіх гаспадарак, перш чым зрабіцца немагчымым, вырашчваньне можа перайсьці да дарощваньня жарабкоў, і не сваіх, а куплёных“ (А. Н. Челинцев: „Опыт изучения организации крестьянского хозяйства“. Стар. 524). Даныя таб. 12 з пэўнасьцю даводзяць, што ў Беларусі гэтая зьява мае шырокую распаўсюджанасьць.

Паказаньне наша на ўзмацненьне, з цягам часу, тэндэнцыі сялянскіх гаспадарак да канегадоўлі ніколькі, вядома, не прэчыць раней выказанаму погляду аб тым, што склад конскіх стагак Беларусі з боку разводу паступова пагаршаецца. Агульны склад конскіх стагак, і ў прыватнасьці процант маладняка ў іх, вызначаецца ня толькі імкненьнем гаспадарак да канегадоўлі, але і стасункам ліку малаконных і шматконных двароў. Нашы даныя дазваляюць устанавіць, з аднаго боку—узмацненьне тэндэнцыі сялян да канегадоўлі (табл. 12), а—з другога боку—драбленьне сялянскіх гаспадарак, г. з. рост аднаконных двароў за кошт двароў большай коннасьці (таб. 2—6). Абедазьве гэтыя зьявы робяць адначасны ўплыў, але ў супрацьлеглых кірунках на склад конскіх стагак; нарэшце пераважаючым робіцца ўплыў драбленьня гаспадарак, чаму склад статку змяняецца наогул нядобра для канегадоўлі. Гэтая акаліч-

насьць паказвае на тое, што інтэнсыфікацыя сельскае гаспадаркі, павялічыўшы яе вытворчасць, ня можа лішкам корму ад паляпшэння гаспадаркі пакрыць нарастаючую патрэбу Беларусі на кармавыя прадукты. Інакш кажучы, разгляд зьмен у складзе конскіх статак Беларусі прыводзіць нас да таго-ж пэсымістычнага вываду, да якога мы прышлі, разглядаючы зьмены ў сялянскім коняутрыманні.

Калі дрэнныя эканамічныя ўмовы не дазваляюць беларускаму сялянину рэалізаваць яго імкненьне да канегадоўлі, дык гэтага нельга сказаць адносна другога імкненьня сялянства, а ўласьне, — імкненьня яго павялічыць моц і росласьць свайго каня; апошняга год ад году расьце. Што гэта сапраўды так, відаць з даных табл. 13—17. Разгляд даных па губэрнях (табл. 13) паказвае, што па ўсіх чатырох губэрнях паміж 1888—1912 г. г. зьменшыўся процант маламерак (у сярэднім на 20,3%) і, адпаведна гэтаму, павялічыліся процанты сярэднярослых і высокарослых коняў. У Менскай губ. гэты працэс выявіўся крыху мацней, чым па іншых губэрнях, у Магілёўскай губ. крыху слабей. Апошняя губэрня і ў 1888 і ў 1912 годзе мела найбольшы процант маламерак і найменшы процант сярэдняўзрослых і высокарослых коняў. Пры разглядзе даных па паветах відаць, што ў Магілёўскай губ. найменшы процант маламерак быў у 1912 годзе ў паветах Аршанскім і Магілёўскім, што нельга аднак сказаць пра гэтыя паветы адносна 1888 году, калі яны амаль не выдзяляліся з сярэдняга роўню губэрні. У гэтых двух паветах працэс пабуйненьня сялянскага каня йшоў, значыцца, інтэнсыўней, чым па іншых паветах, што праўдзівай за ўсё тлумачыцца ўплывам іх буйных промысловых асяродкаў. Хоць трэба прызнаць, што пры гэтакім тлумачэньні паўстае пытаньне, чаму ня бачым мы гэткага-ж прагрэсу ў Гомельскім павеце, які з боку росласьці коняў займае сярэдняе па губэрні месца. Найбольш адсталым з гэтага боку зьяўляецца Чэрыкаўскі павет; ён і ў 1888 і ў 1912 годзе меў найбольшы процант маламерак (96,6—87,1%) і найменшы процант высокарослых коняў (0,05—0,5%). Ня вельмі добра стаіць справа і ў Быхаўскім павеце.

З павеатаў Менскай губ. выдзяляюцца росласьцю сваіх коняў тыя-ж самыя паветы, ня якія мы паказвалі, як на цэнтры канегадоўлі, гэта паветы—Менскі, Слуцкі і Навагрудзкі. Цікава, што ў 1888 годзе толькі адзін Навагрудзкі павет таксама рэзка выдзяляўся адносна гэтага з шэрагу іншых. Слуцкі павет займаў тады сярэдняе па губэрні месца па росласьці сваіх коняў, а Менскі павет быў нават значна ніжэй сярэдняга. У апошніх двух паветах паляпшэньне каня ішло за пэрыяд, які мы вывучаем, найбольш хутка. Калі цяпер ступень паляпшэньня каня мераць найменшым процантам маламерак, дык першае месца ў губэрні займае Навагрудзкі павет (16,1%), Калі-ж за мярыла ўзяць найбольшы процант высокорослых коняў, дык пальма пяршыньства павінна быць аддадзена Менскаму павету (52,7%). Слуцкі павет адносна таго і другога займае паміж іх сярэдняе месца.

Зусім асобнае месца ня толькі сярод павеатаў Менскай губ., але і наогул сярод павеатаў Беларусі, займае Мазырскі павет,—гэта адзіны раён (калі ня лічыць Сьвеньцянскага павету, Віленскай губ.), дзе мы маем павялічэньне процанту маламерных коняў і прытым досыць значнае (13,3%), пры адначасным зьмяншэньні сярэдняўзрослых коняў (на 13,6%). Гэта выключэньне тлумачыцца асаблівымі ўмовамі Мазырскага павету:

тут, як мы ўжо казалі шырока ўжываецца валовая праца, якая паступова выцясняецца конскаю; трэба лічыць, што пры пераходзе ад таннай валовай цягі на больш дарагую конскую насельніцтва, натуральна, стараецца зрабіць гэта найменш рэзка і хваравіта, чаму і купляе найбольш танных, а значыцца, у большасці выпадкаў, і найбольш дробных коняй. Пасля Мазырскага павету найбольш адсталым зьяўляецца Рэчыцкі павет (75% маламерак і 3,8% высокарослых коняй).

Лепшымі паветамі Віцебскай губ. па ступени росласці коняй зьяўляюцца: Рэчыцкі, Віцебскі, Невельскі і Люцыянскі паветы; аднак ні адзін з іх не дасягае роўню лепшых паветаў Менскай губ. Лепельскі павет зьяўляецца горшым з паветаў Віцебскай губ., дзеля таго, што ён мае найбольшы працэнт маларослых коняй (72,8%) і найменшы працэнт высокарослых (1,7%). Калі мы паглядзім на пачатак перыяду, які вывучаем, на 1888 год, дык убачым, што лепшым паветам у той час быў Люцыянскі; Рэчыцкі-ж павет цяпер першы па працэнту высокарослых коняй—тады быў ніжэй сярэдняга губэрніальнага роўню. Значыцца, у апошнім павеце павялічэнне росласці каня ідзе асабліва шпарка, чаму трэба лічыць, што праца па паляпшэнню каня знойдзе ў гэтым павеце больш добры грунт, чым у іншых. Лепельскі-ж павет, які адмяняўся у 1912 годзе нізкаросласцю сваіх коняй, таксама адмяняўся і ў 1888 годзе, набліжаючыся з гэтага боку да сярэдняга роўню губ. Магілёўскай, і ў той-жа час амаль удвойчы перавышаючы яе па працэнту бясконных. Каньяводства ў гэтым павеце знаходзіцца ў сумным стане.

У Віленскай губ. лепшым паветам па росласці коняй зьяўляецца павет Лідзкі (30,3% маламерак і 31,7% высокарослых), потым—Віленскі павет. Цікаўную асаблівасць прадстаўляе сабою Ашмянскі павет,—працэнт маламерных у ім значна вышэй сярэдняга па губэрні (73,8% пры сярэднім 56,6%), паводле-ж працэнту высокарослых ён займае першае, пасля Лідзкага п., месца (26,2%); сярэднярослых коняй у 1912 годзе у ім амаль што ня было зусім (3 кані на павет), у сярэднім-жа па губэрні працэнт іх досыць вялікі (30,1%). Высокі працэнт высокарослых коняй тут тым больш нечаканы, што паводле працэнту заможных гаспадарак (3-х і шматконных) гэты павет стаіць значна ніжэй ад іншых. І з гэтага боку Ашмянскі павет зьяўляецца адзіным з разгледжаных намі.

Цікава параўнаваць працэс змены росласці коняй у паветах Вілейскім і Сьвеньцянскім. У 1888 годзе яны адносна гэтага былі блізкі, хоць Вілейскі быў крыху горшы, чым Сьвеньцянскі (у першым—89,6%, а ў другім—82,5%). К 1912 году стан рэзка змяніўся,—у Вілейскім павеце працэнт маламерных упаў да 53,4, а ў Сьвеньцянскім-жа, наадварот, узняўся да 89,7%. Паводле гэтага азнакі, значыцца, Сьвеньцянскі павет набліжаецца да Мазырскага павету Менскай губ. Гэтым прыкладам а таксама пададзеным вышэй параўнаньнем паветаў Люцыянскага і Рэчыцкага Віцебскай губ. яшчэ раз сьцьвярджаецца, як мала вывучэння аднае статыкі с.-г. зьяў і як важна пазнаньне дынамікі іх.

У выніку нашага агляду паветаў аказваецца, што ўва ўсіх, апроч двух, паветах Беларусі наглядаецца зьніжэнне працэнту маламерных коняй; потым ува ўсіх, апроч пяці, паветах наглядаецца падвышэнне працэнту сярэднярослых, і ўва ўсіх чыста паветах—падвышэнне працэнту высокарослых коняй Ясна адсюль, што падвышэнне росласці коняй зьяўляецца працэсам, агульным для Беларусі. Якія-ж прычыны гэтае зьявы і якое значэнне яе для сельскага гаспадаркі краю! Важнейшаю прычынаю павялічэння росласці коняй зьяўляецца патрэба на

гэта з боку сельскае гаспадаркі. Мы ўжо казалі, што Беларусь ня мае досыць конскага малядняка для рамонту сваіх статак, якія па большай частцы рэмантуюцца прывознымі коньмі. У прывозе гэтых коняў і трэба бачыць важнейшую прычыну, пабудынення беларускага каня. Адкуль-бы ні прывозіліся коні, яны ўва ўсякім разе павінны адпавядаць патрэбам і попыту беларускага сялянства, бо натуральна, што конь з боку дастаўляецца гэтка, якога жадае і можа набыць селянін. Калі маларослы конь амаль паўсюды (апроч 2-х паведаў) замяняецца больш дарогім высокарослым, значыцца, апошні найбольш адпавядае патрэбам сялянства. Але ці можна ўказаць, якія патрэбы сельскае гаспадаркі вымагаюць пабудынення каня? Найперш, пабудынення каня могуць патрабаваць нават тыя гаспадары, якія, з прычыны зямельнага ўдзіску, павінны былі скарачаць колькасць сваіх коняў; калі, напр., зямельны надзел станавіўся надта малым для таго, каб трымаць на ім двух коняў, але яшчэ настолькі вялікім каб справіцца з ім адным маламеркам. Прымаючы пад увагу павялічэнне процанту аднаконных двароў, трэба зазначыць, што гэтая зьява не павінна быць рэдкаю на Беларусі. Потым, будынення каня патрабуюць сяляне тых раёнаў, дзе есць падсобныя лясныя промыслы, а да гэтых раёнаў адносіцца, як вядома, вельмі значная частка Беларусі. Нарэшце, балотвая і грузкая глеба шмат якіх раёнаў і бездарожжа, нагул уласывае БССР, робяць тут дужага, але ня цяжкага каня асабліва каштоўным. Усё гэта і прымушае сялян імкнуцца тут да пабудынення с.-г. каня, як між іншым, яны імкнуцца да гэтага паўсюды. Гэтаму імкненню дапамагае і тая акалічнасць, што рамонтнага каня беларускі селянін набывае з Расіі, дзе працэс будынення каня зайшоў значна далей: у 1912 годзе процант маламерак у сярэднім па Эўрапейскай Расіі быў удвая менш, чым у 4-х губэрнях, якія мы вывучаем (31,2%, замест 62,0%); па некаторых-жа раёнах РСФСР процант маламерных амаль што ўжо зусім знішчан*). Ясна, што пры гэтых умовах набіраць маламерных коняў для Беларусі з году ў год становіцца цяжэй. Усё гэта разам узятая і прычыніцца пабудынення беларускага каня. З гэтага выходзіць, што пабудыненне ў значнай меры абумавляецца прычынамі, што ляжаць па за Беларусю, і, магчыма, лепш-бы ставіць пытаньне, чаму яно тут гэтак затрымліваецца. Для высвятлення гэтага пытаньня карысна больш супыніцца на прычынах, што тармазяць паляпшэнне каня ў Магілёўскай губ. Гэта губэрня, якая выдзяляецца з іншых найбольш экстансыўным вядзеннем сваёй сельскай гаспадаркі, здаўна характарызавалася самымі нізкімі коньмі ня толькі ў Беларусі, але і ўва ўсім Саюзе. На гэтую акалічнасць ужо даўно была звернута ўвага ўраду. Яшчэ ў 1889 годзе паводле ініцыятывы губарнатара Дэмбавецкага была ўтварана асобная камісія, якая на працягу некалькіх год арганізавала па ўсёй губэрні сетку абгульных пунктаў, дзе ставіліся „рослыя жарабкі“ што набываліся для гэтага з Цэнтральнай Расіі. Якой-небудзь пэўнай пароды пры адбору жарабкоў ня трымаліся. Нічога добрага з гэта прадпрыемства ня вышла. Чыноўнік Дэпартаменту Земляробства Гамалей, які рабіў абследаванне гэтага мерапрыемства некалькі год пасля, налічыў у губэрні 30 цэнтральных канюшан і 145 абгульных пунктаў, прымушан быў прызнаць, што карысць ад гэтага покуль не акупае зробленых выдаткаў“. З яго справаздачы вельмі цікава паведамленне аб тым, што за 5 год на выстаўках па губэрні было

* Н. Н. Пелехов: „Коневодство Владимирской губернии по данным военно-конских переписей 1888—1906 г. г.“ (Журн. „Сельское хозяйство и лесоводство“ за 1914 г.).

праэмірована гадавікоў—жарабкоў 780, кабылак 659 штук, а коняй старэйшых узростаў усяго 16. Адсюль ясна, што палепшаны прыплод пасья гадовага ўзросту збываўся сялянамі з рук і вывозіўся з губэрні: што як раз у гэтым была прычына няўдачы, а ня ў тым, што жарабцы былі дрэнныя, можна бачыць, з таго, што гэтка-ж няўдача наглядаецца і ў Горацкім павеце, які абслугоўваўся, паводле слоў Гамалея, больш 40 год племянным расаднікам Горацкай фэрмы, дзе былі, як ён кажа, добрыя жарабкі Нарвэскай пароды, годныя для паляпшэньня сялянскага каня. Цяпер пасья абсьледаваньня Гамалея прайшло яшчэ каля 30 год. На працягу ўсяго гэтага часу, г. з. на працягу 70 з гакам год, расаднік Горацкай фэрмы працаваў старанна, сяляне ім карысталіся, але ня гледзячы на гэта, даныя перапісу 1912 году паказваюць, што Горацкі павет зусім не выдзяляўся і не выдзяляецца з агульнага роўню губэрні ні росласьцю сваіх коняй, ні колькасьцю конскага маладняка. Яго каню і цяпер можна даць характарыстыку, дадзеную Гамалеем Магілёўскаму каню наогул: „Сялянская кабыла адмяняецца малым ростам (1 арш. 12—14 вяршкоў), нязграбнасьцю, змучанасьцю, маламоцнасьцю; абцяжарана непамерна вялікаю галавою са слаба разьвітым касьцюком і слабымі мышцамі, пераразьвітымі слабымі канцовасьцямі, вузкім клубам і вузкімі грудзямі*). Гэткі жалкі рэзультат шматгадовай працы Горацкага расадніка тлумачыцца, пэўна, ня тым, што сяляне не карыстаюцца яго жарабкамi. У даных перапісу 1912 году можна, бадай, знайсці націк на тое, што завод робіць некаторы уплыў ня каняводзтва павету: у Горацкім павеце ёсьць найвышэйшы па губэрні процант кабыл (42,2 пры сярэднім губэрніальным 33 6⁰/₀); амаль што гэтка-ж процант і ў суседнім павеце Мсьціслаўскім. Калі сяляне Горацкага павету трымаюць некалькі большы працант кабыл чым сяляне іншых паветаў, дык, значыцца, яны маюць да гэтага пэўны грунт. Справаздачнасьць коннага заводу паказвае, што сяляне скарыстоўваюць яго ў поўнай меры і вельмі цэняць яго жарабкоў, але яны, здаецца, надта бедныя дзеля таго, каб пакідаць гэты прыплод у сваёй гаспадарцы; у большасьці выпадкаў яны яго прадаюць. Такі погляд склаўся у нас пры азнаямленьні з коньмі мяшанцамі па вёсках наўкол Горак: мяшаны маладняк па колькасьці значна пераважае мяшанцаў старэйшых узростаў. Можна дапусьціць, што гэтая зьява ўласьціва ў рознай ступені і іншым раёнам Беларусі. А калі гэта так, дык шлях да паляпшэньня каняводзтва ляжыць, галоўным чынам, у зьмене эканомікі сялянскай гаспадаркі, а ня ў зьмене пароды абгульных жарабкоў, аб чым гэтак многа гавораць.

Залежнасьць паміж ступені эканамічнай моцы сялянскіх двароў і якасьці іх коняй была у свой час адзначана і Віхляевым і Леніным. У працы, якую мы ўжо цытавалі, У. І. Ленін прыводзіць бюджэтныя даныя кошту інвэнтару і рабочага скоту ў розных групах сялян, прычым выяўляецца, што ў сярэднім конь у аднаконных каштуе 27 руб., а у чатырохконных 52 руб. Да гэтага ён піша: „Мы бачым тут зусім розную забясьпечанасьць розных груп, прычым гэта адмена даходзіць да таго, што нават коні ў немажнікаў зусім ня гэтка як у заможных; конь аднаконнага селяніна—гэта сапраўдная жывая драба, праўда ня „четверть лошади“, а цэлых дваццаць сем пяцьдзсят другіх каня**“) (Стар. 95). Згодна з гэтым мы лічым, што важнейшаю прычынаю нізкаросласьці

*) А. Гамалей: „Опыт улучшения крестьянского коневодства Могилевской губ.“

**) Тут націк на мастацкае апавяданьне Г. І. Успенскага: „Четверть лошади“. (Полное собрание сочинений Г. И. Успенского, том 6-й).

беларускага каня ёсць беднасьць беларускага селяніна. Адсюль выходзіць што ўздым эканамічнай моцы сялянства ёсць самы пэўны спосаб, ці праўдзівей, самая канечна патрэбная ўмова дзеля таго, каб замяніць „жывую драбу“ патрэбным канём. Кірунак сельскай гаспадаркі Беларусі ў пасьяваенны пэрыяд падае нібы некаторыя надзеі лічыць, што для гэтага працэсу ўжо надыходзіць час.

Уявіць сабе даваеннае каняводзтва Беларускіх губэрняў можна будзе больш поўна і ацаніць яго больш праўдзіва тады, калі мы параўнаем яго з каняводзтвам Эўрапейскай Расіі наогул. Табл. 18, укладзеная па-вядле даных перапісу 1912 году, дазваляе нам гэта зрабіць:

Табл. 18. Характарыстыка каняводзтва 50 губ. Эўрап. Расіі і 4-х беларускіх губ. у 1912 годзе.

		У сярэднім на 50 губ. Эўрап. Расіі	У сярэднім па губэрні			
			Магілеўскай	Менскай	Віцебскай	Віленскай
Прыходзіцца коняй	На 100 чалавек насельніцтва	18,2	18,7	13,7	13,4	11,0
	На 1 кв. вярсту	6,9	10,2	5,0	6,5	6,0
	На 1 конны сялянскі двор	2,0	1,9	1,5	1,4	1,2
	Проц. бясконных сялянскіх двароў	31,5	12,8	21,3	20,3	25,3
Ся 100 коняй	Коняй рабочага ўзросту (5 год і старэй)	72,7	83,0	79,4	85,5	76,4
	Сасуноў	5,8	4,1	4,8	2,7	4,5
	Іншага маладняка	21,5	12,9	15,8	11,8	19,1
Ся 100 коняй рабочага ўзросту	Мэрынаў	51,5	66,7	55,2	70,0	59,2
	Жарабцоў	3,4	0,4	0,7	1,5	1,2
	Кабыл	45,1	32,9	44,1	28,5	39,6
	Ростам менш 1 арш. 14 вяршкоў	31,2	69,1	51,0	48,1	50,4
	„ ад 1 арш. 14 вяршк. да 2 ар.	35,5	23,6	25,9	36,5	29,9
„ „ 2 „ і вышэй	33,3	7,3	23,1	15,3	19,7	

З гэтай табліцы відаць, што ў 1912 годзе толькі адна Магілеўская губ. адносна да насельніцтва была таксама багата коньмі, як і ўся Эўрапейская Расія наогул, астатнія-ж 3 губэрні былі бядней коньмі. Адносна да прастору Магілеўскай губ. была значна больш, а Менская губ. крыху менш насычана, чым Эўрап. Расія, другія-ж дзьве губэрні набліжаліся да яе. Сярэдні процант бясконных двароў у беларускіх губэрнях менш, чым у Эўрап. Расіі, у Магілеўскай-жа губ. ён значна меншы (больш, чым удвая), але з боку сярэдняй забясьпечанасьці коньмі сялянскіх конных двароў, толькі адна Магілеўская губ. набліжаецца да Эўрапейскай Расіі, па іншых-жа губэрнях гэтая забясьпечанасьць значна ніжэй. Параўнаньне Беларусі і Эўрапейскай Расіі наогул па велічыні процанту бясконных і па сярэдняй забясьпечанасьці коньмі конных сялянскіх двароў паказвае

нам, што беларуская сялянская гаспадарка з эканамічнага боку стаіць ніжэй, чым гэтка-ж гаспадарка Эўрапейскай Расіі, але працэс дыферэнцыяцыі сялянства, — дакладней, — выдзяленьне з яго пралятарскіх і груп, якія набліжаюцца да пралятарскіх (аднаконных), у Беларусі выяўлен значна слабей.

Параўнаньне ўзроснага і родавага складу конскіх статак паказвае, што з усіх бакоў у беларускіх губернях ён горшы, г. з. менш памысны для канегадоўлі, чым у сярэднім па Эўрапейскай Расіі. Тое-ж самае трэба сказаць, што адносна росласьці сялянскіх коняў, — яна значна ніжэй чым у Эўрапейскай Расіі. Але розніца у тым, што ў той час, як склад статак у даваенны перыяд паступова пагаршаўся, росласьць беларускага каня, хоць і паступова, але падвышалася. Заданьне сучаснага моманту — прысьпяшыць, па магчымасьці, гэты працэс. У гэтым зацікаўлена ня толькі сельская гаспадарка Беларусі, у гэтым зацікаўлен увесь СССР наогул. Карысна ўспомніць, што пісаў адносна гэтага адзін з лепшых знаўцаў нашага каняводства праф. П. Н. Куляшоў: „Калі прыняць пад увагу, што буйныя коні ў Расіі разьмешчаны нероўнамерна, так што шмат якія губерні іх зусім ня маюць, дык пытаньне аб забясьпячэньні арміі абознымі і артылерыйскімі коньмі ў выпадку мабілізацыі вымагае неадкладнага вырашэньня“. Паводле слоў прадстаўніка вайсковага міністэрства ў Камітэце па конназаводзкіх справах, паляпшэньне рабочага с.-г. каня мела нават і для войсковага міністэрства больш важнае значаньне, чым паляпшэньне рамонтнага кавалерыйскага каня. Крытычным пытаньнем, якога амаль што нельга вырашыць, прадстаўляецца папаўненьне нашай арміі абознымі і артылерыйскімі коньмі ў губернях каля Заходняй Мяжы, г. з. там, дзе правільная і хуткая мабілізацыя асабліва важна**). З гэтага ясна, што ў справе якаснага паляпшэньня беларускага каня зацікаўлена не адна Беларусь.

Дзякуючы агульнаму ўражаньню ад даных табл. 18 трэба прызнаць, што стан каняводства на Беларусі ў 1912 годзе быў значна горшым, чым у Эўрапейскай Расіі наогул. Гэтак было перад эўрапейскаю вайною. Натуральна паўстае пытаньне, як стаіць справа цяпер? За час вайны і рэвалюцый сельская гаспадарка СССР пацярпела шмат страты, ад якой не адыйшла яшчэ й да гэтага часу. Паводле даных П. Какшайскага: „У РСФСР сельская гаспадарка ў 1925 годзе параўнальна з 1915-16 г. г. аднавілася:

з боку засеўнай плошчы на	90,3%
„ рабочай жывёлы	„ 76,7 „
„ быдла	„ 100,2 „
„ аўчарства	„ 88,5 „
„ сьвінаводства	„ 86,5 „**)

Як відаць з гэтага, каняводства ў РСФСР аднаўляецца ня так хутка, як іншыя галіны жывёлаводства. Зусім інакш стаіць справа ў БССР. Р. А. Бонч-Асмалоўскі, які мае ўсе даныя, што да эвалюцый сельскае гаспадаркі Беларусі, піша: „Разглядаючы гісторыю жывёлаводства Беларусі за час вайны і рэвалюцыі наогул, мы бачым, што менш, за ўсё зьмяніўся % рабочых коняў, які захаваў амаль што статычны стан“, і далей: „Найбольшую стойкасьць у ваенны і рэвалюцыйны перыяд праявіла галіна жывёлаводства, што выконвае чыста вырабнічыя заданьні,

*) Праф. П. Н. Кулешов: „Рабочая лошадь“, стар. 12.

***) П. Какшайский „Роль сельскаго хозяйства в местном бюджете“. („Вестник Сельского Хозяйства“. 1926 г. № 8).

а ўласныя—рабочыя коні“. „У сваім адноўчым працэсе каняводства і аўчарства к 1924 году ўжо дайшлі да роўню апошніх даважных гадоў“^{**}). Яшчэ больш памыслы для БССР звесткі падае В. Благовешчанскі; паводле яго слоў „У эўрапейскай частцы рэспублікі у 1922 годзе колькасць коняў усіх узростаў зменшылася параўнальна з 1912 годам на цэлую трэць. Толькі Прывозерны і Беларускі край вышлі з гадоў вайны і рэвалюцыі з крыху павялічаным конскім запасам (105 і 104%)“[†]. Наогул па СССР колькасць маладняка зменшылася больш, чым колькасць дарослых коняў; у Беларусі-ж і Прывозерным краях процант маладняка нават значна павялічыўся (у Беларускай ССР, у Валынскай і Віцебскай г. % сасуноў у 1924 г. ўзьяўся да 8,4—9,2, у той час, як у 1912 годзе ён хістаўся тут, паводле слоў Благовешчанскага, ад 2,7 да 5,5%^{**}). Справа мясцовых працаўнікоў скарыстаць узнікшае пасля вайны ажыўленне сялянскага каняводства БССР, падтрымаць і замацаваць яго. Гэта важна і для ўзмацнення абароны СССР, аб чым у свой час казаў праф. Куляшоў; гэта важна і для знішчэння залежнасці БССР ад прывозу коняў з боку. Але гэтага можна дасягнуць толькі разумнаю эканамічнаю палітыкаю на вёсцы. Вельмі даўно і вельмі добра зразумеў гэта вядомы нямецкі заатэхнік Шварцнэкэр, які быў у Расіі ў 80-х гадах і на месцы вывучыў стан нашага сялянскага каняводства. Вывады з сваіх нагляданьняў Шварцнэкэр фармуляваў гэтак: „Сялянскае каняводства спадае пагражаючым чынам, дзякуючы роднаму спарванню, цямноце і недахопу кармоў. Конь пагаршаецца і, разам з тым, павялічваецца з кожным годам лік бясконных гаспадарак. Розныя мерапрыемствы ураду ня мелі выніку, і да тых пор, пакуль гаспадарчы стан расійскага селяніна наогул ня будзе ўзняты і замацаван, да тых пор немагчыма спадзявацца на паліпшэнне“^{***}).

Да вывадаў Шварцнэкэра няма чаго дабаўляць: гэта было праўдзіва ў 1878 годзе, гэта праўдзіва і ў 1926.

^{*}) Р. А. Бонч-Осмоловский „Эволюция с.-х-ва Белоруссии с 80-х годов до настоящего времени“. (Журнал „Советское Строительство“. 1926 г. №2).

^{**}) В. Благовещенский. „Коневодство в СССР“.

^{***}) Г. Шварцнэкэр: „Коннозаводство в отдельных государствах в связи с учением о породах лошадей“. (Стар. 213—214).

С Ы П І С

літатурных крыніц, ня якія ёсць спасылкі у артыкуле.

- Р. А. Бонч-Осмоловский: „Эволюция Сельского Хозяйства Белоруссии с 80-х годов до настоящего времени“. (Журнал „Советское Строительство“, 1926 г. № 1).
- П. А. Вихляев: „Очерки из русской Сельско-Хозяйственной действительности“.
- В. И. Ленин: „Развитие капитализма в России“ („Сравнение военно-конских переписей за 1888-91 и 1896-1900 годы“).
- П. Мартов: „Аграрный вопрос в России“ (главы IX и X).
- П. Румянцев: „К вопросу об эволюции крестьянского хозяйства“ („Очерки реалистического мировоззрения“).
- Черненко: „К характеристике крестьянского хозяйства“ вып. 1.
- В. А. Пешехонов: „Из теории и практики крестьянского хозяйства“ (Журн. „Русское Богатство“).
- Н. Суханов: „К вопросу об эволюции сельского хозяйства“. „Известия Комиссии по изучению рысистого Коннозаводства“.
- Р. Р. Правохенский: „Наследственная передача резовости в рысистом Коннозаводстве“.
- И. Неклепаев: „Сельское Хозяйство Белоруссии и его эволюция“ (Журнал „Пути Сельского Хозяйства“, 1926 г. № 5).
- Гаўрыла Гарэцкі: „Народны прыбытак Беларусі“.
- Н. Э. Михановская: „Продуктивное животноводство Белоруссии“ (Журнал „Советское Строительство“ 1926 г. № 3).
- „Сельское Хозяйство Белоруссии и мероприятия по его восстановлению“.
- Арк. Смоліч: „Экономічнае становішча Беларусі перад вайною і рэвалюцыяй“ (Сборник „Беларусь“).
- А. Бурбис: „Краткий очерк экономической географии Белоруссии“ (Журнал „Народное Хозяйство Белоруссии“, 1922 г. № 4).
- П. Кащенко: „Земельные отношения в Белорусском районе“ (Тот же журнал за 1922 г. № 2).
- Сборник: „Сельское Хозяйство России в XX веке“.
- З. А. Бонч-Осмоловский: „Сельско-хозяйственный обзор Советской Белоруссии по сельско-хозяйственной переписи 1917 года“ (Журн. „Народное Хозяйство Белоруссии“ 1924 г. № 2-3).
- Статистычны штогоднік 1923—1924.
- Проф. А. Н. Челинцев: „Теоретические основания организации крестьянского хозяйства“ (Глава: „Рабочее скотоводство“).
- Н. Каблуков: „Об условиях развития крестьянского хозяйства в России“.
- А. А. Кауфман: „Теория и методы статистики“. Издание 4-е.
- А. Сопляков: „К вопросу о передаче по наследству масти в Орловском рысистом коннозаводстве“ (Вестник Сельского Хозяйства“ 1912 г.).
- „Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны народного хозяйства“
- т. II.
- М. Довнар-Запольский: „К изучению динамики хозяйства БССР“ (Журнал „Советское Строительство“, 1926 г. № 5).
- Проф. Е. Ф. Лискун: „Разведение сельско-хозяйственных животных“.
- Н. Н. Пелехов: „Коневодство Владимирской губ. по данным военно-конских переписей 1888—1906 г.“ (Журнал „Сельское Хозяйство и Лесоводство“, 1914 г. № 7).
- А. Гамалеи: „Опыт улучшения крестьянского коневодства Могилевской губ.“.
- Проф. П. Н. Кулешов: „Рабочая лошадь“.
- П. Кокшайский: „Роль сельского хозяйства в местном бюджете“. (Журнал „Вестник Сельского Хозяйства“, 1926 г. № 8).
- Г. Шварцнеккер: „Коннозаводство в отдельных государствах в связи с учением о породах лошади“.
- Проф. А. Н. Челинцев: „Опыт изучения крестьянского сельского хозяйства в целях обоснования общественно и кооперативно-агрономической помощи на примере Тамбовской губ.“.
- В. Натансон: „Производственный план Государственной Промышленности БССР“ (Журн. „Савецкае Будаўніцтва“, 1925 г. № 5-6).
- Г. И. Успенский: „Четверть лошади“ (Полное собрание сочинений, том 6).
- С. Х. Поваринед: „К характеристике крестьянского хозяйства Витебской губ.“ (Журнал „Народное Хозяйство Белоруссии“ № 4-5, 1924 г.).

PROF. N. N. PELECHOW. DIE BÄUERLICHE PFERDEZUCHT
IN DEN EHEMALIGEN GOUVERNEMENTS VON MINSK, MO-
HILEW, WITEBSK UND WILNA IN DEN JAHREN VON
1888—1912

(nach den Listen der militärischen Pferde-Aushebungskommission).

In Anbetracht des ausserst engen Zusammenhangs der bäuerlichen Pferdezucht mit dem landwirtschaftlichen Gesamtbetriebe, verursacht eine jegliche Aenderung in dem letzteren eine entsprechende Veränderung auch in der ersteren und umgekehrt, wes wegen man auch nach einer Aenderung in der einen Beziehung auf Veränderungen entsprechender Art auf dem anderen Gebiete zutreffende Schlüsse ziehen kann. Dieser Umstand im Verein mit den vollständigen, periodisch wiederkehrenden Aufzeichnungen der militärischen Pferdeaushebungs-Kommissionen, welche je nach den Kreisen zu einem Ganzen zusammengefasst sind, geben uns die Möglichkeit, uns eine gewisse Vorstellung zu bilden über die jüngste Vergangenheit sowohl der Pferdezucht, als auch des landwirtschaftlichen Betriebes im Allgemeinen. Wenn wir die Angaben der Listen der militärischen Pferdeaushebungs-Kommission für die Zeit von 1888-1912 in den Gouvernements Mohilew, Minsk, Witebsk und Wilna von diesem Gesichtspunkte aus betrachten, indem wir dieselben mit denjenigen Materialien, welche den Landbesitz charakterisiren, mit den procentualen Verhältnissen der landwirtschaftlichen Kulturen, der Dichtigkeit der Bevölkerung und so weiter zusammenfassen, so gelangen wir zu folgenden Schlussfolgerungen.

1) Im Allgemeinen lässt sich für alle 4 Gouvernements während des Zeitraums von 1888-1912 eine Zunahme des Procentgehalts der Pferde-lasen Wirtschaften und solcher mit nur einem Pferde, und zugleich eine procentuale Abnahme der Höfe, welche eine grössere Anzahl von Pferden (3, 4 und mehrpferdige Wirtschaften) besitzen, beobachten, in Folge dessen lässt sich in allen 4 Gouvernements constatiren, dass sich die Anzahl der Pferde, welche auf Höfe mit nur einem Pferde entfallen, verringert.

2. Dieser Process des Verlustigehens der Pferde (der sogen. Pferdlosigkeit) der Bauernschaft äusserte sich am schwächsten im Mohilewschen Gouvernement, am stärksten im Wilnaschen. Im Gouvernement Minsk lässt sich in einigen Kreisen, wo ein Ersatz der Arbeitsochsen durch Pferde-arbeit vor sich geht, sogar eine procentual Verringerung der pferdelasen Wirtschaften feststellen.

3. Parallel mit der Verarmung der bäuerlichen Wirtschaften an Arbeitspferden, findet zugleich auch eine Verschlechterung des Bestandes der Pferdeherden in Bezug auf Pferdezucht statt: in dem Herden fällt der Procentgehalt an Saugfohlen und dem übrigen Jungpferdebestande, es steigt der Procentgehalt der Pferde von arbeitsfähigem Alter, desgleichen erhöht sich der procentuale Gehalt an Wallachen und verringert sich derjenige von Hengsten und Stuten. Im Gouvernement Wilna äussert sich dieser Process weniger scharf, als in den übrigen Gouvernements; ausserdem entwickelt er sich in den verschiedenen Kreisen aller Gouvernements im Allgemeinen nicht mit gleicher Intensität. In 3 Kreisen, dem Minskischen, Sluzkischen und Nowogrudischen lässt sich sogar eine erhöhte Steigerung in der Pferdezucht feststellen, das heisst eine Zunahme

an jugene Nachwuchs, eine procentuale Abnahme an Wallachen u. s. w.

5. In Bezug auf die Güte des Pferdmaterials lässt sich in allen Kreisen (mit Ausnahme zweier) Weissrusslands eine Verbesserung konstatiren, richtiger ausgedrückt eine Erhöhung des Wuchses, was zum Ausdruck gelangt in der procentualen Verminderung kleinwüchsiger und der procentualen Zunahme hochwüchsiger Pferde: Am stärksten äusserte sich eine Zunahme in den Grössenverhältnissen der Pferde in den Kreisen: Minsk, Sluzk und Nowogrudok.

6. Die Pferdezucht Weissrusslands unterscheidet sich von derjenigen Gesamttrusslands durch folgende Züge.

a) In Weissrussland ist der Procentgehalt pferdeloser bäuerlicher Höfe geringer.

b) Die Anzahl der Höfe, welche in Weissrussland nicht versorgt sind mit je einem Pferde pro Hof ist geringer.

c) Die Zusammensetzung der Pferdeherden in Bezug auf das Geschlecht und das Alter der Tiere ist in Weissrussland schlechter.

d) Der Höheuwuchs des Pferdes ist in Weissrussland niedriger, als in der russischen Gesamtrepublik.

e) Die Wiederherstellung der Pferdezucht geht in der Nachkriegszeit in schnellerem Tempo vor sich, als in Gesamttrussland.

Die Besonderheiten der Pferdezucht Weissrusslands erklären sich durch die Gesamtheit der naturwissenschaftlichen und ökonomischen Verhältnisse der Republik, von welchen folgende die wichtigsten sind: a) die geringe Intensität und schwache Kaukraft und niedere Leistungsfähigkeit Handelsgüter zu schaffen im gesammten Landwirtschaftsbetriebe (besonders im Mohilewischen Gouvernement), b) Starke Uebervölkerung der Agrarbevölkerung (besonders im Mohilewischen Gouvernement), c) Der grosse Waldbestand, welcher eine starke Entwicklung der mit dem Walde verknüpften Gewerbe zur Folge hat, wodurch es nötig wird, Pferde in der bäuerlichen Wirtschaft zu besitzen.

Eine Verringerung des Pferdebestandes der mittleren Pferdebesitzer den Höfe, eine Zunahme in procentualer Beziehung der pferdelosen Höfe, des-gleichen eine Verschlechterung des Bestandes der Pferdeherden in Bezug auf Pferdezüchtung—weisen auf eine Herabminderung der wirtschaftlichen und ökonomischen Mächtigkeit (folglich auch des Lebenshalts) der weissrussischen Banerenschaft während des letzten Vierteljahrhunderts vor dem Europäischen Kriege des Jahres 1914 hin.

N. N. P.

С. І. ЖУРЫК.

Летнія ўтрыманьне мясцовых беларускіх кароў на сеяных травах.

(Паводле досьледу ў Горках у летку 1926 г.).

Пытаньне летняга утрыманьня кароў у сялянскіх гаспадарках на сеяных травах у сучасны момант мае вялікае значэньне, таму што прыродных выганоў не хапае. Калі збор сеяных траў на сена ўжо амаль усюды практыкуюцца сялянамі, дык выпасы па сеяных травах за рэдкімі выключэньнямі амаль нідзе ня ўжываюцца. Аднак, штучныя выпасы павінны заняць пачэснае месца пры пераходзе сялян на шматпольле і пры паляпшэньні жывёлы. Малочнае быдла можа паляпшацца і даваць добрыя ўдоі толькі пры забясьпечаньні яго кармамі ня толькі ў зімку, але і ў летку. З сеяных траў на выпасы, якія маюць значэньне для Беларусі, трэба адзначыць для вясны зімовае жыта, а для лета—канюшыну, цімафейку і выкавую мяшанку. На падставе гэтага мною ў летку 1926 года быў арганізаван і праведзен на фэрме Акадэміі досьлед па ўтрыманьню мясцовых кароў на канюшыне і цімафейцы, а навуковым супрацоўнікам В. О. Гурэвічам на выкавай мяшанцы.

Пытаньне аб штучных выпасах пачалося вывучацца у РСФСР і УССР да вайны, але на Беларусі яно не вывучалася. Праўда, Горадкая дасьледчая станцыя ставіла гэта пытаньне ў 1923 г., калі ў бытнасьць маю супрацоўнікам станцыі быў арганізаван досьлед пашы ангельскіх кароў па мяшанцы канюшыны з цімафейкай*), але-ж потым гэта пытаньне зусім заглохла.

У сучасны момант нас цікавіць галоўным чынам, утрыманьне на сеяных выпасах не замежных кароў, а мясцовых сялянскіх, чаму досьлед і праведзен з імі.

Хаця прыведзеныя даныя досьледу зьяўляюцца не канчатковымі і патрабуюць далейшай удасканальнасьці, але-ж яны і цяпер маюць вялікую цікавасьць для Беларусі.

Галоўнай мэтай досьледу было пастаўлена высьветліць:

1. Якая плошча сеяных траў патрэбна для ўтрыманьня кароў пры пашы на прывязі і пры кармленьні скошанай травой ў хляве.
2. Якая прадукцыя сеяных траў у малацэ і масьле ў параўнаньні з сенам.
3. Які ўплыў робіць на кароў утрыманьне іх на штучных выпасах.
4. Ці добра такая тэхніка выпасу.

Досьлед пачаўся 1 чэрвеня, хоць назіраньні за каровамі вяліся з

*) Труды Горейской Сельско-Хозяйственной Опытной Станции за 1921—23 г. г. Горки 1924 г. Стр. 77—89.

21 траўня. Па пляну досьлед думалася пачаць 15 траўня, але ў 1926 г. вясна запазьнілася ў параўнаньні з папярэднімі гадамі на два тыдні і травы былі пасьвєлі для вынасу толькі к 1 чэрвеня.

Для досьледу было ўзята 10 кароў фэрмы Акадэміі, якія куплены ў сялян у восень 1925 г. Гэтыя каровы ўзгадованы ў сялянскую гаспадарку.

Каровы былі разьбіты на 5 груп па 2 ў кожнай. Узяць у групу больш чым па 2 коровы ня было магчымасьці, бо быдла фэрмы было вельмі разнастайнае.

Характарыстыка кароў прыведзена ў наступнай табліцы:

Групы	Назва кароў	Узросьт гадоў	Жывая вага у кіляграм.	Апошні ацёл	Апошні абгул	Сярэдні удой за 3 дні у кіляграм.	‰ таўста-сьці
I	Вёска	10	284,5	14— I — 26 г.	не вядома	7,66	4,45
	Казяўка	7	262,1	23— III — „	не вядома	9,24	3,92
II	Эля	7	286,7	13— II — „	29-IV-26 г.	11,02	3,50
	Брама	9	312,5	17— XII — 25 г.	не вядома	7,81	3,55
III	Торба	8	317,4	21— II — 26 г.	26-IV-26 г.	10,41	3,80
	Чайка	5	286,7	23— II — „	24-III-26 г.	7,73	3,55
IV	Купчыха	10	382,9	14— II — „	—	8,53	4,27
	Сялянка	7	285,8	23— II — „	21-VII-26 г.	9,18	3,65
V	Пястрава	7	286,7	20— II — „	24-IX-26 г.	7,79	3,37
	Птаха	7	319,4	21— I — „	21-V-26 г.	9,82	4,02

Першая група кароў „Вёска“ і „Казяўка“ і другая група „Эля“ і „Брама“ пасьвєліся на прывязі па дацкаму спосабу па чарзе па 5 дзён, то на канюшыне, то на цімафейцы. Трэцяя група „Торба“ і „Чайка“ і чацьвертая „Купчыха“ і „Сялянка“ карміліся ў хляве скошанай травою па 5 дзён па чарзе, то канюшынай, то цімафейкай. Першыя 5 дзён утрымоўваліся на канюшыне першая і трэцяя групы, а на цімафейцы другая і чацьвертая. З 1 ліпеня другая і чацьвертая групы перайшлі ў досьлед Гурэвіча на выку з аўсом. З 11 ліпеня першая група пераведзена на атаву канюшыны, якую яна вытравіла раней, а трэцяя група была пушчана ў статак, бо атава ёй для выкашваньня была малая.—выпас жа на прывязі нічым бы не адрозьніваўся ад выпасу першай групы.

Пятая група, куды ўваходзілі каровы „Пястрава“ і „Птаха“, пасьвєліся ў статку. Каровам гэтай групы давалі падкормку з 1—VI па 3 ф. сена. па 3 ф. мукі зборнай і па 1 ф. макухі канаплянай; з 18—VI па 1 пуду зялёнае травы; з 22—VI па 20 ф. бульбы; з 4—VII па 30 ф. зялёнае канюшыны ці выкавае мяшанкі і з 22—VII па 20 ф. залёнае травы. Гэтыя каровы пасьвєліся па добраму выгану каля рэчкі „Парасіцы“:

Па пляну досьледу думалася пасьвєць першую групу і карміць у хляве трэцюю увесь час канюшынай, а другую і чацьвертую цімафейкай, але ж ужэ на працягу першых дзён выявілася, што каровы ня хочуць есьці ўвесь час як канюшыны, так і цімафейкі, чаму яны і пераменьваліся. Першыя дні пасьля перамены корму каровы елі яго добра, а потым на 4-ы і 5-ы дзень зусім дрэнна. Гэтакае зьявішча было падмечана і Сьві-

фінка на Растоу-Нахичаванскай дасьледчай станцыі*). Выкаваю мяшанку каровы елі ўвесь час добра.

Канюшына на Va кліну, дзе пасьвіліся каровы, была падсеяна пад авёс 2 траўня 1925 г. насеньнем II сорту 2 п. 10 ф. на дзесяціну.

Цімафейка была падсеяна пад авёс 2 траўня 1924 г. мяшанкай з канюшынаю: 1 пуд 5 фун. канюшыны і 15 ф. цімафейкі на дзесяціну. У 1926 г. канюшына выпала зусім і асталася толькі адна цімафейка.

Выка з аўсом, на якой утрымоўваліся каровы, была высеяна на кліне Пв 14 траўня 1926 г. 6 п. вікі і 6 п. аўса на дзесяціну ў занятым папару. Вікавая мяшанка на кліне VIa, дзе каровы пасьвіліся ў апошнюю дэкаду, была пасеяна 24 траўня г. г. 6 п. вікі і 6 п. аўса на дзесяціну.

Ўкос сена з гэктара на канюшыне быў 3686 кг. (225 п.), на цімафейцы 2620 кг. (160 п.) і на выковай мяшанцы 1804 кг. (110 п.).

Такія ўкосы зьяўляюцца нізкімі, бо лета 1926 г. было засушлівае. У працягу чэрвеня і ліпеня амаль ня было зусім дажджу, чаму травы ня вырасьлі добра. Атава канюшыны таксама адрастала дрэнна. Лічбы прыведзенага досьледу трэба, значыцца, лічыць паменшанымі, а не сярэднімі.

К досьледу прыступлена ў той час, калі канюшына падрасла да 22 см., цімафейка да 30 см., а выка стала дзе-ня-дзе зацьвітаць.

Пачынаць пасьвіць на канюшыне, як выявілася з папярэдніх і гэтага гадоў, трэба тады, калі канюшына яшчэ ня выпускала галолак, але ужо вырасла да 20-22 см. Больш ранні выпас мала карысьцен дзеля таго, што на ім мала можна сабраць травы, а калі стаць пазьней пасьвіць, то канюшына праз хуткі час зацьвітае, пачынае старэць і каровы яе ядуць дрэнна, а атава к ётаму часу ня успявае адрасьці. Па цімафейцы лепш пачынаць пасьвіць кароў тады, калі яна вырасьце да 30 см. (перад кашэннем), бо раней мала можна сабраць травы, а пазьней яна хутка пачынае старэць. Па выкавай мяшанцы лепш за ўсё пачынаць пасьвіць кароў у час першага зацьвітання выкі і пасьвіць да наліваньня аўса. Для утрыманьня кароў у доўгі час на выковай мяшанцы, патрэбна сеяць яе у розны гэрмін.

Для падліку колькасці зьедзенай травы на пашы кожны дзень побач з выпасамі выкашвалася трава, якая уважалася і разлічвалася на кв. мэтр у кіляграмах. Апроч гэтага, браліся пробы травы праз кожную дэкаду і высушваліся для вызначэньня сухой масы зялёнай травы.

Характарыстыку проб травы прыводзім наступнай табліцаю:

Час узятця пробы	Канюшына			Цімафейка			УВАГА
	Вышыня травы у см.	Сырой травы на кв. мэтр. у кг.	0 ₁₀ п.-с. масы	Вышыня травы у см.	Сырой травы на кв. мэтр. у кг.	0 ₁₀ п.-с. масы	
2-v ₁	22	0,82	18,19	30	0,69	26,07	5-VI пачала выкашвацца цімафейка 15-VI зацьвітае канюшына
11-v ₁	23	1,49	22,26	40	0,75	29,02	
22-v ₁	25	1,43	26,51	50	1,06	36,35	
30-v ₁	26	1,56	26,88	80	1,00	38,78	23-VI цімафейка цвіце, канюшына цвіце, хоць яшчэ ня усе галоўкі выпускаюць. 30-VI канюшына цвіце каля часткі
10-v _{II}	26	1,66	39,05	—	—	—	
атава	15	0,70	30,00	—	—	—	3-VII канюшына цвіце на палову галолак 7-VII канюшына цвіце больш чым на палову, ёсьць сухія галоўкі.

*) В. О. Свиренко. Опыты безпрерывного летнего продолговения молочных коров на овсяно-виковом і сорговым выпасе. Рсстэв на Дону. 1915 г. Стр. 32.

Удоі кароў заўсёды ўзважваліся. Тры разы ў дэкаду малако аналізавалася на тлустасьць па мэтаду Гэрбера і сухую матэрыю па ўдзельнай вазе. Апошняя не заўсёды вызначалася, чаму сухой матэрыі малака ў далейшым і ня прыводзіцца.

Каровы ўзважваліся тры разы ў дэкаду,—раніцою да выгану ў поле і кармленьня ў хляве.

Распарадак догляду быў такі. Групы I і II раніцою з 6 г. пасьвіліся ў полі на прывязі да 11 г. дня. З 11 г. да 2-х каровы стаялі ў хляве. З 2-х да 7-і гадзін увечары каровы ізноў пасьвіліся. Раніцою, калі была раса, кароў прывязвалі на старое месца, каб у іх ня было ўздурьця жывата. Прывязваліся каровы па дацкаму спосабу на вярхоўцы даўжынёю 14,3 мэтра. Перавязвалі кароў 2-4 разы ў дзень у залежнасьці ад таго, як яны выядалі траву. Корму ім давалася ўволю. На пашы кароў перавязваў хлапец, які быў там заўсёды.

Выкашаная трава скармлівалася каровам групы III і IV у стойле таксама ўволю. Травы ім задавалася раніцою, днём і ўвечары столькі, колькі яны маглі зьесці. Днём каровы выганяліся з хлева у загародку.

Пераход з пашы сенажаці на сеяныя травы зроблен адразу без усякой паступовасьці.

Каровы, якія пасьвіліся ў статку раніцою атрымоўвалі сытны корм, а траву, калі яна ім давалася, увечары.

Паіліся каровы тры разы ў суткі: раніцою, днём і ўвечары.

Плошча зьездзенай травы у кв. мэтрах прыводзіцца ніжэй табліцай па пяцідзёньням, затым што корм каровам мяняўся праз 5 дзён.

Пяцідзёньня	Група I		Група II		Група III		Група IV	
	Канюшына	Цімафейка	Канюшына	Цімафейка	Канюшына	Цімафейка	Канюшына	Цімафейка
з 1—VI па 5—VI	369,4	—	—	319,5	462,4	—	—	326,1
„ 6 „ „ 10 „	—	443,9	371,5	—	—	502,4	559,8	—
„ 11 „ „ 15 „	345,8	—	—	483,1	395,6	—	—	535,5
„ 16 „ „ 20 „	—	423,7	422,6	—	—	354,6	295,6	—
„ 21 „ „ 25 „	324,2	—	—	398,3	376,7	—	—	302,1
„ 26 „ „ 20 „	—	274,2	306,9	—	—	314,6	242,8	—
„ 1-VII „ 5-VII	278,8	—	—	—	212,6	—	—	—
„ 6 „ „ 10 „	325,5	—	—	—	210,0	—	—	—
Усяго . .	1643,7	1141,8	1101,0	1200,9	1657,3	1171,6	1098,2	1163,7

З гэтых табліцы вылічваем, што ў першыя 30 дзён утрыманьня 2-х кароў на канюшыне большая плошча была скошана—2332,9 кв. м., чым выпасана 2140,4 кв. м. Далей скошаная плошча была 422,6 кв. м. для 2-х кароў за 10 дзён значна меншая, чым выпасана 604,3 кв. м. Значна, калі канюшына маладая, дык яе карысьней выпасаць, а калі яна стане старэць, дык лепш выкашваць і карміць ёю кароў у стойле. За ўвесь час утрыманьня кароў на канюшыне (без атавы) плошча выпасу складала 2744,7 кв. м., а выкашаная 2755,5 кв. м.

Па атаве каровы пасьвіліся ў першы раз па раней выпасанай плошчы 12 дзён, а ў другі раз 8 дзён.

На працягу 2-х месяцаў на гэктары можна пракарміць 7,27 каровы, ці 436 карова-дзён.

Па цімафейцы на працягу месяца 2-мя каровамі выпасана 2342,7 кв. м., а выкашана 2335,3 кв. м. Як відаць, плошчы выкашаная і выпасаная амаль аднолькавыя. На гэктары па цімафейцы на працягу месяца можна пракарміць 8,55 кароў, ці 257 карова-дзён.

Паводле даных досьледу Гурэвіча на выкавай мяшанцы на гэктары можна пракарміць 6,88 кароў, ці 206 карова-дзён. (Патрэбна адзначыць, што выкавая мяшанка была дрэнная і на ёй сена накасілі толькі 110 п.).

Колькасьць зьездзенай каровамі травы і астачу у кгр. па пяцідзёньнях прыводзім наступнай табліцай:

Пяці-дзёньня	Вёска				Казяўка				Эля				Брама				
	Канюш.		Цімаф.		Канюш.		Цімаф.		Канюш.		Цімаф.		Канюш.		Цімаф.		
	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	
I	188,8	—	—	—	113,1	—	—	—	—	—	116,9	—	—	—	—	103,6	—
II	—	—	141,7	—	—	—	123,2	—	138,3	—	—	—	184,9	—	—	—	—
III	201,9	73,4	—	—	178,5	64,9	—	—	—	—	161,3	46,1	—	—	176,9	50,5	—
IV	—	—	173,6	43,5	—	—	165,1	41,3	204,1	77,8	—	—	239,6	91,3	—	—	—
V	170,1	65,4	—	—	157,4	62,3	—	—	—	—	162,5	40,6	—	—	156,1	39,0	—
VI	—	—	97,5	24,6	—	—	126,0	30,2	170,6	58,3	—	—	188,5	64,4	—	—	—
VII	159,1	50,6	—	—	190,2	61,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VIII	205,7	65,3	—	—	204,4	64,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IX	80,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	80,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XI	80,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XII	88,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Усяго без атавы	925,6	254,7	412,8	68,1	843,6	253,1	414,3	71,5	513,0	136,1	440,7	86,7	613,0	155,7	436,6	89,5	—
	Торба				Чайка				Купчыха				Сялянка				
	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	Зьездзена	Аст.	
I	195	—	—	—	162	—	—	—	—	—	145	—	—	—	194	—	
II	—	—	194	—	—	—	156,5	—	284	—	—	—	187,5	—	—	—	
III	287,5	4,5	—	—	114,5	10,5	—	—	—	—	222,5	2,5	—	—	161	3,5	
IV	—	—	170	4,0	—	—	134	4,0	259,5	5,5	—	—	181,5	8,5	—	—	
V	249	16,0	—	—	191,5	25,5	—	—	—	—	204,5	4,5	—	—	159	5,0	
VI	—	—	129	1,5	—	—	107,5	11,5	110,5	9,5	—	—	148	18,0	—	—	
VII	188,5	6,0	—	—	128	25,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
VIII	205,5	10,0	—	—	117,5	28,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Усяго	1125,5	36,5	493,0	5,5	713,5	89,5	398,0	15,5	654,0	15,0	572,0	7,0	517,0	26,5	514,0	8,5	

Падлічышы колькасьць зьездзенай травы каровамі на пашы будзем мець, па канюшыне без атавы для 2-х кароў за 40 дзён 2895,2 к., а выкашанай 3010,0 кгр. Цімафейкі 2 каровы зьелі на пашы на працягу 30 дзён 1704,4 кгр., а выкашанай 1977,0 кгр. Як бачым, травы амаль

ня з роўных плошч скарыстана ў хляве больш, чым на пашы. Астача на выпасах па канюшыне і цімафейцы была толькі з другой дэкады. Усяго на канюшыне ад 2-х кароў затоптана 799,6 кгр., што ад усяе травы з гэтае плошчы складае 21,64%, а пры кармленьні ў хляве ўсяго 167,5 кгр., ці 5,27%. Пры пашы на цімафейцы засталася затоптаным ад 2-х кароў 315,8 к., ці 15,63%, а пры кармленьні ў хляве ўсяго 36,5 кгр., ці 1,81%.

З гэтых даных відаць, што пры выкашваньні канюшына скарыстоўвалася на 16,37%, а цімафейка на 13,82% лепш, чым пры пашы ў полі. Але трэба адзначыць, што каровы, якія карміліся ў хляве, удою не прыбавілі, а ўсе лішкі корму скарысталі на павялічэньне жывой вагі.

Удоі малака дасьледчых кароў на сеяных выпасах прыводзім наступнай табліцай у кіляграмах па пяцідзёньнях:

Каровы Пяцідзёньня	Вёска	Казяўка	Эля	Брама	Торба	Чайка	Купчыха	Сялянка
	з 1-VI па 5-VI	36,49	43,51	48,64	38,48	46,75	34,39	38,18
„ 6 „ „ 10 „	36,56	36,51	45,78	37,54	41,46	32,46	37,01	34,83
„ 11 „ „ 15 „	34,74	35,93	37,99	32,59	41,97	28,67	34,29	33,58
„ 16 „ „ 20 „	31,13	36,07	40,24	33,03	43,91	33,38	33,71	33,09
„ 21 „ „ 25 „	32,15	35,44	39,77	29,80	42,49	33,84	32,90	35,59
„ 26 „ „ 30 „	32,35	35,15	38,19	31,46	40,59	31,97	31,63	32,64
„ 1-VII „ 5-VII	30,99	32,92	44,26	36,78	37,89	28,06	—	33,43
„ 6 „ „ 10 „	31,62	32,94	43,81	37,31	40,04	26,78	—	33,41
„ 11 „ „ 15 „	33,43	35,92	39,25	33,16	—	—	—	32,94
„ 16 „ „ 20 „	34,82	34,59	38,95	34,79	—	—	—	32,62
„ 21 „ „ 25 „	35,23	34,44	41,01	35,72	—	—	—	31,53
„ 26 „ „ 30 „	35,32	34,42	39,05	32,55	—	—	—	30,28

Тут цікава было-б высветліць два пытаньні: па першае, як каровы давалі малака ў хляве і як на прывязі ў полі і па другое, пры кармленьні канюшынай і цімафейкай паасобна. Апошняе пытаньне высветліць нельга, затым што пэрыяды кармленьня канюшынай і цімафейкай былі вельмі малыя. Удоі чатырох кароў за месяц, якія карміліся канюшынай—875,52 кгр. і цімафейкай—874,88 кгр., ня даюць права лічыць уплыў на малочную прадукцыю абодвух кармоў аднолькавым.

Дзьве каровы на пашы па канюшыне за 40 дзён далі малака 572,97 кгр., а ў хляве 563,79 кгр. Дзьве каровы на цімафейцы за 30 дзён на пашы далі малака 439,00 кгр., а ў хляве 435,88 кгр. Паніжэньне ўдою ў хляве ў параўнаньні з удоямі кароў, якія пасьвіліся на прывязі, вельмі нязначнае, што магло залежыць ад індывідуальнасьці кароў.

Усяго 4 каровы на канюшыне за 40 дзён далі малака 1136,76 кгр., ды па атаве 2 каровы далі 278,17 кгр. Калі апошняю лічбу падвоіць, бо яшчэ 2 каровы маглі-б пракарміцца па атаве выкашанай канюшыны, дык для 4 кароў

па атаве атрымаем 556,34 кгр., а ўвесь удой ад 4 кароў на працягу 2-х месяцаў будзе 1693,1 кгр., што па разьліку на гэктар дасьць $(1693,1 : 4) \times 7,27 = 3077$ кгр. Патрэбна адзначыць, што яшчэ на гэтай канюшыне магчыма было б касіць атаву, калі яе не заворваць пад азіміну.

Па цімафейцы сабрана малака ад 4-х кароў на працягу месяца 874,88 кгр., што дасьць на гэктар $(874,88 : 4) \times 8,55 = 1870$ кгр.

Па выкавай мяшанцы, паводле досьледу Гурэвіча, атрыманы з гэктару 1436 кгр. малака.

Для параўнаньня прадукцыі кароў, якія утрымоўваліся на сеяных травах з прадукцыяй кароў, якія пасьвіліся ў статку і атрымоўвалі падкормку, прыводзім удой ўсіх дасьледчых кароў па дэкадах, па месяцах і за ўвесь час досьледу (2 месяцы).

Каровы	Дэкады									
	Вёска	Казяўка	Эля	Брама	Торба	Чайка	Купчыха	Сялянка	Пястрада	Птаха
Папярэдняя	80,17	88,78	104,58	75,93	100,08	68,90	84,23	82,73	82,83	83,73
I-досьледу	73,05	80,02	94,42	76,02	88,21	66,85	75,19	72,39	92,60	97,58
II "	65,87	72,00	78,23	65,62	85,88	62,05	68,00	66,67	87,15	84,18
III "	64,50	70,59	77,96	61,26	83,08	65,81	64,53	68,23	80,51	78,09
IV "	62,61	65,86	88,07	74,09	77,93	54,84	67,40	66,84	67,05	65,22
V "	68,25	70,51	78,20	67,95	—	—	57,13	65,56	58,79	59,81
VI "	70,55	68,86	80,06	68,27	—	—	59,25	61,81	49,00	54,54
Заклучная	54,66	58,43	64,59	55,91	—	—	34,20	57,94	46,81	49,16
Усяго за першы месяц	203,42	222,61	250,61	202,90	257,17	194,71	207,72	207,29	260,26	259,85
Усяго за другі месяц	201,41	205,23	246,33	210,31	—	—	183,78	194,21	174,84	179,57
Група за першы месяц	832,67		910,15		—		793,00		874,52	
Група за 2 месяцы										

З гэтай табліцы відаць, што ўдой кароў, якія карміліся на сеяных травах без падкормкі, ў першы месяц троху ніжэй у параўнаньні з удоямі кароў, якія пасьвіліся ў статку і атрымоўвалі падкормку. У другі месяц удой кароў па атаве і па выкавай мяшанцы былі вышэй удояў кароў статку. Зьніжэньня ўдой ў першы месяц можна тлумачыць ці тым, што каровы пераведзены былі на штучнае ўтрыманьне, ці тым, што яны атрымоўвалі аднастайны корм, у якім стасунак страўнай матэрыі мог быць ня зусім спрыяючым, ці проста індывідуальнасьцю кароў. Аднак, жывая вага, як убачым далей, падвышалася, значыць, можна сказаць, што каровы ня здайваліся з цела і трымалі досыць высокія ўдой на сеяных травах без падкормкі.

Утрыманьне тлустасьці ў малацэ ў ‰ ‰ ‰ прыводзім наступнай таб.:

Каровы Дэкады	Каровы									
	Вёска	Казяўка	Эля	Брама	Торба	Чайка	Купчыха	Сялянка	Пястрава	Птаха
Папярэдняя	4,45	3,92	3,50	3,55	3,80	3,55	4,27	3,65	3,37	4,02
I	4,80	4,30	3,78	3,92	4,32	3,56	4,33	3,76	3,40	4,05
II	5,57	4,32	3,77	3,91	4,22	3,63	4,47	3,68	—	—
III	5,36	4,24	3,65	3,80	4,20	3,48	4,40	3,62	3,42	4,21
IV	4,70	4,00	3,70	3,55	4,34	3,84	Мара 3,95	3,80	—	—
V	4,70	4,00	3,87	3,90	—	—	3,95	3,93	3,40	4,40
VI	5,35	4,09	3,95	3,94	—	—	3,55	4,25	—	—

Тлустасьць малака ў ‰ ‰ ‰ узрастае з пачатку досьледу на працягу першых 2-х дэкад ва ўсіх кароў, якія утрымоўваліся на сеяных травах. Пасьля гэтага часу тлустасьць малака трымаецца амаль на адной і тэй жа вышыні ў кароў якія карміліся ў хляве, а ў тых, што карміліся на прывязі, незначна памяншаецца, але ўсё-ж не апускаецца да ўзроўню папярэдняй дэкады. З IV дэкады утрыманьне тлустасьці зноў незначна падвышаецца. У кароў статку ‰ ‰ ‰ тлустасьці амаль не мяняецца. Значнае павышэньне ‰ ‰ ‰ тлустасьці ў малацэ кароў, якія утрымоўваліся на сеяных травах у першыя 20 дзён можна прыпісаць спрыяючаму уплыву корму.

Абсалютная колькасьць тлустасьці малака па дэкадах прыводзім гэтай табліцай:

Каровы Дэкады	Каровы									
	Вёска	Казяўка	Эля	Брама	Торба	Чайка	Купчыха	Сялянка	Пястрава	Птаха
I	3,51	3,44	3,57	2,98	3,81	2,38	3,26	2,72	3,15	4,05
II	3,67	3,11	2,95	2,57	3,62	2,25	3,04	2,45	2,98	3,41
III	3,46	2,99	2,85	2,33	3,49	2,29	2,84	2,47	2,75	3,29
IV	2,94	2,63	3,26	2,63	3,38	2,11	Мара 2,66	2,54	2,29	2,75
V	3,21	2,82	3,03	2,65	—	—	2,26	2,58	2,00	2,63
VI	3,77	2,82	3,16	2,69	—	—	2,10	2,63	1,67	2,40
Усяго	20,56	17,81	18,82	15,85	14,30	9,03	16,16	15,39	14,84	18,53

Абсалютная колькасьць тлустасьці ў малацэ кароў увесь час паніжаецца, што не залежыць ад корму, а ад працягу часу лактацыі.

Калі вылічыць колькі тлустасьці атрымана у малацэ кароў на вытраўленай плошчы канюшыны, то будзем мець 72,325 кгр. Гэта лічба складаецца з паловы тлустасьці ад 8 кароў па цімафейцы і канюшыне,

тлустасьці 4 кароў IV дэкады на канюшыне і павялічанай удвайне тлустасьці 2 кароў, якія пасьвіліся на атаве. Тлустасьць гэта пералічаная на гэктар канюшыны дасьць 131,50 кгр., чыстай малочнай тлустасьці, ці 154,71 кгр. кароўяга масла.

З гэктару цімафейкі атрымана 77,00 кгр. чыстай тлустасьці, ці 90,59 кароўяга масла.

На выкавай мяшанцы з гэктару атрымана 55,37 кгр. тлустасьці, ці 65,14 кгр. кароўяга масла.

Жывая вага кароў у кілёграмах прыводзіцца ніжэй паданай табл.:

Каровы Дэкады	Вёска	Казяў- ка	Эля	Брама	Торба	Чайка	Куп- чыха	Ся- лянка
Папярэдняя	284,5	262,1	286,7	312,5	317,4	286,7	382,9	285,8
I	283,8	270,7	289,1	314,9	319,0	305,1	407,1	299,4
II	284,6	271,5	299,0	323,5	339,9	319,8	417,7	312,9
III	290,8	286,7	308,8	329,5	350,5	326,0	434,9	319,8
IV	292,8	287,9	307,9	328,7	356,3	322,7	—	320,2
V	296,9	270,3	309,2	329,8	—	—	—	320,0
VI	296,9	285,8	308,8	329,5	—	—	—	319,8
Прыбаўка на канюшыне і цімафейцы без атавы	8,3	25,8	22,1	17,0	38,9	36,0	52,0	34,0
Па групам	34,1		39,1		74,9		86,0	

Першая група за 40 дзён прывялася ў вагу 34,1 кгр. і рознічалася на 74,9 кгр., другая група за 30 дзён прывялася на 39,1 кгр. і чацьвертая група 86,0 кгр. Усяго каровы ў полі па канюшыне (без атавы) і цімафейцы прывяліся на 73,2 кгр., а ў хляве на 160,9 кгр. Група кароў у хляве з'ела за гэты час больш корму канюшыны на 114,8 кгр. і цімафейкі на 272,6 кгр., усяго на 387,4 кгр., чым каровы ў полі на прывязі.

Жывая вага кароў на працягу ўсяго досьледу падымалася, што паказуе на багатае кармленьне. Дасьледчыя каровы адчувалі сябе добра і нічым не адрозьніваліся ад другіх кароў статку Акадэміі.

Тэхніка выпасаў на прывязі паказала сябе здавальняючай.

Наогул трэба адзначыць, што каровы вялі сябе пры досьледзе добра, толькі тры дні яны хадзілі безпакойна і рыкалі, а затым прывыклі як к прывязі, так і к стайлавому утрыманьню.

Так жа патрэбна адзначыць, што ў першыя дні каровы елі канюшыну і цімафейку дрэнна. Пры перагоне кароў дамоў, яны хваталі траву на межах і на баках дарогі. Відаць ім сеянныя травы, зразу пасья травы сенажаці, не падабаліся. Скора, аднак, каровы прывыклі к сеяным травам і пры п'яцідзёнай перамене елі іх досыць ахвотна.

Уздуцьця жывата не было ні разу.

Не ўваходзячы ў падрабязны, эканамічны аналіз пытаньня летняга ўтрыманьня кароў на сеяных травах, трэба адзначыць толькі тое, што

вытраўдзіць сеяных траў малочным быдлам значна карысней, чым скос гэтых траў на сена.

Так з гэктару канюшыны атрымана 3686 кгр. сена, ці 3077 кгр. малака. Каштуе ўсё сена, калі лічыць яго па 2,44 кап. за кгр. (40 к. п.) 90 руб., а малака па 10 кап. за літр (цана па якой фэрма прадавала малако ўлетку) 30,77 р. Выручка за малака складае ад выручкі за сена 342 працэнты.

Па цімафейцы з гэктару сабрана сена 2620 кгр. Коштам на 64 р., ці малака 1870 кгр. коштам на 187 р. Кошт малака адносна кошту сена складае 292 прац.

З гэктару выковай мяшанкі сена 1804 кгр. каштуе 44 р., а малака 1436 кгр.—143,6 р. Кошт малака адносна кошту сена будзе складаць 326 працэнтаў.

З гэтых прац асноўныя вынікі будуць такія:

1. Летняе ўтрыманьне кароў на сеяных травах лепш усяго пачынаць тады, калі канюшына вырасьце прыблізна да 20 см. і яшчэ ня выпусьціць галовак, на цімафейцы за тыдзень да калашэньня і на выкавай мяшанцы пры першым зацвітаньні выкі.

2. Стойлавое ўтрыманьне кароў з кармленьем кошанай травой у параўнаньні з выпасам на прывязі дае ашчаду на канюшыне 16,37%, на цімафейцы 13,82% сырой травы, а на выкавай мяшанцы нічога.

3. Для летняга ўтрыманьня кароў трэба сеяць травы не пасобку, а мяшанкамі, тады каровы іх лепш ядуць.

4. На гэктары канюшыны пры ўкосе сена 3686 кгр. можна на працягу 2-х месяцаў пракарміць 7,27 кароў (жывой вагі каля 300 кгр. і ўдою каля 7 кгр.) ці 436 карова-дзён. Па цімафейцы пры ўкосе 2620 кгр. з гэктару на працягу месяца можна пракарміць 8,55 кароў ці 257 карова-дзён. Па выкавай мяшанцы пры ўкосе з гэктару 1804 кгр. можна пракарміць у месяц 6,88 кароў ці 206 карова-дзён.

5. З гэктару па канюшыне сабрана 3077 кгр. малака, па цімафейцы 1870 кгр. і па выкавай мяшанцы 1436 кгр. Жывая вага кароў, якія ўтрымоўваліся на сеяных травах, павялічалася.

6. Па цэнах фэрмы на сена 2,44 к. за кіляграм і на малака 10 к. за кгр. (улетку) з гэктару канюшыны будзем мець сена на 90 р., ці малака на 307,7 р.; з гэктару цімафейкі сена на 64 р., ці малака на 187 р. і з гэктару выковае мяшанкі сена на 44 р., ці малака на 143,6 руб.

Кошт малака адносна кошту сена з адной і тэй-жа плошчы складае на канюшыне 342%, на цімафейцы 292% і на выкавай мяшанцы 326%.

7. Тэхніка выпасу зьяўляецца здавальняючай.

Вялікая дапамога у гэтай працы была з боку загадчыка фэрмы Акадэміі Ф. А. Паўлава, за што яго дзякую.

ЛІТАРАТУРА.

1. А. А. Даниленко. Результат опытов с однолетними выпасами. Бюллетень Ростов Нахичеванской на Дону с.-х. опытной станции № 14. 1912 г.
 2. В. О. Свиренко. Опыты непрерывного летнего продовольствия молочных коров на овсяно-виковом и сорговом выпасе. Бюллетень Р.-Н. на Дону с.-х. опытной станции № 67. 1915 г.
 3. В. О. Свиренко. Опыты продовольствия молочных коров на однолетних выпасах и в стойле. Бюллетень Р.-Н. на Дону с.-х. опытной станции № 116. 1919 г.
 4. Н. А. Крестов. Продовольствие молочных коров на выпасах из кукурузы и суданской травы. Бюллетень Р.-Н. на Дону с.-х. опытной станции № 175. 1924 г.
 5. Проф. Е. А. Богданов. Кормление молочных коров. Москва. 1916 г.
 6. А. П. Юрмалиат. Датский способ кормления молочного скота. Петроград. 1917 год.
 7. С. К. Чайнов и Н. Г. Подольский. Отчет по опытам с однолетними сеянными выпасами для коров за 1913-1916 г. г. Труды Воронежской с.-х. опытной станции, № 3. 1917 г.
 8. Проф. В. И. Лемус. Опыт пастьбы коров на привязи. Труды Вологодского Молочно-Хозяйственного Института. Том II, № 2, 1921 г. Вологда. 1922 г.
 9. Г. Богаевский. Техника пастьбы на привязях. Москва. 1922 г.
 10. В. П. Устьянцев, И. И. Григоренко и Н. С. Перекрест. Опыты по выпасу молочных коров на вике с овсом. Киевская Областная с.-х. опытная станция. Харьков. 1924 г.
 11. Труды Горьковской сельско-хозяйственной опытной станции за 1921-23 г. г. Горьки. 1924 год.
-

S. I. SHURİK. DIE FÜTTERUNG DER KÜHE DER WEISSRUSSISCHEN LANDESRASSE AUF ANGESÄTEN FUTTERGRÄSERN WÄHREND DES SOMMERS.

(Nach Versuchen, ausgeführt im Laufe des Sommers 1926 in Gorky).

1. Die Sommerfütterung der Kühe auf angesäten Futtergräsern beginnt am zweckmässigsten dann, wenn der Klee ungefähr eine Höhe von 20 cm. erreicht, jedoch noch keine Köpfchen angesetzt hat, auf Thimoteigras eine Woche vor dem Auftreten der Aehrchen, und auf Gemengen von Wicke beim ersten Auftreten von Blüten.

2. Eine Stallfütterung der Kühe mit Verfütterung vorgemähten Grases ergibt im Vergleich zum Weidegang an der Kette eine Ersparniss an Klee von 16,37%, auf Thimoteigras von 13,82% des Grünfutters, auf Gemengen von Wicke jedoch überhaupt keine Ersparniss.

3. Für eine Sommerfütterung der Kühe muss man die Futtergräser nicht jedes besonders ansäen, sondern in Gemengen, dann werden sie von den Kühen besser verzehrt werden.

4. Auf einem Hektar Kleeland mit einer Erntemenge von 3686 Kg. Trockenfutter, kann man im Verlauf von zwei Monaten 7,27 Kühe (bei einem Lebendgewicht von etwa 300 Kg. und einem Milchertrage von ca 7 Kg.) oder 436 Kuhtage füttern. Auf Thimoteigras bei einem Ernte ertrage von 2620 Kg. Heu pro Hektar kann man im Verlaufe eines Monats 8,55 Kühe oder 257 Kuhtage füttern. Auf Gemischen von Wicke mit einem Heuernteertrage von 1804 Kg. kann man im Verlaufe eines Monats 6,88 Kühe oder 206 Kuhtage füttern.

5. Von einem Hektar auf Klee gras wurde 3077 Kg. Milch, auf Thimoteigras 1870 Kg. und auf Gemenge von Wicke 1436 Kg. ermolken. Das Lebendgewicht der Versuchskühe erfuhr eine Erhöhung.

6. Nach den auf der Farm herrschenden Preisen von 2,44 Kopeken für ein Kg. Heu und von 10 Kopeken für ein Kg. Milch (während des Sommers), hätte man einem Hektar Klee an Heu 90 Rubel, an Milch jedoch 307,7 Rubel erzielt; von einem Hektar Thimoteigras an Heu 64 Rubel, an Milch aber 187 Rubel und von einem Hektar eines Gemenges von Wicke an Heu 44 Rubel, an Milch jedoch 143,6 Rubel. Der Wert der von ein und derselben Fläche im Verhältniss zum Werthe des von derselben Fläche geernteten Heus beträgt beim Klee 342%, bei Thimoteigras 292% und bei einem Gemenge von Wicke 326%.

7. Die Technik des Abweidens erwies sich als befriedigend.

S. I. Sh.

А. І. КАРЛСЕН.

Уплыў самазапылкавання і крыжавога запылкавання на завязванне і зменнасць пладоў у яблынь.

(Паводле досьледу ў Горацкім памалёгічным садзе у 1925 г.).

Апроч гэтых фактараў высокай ураджайнасці пладовага дрэвастану і добрай якасці яго прадукцыі, як правільны дабор сартоў у ім, дагляд за пладовымі дрэвамі, якасць глебы, яе выраб і ўгнаенне,—ёсць яшчэ адзін фактар, які хаваецца ўва ўнутраных асаблівасцях саміх пладовых раслін і якога раней плавады ня ведалі. Нязнанне гэтага фактара чыніла ўласнікам садоў часам шмат страты, асабліва ў апошнія часы, у канцы XIX і ў пачатку XX стагоддзя, калі плавадзтва пачынала іграць прыкметную ролю ў эканоміцы народнае гаспадаркі.

Імкнучыся атрымаць больш прыбытку, савады—прамыслоўцы пачалі закладаць вялікія плошчы пладовых дрэвастану з невялікага ліку сартоў, тых сартоў, плады якіх на рынках збыту давалі з адзінкі плошчы найбольшы прыбытак; справа даходзіла часам да таго, што закладаліся буйныя сады нават з аднаго толькі сорту, які выявіўся ў старых шматклонных садох найбольш выгадным. Але тут саваодам давалося горка расчаравацца: аказалася, што гэтыя аднаклонныя сады па большай частцы не пладаносць, і ўсе надзеі на вялікія прыбыткі разьляцеліся прахам. За прыкладамі далёка хадзіць ня трэба.—Наш паважаны сусед, які жыве за 20 вёрст ад Горака, вучоны саваод і аграном Іван Восіпаў Качаноўскі, таксама падпаў гэтаму. У 1910-12 г. г. ён пасадзіў на 3,5 гектарах аднаклонны сад з антонаўкі (белай і камянічкі), і, ня гледзячы на 14-гадовы ўзрост, гэты сад яшчэ ні разу не пладаносіў, хоць і цвіце кожны год вельмі добра, у той час, як шматклонныя сады нармальна пачынаюць даваць прыбытак з дзесяцігадовага ўзросту. У чым-жа тут справа? Качаноўскі кажа, што гэта замаразкі ўбілі цвет. Але тады незразумела, чаму ў тыя-ж гады пладаносілі два другія яго сады, якія лежаць неўдалёк (1 кілёметр) ад першага, пры тых самых умовах глебы, рэльефу і пагоды, але маючыя шмат сартоў. Справа тут ня ў замаразках, а ў тым, што большасць сартоў пладовых парод самастэрыльна, зьяўляюцца крыжавымі запылкавальнікамі; ўласны пылок няздольны да іх запладнення і аднаклонныя сады, што складаюцца з сорту самастэрыльнага, ня могуць пладаносіць. З боку самазапылкавання і крыжавога запылкавання нашы пладовыя пароды і сарты значна адмяняюцца адно ад другога: „сьліва (прынамсі часткова) мае прыхільнасць да крыжавога запылкавання; аднак, самазапладненне ў адной кветцы і ўзаемнае запладненне ў розных кветках аднаго і таго-ж дрэва магчымы і даюць шмат добраго і ўсход-

жага насення. З боку гэтага сьліва непадобна да яблыні ці ігрушы, якія стала прыстасаваны да запылкаваньня чужым пылкам. Шмат якія сарты ігруш зусім самастэрыльны, і ў садзе, дзе расьце адзін толькі гэтакі сорт, садавіна зусім, ці амаль што зусім не завязваецца“. (Э. Баур: „Научные основы селекции“, стар. 65). Паводле гэтай азнакі нашы пладовыя сарты могуць, значыцца, быць падзелены на дзьве групы: 1) група самапладовых прадстаўнікоў і 2) група самастэрыльных прадстаўнікоў. Ёсьціна гэта стала вядомаю толькі нядаўна і перш вельмі цяжка прасякала ў мазгі многіх пладаводаў, нават высока аўтарытэтных; гэтак, М.В. Рытаў у сваёй брашуры „Как правильно посадить плодое дерево“ (стар. 27, 3-е 1925 г.) піша: „З пачатку бягучага стагодзьдзя вялікі перапуд зрабіла паведамленьне амэрыканскага дэпартаманту земляробства, што аднасартавыя дрэвастаны бываюць няплодны, чаму пасадку трэба рабіць мяшаную... здаецца, гэтае паведамленьне зроблена з няправільных нагляданьняў, дзеля таго, што пра няплоднасьць садоў антонаўкі да гэтага часу яшчэ ня чуваць“.

Пытаньне аб узаемачыннасьці сартоў пладовых расьлін у працэсе іх запылкаваньня—вельмі важная з практычнага боку праблема, бо таксама выяўляецца, што крыжавое запылкаваньне няроўнацэнна для розных камбінацый,—колькасць завязаных пладоў бывае адменная для розных сартоў пылку і, значыцца, разьмер ураджаю ў садзе будзе залежаць ад таго, як правільна ў ім зроблен дабор сартоў запылкавальнікаў. Ёсьць у літаратуры таксама ўказаньні, што пылок тых ці іншых сартоў—запылкавальнікаў робіць уплыў і на якасьць пладоў матчынага сорту, хоць гэта яшчэ не ўстаноўлена і дакладных досьледаў у гэтым кірунку зроблена надта мала. Эрвін Баўр кажа пра выпадак, калі яблыня з жоўтымі пладамі дала на аднэй галінцы, дзе кветкі былі запылкаваны пылкам з сорту з чырвонымі пладамі, чырвоныя плады. С. І. Жыгалаў у сваёй кнізе „Введение в селекцию с.-х. растений“ піша (стар. 222): „З больш дакладных і праўдзівых досьледаў у данай галіне найбольшай увагі заслугоўваюць рэзультаты, атрыманья Н. В. Любіменка ў Нікіцкім Батанічным Садзе для яблык“.

Назва сартоў.	Лік.	Вага плоду ў грм.	Кісьлін- насьць.
Зімовы залаты пармэн	77	141,1	7,3
Ранэт Баўмана	14	126,8	4,0
Зімовы залаты пармэн × × ранэт Баўмана	18	144	4,0
Ранэт Баўмана × зімовы залаты пармэн	26	140,4	6,9

Непасрэдны ўплыў запылкаваньня праявіўся у гэтым досьледзе досыць ясна як на велічыні пладоў ранэту, таксама і на кісьліннасьці абодвух сартоў, прычым выразна наглядалася ўхіленьне ў бацькаўскі бок. Якіх-небудзь знадворных марфалогічных зьмен у пладох выявіць не ўдалося. Аналягічныя рэзультаты былі здабыты таксама і для вінаграду,

праўда, толькі адным досьледам. Пасьля гэтых работ, зробленых у сьцісла навуковай абстаноўцы, ужо нельга сказаць, што няма ксеній II-га парадку. Паколькі плод пачынаецца ў выніку зробленага запладненьня і наступнага затым фармаваньня зародку, пастолькі, вядома, на плодзе могуць адбывацца той ці іншы ўплыў гэтых апошніх“.

Пладаводзтва наогул і прамысловае ў прыватнасьці мае ўсе шанцы ў будучыні шырока разьвіцца на Беларусі, дзякуючы яе памысным глебавым і кліматычным умовам і блізкасьці яе, параўнальна з іншымі старонкамі (Крым), ад буйных рынкаў збыту пладоў—Масквы, Ленінграду і інш. Нам добра вядома з штодзённай практыкі, што прамысловыя сады, адменныя вялікаю стракатасьцю сваіх сартоў, ня глядзячы на іх заўсёды добрыя ўраджаі, з прычыны забясьпечанасьці іх з боку запылкаваньня мала прыбытачны, бо надмерна вялікі ўраджаі іх якасна зусім разнародны, — уласьцівасьць, якая значна зьніжае вартасьць прадукцыі гэткага саду. А таму ў апошнія часы і паўстала тэндэнцыя, што да пасадкі малаклонных і нават аднаклонных садоў, — крок зусім правільны, але які вымагае належнай асьвядомленасьці. Добрых сартоў пладовых расьлін у Беларусі зусім мало, ня больш дзiesiąтку, а зімовы асартымэнт абмяжоўваецца амаль што адною антонаўкаю. Адсюль вырашэньне пытаньня аб узаемачынасьці гэтых сартоў у працэсе іх запылкаваньня, вышукваньне лепшага сорту — запылкавальніку асноўнага клону ў пладовым дрэвастане, разам з выяўленьнем новых высокакасных сартоў — зьяўляецца безадкладным заданьнем беларускіх садаводаў — дасьледчыкаў. Спроба да яго вырашэньня была зроблена мною ўлетку 1925 году.

У маім досьледзе перасьледваліся два заданьні: 1) высветліць уплыў самазапылкаваньня і крыжавога запылкаваньня на завязваньне і зьменнасьць пладоў і 2) выяўленьне новых, лепшых сартоў. Праца рабілася ў памалгачным садзе Бел. Дз. Акадэміі С.-Г. У якасьці матчынага сорту абрана была антонаўка (звычайная), а сартамі — запылкавальнікамі — штрэйфлінг, цынамонавае паласастае, карабоўка, баравінка, Vinter Boughe, Delevar Vinter і малінаўка. Матчынае дрэва ўзросту каля 30—35 год, вольна стаячае і здаровае, расьце на вільготнаму грунту саду, кожны год занятым прамежнаю культураю бульбы і буракоў, і які таксама добра ўгнайваецца. Ураджаі пладоў на гэтым дрэве быў у даным годзе добры. Цьвіленьне пачалося 9—10 траўня, скончылося 14—15 траўня. Пагода за ўвесь час цьвіленьня стаяла сонечная. Для кастрацыі выбіраліся пыпышкі ўжо з гатовымі к распусканьню пялёсткамі. Тычачкі выкубваліся пінцэтам. Кастраваныя кветкі зараз-жа змяшчаліся ў пергамінавыя мяшчкі. У кожным суквецці пакідалася адна толькі кветка, а ўсе іншыя выдаляліся. Кветкі з сартоў — запылкавальнікаў зьбіраліся загадзя — у стады пыпышак, гатовых к распусканьню — і трымаліся да часу даспяваньня пылка ў пушачках на вільготнай траве. На другі ці на трэці дзень пасля кастрацыі рабілася запылкаваньне. Запылкоўваліся толькі кветкі, лычкі ў якіх ўжо пусьцілі клейкую жыжку. Датыкаючыся лычкаю пыльнікам таго ці іншага сорту запылкавальніку, пылок наносіўся на іх у вялікай колькасьці, так што лычкі рабіліся жоўтымі ад пылка. Таксама быў апрабаваны мэтад нанясьленьня пылка пэндзалем, але ён аказаўся марудным і малапрадукцыйным. Запылкаваныя кветкі ізноў змяшчаліся ў пергаліновыя мяшчкі, якія былі зьняты зусім толькі праз 2 месяцы. Паўторнага запылкаваньня не рабілася. Рэзультаты запылкаваньня атрымаліся наступныя:

№№ па чарасе	Матчыя сорт	Бацькаўскі сорт	Час кастраваў	Час запылкавання	Лік запылкаваных кветак	Лік плодзава-зей праз 2 тыдні		Лік плодзава-зей праз 1 месяц		Лік даспеўшых пладоў		З ліку даспеўшых пладоў			
						абс.	‰	абс.	‰	абс.	‰	Было знята з дрэва 3/X	Зваля-ся з дрэва за тэрмін 25/VIII—31/X	абс.	‰
1	Антоніўка	Штрэйфлінг	9/V	11 „	54	23	42,6	6	11,1	0	0	—	—	—	
2	„	Цыпамона-вае пала-састае . . .	10 „	12 „	50	40	80	35	70	28	56	21	7	25	
3	„	Vinter Boughe . . .	10 „	12 „	45	25	55,5	6	13,3	4	8,8	3	1	—	
4	„	Карабоўка .	10 „	12 „	29	27	93,1	23	79,3	19	65,5	15	4	21	
5	„	Малінаўка .	11 „	13 „	21	5	23,8	1	—	0	0	—	—	—	
6	„	Delevar vin-ter . . .	12 „	14 „	48	34	66,6	21	43,7	20	41,6	19	1	5	
7	„	Антоніўка (другое дрэ-ва) . . .	12 „	13 „	42	10	23,8	3	7,1	0	0	—	—	—	
8	„	Гэйтэнагамія	10 „	11 „	34	13	38,2	0	0	0	0	—	—	—	
9	„	Спонтаная аўтагамія .	11 „	ізо-лір.	98	5	5,1	0	0	0	0	—	—	—	
10	„	Партэнакарпія . .	10 „	—	200	0	0	0	0	0	0	—	—	—	
11	„	Баравінка .	12 „	14/V	50	29	58	6	12	3	6	1	2	—	
12	Бабушкіна	Антоніўка .	13 „	15 „	17	14	82,3	11	64,7	9	53	7	2	—	

Антоніўка ў гэтым досьледзе праявілася, значыцца, як сорт самастэрыльны. Яе ўласны пылок, узяты як з таго самага дрэва, таксама і з другога дрэва антоніўкі, аказаўся няздольным да запладнення. Пакінутыя 200 шт. кастраваных кветак без запылкавання для устанавлення здольнасьці антоніўкі да утварэньня партэнакарпічных пладоў таксама ня далі ніякіх вынікаў. Аднак, было-б памылкова на падставе гэтага досьледу лічыць, што ў антоніўкі зусім няма здольнасьці да самазапылкаваньня і партэнакарпіі. Нагляданьні, зробленыя ўлетку ў аднаклонным садзе таго-ж І. Качаноўскага, паказваюць, што яна ў нязначнай ступені ўсё-ж дае плады ад самазапылкаваньня. Вясною ў час цвіценьня кароны ўсіх дрэў у гэтым садзе былі белы ад кветак, плады-ж завязала толькі нязначная колькасьць дрэў (процанту 10—15), і ўвосень з іх былі зняты плады ў сярэднім 5—6 шт. з дрэва; на большай частцы дрэў было па 2—3 яблык і толькі на некаторых каля 15 шт. Амаль што ўсе гэтыя плады былі без насеньня і рэдка ў якім з іх можна было знайсці адно—два нармальна разьвітых ядзерцы. Невядома толькі, ці ўсе гэтыя плады зьявіліся ў выніку самазапылкаваньня, ці некаторыя з іх партэнакарпічнага паходжэньня. Пылок іншых сартоў, узятых у гэтым досьледзе для запылкаваньня, паказвае розную здольнасьць да запладнення антоніўкі. Лепшыя вынікі даў пылок цыпамонавага пала-састага (56‰ сьпелых пладоў), карабоўкі (65,5‰ і Delevar Vinter (41,6‰).

Штрэйфлінг, баравінка, малінаўка і Vinter Boughe выявілі сябе дрэннымі запылкавальнікамі. Бабушкіна, запылковая пылком антонаўкі, дала добрае вынікі (53% сьпелых пладоў). Пры разгляданні лічбаў апошняй графы, таксама зьяўляецца ўражаньне, нібы той ці іншы сорт пылку робіць уплыў на здольнасьць плоду больш—менш доўга вісець на дрэве: так напр., за час ад 25 VIII да 3/X апала пладоў: антон. × цынамон. палас.—25%, ант. × караб.—21%, і ант. × Del. Vinter толькі 5%. Вызначэньне гэтай залежнасьці было б практычна надзвычайна важна, бо яно дало б магчымасьць дабраць належныя сарты—запылкавальнікі да таго, каб зьвесці да мінімуму колькасць падаліцы ў садзе.

Што да якаснага боку, дык былі вызначаны: вага пладоў, іх разьмеры, лік насеньня і ўдзельная вага. Рэзультаты атрыманы гэтакія:

№№ па чарзе	Камбінацыі	Вага яблык у грм.	Удзельная вага	Вышыня яблыка сант.			Шырыня яблыка сант.			Стасунак вышыні да шырыні	Лік насеньня	
				аб-сал	0/0	ср.	аб-сал	0/0	ср.		поўных	шчупавых
1	Антонанўка × цынамонавае паласастае	86,3	0,8021	5,5	5,5	5,5	5,6	6,0	5,8	0,950	13	4
2	" " "	89,1	0,7990	5,1	5,1	5,1	6,1	6,3	6,2	0,822	9	7
3	" " "	83,5	0,7985	5,5	5,5	5,5	5,7	5,7	5,7	0,965	11	3
4	" " "	80,0	0,7852	5,3	5,3	5,3	5,7	5,8	5,75	0,922	8	3
5	" " "	74,7	0,7884	5,0	5,0	5,0	6,0	5,6	5,8	0,862	8	7
6	" " "	74,2	0,7889	5,4	5,4	5,4	5,5	5,5	5,5	0,982	13	5
7	" " "	74,0	0,7995	5,4	5,2	5,3	5,6	5,5	5,55	0,955	11	8
8	" " "	71,3	0,7799	5,2	5,1	5,15	5,5	5,5	5,5	0,936	9	7
9	" " "	70,1	0,7782	4,8	4,8	4,8	5,5	5,8	5,65	0,850	10	4
10	" " "	70,0	0,7932	4,8	4,9	4,85	5,7	5,5	5,6	0,866	17	1
11	" " "	68,7	0,7987	5,0	5,0	5,0	5,3	5,1	5,2	0,961	13	4
12	" " "	68,6	0,7974	4,7	4,7	4,7	5,6	5,5	5,55	0,847	8	3
13	" " "	65,2	0,7740	4,6	4,6	4,6	5,4	5,6	5,5	0,836	14	1
14	" " "	62,1	0,7825	4,4	4,6	4,5	5,5	5,5	5,5	0,818	10	1
15	" " "	61,8	0,7998	4,5	4,5	4,5	5,3	5,6	5,45	0,826	11	4
16	" " "	60,2	0,8250	4,5	4,6	4,55	5,0	5,2	5,1	0,900	17	1
17	" " "	56,9	0,7905	4,4	4,4	4,4	5,2	5,4	5,3	0,830	12	6
18	" " "	56,5	0,8084	4,5	4,5	4,5	5,0	5,2	5,1	0,882	11	3
19	" " "	52,2	0,8102	4,2	4,1	4,15	5,1	5,1	5,1	0,813	15	—
20	" " "	47,50	0,8225	4,2	4,3	4,25	4,8	4,6	4,7	0,904	9	4
21	" " "	45,5	0,8051	4,2	4,4	4,3	4,7	4,7	4,7	0,915	12	3
22	" " "	42,2	0,8403	4,0	4,0	4,0	4,5	4,6	4,55	0,879	12	3
23	" " "	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	2
Сярэдн.		66,4	0,7985	—	—	4,79	—	—	5,40	0,887	11,4	3,65
Удз. вага = M ₁ — m ₁		= 0,7985 ± 0,0038 ± 0,42%										

№№ по черзе	Камбінацыі	Вага яблык у грм.	Удзельная вага	Вышыня яблыка сант.			Шырыня яблыка сант.			Стасунак вы- шні да шы- рыні	Лік на- сення	
				I	II	ся- рад.	I	II	ся- рад.		поў- ных	шчу- пых
1	Антоніўка × Delevar Vinter	86,6	0,8135	5,0	5,0	5,0	6,1	6,1	6,1	0,820	10	—
2	"	76,2	0,7913	5,4	5,3	5,35	5,6	5,8	5,7	0,933	10	—
3	"	73,3	0,8227	5,2	5,2	5,2	5,6	5,8	5,7	0,912	9	—
4	"	83,6	0,8105	5,0	5,0	5,0	6,0	5,9	5,95	0,840	9	1
5	"	65,8	0,8137	4,7	4,8	4,75	5,5	5,6	5,55	0,856	9	1
6	"	66,1	0,8106	4,6	4,7	4,65	5,6	5,5	5,55	0,838	8	—
7	"	64,1	0,8007	4,5	4,5	4,5	5,5	5,5	5,5	0,818	10	—
8	"	56,9	0,8173	4,5	4,5	4,5	5,2	5,2	5,2	0,865	11	—
9	"	50,7	0,8107	4,6	4,5	4,55	4,8	5,0	5,9	0,928	10	—
10	"	49,6	0,8414	4,5	4,5	4,5	4,8	4,8	4,8	0,937	8	—
11	"	48,3	0,7878	4,3	4,4	4,35	4,8	5,0	4,9	0,737	10	—
12	"	35,8	0,8354	3,7	3,9	3,8	4,4	4,4	4,4	0,863	9	—
13	"	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—
Сярэдн.		63,1	0,8129	—	—	4,68	—	—	5,44	0,863	9,23	0,15
Удз. вага = $M_3 \pm m_3 = 0,8129 \pm 0,0045 \pm 0,55\%$												
1	Антоніўка × карабуўка	83,5	0,7885	5,0	5,0	5,0	6,3	6,1	6,2	0,806	16	2
2	"	92,3	0,7836	5,5	5,5	5,5	6,1	6,0	6,05	0,909	16	—
3	"	79,7	0,8046	5,2	5,4	5,3	5,5	5,7	5,6	0,946	18	—
4	"	97,6	0,7941	5,8	5,8	5,8	6,2	6,4	6,3	0,920	15	1
5	"	78,1	0,8054	5,0	5,2	5,1	5,8	5,6	5,7	0,895	14	2
6	"	73,3	0,7780	5,3	5,2	5,25	5,4	5,7	5,55	0,946	16	—
7	"	71,5	0,8075	5,0	5,0	5,0	5,7	5,5	5,6	0,893	6	1
8	"	65,0	0,7797	4,6	4,6	4,6	5,4	5,6	5,5	0,829	9	—
9	"	60,1	0,8077	4,5	4,5	4,5	5,4	5,2	5,3	0,849	16	1
10	"	60,0	0,7823	4,5	4,5	4,5	5,4	5,3	5,35	0,841	10	2
11	"	58,1	0,8027	4,5	4,5	4,5	5,0	5,2	5,1	0,882	20	—
12	"	47,4	0,7549	4,0	4,0	4,0	5,0	5,2	5,1	0,784	7	3
13	"	39,7	0,8091	4,3	4,3	4,3	4,4	4,6	4,5	0,955	5	—
14	"	39,6	0,8232	4,2	4,2	4,2	4,4	4,6	4,5	0,933	18	1
Сярэдн.		67,6	0,7944	—	—	4,82	—	—	5,46	0,885	11,8	0,93
Удз. вага $M_2 \pm m_2 = 0,7944 \pm 0,0048 \pm 0,60\%$												
1	Антоніўка × баравінка	79,1	0,8034	—	—	—	—	—	—	—	3	2
2	"	75,3	0,7931	—	—	—	—	—	—	—	4	—
Сярэдн.		77,2	0,7982	—	—	—	—	—	—	—	3,5	1
1	Антоніўка × Vinter Boughe	69,3	0,8184	4,6	4,6	4,6	5,5	5,7	5,6	0,821	5	—
2	"	98,0	0,7723	6,0	6,0	6,0	6,4	6,0	6,2	0,968	4	2
3	"	87,0	0,7793	5,3	5,3	5,3	6,0	6,2	6,1	0,869	11	2
Сярэдн.		84,7	0,7900	—	—	5,3	—	—	5,97	0,886	6,6	1,3

Знадворных марфалогічных азнак у выгадаваных плодах ня выяўлена. Як відаць з атрыманых лічбаў, вага плоду, размеры іх і лік на-

сеньня значне хістаюцца; так, вага пладоў для камбінацыі антон. × цынам. палас. хісталася ад 42,2 гр. да 86 гр., для камбінацыі ант. × караб.—39,6—97,5 гр., ант. × Del. Vint.—35—86 гр.; лік насеньня—для камб. ант. × цынам. палас—8—17 шт., камб. ант. × караб.—5—18 шт., ант. × Del. Vint—7—11 шт. Тое-ж адносіцца і да разьмераў пладоў—да іх вышыні і шырыні; сярэднія-ж значаньні гэтых вялічынь вельмі блізкі; так, сярэдняя вага для камбін. ант. × цынам. палас. была 66,4 гр.; сярэдні лік насеньня адпаведна 11,4 шт., 11,8 шт. і 9,2 шт.; сярэднія вышыня і таўшыня: 4,7—4,8—4,6 і 5,4—5,4—5,4 сант. Розьніца паміж сярэдніх, як відаць, нязначныя, і ясна, што ўсе яны павінны адносіцца да адных і тых-жа варыяцыйных шэрагаў. Праўда, сярэднія вялічыні для камбінацыі ант. × баравінка і ант. × Vint. Boughe з боку вагі і ліку насеньня значна адмяняюцца ад сярэдніх папярэдніх 3-х камбінацый; так, сярэдняя вага была ў ант. × барав. 77,2 гр. і ў ант. × V. B.—84 гр., сярэдні лік насеньня 3,5 і 6,6 шт., але гэтыя сярэднія выведзены з нязначнага ліку варыянтаў, чаму аб іх і казаць ня прыходзіцца.

Што да ўдзельнае вагі, дык тут выходзіць крыху іншы вывад.

Лічбы для трох камбінацый атрыманы гэтакія:

Ўдз. вага пладоў:

$$1. \text{ ант. } \times \text{ цынам палас.} = M_1 \pm m_1 = 0,7985 \pm 0,0038$$

$$2. \text{ ант. } \times \text{ караб.} = M_2 \pm m_2 = 0,7944 \pm 0,0048$$

$$3. \text{ ант. } \times \text{ Del. Vinter.} = M_3 \pm m_3 = 0,8129 \pm 0,0045$$

Розьніцы паміж сярэдніх арытмэтычных удз. вагі розных камбінацый выходзяць гэтакія:

$$1. \text{ удз. вага ант. } \times \text{ цынам. палас.} = M_1 \pm m_1 = 0,7985 \pm 0,0038$$

$$\text{— удз. вага ант. } \times \text{ караб.} = M_2 \pm m_2 = 0,7944 \pm 0,0048$$

$$\text{розьніца } M_1 - M_2 \pm \sqrt{m_1^2 + m_2^2} = 0,0041 \pm \sqrt{0,0038^2 + 0,0048^2} = \\ = 0,0041 \pm 0,0061, \text{ г. з. } 0,67 : 1.$$

Тут зусім няма адмены ўдзельнай вагі Ант. × цынам. палас. і антонаўка × караб.

$$2. \text{ Удз вага ант } \times \text{ D. Vinter} = M_3 \pm m_3 = 0,8129 \pm 0,0045$$

$$\text{„ „ ант. } \times \text{ цынам. палас.} = M_1 \pm m_1 = 0,7985 \pm 0,0038$$

$$\text{розьніца } M_3 - M_1 \pm \sqrt{m_3^2 + m_1^2} = 0,0144 \pm \sqrt{0,004528^2 + 0,0038^2} = \\ = 0,0144 \pm 0,0059, \text{ г. з. } 2,44 : 1$$

$$3. \text{ Удз. вага ант. } \times \text{ D. Vint.} = M_3 \pm m_3 = 0,8129 \pm 0,0045$$

$$\text{„ „ ант. } \times \text{ караб.} = M_2 \pm m_2 = 0,7944 \pm 0,004803$$

$$\text{розьніца } M_3 - M_2 \pm \sqrt{m_3^2 + m_2^2} = 0,0185 \pm \sqrt{0,0045^2 + 0,0048^2} = \\ = 0,0185 \pm 0,0066, \text{ г. з. } 2,80 : 1.$$

Для двух апошніх выпадкаў розьніцы досыць значныя; гэта дае права лічыць з праўдзівасьцю на 99,5%, што пылок клону Delevar Vinter зрабіў свой уплыў на павялічэньне ўдз. вагі пладоў антонаўкі. Плады D. Vinter маюць вельмі высокую ўдз. вагу,—мною атрымана лічба 0,9258. Летнія сарты, як цынамонавае паласастае і карабоўка, маюць, наадварот, нізкую ўдз. вагу,—цынамон. палас.—0,7520.

Азначэньне іншых унутраных якасьцяў выхаваных гібрыдных пладоў, як кісьліннасьці, цукровасьці і інш., з прычыны адсутнасьці лябараторнай абстаноўкі не рабілося.

Аналігічныя работы былі зроблены, апроч вышэйпамяіёных Н. В. Любіменка ў Нікіцкім Батанічным Садзе, яшчэ Грабіцкім і В. Пашкевічам і ў 1924-1925 г.г. на Харкаўскай дасьледчай станцыі. І. Мяцельніцыным, у Варонежскім С.-Г. Інстытуце, у Дзецкім Сяле студэнткамі Ленінградзкага С.-Г. Інстытуту і на Мысаўскай дасл. станцыі студэнткамі Ціміразеўскай Акадэміі. Усе гэтыя дасьледчыкі працавалі над сартамі, мала для нас цікавымі; рэзультаты ў іх былі такія, як і ў нас. Якаснага боку пладоў яны не чапалі. Вось некаторыя даныя, што да колькаснага боку гэтай справы:

♀	×	♂	% сьпелых пладоў	Месца нагляданья
Атонаўка	×	Атонаўка	0,0	Мысава
"	"	"	0,0	Дзецкае Сяло
"	"	"	0,0	"
"	"	"	1,7	"Харкаў"
"	"	Панін Літоўскі	5,9	"
"	"	Белы наліў	2,7	Ленінград
"	"	Аркад жоўты	28,5	Мысава
Баравінка	"	Баравінка	0,0	"
"	"	"	2,0	Харкаў
Грушоўка буйн.	"	Грушоўка буйная	0,0	Мысава
Апорт	"	Апорт	3,1	Харкаў
Белы наліў	"	Атонаўка	22,5	Дзецкае Сяло
"	"	"	0,0	"
Цітаўка	"	Цітаўка	63,0	"
"	"	"	0,0	"

Значыцца, і тут лічбы кажуць, што сарты яблынь значна адмяняюцца адзін ад аднаго з боку самазапылкаваньня; антонаўка, напрыклад, амаль што самастэрыльна; толькі ў аднаго Мяцельніцына ў Харкаве яна дала 1,7% сьпелых пладоў ад самазапылкаваньня. Плады хоць і завязваюцца, але хутка ападаюць. Іншыя сарты таксама ў большай ці меншай меры самастэрыльны; так, баравінка адзін раз дала 2% сьпелых пладоў ад самазапылкаваньня, другі раз—0,0%; белы наліў—0,0%, Апорт—3,1%; цітаўка-ж дала ў адным выпадку ад самазапылкаваньня 63% (Дз. Сяло) у другім—ні аднаго.

Адносна крыжавога запылкаваньня таксама трэба сказаць, што процант сьпелых пладоў залежыць ад сорту пылку: ант. × дынамон. палас. дае, напр., 56% сьпелых пладоў, тады як ант. × белы наліў толькі 2,7%.

Вывады, якія можна зрабіць з усяго вышэйпаданнага, будуць наступныя:

1. Клоны яблыні напэўна прыстасаваны да крыжавога запылкаваньня. Самазапылкаваньне хоць і магчыма, але процант дасьпеўшых пладоў бывае нязначны.

2. Крыжавое запылкаваньне дае розныя вынікі ў залежнасьці ад сорту пылку.

3. Крыжавое запылкаваньне зьяўляецца магутным фактарам высокай прадукцыі садавіны.

4. Аднаклонныя сады нельга закладаць. Пры закладцы прамысловых садоў канечна патрэбна прысаджаць к галоўнаму клону 1-2 іншых клоны, здольных даваць значную колькасьць пылку, годнага для запладненьня галоўнага клону. Трэба таксама рупіцца аб утварэньні ў садзе добрага пчэльніку.

5. З ліку апрабаваных клонаў для прамысловых антонаўскіх садоў Беларусі найбольш прыдатнымі запылкавальнікамі будуць: карабоўка, дынамонавае паласастае і Delevar Vinter.

A. I. KARLSON. DIE EINWIRKUNG VON SELBSTBEFRUCHTUNG UND
VON KREUZUNGSBEFRUCHTUNG AUF DIE KEIMBILDUNG UND
DIE VERÄNDERLICHKEIT DER FRÜCHTE,

1. Die Aepfelbäume sind durchaus geeignet für Kreuzungsbefruchtung. Selbstbefruchtung ergibt, wenngleich die Möglichkeit für eine solche besteht, einen nur geringen Procentgehalt an reifenden Früchten.

2. Die Ergebnisse einer Kreuzungsbefruchtung pflegen höchst verschieden zu sein, und stehen in Abhängigkeit von der Sorte des Pollenspenders.

3. Die kreuzweise Befruchtung bildet einen höchst wichtigen Faktor für die Höhe der Ertragsfähigkeit eines Gartens.

4. Eine einseitige Richtung verfolgende Gärten dürfen nicht angelegt werden. Bei Anlage von Handelsgärten ist es unbedingt erforderlich dem massenhaften einheitlichen Grundstockein oder zwei andersartige, dem Grundstock im Sinne der Befruchtungsfähigkeit angepasste Abarten einzufügen.

5. Aus der Zahl der geprüften Befruchtungs—Abarten für die mit Antonowka bestellten Handelsgärten Weissrusslands haben sich als die allergeringsten Korobowka, Gestreifter Zimmtapfel und Delavare Winter erwiesen.

A. I. K.

Матар'ялы да вывучэння садоўніцтва Беларусі.

II.

Садовая гаспадарка А. Сіцько ў Мазыршчыне.

Гаспадарка „Лучкі“ знаходзіцца ў раёне Капаткевіцкага сельсавету, Мазырскае акругі, у 54 кілям. ад г. Мазыра, у 20 кілям. ад ст. Пціч, пры м. Капаткевічы. Гаспадарка ляжыць па правым беразе р. Пціч, якая упадае на 32 кілям. ніжэй ў р. Прыпяць. Пад Капаткевічамі Пціч вялізная сплаўная рэчка, па якой даўней з Мазыра хадзілі малыя параходы.

Мясцовасць па праваму беразе Пціча слаба прыўзнятая (бліжэй да берага ў садзе грунтовая вада знаходзіцца на 3 мэтры глыбыні, а далей ад берага на 4,5 мэтраў), вельмі тыповая для Мазыршчыны, дзе пяскі мяжуюцца з ісподачкамі забалочан. хмызьняку, паплавамі (г. зв. раўніная сенажаць з мурожным сенам горшай якасці як заліўнае), пелямі (вадастоі, адкуль вада ня мае выхаду), вадастойным амшанікам з рыжым торфам (годным для апалу).

Па левому беразе р. Пціча, дзе мала лясоў, сустракаюцца курганы лятучых пяскоў—выдм, якія вясной і восенню пераносіцца з месца на месца.

Па вышэйшых мясцовасцях сустракаецца дуб, бяроза, ігруша, ў нізінах лаза, вольха, ясакар, Па лясох сустракаецца граб.

Глеба у „Лучках“ супясковая. Яма зроблена ў садзе. Разрэз даў першыя 22 сантым. перагнойны супясок, далей кнізу гарызонт „В“ робіцца на працягу 26 сантым бялёсавым з цёмнымі нацёкамі.

Пад пяском ляжыць пласт марэны чырвонага колеру.

На гэтай плошчы па межах сустракаюцца вялізныя векавыя ігрушы, якія сьведчаць аб спрыяючых умовах для культуры плодовых парод. У адлегласці некалькі сот мэтраў ад саду А. Сіцько ў гэтых жа варунках рэльефу знаходзіцца сад Капаткевіцкай школы 7—годкі. Тутака і ў садзе настаўніка Самбука зроблены абмеры наступных парод:

1. Сапезанка (на дзіццы) мае ў шырыню кароны 11 мэтраў, выш. дрэва 9 мэтраў, у абхваце 2,8 мэт., выш. штамба 1 мэт. Дрэва зусім здаровае, узросту больш 100 год (сад 7-годкі).

2. Смальянка мае ў шырыню кароны 13 мэт., выш. 9 м., у абхваце 2,6 м. (сад гр. Самбука на прав. бер. Пцічы).

3. Грэцкі гарэх—30 г. узросту; шыр. кароны 10 м., выш. 9 мэтраў, у абхваце 1,3 мэтр.

У садзе гр. Самбука мы знайшлі прысады з белай акацыі. Асобныя дрэвы—з каронамі да 7 м. шыр., да 12 м. выш. і да 45 см. таўшчыні штамбу. Прысады з акацыі маюцца у м. Капаткевічах ў значным ліку дрэў.

Мазыршчына займае паўднёвую частку Беларусі. Згодна матар'ялаў мэтэаролёгічнай станцыі ў Нов. Каралева (каля Віцебску) у канцы красавіку на глыбыні 0,2 мэтр. ад паверху глебы маем 2°С цяпла, для Васілевіч + 5,7°.

Пачатак вегэтацыі пладовых дрэў па Мазыршчыне на 2 тыдні раней як у Аршаншчыне: у Горках 23-26 красавіка, у Капаткевічах 9-12 красав. Зацвітаньне пладовых дрэў (яблыні) ў варунках Віцебшчыны і Аршаншчыны ў сярэднім за шмат гадоў выпадае на другую палову траўня і часта дацягвае да пачатку чэрвеня.

Зацвітаньне, асабліва чарэсны, ігруш у Мазыршчыне ідзе на дзённае дзясць раней.

Па гэтаму пытаньню А. Сіцько даводзіць наступнае: „Чарэсны ў нашым (Капаткевіцкім) раёне зацвітаюць 7-8 гадоў з дзясці ў пару з 23 па 25 красавіка. Трапляецца 2-3 гады калі тэрмін выпадае паміж 28/IV і 1/V. Вішні шляхетных сартоў зацвітаюць на 2-3 дні пазьней як чарэсны, а дзікія вішні яшчэ пазьней (ад прышчэпных) на 4-5 дзён. Ігрушы некаторых сартоў, як напрыклад Ёльлінка Бутэльная і інш., пачынаюць цвісьці пасля адцвітаньня дзікіх вішань. Значны лік сартоў ігруш цвіце 9-10 траўня. Што да яблынь, дык яны ў нашым раёне пачынаюць цвісьці пасля ігруш. Здараюцца выпадкі, калі яблыні пачынаюць зацвітаць на тыдзень пазьней як ігрушы (16-17 траўня) і цягнуцца цвяценьне да 2 тыдняў. Гэта тлумачыцца тым, што ў нашым раёне на працягу 10 год у 2-3 гады сустракаюцца вёсны, калі з паловы красавіка ужо значна цяплее (даходзіць да 20° Р. на сонцы). На працягу двух-трох тыдняў пасьпяваюць расьцьвісьць чарэсны, вішні, ігрушы і парэчкі. Пасля раптам цяпло зьменшаецца (здараюцца выключныя выпадкі з наступам прымарозкаў) і халодная пагода цягнуцца 2-3 тыдня, што і затрымлівае зацвітаньне яблынь. Здарыліся выпадкі, калі на кветках яблынь знаходзілі згінуўшыя ад сьцюжы пчол. На кветках чарэсны, ігруш, якія раней адцвілі, гэткага зьявішча ня сустракалася“.

Вегэтацыя пладовых дрэў цягнуцца ў восні ў Мазыршчыне пазьней як у паўночнай Беларусі.

Такім чынам, замест 5 месяцаў для ўзросту пладовых парод на Віцебшчыне, для Мазыршчыны маем каля 6 цёплых месяцаў, вельмі спрыяючых узросту каштоўных заходня-эўрапейскіх сартоў садоўніны. За межамі (на паўдні) гэтай краіны пачынаецца культура вінаграду.

Пры дасьледаваньні саду Капаткевіцкай 7-годкі мы упэўніліся, што найбольш каштоўныя па Ўкраіне, у Нямецчыне сарты, як Бойкэн, Пармэн Зімовы залаты, Ранэт Лянсбэрга, Калавіль Чырвоны вос. адчуваюць сабе саўсім добра: драўніна моцная, здаровая, кароны (18 год узросту) значных разьмераў.

Дрэвы ураджайны. У нашай прысутнасьці здымалі ўраджай памянёных сартоў па 8-10 пудоў з дрэва чыстых, пекных колераў і значнай вялічыні пладоў.

А. Сіцько заўважыў, што ў сувязі з сухменьню летам 1926 г. плады ня дасягнулі сваёй вялічыні: яны бываюць яшчэ большымі.

Разьмеры дрэў відаць з наступнай табліцы:

С о р т	Узрост	Шыр. кароны	Выш. дрэва	Ахоп штамбу	Выш. штамбу
Бойкэн	18 г.	7 мэтр.	5,6 мэтр.	63 см.	70 см.
Пармэн Зім. Зал.	„	6,3 „	5,6 „	67,5 „	70 „
Ранэт Лянсбэрга	„	6 „	5 „	63 „	70 „
Калавіль Чыр. вос.	„	6,6 „	4,9 „	58,5 „	„

Пераходзім да азнаемленьня з гаспадаркай А. Сіцько і яго дасягненьняў.

Гаспадарка „Лучкі“ мае пад сядзібай $\frac{1}{4}$ дзес., садам 3 дз., ральлей 5 дз., сенажаці 4 дз. і хмызьняком 2 дз. (выган агульны).

Сям'я Сіцько складаецца гэтак: да 12 год—2 асобы, ад 12-16 г.—2, ад 16 да 52—3.

Бацькаўшчына А. Сіцько—Бабруйшчына, б. Рудабельская воласьць, вёска Парэчча (75 кілям ад Бабруйска). У 1900 г. Піліп Сіцько адкупіў хаўрусам з іншымі сялянамі фольварк „Дамаха—Капаткевіча“ ад уласьніка Жывапісцава. У гэтым годзе вясной сям'я (6 асоб) Сіцько на плытох перабралася на Пцічы ў Капаткевічы. У 1914 г. А.С. аддзяліўся ад брата Мацея.

А. С. змалку любіў хадзіць за садам. У Парэччы было 2 сады ў 85 дрэў. Першы сад быў засаджан бацькам калі А. С. было 7 гадоў. З Парэчча былі вывезены сеянцы, выгадаваныя з насеньня. Ад сеянцаў атрыманы былі новыя летнія сарты, якія маюцца у „Лучках“ пад назвай „салодкая белая“ і „салодкая чырвоная з Парэчча“.

У ваколіцы Парэчча калісь Піліпа Сіцько частаваў цікавым летнім яблычкам селянін па прозьвішчы Ісак. З насеньня гэтага сорту яшчэ ў Бабрушчыне быў выведзен у гаспадарцы Сіцько лет.—восен. яблыка, якое да апошняй пары ёсьць у „Лучках“ і распаўсюджваецца ў Капаткевіцкім раёне пад назвай „ісакаўкай“.

У „Лучках“ закладаньне садоў (лікам да 750 дрэў) пачалося з вясны 1914 г. У 1915 г. высаджаны былі апошнія 450 прышчэп шахматам 9×9 арш. Прысадкі атрыманы ў сваім гадавальніку. Для дзічак—падвояў насеньне збіралася з дзікіх лясных яблынь і з антонаўкі. Зрэзы (чаранкі) прышчэпліваліся пад луб дзікага штамбу на вышыні $1-1\frac{1}{2}$ арш., альбо ў карону. Зрэзы замежных сартоў здабываліся ад кіяўскіх фірм Крыстэраў і ад Л. Сімірэнка. У першыну зрэзы атрыманы ў 1907 г. і запрышчэпляны ў кароны дзікіх дрэў па некалькі сартоў на аднэй кароне. Праз 2-4 гады атрымаліся плады, якія вывучаліся з боку трываласьці і тады ўжо зрэзы прышчэпліваліся да дзічкаў ўзросту 2, 3, 4 і 5 гадоў.

Для апрабаваньня падвояў ў варунках Капаткевіцкага раёну А. С. у 1913-14 г. выпісаны былі дзічкі яблынь, ігруш па 100 шт. ад Крыстэра з Кіяву. У гэтую пару высеяна было насеньне свайго збору мясцовай палёўкі, антонаўкі, сапяжанкі і дзікай ігрушы. Дзічкі ад Крыстэра праз 2-3 гады ў шыйцы пачалі хварэць, у той час, калі прышчэпы на мясцовых падвоях адчувалі сабе значна лепш. Значны лік крыстэраўскіх падвояў зьнік яшчэ ў гадавальніку, прышчэпы на мясцовых дзічках—вельмі трывалы да марозаў і наогул да ўмоў нашага клімату. У 1914—1915 г. межы саду абсаджваліся хвойя ў 2 рады 1×1 арш. У 1926 г. праз 12 год вышыня хвояк—7 арш.

У „Лучках“ апрабавана шэраг каштоўных прыемаў па тэхніцы садоўніцтва. У сувязі з пескаватымі глебамі закладаньне садоў робіцца 12×12 арш. — „Пасадка прышчэп і дзічак робіцца (па выразу А. С.) у належнасьці ад умоў“. У выпадку цёплай і вільготнай вясны пасадку дрэў трэба рабіць у пачатку красавіка (IV мес.). Восеннюю пасадку пачынаць з першых дзён кастрычніка, якую можна лічыць удалай, калі будзе досыць сьнегу. Наогул для Мазыршчыны лепш садзіць прышчэпы вясной, як мага раней, пакуль у глебе трымаецца вільгаць.

У 1914 г., калі закладаўся сад, пасадка пачалася 8 красавіка. Пазьней троху пачаліся халады ($-0,5^\circ$), потым вільгаць—і дрэвы шпарка пайшлі ў рост.

Ранняя веснавая пасадка для Мазыршчыны будзе 27 сакавіка (III мес.), а позняя з 14 красавіка (IV мес.). Штамбы маюць карону на 1^{1/2} арш. ад зямлі. Садзяць прышчэпы ўзросту 3-4 год. Асобнай увагі насельніцтва на карэньні дрэў ня зьвяртае. А. С. высаджвае дрэвы гэтак, каб карэньні „глядзелі на ўсе 4 бакі“. Карэньні прышчэп пры пасадцы падразаюцца (да здаровага месца) і абмаківаюцца ў кашыцу з гліны, каравяку і лопелу (у вадзе).

Сьліўкам даецца лепшае месца пад сядзібай. Костаўкавыя пароды у першыя гады ня фармуюцца. Пасьля пасадкі абрэзка яблынь, ігруш вядзецца ў залежнасьці ад моцы дрэў. Кароны слабшых дрэў больш падразаюцца, а моцных—менш. Калі карона прыросту ня дала, тады рэзка вядзецца і на двугадовую драўніну.

Садовая літаратура радзіць рэзку рабіць на надворнае вочка, але па досьледам А. Сіцько пакінутае надвор'я вочка часта адмірае, чаму трэба рэзку галін рабіць сэкатарам вышэй таго надворнага пучка, ад якога пажадана мець новую галінку.

Садоўніцтва у „Лучках“ спаткала з першых крокаў значныя перашкоды. Па першае бедная пескаватая глеба, якая вымагала значнай колькасці угнаеньня. Але з гэтым А. С. спраўляўся, бо меў да 15 галоў жывёлы (замест 3-х у апошнюю пару) і да 12 дз. сенажаці (замест 4 дз.) Па другое, што зьнішчыла сады—гэта шкоднікі: вядзяныя пацукі і зайцы.

Па думцы А. С. з зайцамі лягчэй змагацца як з пацукамі, бо апошняга ворага ня відаць: яго праца пад глебай.

Як памянена вышэй, сад займае плошчу каля р. Пціч. Па межы саду знаходзіцца балота, паросшае хмызьняком. У балотцы шмат вядзяных пацукоў, якія на зіму вандруюць (пачынаючы з верасьня) у сад праз глыбокія хады, паробленыя ў глебе і жывяцца маладымі карэньнямі пладовых дрэў.

Узімку 1915-16 г., калі было шмат сьнегу, пацукі зьнішчылі значны процант дрэў. Асабліва дастаецца прышчэпам узросту 3, 4, 5 год. Пацукі больш шкодзяць тыя дрэвы, якія ўлетку мелі значны прырост. Дрэвы ўзросту больш 8 год менш псуюцца, бо, калі нават маладыя карэньчыкі адгрызаюцца, дык ад асноўных карэньняў адрастаюць новыя, і дрэва хутка апраўляюцца. Вясной, як зыйдзе сьнег, пацукі зноў варочаюцца ў балота. Апошнія шкоднікі чорнага колеру, па кароткіх нагох, з кароткім хвостом, з тоўстым тулавам, вельмі рухавыя. Сабакі іх ахвотна выкапваюць і ловяць у час восеннай пахаты. Зімовай парой А. С. даводзілася адкапваць ходы і лавіць пацукоў сабакамі. Пашкодзеныя дрэвы ратаваліся абрэзкай кароны. Калі карэньні нязначна папсуты, тады надворныя галіны абразаліся на 1/3, а ў сярэдзіне галінкі на ўзрост і кароткія (пладавыя) пакідаліся. Яшчэ лепш выразаць і ўнутраныя галінкі.

З пачатку студзеня (I мес.) да сакавіка (III мес.), пакуль трымаецца сьнег на палёх, прыкмячаецца напад на маладыя сады зайцаў.

Узімку 1916-17 г., у сувязі з значным холадам і вялізным сьнегападам, зайцы дашчэнт зьнішчылі гадавальнік і пашкодзілі значны процант дрэў. Апошні шкоднік узімку, багатую сьнегам, гуртам зьбіраецца ў сад А. Сіцько і адгрызае галінкі і луб маладых штамбаў. Рань на штамбах ня загоіваюцца, ад чаго гібее ўсё дрэва. Лепшы сродак проціў зайцаў—абмазка ў кастрычніку маладых дрэў мяшанінай з вапны, крыві мачы. Да сьнежня прышчэпы трэба пакрыць трысьцём, альбо саломай.

За 2 гады (1915-17 г.) памяненымі шкоднікамі зьнішчана шмат сотняў прышчэп. Гэткім чынам у садзе засталася толькі 50-60 здаровых дрэў.

У 1918 г. восеньню для пасадкі замест пашкоджаных зайцамі і па-

дукамі выкапана ў гадавальніку 485 прышчэп. Да вясны дрэвы былі прыкапаны каля хаты, але ў сувязі з умовамі, ад А. С. незалежнымі, пасадзіць вясной дрэвы ня давалася: яны згінулі прыкапанымі.

Заўважым, што вялікая упартасць, фанатызм, каханьне да саду— перамаглі. Здаровыя прышчэпы ўсё-ж пазней былі пасаджаны побач з пашкоджанамі. Калі ў восені 26 г. давалася дасьледаваць сад у „Лучках“, мы былі зацікаўлены наступным зьявішчам: у адным месцы сядзелі замест 1-й дзьве прышчэпы, з якіх адно дрэва зусім здаровае, а другое— кандыдат ў інваліды. Паводле нашых досьледаў з супрацоўнікам (катэдры садоўніцтва Бел. Дзяр. Акадэміі) Ф. А. Цімашковым сад А. С. пасья гэткіх крытычных момантаў вышоў здаровым на 80-85%. Як арганізм, шмат пацярпеўшы ў барацьбе, дрэвы вымагаюць добрага жыўленьня: азоту, каля, вапны, фосфару.

Пры добрым угнаеньні і, наогул, пры добрым доглядзе сад у бліжэйшыя 3 гады зусім аправіцца і будзе мець значную вартасць для тых каштоўных досьледаў, якія вядуцца Алесем Сіцько на карысьць Капаткевіцкага раёну, Мазырскай акругі і нават усей Беларусі (савецкай і заходняй).

Пры дасьледаваньні саду зроблен шэраг вымераў. Вымеры некаторых дрэў зложаны ў наступную табліцу.

№ па чарзе	НАЗВА СОРТУ	№ раку	Дыям. кароны	Выш. дрэва	Вышыня штамбу да ка- роны	Таўшчы- ня шта- бу	УВАГА
1	Ранэт залаты Пізгуда	I	5,6 мэтр.	3,5 м.	0,8 м.	40,5 см.	здар. 12 г.
2	Бісмарк	„	2,45 „	2,1 „	—	22,5 „	здар.
3	Лянгтон непар.	„	2,8 „	3,5 „	0,9 „	31,5 „	абжог галін
4	Ранэт Бленгэйма	„	2,45 „	2,8 „	0,7 „	22,5 „	здар. урадж. на 4 годзе
5	Мясцов. чырвонае пал.	„	2,55 „	3,5 „	1,3 „	22,5 „	здар.
6	Сеянец Грагама	„	3 „	3,5 „	0,8 „	31,5 „	„
7	Бойкэн	„	2,7 „	2,45 „	1,3 „	18 „	„
8	Ранэт Лянабэрга	„	2,8 „	3,15 „	1,3 „	22,5 „	„
9	Ранэт вял. Касэльскі	„	1,4 „	2,1 „	1,2 „	13,5 „	„
10	Ранэт Пізгуда	II	5,95 „	4,2 „	1 „	40,5 „	„
11	Ранэг Пізгуда	„	2,8 „	3,5 „	1,4 „	18 „	„
12	Бойкэн	„	4,2 „	3,5 „	0,9 „	31,5 „	„
13	Пармэн зім. залаты	III	5,6 „	5,6 „	0,7 „	49,5 „	„
14	Пармэн зім. залаты	„	2,8 „	4,2 „	1 „	35 „	„
15	Сеянец Сінап Кандзіаль	„	3,54 „	4,2 „	1,4 „	22,5 „	„
16	Ранэт Лянабэрга	„	2,8 „	2,1 „	1 „	22,5 „	хвор.
17	Сеянец чырвонае салодкае Сіцько	XI	7 „	4,9 „	0,9 „	40,5 „	здар. 12 год.

Дрэвы, якія мелі досыць угнаення, нармальна развіваліся, хутка пладанаблі (праз 4 гады). Каля сядзібы дрэвы маюць добры ўзрост, зусім здаровы і адзначаюцца ад дрэў па ўсяму саду па ўзросту.

Пармэн зім. залаты № 13, што бліжэй да пуні, мае карону ў 2 разы шыршую ад дрэва гэтага-ж сорту № 14 (якое адлягае ўсяго на 6,3 м.). Узрост гэтых дрэў аднолькавы. Гэткі прыклад дае нам Ранэт зал. Піагуда: №№ 1, 10 маюць кароны ў 2 разы шыршыя ад № 11.

Агульны лік пладовых дрэў у садзе дасягае 1200, пры чым на 1-м месцы стаяць яблыні, на 2-м—ігрушы, на 3-м—сьліўкі, на 4-м вішні, на 5-м—чарэсьні і на 6-м—ягадныя расьліны. Пры закладаньні саду А. С. прытрымліваўся наступнага: раньня—летніх сартоў (пераважна яблынь) браў 5⁰/₀, позна—летніх 10⁰/₀, восенных—10⁰/₀, ранэт зімов.—15⁰/₀ і поз. зімов.—60⁰/₀. Антонаўка займае 50⁰/₀ ад усяго ліку дрэў ў садзе.

Спачатку А. С. імкнуўся да мэты залажыць гандлёвы сад. У сувязі з некаторымі умовамі, аб чым ён пісаў нам 15/1-26 г., напрамак садоўніцтва у „Лучках“ з арганізацыйнага боку хутка зьмяніўся:

„...Да сартазнаўства мае адносіны вельмі зыскоўныя. Чаранкі заўсёды з ярлыкамі і памалёгічнымі назвамі. Першыя плады замежных сартоў здзівілі мяне сваім эфэктам, лежкасьцю, смакам, а таксама ўраджайнасьцю. З гэтай пары я забыўся пра гандлёвыя мэты. Я цалкам аддаўся павялічэньню асартымэнту замежных сартоў: вывучаў побач з нашымі. Праўда, ад гэтага я нічога ня маю апроч хваробы і разбурэньня гаспадаркі, але я пакідаю за сабой права гонару, што зрабіў нешта карыснае для краю...“

Акліматызаваныя і нагляданьні за замежнымі сартамі вядзецца ўжо з 1904 г. і ў сучасную пару маю больш 100 сартоў“.

Увосень 1926 г. пры дасьледаваньні саду ў „Лучках“ мы знайшлі да 60 сартоў яблык, 26 сартоў ігруш, 17—сьліў, 2—чарэсьні і 1 сорт вішні.

А. Сіцько мае 40-гадовую практыку ў садоўніцтве і гасп. „Лучкі“ зьяўляецца ўжо 4-м месцам, дзе ўсё прыходзілася пачынаць нанова.

Прымаючы пад увагу яго знаёмасьць з умовамі Мазыршчыны, я рашыў патрэбным скарыстаць нашае дасьледаваньне ў напрамку вызначэньня сталага гандлёвага асартымэнту для Капаткевіцкага раёну, а ў будучыне (калі выпадзе дасьледаваць і больш садоў) і магчыма для ўсяе Мазыршчыны.

Стварылася невялікая памалёгічная камісія ў складзе: А. Сіцько, Ф. Цімашкова і мяне.

Па першае патрэбна было шляхам вымераў і абгляданьняў выявіць здароўе дрэў таго ці іншага сорту. Потым трэба было упэўніцца ў ураджайнасьці і якасьці пладоў. Належныя матар’ялы атрыманы былі ад А.С. Нагул сталых запісаў у „Лучках“ мы не знайшлі, а якія і былі за апошнія гады згінулі.

Вынікам нашай працы зьяўляецца сьпіс апрабаваных пладовых парод і сартоў (гл. у канцы артыкулу).

У сьпіс 11 лепшых трывалых сартоў увайшлі: бойкэн, антонаўка, пэпіч літоўскі, штэцін чырвоны, агрэстоўка, наліў белы, сакаўка і 3 сяянца Сіцько (чырвонае салодкае, белае салодкае і сеянец з апорта).

Бойкэн—вядомы эўрапейскі сорт. За апошнюю пару мае на Украіне вышэйшую гандлёвую вартасьць паміж іншых сартоў. У „Лучках“ маецца да 50 дрэў Бойкэну. Усе дрэвы здаровы, рана пладаносяць, плады чыстыя з чырвонаю водценьню на сонечным баку. Як сьведчыць А. С. плады бойкэна робяцца смачнымі у лютым і часта захоўваюцца да новага ўраджаю. Калі ў канцы лютага мес. ужо адыходзіць антонаўка, настае пара бойкэну.

Як памянёна вышэй ў садзе Капаткевіцкай сямігодкі мы знайшлі дрэва бойкэну ўзросту 17 год з ураджаем у 10 пудоў чыстых пекных, каштоўных пладоў. Па думцы А. С. бойкэн нібы сябе лепей адчувае ў садзе як антонаўка, у чым нам давялося ўпэўніцца. Пры абглядзе дрэў антонаўка выявілася больш хворай (па ліку) як бойкэн.

Калі бойкэн па іншых раёнах Мазыршчыны зьяўляецца гэтакім жа трывалым сортам (на што мы маем надзею) як у Капаткевічах, дык эканоміка садоўніцтва паўднёвай Беларусі ў бліжайшыя 20 гадоў шпарка кранулася бы ўперад. Тады магчыма было-б стварыць гэтакі жа буйны пладовы масыў каштоўнага асартымэнту з бойкэну на Прыпяці, які мы маем на Магілёўшчыне (масыў антонаўкі па Дняпру і Сожы).

Антонанка звычайная (і белая) зьяўляецца вос.-зімовым сортам, трывае да студзеня (1 мес.).

Пэпін Літоўскі рана пачынае пладаносіць. Ураджаі вельмі значныя, што на бедных глебах Мазыршчыны вядзе да хворасьці дрэў. А. С. няўважліва адносіцца да гэтага сорту.

Штэцін чырвоны (Rouge de Stettin)—вельмі трывалае зімовае яблыка, добрай гандлёвай вартасьці. Па думцы А. С. гэты сорт павінен мець будучыну на Мазыршчыне.

Грагана (агрэстоўка)—восеннае яблыка, вельмі пекнае, смачнае і ўраджайнае.

Па азнаемленьні з каштоўнай памалёгічнай калекцыяй яблынь у „Лучках“ мы ўпэўніліся, што шэраг сартоў (апроч памянёных) вызначаўся досыць трывалым і па смаку, гандлёвай вартасьці ня мае сабе роўні.

Да гэтых сартоў трэба аднесці: Ранэт Лянзбэрга, Сін-Ціліш, Ранэт Абэрдзіка, Ранэт залаты Пізгуда, Пармэн зімов. залаты. Трэба павясьці досьледы па іншых раёнах у кірунку вывучэньня гэтых сартоў.

Паміж асартымэнту ігруш трывалай групы значную вартасьць маюць восенныя: Міністр Люцілус, Пастарская і зімовыя: Бэра Грумковая і Бэра Лігэля.

Паводле думкі А. С. ігрушы і костаўкавыя (пераважна сьліўкі) знаходзяць сабе вельмі спрыяючыя умовы ў Мазыршчыне, аб чым сьведчыць значны % здаровых дрэў гэтых парод. Дзякуючы спрыяючым умовам клімату мы знаходзім у „Лучках“ 17 сартоў вельмі каштоўных вэнгерак, ранкледаў і інш. сьліў лікам да 116 здаровых дрэў узросту 18-19 г.

Гандлёвая культура каштоўных зімовых ігруш і лепшых сартоў сьліў павінна заняць пачэснае месца ў садоўніцтве Мазыршчыны.

А. Сіцько ня здаволіўся толькі ўласнай практыкай і апрабаваньнем сотні сартоў розных пладовых парод. Досыць знаёмы з садовымі падручнікамі, ён часам даставаў садовыя часопісі. Яго лепшымі настаўнікамі і дарадчыкам была кніга*).

У 1915 г. з Капаткевіцкага лясніцтва атрымана была часопісь па садоўніцтву, адкуль вычытаў артыкул: „Атрыманьне новых палепшаных сартоў пладовых дрэў шляхам гібрыдызацыі і адбору і значнасьць гэтага пытаньня для Расіі“. А. Сіцько перапісаў гэты артыкул, які я знайшоў паміж яго кніг. Аўтара артыкулу ня давялося адшукаць. На рукапісі алоўкам А. С. зрабіў подпіс „Заметка Курского Вестника Плодоводства“.

У артыкуле праводзіцца думка, што ў гародніцтве, квятцярстве шмат атрымана новых лепшых сартоў у той час, калі ў садоўніцтве

*) У бібліятэцы А. С. мы знайшлі падручнікі: А. Гребницкий Плодовый сад, Воронов—Промышленный плодовой сад, Гинценберг—Удобрение плодов сада, Кичунова—Ягодные растения, Смиренко—Крымское плодоводство (700 стр.), Смиренко—Генеральный каталог, Усикова—Краткая помология, Журн. Плодоводство і г. д.

амаль нічога ня зроблена, ня лічучы тое, што падаравала прырода. У будучыне толькі шляхам гібрыдызацыі і падборам бацькоў магчыма будзе атрымаць палепшаныя сарты пладовых дрэў, прыстасаваных да кліматычных і іншых умоў тае ці іншае краіны. Далей апісваецца дасягненні І. Мічурына і метадыка гібрыдызацыі (штучнага апылкавання). Гэты артыкул зрабіў моцны уплыў на Капаткевіцкага дасьледчыка і з 1917 г. у „Лучках“ пачынаецца праца па апылкаваньню згодна метадыкі вышэй памянёнага артыкулу.

Апылкаваньне вядзецца А. С. наступным спосабам. Абіраюцца малядыя дрэвы ўзросту 8-10 год. На матчыным дрэву, калі пялёсткі кветак яшчэ ў трубцы, ножыкам адрываюцца галоўкі пыльнікаў. У разэтцы пучкоў пакідаецца толькі адзін, іншыя зьнішчаюцца. Матчыны кастрыраваныя кветкі абкружаюцца ворачкам. Калі пасьпявае пылок кісткай спачатку цукровым сіропам абмазваецца рыльца і потым пераносіцца пылок. Кветка зноў абкружалася ворачкам. Метадыка апылкавання А. С. мае недахопы, але гэта адносім да аўтара вышэйпамянёнага артыкулу.

На знойдзеным у „Лучках“ лістку (ўласнай рукой А. С.) алоўкам зроблен подпіс: „10 лістапада 1917 г. Скрыжаваньне зроблена паміж кветкай пантааскай прыгожай (зім. ябл.) і сеянцам з Парэчча. Апошняе яблыка летняе, вялізнае, чырвона-паласастае, салодкае, душыстае. Плод зьнят з дрэва 20 кастрычніка. Плод формай і колерам меў нешта сярэдняе паміж абодвымі сартамі. Па смаку яблыка зусім непадобна да Пантааскай прыгожай. Мякаць пухлякая, троху мучніста і больш салодкая ад апошняга сорту. Атрымаў пару зярнят. 11/IX—пяскую. Буду сеяць вясной 1918 году“.

З насеньня атрымліваюцца дрэвы на сваіх карэньнях. Калі па шляхэтнасьці лісьця, галінак і г. д. дрэўца надае надзею на атрыманьне пладоў добрай якасьці, тады яно захоўваецца да першага ўраджаю. У выпадку, калі дрэўца троху падобна да дзікіх продкаў, яно нішчыцца (альбо перапрышчапляецца іншым сортам).

З найбольш цікавых гібрыдаў зьяўляецца новы сорт, атрыманы ад скрыжаваньня паміж Ранэтам Абэрдзіка ♀ × бойкэнам ♂ у 1917 г. Узрост дрэў у пару апылкаваньня быў 8 год. З насеньня атрымана 1 драўцо. Ураджай першых пладоў быў праз 6 год.

У 1924 г. у першыну зьявілося 2 плада, у 1925 г.—3, у 1926 г.—9 (з якіх 5 я прывёз у Горкі для дасьледаваньня). Плады сярэдняй вялічыні, больш падобны да матчынай формы—Ранэта Абэрдзіка з чырвонай водценьню бойкэна. Па моцнай мякаці, значнай вазе, трываласьці—гэты сорт трэба аднесці да групы Ранэтаў. Маём надзею, што новы сорт будзе трывалым і гэтакім чынам зьявіцца мясцовым яблыкам значнай вартасьці.

Далей мы каротка пералічым новыя сарты, атрыманыя у „Лучках“ і ў „Парэччы“:

1. Ранэт Касэльскі ♀ × Бойкэн ♂ ад скрыжаваньня ў 1919 г., пладоў ня было.

2. Антонаўка × Бойкэн—узросту 7 год, пладоў ня было.

3. Цітаўка × Антонаўка—узр. 7 год.

4. Чырвонае летняе, атрым. у Парэччы з насеньня.

5. Белае, салодкае летн. вывед. у Парэччы.

6. Сеян. Кандзіл-Сінап атрыман з насеньня і дае плады з 1924 г.

7. „ Пэпінкі Літоўскай атр. у 1918 г., пладоў ня было.

8. „ Цітаўкі. Узрост 12 год. Першыя плады—у 1924 г. Драўніна значна мацнейшая як цітаўкі. Плады больш позныя.

9. Сеян. з насення ад яблыка, атрым. з Мазырскага фрукт. склепу. Узрост 9 год. Жоўтае, зімовае, трывае да вясны.
10. „ з насення ад яблыка, атрым. з Мазырскага фрукт. склепу. Шэра-белае, ляжыць да вясны.
11. „ баравінкі—9 год. Па смаку лепш ад матчын. сорту. Плады з 1925 г.

З ігруш атрыманы наступныя сарты:

12. Сеян. Лясной прыгожай. Плады былі у 1925 г.
13. Калебаса плоцкая × масляная грумковая. 8 г. Пладоў ня было.
14. Сеян. ад Сапажанкі 8 г. Плады чыстыя без *Fusicladium*.
15. Калебаса плоцкая × Бэра Лігэля 8 г. Пладоў ня было.

Дрэвы гібрыдных форм вельмі цікавы па асаблівасці лісьця, галін пучкоў і г. д. Пры абгляданні сваіх гадаванцаў А. С. нам дэманстравалі што атрымаў гібрыд ад бацькоў. У будучыне вельмі неабходна больш дэталёва азнаёміцца з дасягненнямі селяніна—дасьледчыка, закінутага без усякай дапамогі ў абшарах Палесься. У пачатку 1926 г. а потым пры спатканні А. С. перадаваў аб перашкодах ў яго працы. Вельмі цяжка вартваць сад, патравы збожжа, сенажаці, мала сена ў сувязі з недахопам лонак, мала угнаення. Шмат працы, шмат клопот... Пры гэтых умовах вясці досьледы робіцца надзвычайна цяжка. На нашае запытаньне ў лютым 1926 г. ці можна будзе павясыці у „Лучках“ некаторыя нагляданні А. С. пісаў нам: „З вялікай ахвотай, але па першае зацьвітаньне саду саўпадае з парой палявых пасеваў, а свой кавалак хлеба маю ад плуга. Памоцнікаў ня маю і палявую працу павінен выканаць у першую чаргу. Па другое: нявядома якія настроі ў мяне будуць у тую пару, калі патрэбна будзе ажыцьцяўляць пляны досьледаў. Прашу ўсе памянёнае прыняць да ведама і калі магчыма прыслаць на лета студэнтаў: аднаго па садоўніцтву, другога па пчалярству, тады агульным сіламі выканаем значна больш, чым прадугледжана праграмай“.

Апроч садоўніцтва ў „Лучках“ здаўна значнае месца займае пчалярства. Маюцца вынікі ў гэтым напрамку. Сістэмы вульлёў: паляпшаная дупленка, самасадачная дупленка (для лоўлі раеў у лесе), Дадана Лявіцкага. Значныя дасягненьні ў палявой гаспадарцы. Добры сэвазварот для ўмоў Капаткевіцкага раёну з беднымі пескавымі глебамі. Культур лубіну, сэрэдэлі, пялюшкі. Гатункавыя пшаніца, авёс, бульба. Палеткі буйным сінім лубінам рабіў надзвычайна добрае ўражаньне*).

Падагулім вынікі дасьледчай працы селяніна Алеся Сіцько з Мазыршчыны.

1. У адным з адсталых сельска-гаспадарчых раёнаў паўднёвай Беларусі гаспадарка „Лучкі“ атрымала шэраг дасягненьняў ў кірунку таўнікі ральніцтва, садоўніцтва, пчалярства.

2. Апрабавана да 100 каштоўных сартоў яблынь, ігруш, сьліў, вішань, чарэсен, з якіх значная колькасць акліматызавалася ў Капаткевіцкім раёну.

3. Для ўмоў Мазыршчыны вызначан наступныя сталы гандлёвыя сарты мэнт яблынь: Бойкэн, Антонаўка, Пэпінка Літ., Штэцінка Чырвоная, Агрэстоўка (Грагана), Сакоўка і інш.

4. Вызначан сталы асыртымэнт ігруш, сьліў, вішань, чарэсен.

5. Выведзен шэраг новых сартоў яблык, ігруш, які будзе мець значную вартасць для гандлёвага садоўніцтва.

*) А. Сіцько атрымаў дыплём на ўсесаюзнай выстаўцы ў Маскве ў 1923 г. і ўзнагароду на раённай выст. у 1926 г.

С Ы П І С

плодовых парод і сартоў, апрабаваных у гаспадарцы „Лучкі“ А. Сіцько на Мазыршчыне.

Тлумачэньне знакаў.

л.—летні; в.—восенны; з.—зімовы.

+ звычайны ў гандлю і па смаку.

++ вельмі добры ў гандлю і па смаку.

* досыць трывалы.

10 лепшых трывалых сартоў яблык для гандлёвага саду (*Pirus malus*).

	Пара дасьпяваньня	Якасьць смаку	Гандлёвая вартасьць
1. Бойкэн	з.	+	++
2. Антонаўка белая	в.—з	++	++
3. Пэпінка літоўская	з.	++	++
4. Штэцін чырвоны	з.	++	++
5. Агрэстоўка (Грагана)	в.	++	++
6. Ружовае	л.	++	++
7. Наліў белы	л.	+	+
8. Сакаўка	л.—в.	+	+
9. Чырвонае салодкае Сіцько	л.	++	++
10. Белае салодкае Сіцько	л.	++	++

44 сартоў яблык памалёгічнай калекцыі.

* 11. Пэпін аранжав. д-ра Зэліга	з.—поз.	++	++
12. Пармэн зім. залаты	з.—п.	++	++
13. Ранэт зал. Пізгуда	з.—ран.	++	++
14. Бісмарк	з.—п.	+	+
15. Лянгтон непараўн.	вос.	+	+
* 16. Антонаўка паўтарахунт.	вос.	+	+
17. Ранэт аранж. Кокса	з.—п.	++	++
* 18. Ранэт Бленгэйма	з.—п.	++	++
* 19. Сеян. Грагама	лет.	+	+
* 20. Ранэт Лянзбэрга	з.—п.	++	++
21. Ранэт Вял. Касельскі	з.—п.	++	++
* 22. Чырвоны жалезняк	з.—п.	+	+
23. Апорт Ляксандра	в.	++	++

	Пара дасьпя- ваньня	Якасьць смаку	Гандлё- вая вар- тасьць
* 24. Сеян. Сінап—Кандзіль	з.—п.	++	++
* 25. Ранэт Абэрдзіка	з.	++	++
* 26. Сьнеж. Кальвіль	з.—п.	++	++
27. Пантааская прыгожая	з.—п.	+	+
28. Кальвіль Одэрслебенскі	з.—п.	+	+
* 29. Жоўты Бельфлер	з.—п.	++	++
* 30. Ледзі Гэнікар	з.—п.	+	+
31. Ранэт Шампаньскі	з.—п.	++	++
* 32. Кальвіль лет. Фрааса	в.	++	++
* 33. Празрач. белае летн.	л.—р.	+	+
* 34. Ранэт Сімірэнка	з.—п.	++	++
* 35. Каралева	з.—п.	++	++
* 36. Белы Расійск. Размарын	з.—п.	++	++
* 37. Боскоопская прыгожая	з.—п.	++	++
* 38. Каралеўскі Кальвіль	з.—п.	++	++
39. Delaware Winter	з.—п.	+	+
* 40. Бабушкіна	з.—п.	++	++
* 41. Сінап—Кандзіль	з.—п.	++	++
* 42. Каробаўка	л.	+	+
* 43. Ранэт Баўмана	з.	++	++
* 44. Ранэт Арлеанскі	з.—п.	++	++
* 45. Ранэт Гарбэрта	з.—п.	++	++
* 46. Кальвіль чырв. восен.	в.	+	+
* 47. Ранэт шэры фран.	з.—п.	++	++
* 48. Баравінка	в.	+	+
* 49. Грагама Ангельская	в.	++	+
* 50. Тафцянае ясн. зімов.	з.	+	+
51. Чорнае дрэва	в.	+	+
52. Размарын бел. Цірольскі	з.	++	++
53. Пэпін Рыбстона	з.	++	++
* 54. Сінь—Ціліш	з.—р.	++	++
13 трывалых сартоў ігруш: (<i>Pirus communis</i>).			
1. Баргамот зял. вос.	в.		
2. Міністр Люцілус	в.	++	++

	Пара дасья- ваньня	Якасьць смаку	Гандлё- вая вар- тасць
3. Мясов. восенная	л.	+	++
4. Бэра Грумковая	з.-п.	++	++
5. Сапажанка	в.	++	++
6. Бэра Лігэля	з.	++	++
7. Бутэльная лет.	л.	+	++
8. Вінеўка	в.	+	++
9. Цукравальная вял.	л.	++	++
10. Пана Франс Мадам	л.	++	++
11. Смальянка	л.	+	+
12. Улюбенка Кляпа	л.	++	++
13. Пастарская	в.	++	++

У В А Г А: з пералічаных 13 сартоў вышэйшую вартасць маюць: Міністр Люцілус, Бэра Грумковая, Бэра Лігэля, Пастарск.

13 сартоў ігруш менш трывалых
у „Лучках“.

14. Бэра Штэрбэнгэра	в.	++	++
15. Бэра Блюмэнбаха	л.	++	++
16. Ёльінка	л.	+	+
17. М-м Фаўр	з.—р.	++	++
18. Масьляная Гэліна	в.	++	++
19. Бэра з Случчыны	в.—п.	++	++
20. Калібаса плоцкая	в.	++	++
21. Маргарыта Марыя	в.	++	++
22. Граф. Парыжская	з.	++	++
23. Ляксандра Дульляр	в.—п.	++	++
24. Бэра Боск	з.	++	++
25. Бэзе дэ сэнт Анжэло	з.—п.	++	++
26. Урачыстасьць Вены	в.	++	++

Сьлівы (*Prunus insititia*, *Prun damascena*).

1. Вэнгэрка італійск.	2 пал. вер.	++	++
2. Вэнгэрка бюлертальская	1 пал. вер.	++	++
3. Вэнгэрка ангельская	Кан. жн.	++	++
4. „ ерусалімская	„ „	++	++
5. Ранклед зялен.	2 пал. жн.	++	++
6. „ Урына	1 пал. жн.	++	++

	Пара дасьпя- ваньня	Якасць смаку	Гандлё- вая вар- тасць
7. Ранклед фіалетав.	1 пал. жн.	++	++
8. „ бавескі	Кастрыч.	++	++
9. „ залаты	Кан. ліп.	++	++
10. Яечнае чырвонае	2 пал. вер.	++	++
11. „ жоўтае	2 пал. жн.	++	++
12. Вашынгтон	2 пал. жн.	++	++
13. Пэрдрыгон паласаст.	2 пал. жн.	+	+
14. Кіркэ	2 пал. жн.	++	++
15. Мяцц. бел. кісл.	Жнівень	—	—
16. Мяцц. чорная	Ліпень	—	—
17. Гартвіса	1 пал. жн.	++	++
Чарэсьні (Prunus avium).			
1. Майская жоўтая	1 пал. чэр.	++	++
2. „ чырвоная	„	++	++
Вішні (Prunus cercasus).			
1. Каралева Гартэнзія	1 пал. чэр.	++	++

PROF. M. BURSTEIN. DIE VERSUHS-GARTENBAUWIRTSCHAFT DES BAUERN A. SIZKO IM MOSYR'SCHEN KREISE.

Die bäuerliche Wirtschaft „Lutschki“ von A. Sizko befindet sich im Mosyr'schen Kreise, bei dem Flecken Kapatkewitschi etwa 20 Kilometer von der Eisenbahn—Station Ptitschj entfernt. In der Wirtschaft befinden sich 3,2 Hektare unter dem Garten, 5,5 Hektare Ackerland, 4,4 Hektare Heuschlag und 2,2 Hektare unter Wald und Sumpf.

Im Laufe seiner langjährigen Arbeitstätigkeit hat der Bauer A. Sizko mancherlei Erfolge auf dem Gebiete der Obstbaues, der Feldwirtschaft und Bienenzucht erzielt.

Seine Versuche beanspruchen wissenschaftliche Bedeutung und ergaben folgende Resultate:

1. Auf dem Gebiete der Pomologie sind mehr als 100 wertvolle Sorten erprobt: Aepfelbäume, Birnbäume, Pflaumen, Kirschen und Morellenbäume, von denen ein grosser Teil sich den klimatischen Verhältnissen des Mosyr'schen Kreises völlig angepasst hat.

2. Für diesen Kreis lässt sich, fussend auf langjährigen Erfahrungen, folgende Auswahl standfester Sorten zu gewerblichen Zwecken aufstellen: Boiken, Roter Stettiner, Antonowka, Litauischer Peping, Rosenapfel.

3. Es hat sich herausgestellt, dass so wertvolle Sorten, wie Reinette Landsbergs, Winter—Goldparmäne, Reineite von Pisthudy, Orange—Peping von D-r Selig und andere vortrefflich im Mosyr'schen Kreise gedeihen und Frucht tragen.

4. A. Sizko hat eine beträchtliche Anzahl von Birnensorten ausversucht, von denen sich folgende als standfeste bewährt haben: Minister Lucillus, Grumbkow's Butterbirne, Pastorbirne, Liegels Butterbirne.

5. Der selbstständig Versuche anstellende Bauer hat 15 neue Sorten Gezüchtet, von denen einige gewiss gewerbliche Bedeutung für Mosyr'schen Kreis erlangen werden.

Праф. А. В. КЛЮЧАРОЎ і дац. В. П. ЖЫВАН

Спроба вывучэння мясцовых палявых культур.

II. Пшаніцы.

Гэтаю працаю мелася на ўвазе кінуць прамень сьвету на батанічны склад мясцовых пшаніц, а таксама выявіць іх некаторыя асаблівасці біялагічнага і гаспадарчага парадку.

Як ужо зазначалася ў зямельнай аб'яве, матар'ялам па вывучэнню мясцовых культур для нас было, з аднаго боку, пробы пшаніцы ў снапках атрыманых намі амаль што з усіх акруг БССР, а таксама пробы насення, атрыманых ад хлебнай інспекцыі і высеяных на Беларускай Даследчай Станцыі.

Кожны снапок быў аналізаваны на падставе азначэння батанічнага складу.

Колькасць каласкоў кожнай адмены падлічалася і такім чынам вызначаўся колькасці і якасці ўдзел кожнай адмены.

Далей у межах кожнай адмены ў залежнасці ад колькасці каласкоў выбіралася ад 3-х да 9 пшанічных каласкоў для апісання.

Плошча пад культураю пшаніцы і яе ўраджайнасць.

АКРУГА	Плошча засеву ў %		АКРУГА	Плошча засеву ў %	
	азім.	ярав.		азім.	ярав.
Бабруйская	0,76	4,75	Магілёўская	0,14	3,87
Барысаўская	0,53	3,15	Мазырская	0,54	3,30
Віцебская	0,66	2,38	Аршанская	0,70	3,45
Калінінская	0,50	4,51	Полацкая	0,92	2,09
Менская	0,85	3,65	Слуцкая	—	—

Эвалюцыя плошчы засеву пшаніцы за апошнія 40 гадоў мае пэўную тэндэнцыю к некатораму пашырэнню, што з'яўляецца ў выніку наступных даных*).

* Р. А. Бонч-Осмоловский. Эволюция Сельского Хозяйства БССР.

Плошча пшаніцы ў %/о %/о		
Гады	Азімы	Яравы
1887	0,7	1,3
1901	0,8	1,1
1908	0,8	1,0
1913	0,8	0,9
1916	0,6	0,8
1917	1,2	—
1920	0,8	1,3
1924	0,8	3,5

Даныя паказваюць таксама на падвышэнне ўраджаю пшаніцы.

А К Р У Г А		Ураджай з дзесяціны ў пуд.		А К Р У Г А		Ураджай з дзесяціны ў пуд.	
		азім.	ярав.			азім.	ярав.
Бабруйская . . .	1905—1913	49,0	44,7	Магілёўская . . .	1905—1913	49,1	52,6
	1923	51,6	48,9		1923	50,6	50,7
	1924	54,6	48,3		1924	46,9	52,8
Барысаўская . . .	1905—1913	45,8	40,5	Мазырская . . .	1905—1913	47,6	43,0
	1923	42,5	44,5		1923	54,4	50,4
	1924	44,1	46,4		1924	50,7	40,1
Віцебская . . .	1905—1913	37,5	35,0	Аршанская . . .	1905—1913	55,1	52,9
	1923	46,9	39,8		1923	55,4	50,1
	1924	53,5	50,5		1924	54,2	63,7
Калінінская . . .	1905—1913	56,0	42,7	Полацкая . . .	1905—1913	34,9	34,7
	1923	53,9	52,8		1923	27,8	36,4
	1924	52,0	51,6		1924	44,1	39,3
Менская . . .	1905—1913	51,9	45,8	Слудкая . . .	1905—1913	60,6	52,3
	1923	48,3	47,2		1923	60,2	57,9
	1924	56,9	51,4		1924	62,6	49,1

Сарты пшаніцы.

З гэтага боку пшаніцы Беларусі яўляюць нам досыць забытаны малюнак Гэта залежыць перш за ўсё ад таго, што пад відам сорту культывіруюць часам шмат адмен. Ад перавагі тае ці іншай адмены змяняецца часта і назва сорту, ня кажучы ўжо аб яго прадукцыйнасці.

Па некаторых акругах БССР культывіруюць, напр., часта сорт яравой пшаніцы, пад назваю „яроўка“. Гэта белакалосая асыцістая адмена з чырвоным зерням *Tt. erythrosperrum Körn.* Аднак „яроўка“ амаль што ніколі ня бывае з аднае гэтай адмены, а часцей за ўсё з 2-х, а часам і з 4-х Гэтай акалічнасці мы дадзім пацьвярджэнне пры аналізе батанічнага складу індывідуальных проб.

У сялян часта сустракаюцца сарты чырвонакалоскі (Tr. ferrugineum), гіркі (Tr. militurum), белакалоскі (Tr. erythrospermum, Tr. lutescens)

У межах адзначаных 4 адмен размяшчаюцца амаль што ўсе сарты, якія пераважна разводзяцца ў сялян. Праўда, большасьць сартоў пшаніцы, што разводзяцца цяпер сялянамі і савецкімі гаспадаркамі,носяць на сабе адбітак тых сартоў, якія былі раней у б. маёнтках.

З гэтага боку можа прадставіць пэўную цікавасьць даведка аб тым, якія сарты разводзіліся раней у гэтых гаспадарках.

Дваццаць гадоў таму назад паводле даных б. дэпартаментна земляробства ўва ўласьніцкіх гаспа-х разводзіліся наступныя сарты (у $\frac{0}{0}$ ад агульнага ліку выпадкаў):

С А Р Т Ы	$\frac{0}{0}$	С А Р Т Ы	$\frac{0}{0}$
Сандамірка	24	Чырвонакалосая (яравая)	4
Кастромка	12	Белакалосая	4
Пулаўка	18	„Пясковая“	4
Вікторыя белая	4	„Польская“	4
Франкэнштэйская	4	Генеалгічная	4
Высокалітоўская	12	Чырвонакалосая	4
Нью-джэрсей	8	Ное	4

Як відаць з паданай табліцы, сарты пшаніцы б. маёнткаў вызначаліся параўнальнаю разнастайнасьцю. Гэтая разнастайнасьць бязумоўна адбілася на складзе сартоў сялянскіх і савецкіх гаспадарак Праўда, часта пад відам розных сартоў фігуруюць адны і тыя-ж сарты (кастромка-пулаўка). Таксама шмат якія сарты маюць чыста мясцовыя назвы (польская, пясковая).

Дасьледчыя ўстановы Беларусі і суседнія з ёю прыўнеслі ў сарты склад пшаніц значную разнастайнасьць, бо нельга дапусьціць, каб шмат якія сарты, што разводзяцца на дасьледчых станцыях, не перакінуліся ў мясцовую гаспадарку.

Туганавіцкае дасьледчае поле (Менская губ., Навагрудзкага павету, — цяпер уваходзіць у склад Польшчы) у 1914 годзе ставіла досьледы па апрабаваньню 32-х сартоў, з якіх у сэнсе ўраджайнасьці вызначыліся наступныя: дывідэнд, востка струбэ, сланечная, востка белая Хрыстэнсэна, данькоўская цупкасаломавая, экстра скверхэд, высокалітоўка, чорка бастардзкая, трыумф Падоле, востка белая нямярчанская, банатка, сандамірка.

Віленская дасьледчая станцыя ў даваенны час разводзіла разам з іншымі наступныя сарты пшаніц: чырвоную арыг. steglera, асьцістую Hildebrand, мясцовую Балаконскую, асьцістую мясцовую і інш.

Энгэльгардаўская дасьледчая станцыя мела справу з чыстымі лініямі, выдзеленымі з кастромкі, а таксама з сартамі, здабытымі Маскоўскаю сэлякцыйнаю станцыяю.

Беларуская дасьледчая станцыя ставіла досьледы пераважна з наступнымі сартамі: мясцовая асьцістая белакалосая, мясцовая бязвосная, Кічнэр, Маркіз, Tr. lutescens, erythrospermum, albidum з Саратаўскай дасьледч. станцыі і Саеціш з заходня-сібірскай дасьледч. станцыі.

Увесь гэты сартовы склад бязумоўна ўнёс разнастайнасьць у мясцовыя сарты.

Батанічны склад.

З 80 снапоў—проб пшаніцы, якія былі перагледжаны і аналізаваны на долю яравых пшаніц трэба аднесці 62 і азімых—18.

Яравыя пшаніцы прадстаўлены амаль што выключна 4-ма пануючымі формамі*)—*Tr. vulgare var. milturum* Al. *Tr. var. lutescens* Al., *Tr. var. erythro-spermum* Körn, *Tr. ferrugineum* Al. Толькі ў адзіночных выпадках сустракаюцца гэтакія адмены, як *Tr. var. albidum* Al. і *alborubrum* Körn.

Азімыя пшаніцы, наадварот, прадстаўлены пераважна адменамі: *Tr. v. albidum*, *Tr. alborubrum* і толькі часткаю іншымі. Разам з гэтым з проб азім. пшаніцы Кастромкі вельмі часта вызначалася адмена *Tr. v. velutinum* Schübl. Большасць пробных снапоў зьмяшчала ў сабе 3-4 адмены, а ў некаторых выпадках лік адмен даходзіў да 6.

Удзел адмен у асобных пробах пшаніцы было фіксавана з боку колькасці і якасці. Працэнт якаснага ўдзелу адмен выяўляўся на падставе прысутнасці ці адсутнасці данай адмены ў пробах. Колькасны ўдзел адмены ў асобных пробах вызначаўся падлікам усіх каласкоў пробы з падлікам колькаснага ўдзелу кожнай адмены.

Трэба зазначыць, што пэўнай законнасці ў сэнсе якаснага і колькаснага ўдзелу адмен у асобных пробах устанавіць нельга ці крайне цяжка, што відаць з даданай табліцы (гл. табл. № 1), дзе мы разам з іншымі матар'яламі падаём батанічны склад пшаніц, узятых з самёх вёсак найбольш падрабязна абследаванага Койданаўскага раёну Менскай акругі з тым, каб на падставе суцэльнага абследавання засеваў пшаніцы можна было выявіць пэўнае прадстаўленьне аб колькасным удзеле адмен у засевах, але і тут, апроч агульных кантурных даных, нічога больш дакладнага аб колькасным удзеле адмен устанавіць цяжка.

Табліца 1.

Акруга і месца, дзе ўзяты пробы	var. milturum		var. lutescens		var. erythro-spermum		var. ferrugineum		var. albidum		var. alborubrum		var. velutinum		Увага
	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	
Менская акруга	—	—	—	—	—	—	—	—							
Савец. гасп. Каралева	—	—	2	3,3	39	63,9	20	328							
„	—	—	1	2,8	21	58,3	14	38,9							
„	—	—	1	2,9	21	61,8	12	35,3							
Чэрвенскі р. № 4044	6	2,5	5	20,8	6	25	7	292							
„	7	9,9	35	49,3	10	14	19	26,8							
„	—	—	—	—	—	—	—	—	34	65,4	18	34,6			пш. азім
Шацкі раён в. Сітнае	—	7,5	—	—	160	55,9	126	44,1							
Кайданоўскі раён в. Станькава	17	0,9	10	4	98	43,4	101	44,7							
в. Леднікі	5	18,1	19	3,4	502	89	38	6,7							
в. Макаўчыцы	57	11,8	65	20,7	67	21,3	125	39,9							
„	54	11,8	59	12,9	206	45,1	138	30,2							

*) К. А. Фляксбэргер. Определитель настоящих хлебов.

НАЗВА АДМЕН	Менская		Бобруйская		Барысаўск.		Аршанская		Слуцкая		Мазырская		Віцебская		Калінінская	
	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.	Кольк.	Якасьц.
II. Азімыя пшаніцы.																
Lutescens	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Erythrospermum	7	53	—	—	—	—	8	23	20	17	8	15	21	40	—	—
Milturum	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ferrugineum	8	60	—	—	—	—	12	28	8	15	21	40	18	60	—	—
Albidum	64	90	—	—	—	—	64	85	56	90	45	70	60	70	—	—
Alborubrum	21	80	—	—	—	—	12	26	10	40	22	25	—	—	—	—
Velutinum	2	—	—	—	—	—	4	—	6	—	—	—	—	—	—	—

Для большай нагляднасьці падаём тут зборную табліцу пашырэння адмен па акругах.

АДМЕНЫ	Якасны ўдзел		Колькасны ўдзел	
	maximum	minimum	maximum	minimum
а) Яравыя пшаніцы:				
Lutescens	Барысаўская Мазырская	Менская Слуцкая	Мазырская Бабр., Арш.	Барысаўская Менская
Erythrospermum	Менская Барысаўская	Бабруйская Калінінская	Менская Слуцкая	Бабруйская Аршанская
Milturum	Аршанская Барысаўская Калінінская	Мазырская Бабруйская	Аршанская Бабруйская	Менская Слуцкая
Ferrugineum	Менская Барысаўская Слуцкая	Мазырская Бабруйская	Барысаўская Слуцкая	Мазырская Аршанская
б) Азімыя пшаніцы:				
Albidum	Менская Слуцкая	Віцебская Мазырская	Менская Аршанская	Мазырская Слуцкая
Alborubrum	Менская	Мазырская	Менская Мазырская	Слуцкая Аршанская

Апісаньне асобных адмен. Форма коласу*) (гл. мал. 1).

Tr. vulgare var. lutescens Al. Яравая і азімая бязвосная форма з белым коласам і чырвоным зернем. Колас адносіцца да тыпу II (euro-raeicum—эўрапейскі сялянскі тып). Адна з самых пашыраных у ўмовах БССР форм. Асабліва ў значных разьмерах прадстаўлена ў засевах Мазырскай і Калінінскай акруг у якасьці формы яравой пшаніцы.

Tr. vulgare var. erythrospermum Körn. Яравая і азімая асыцістая форма з белым коласам і чырвоным зернем. Колас тыпу IV (грубы тып) і тыпу V (эўрапейскі, сялянскі тып). Адна з пашыраных форм, асабліва ў акругах Менскай і Слуцкай (яравая і азімая формы).

Tr. vulgare var. milturum Al. Яравая і азімая бязвосная форма з

*) Паводле К. А. Фляксбэргэра.

чырвоным каласком і гэткім-жа чырвоным зернем. Колас тыпу II. Пашырана ў значных колькасцях па акругах Аршанскай і Бабруйскай.

Tr. vulgare var. ferrugineum Al. Яравая і азімая асыбістая форма з чырвоным каласком і зернем. Колас тыпу V. Найбольш пашырана ў акругах Барысаўскай і Слуцкай у якасці яравой формы.

Tr. vulgare var. albidum Al. Азімая бязвосная форма з белым коласам і белым-жа зернем. Колас тыпу II. Сустрадаецца досыць часта ў якасці азімай формы ўва ўсіх акругах БССР.

Tr. vulgare var. alborubrum Körn. Азімая бязвосная форма з чырвоным коласам і белым зернем. Колас тыпу II. Сустрадаецца досыць рэдка, прычым ува ўсіх выпадках у якасці азімай формы.

Tr. vulgare velutinum schübl. Азімая бязвосная форма з белым апушаным коласам і белым-жа зернем. Колас тыпу II. Сустрадаецца вельмі рэдка ў якасці дамешкі да некаторых азімых пшаніц у акругах Менскай, Аршанскай і Слуцкай.

Больш падрабязныя звесткі аб асобных адменах можна здабыць з паданай табліцы.

Табліца 3.

Характарыстыка асобных адмен пшаніц.

АДМЕНИ	Даўж. коласу	Даўж. асыцюк.	Шырын. коласу	Вага коласу	Пустых каласкоў зверху	Наполдных каласкоў знізу	Іншых каласкоў (плод.)	Усяго каласкоў у поласе	Шчыльнасць коласу	Лік зярнят у коласе	Вага насення коласу ў г.	% вагі насен. ад агульнай вагі расьліны	Вага 1000 зярнят ў г.	Даўжыня зерня	Шырыня зерня	Стасунак даўжыні к шырыні зерня
<i>Tr. var. lutescens</i>	7,1	—	5,9	0,74	0,5	1,25	10,35	12,1	1,7	22,2	0,48	35,2	21,6	6,2	2,4	2,6
„ „ <i>milturum</i>	6,0	—	6,6	0,76	0,4	1,6	10,5	12,5	2,1	23,7	0,57	34,6	26,3	6,1	2,5	2,4
„ „ <i>erythro-spermum</i>	6,4	5,3	6,9	0,87	0,1	1,25	10,95	12,3	1,9	24,4	0,62	34,8	25,9	5,9	2,4	2,5
„ „ <i>ferrugineum</i>	5,6	5,6	6,1	0,69	0,1	1,7	8,7	10,5	1,8	22,6	0,57	37,1	25,1	6,0	2,4	2,5
„ „ <i>albidum</i>	7,9	—	7,1	1,14	0,4	1,3	10,9	13,6	1,7	25,6	0,95	36,1	37,1	6,4	2,9	2,2
„ „ <i>alborubrum</i>	7,0	—	6,9	1,09	0,3	1,4	10,9	13,6	1,9	26,4	0,92	36,3	34,9	6,5	2,9	2,3
„ „ <i>velutinum</i>	7,5	—	7,1	1,15	0,4	1,6	10,75	12,75	1,7	26,1	0,86	36,1	35,1	6,4	2,8	2,3

Характарыстыка азнак коласу.

Даўжыня коласу. Як гэта відаць з паданай табліцы, вялікай розніца паміж асобных адмен няма. Азімыя формы маюць крыху даўжэйшы колас, што як пабачым далей, свядчыць аб крыху большай іх раснасьці. Трэба зазначыць, што, па даўжыні коласу кожную адмену можна б было падзяліць на некалькі тыпаў. Так, у межах амаль што кожнай адмены вызначаюцца лініі каротка-калосыя (да 6 см.), сярэдне-калосыя (ад 6 да 8 см.) і ўрэшце доўга-калосыя (больш 8 см.). Для адмены *ferrugineum* паказаныя даныя ня зусім праўдзiвы, бо гэтая адмена, у межах разгледжаных намі проб, мае наогул больш кароткі колас. Амплітуда хістанья даўжыні коласу можа быць выяўлена наступнымі велічынямі:

var. lutescens ад 4-х см. да 10 см.
 „ *erythro-spermum* „ 4 „ „ 9,5 „

var. <i>milturum</i>	ад 4,25 см. да 8,5 см.
„ <i>ferrugineum</i>	„ 3,75 „ „ 8,25 „
„ <i>albidum</i>	„ 5,25 „ „ 10,5 „
„ <i>alborubrum</i>	„ 4,75 „ „ 9,25 „
„ <i>velutinum</i>	„ 4,75 „ „ 10 „

Разьмеры коласу зьяўляюцца аднэю з надворных азнак адноснай вартасьці сорту. Гэта тым больш праўдзіва адносна да тых проб пшаніцы, якія ўсе разам былі высеяны на дасьледчым вучастку Беларускай станцыі. Што да проб, атрыманых з розных пунктаў Беларусі, дык тут гэтак раўнаваць нельга, бо на разьвіцьцё коласу робіць уплыў шмат якія фактары, у тым ліку глебавыя і кліматычныя*).

Даўжыня васьці. Шырыня коласу. Васьці таксама зьяўляюцца вараыруючаю азнакаю. У большасьці выпадкаў прыходзілася наглядаць значна больш кароткія васьці ў адмены „*erythrosperrum*“ у параўнаньні з „*ferrugineum*“.

Што да шырыні і таўшчыні коласу, дык яны мераліся ў найбольш разьвітай частцы коласу, прыблізна каля першай трэці коласу. Трэба адзначыць, што з гэтага боку вялікай розьніцы паміж асобных адмен няма. Кідаецца ў вочы адносна разьвітасьць коласу ў адмены „*erythrosperrum*“ і асабліва у форм азімай пшаніцы (*albidum* і *alborubrum*) і адносна шчуплы колас у адмены „*lutescens*“.

Вага коласу. Амаль што ўсюды можна ўстанавіць просты стасунак паміж разьмерамі коласу і яго вагаю. З гэтага боку яўна выдзяляюцца азімыя формы. Гэтыя даныя ў значнай меры падобны да даных вагі зерня коласу, якія ў азімых форм таксама больш выяўлены, чым у адмен яравой пшаніцы.

Парожні і няплодныя каласкі. З боку сваёй прадукцыйнасьці найбольшай увагі заслугоўваюць тыя адмены, у якіх найбольш плодных каласкоў. Трэба адзначыць, што падлікі ў гэтым кірунку не даюць нам падставы зрабіць рашучыя вывады і заключэньні, хоць ўсё-ж відаць, што плодных каласкоў у азімых форм больш, чым у форм пшаніцы яравой. Аднак некаторыя адмены яравой пшаніцы (*erythrosperrum*) таксама маюць значны лік плодных каласкоў.

Апроч агульнай колькасьці плодных каласкоў, таксама цікавы даныя аб даўжыні каласкоў, бо заўважан досыць цікавы выпадак простаі карэляцыі паміж даўжынёю каласка, коласу, калоскавай лускі і зерня. (Е. Баруліна). Даўжыня сярэдняга каласка, паводле нашых даных, а асобных адмен наступная: *lutescens*—1,4 см., *milturum*—1,3 см., *erythrosperrum*—1,4 см., *ferrugineum*—1,3 см., *albidum*—1,5 см., *alborubrum*—1,5 см., *velutinum*—1,5 см.

Гэткім чынам нібы вызначаецца простая залежнасьць паміж даўжынёю коласу і каласка, чаго нельга сказаць аб даўжыні коласу і зерня.

Шчыльнасьць коласу. Гэтай азнацы амаль што заўсёды надавалася і надаецца вялікае значэньне, дзеля таго што ад шчыльнасьці коласу залежыць большая ці меншая сыткасьць зерня ў данай адмены. Як відаць, сярод разгледжаных намі проб вялікай розьніцы ў шчыльнасьці коласу паміж асобных адмен няма.

*) Е. Баруліна. Опыт систематического изучения расового состава в пределах одной разновидности мягкой пшеницы (*Triticum vulgare* var. *ferrugineum* Al.).

Наогул-жа трэба адзначыць, што большасьць адмен мае колас ся-
рэдній шчыльнасьці. З гэтага сярод кожнай адмены вызначаюцца тры
тыпы шчыльнасьці коласу: пухка-калосыя формы да 1,5, сяродне пухкія
ад 1,5 да 1,9 і ўрэшце шчыльна калосыя—з большай шчыльнасьцю. У
нашым выпадку да шчыльна-калосых форм можна аднесці „milturum“
Хістаньні шчыльнасьці коласу ў асобных адмен відаць з наступных лічб:

var. lutescens	ад 1,4 да 2,0
„ erythrosperrnum	„ 1,6 „ 2,3
„ milturum	„ 1,6 „ 2,4
„ ferrugineum	„ 1,5 „ 2,0
„ albidum	„ 1,5 „ 2,0
„ alborubrum	„ 1,6 „ 2,3
„ velutinum	„ 1,5 „ 2,1

Шчыльнасьць коласу азначалася шляхам падзелу агульнай коль-
касьці каласкоў на даўжыню коласу.

Абмалот. Жадаючы праверыць, ці ёсьць простая карэляцыя паміж
шчыльнасьцю коласу і сыпкаксьцю зерня, мы абмалалілі некаторыя ад-
мены. Каласы абмалачваліся шляхам правядзеньня па іх пінцэту, які вы-
ціскаў найбольш пухка разьмешчаныя там зярняты. Ад кожнай адмены
было абмалочана па 10 каласоў. Колькасьць выпаўшых з калосьяў зяр-
нят была выражана ў 0/0-х ад агульнай колькасьці зярнят коласу.

У выніку мы маем наступную табліцу абмалоту:

А Д М Е Н Ы	0/0 высыпа- ных зярнят	Шчыль- насьць коласу	Стасунак даўжыні да шырыні зерня
Lutescens	23 0/0	1,7	2,6
Erythrosperrnum	19 „	1,9	2,5
Milturum	16 „	2,1	2,4
Ferrugineum	23 „	1,8	2,5
Albidum	12,8 „	1,7	2,2
Alborubrum	17,5 „	1,8	2,3
Velutinum	16,8 „	1,7	2,3

Гэткім чынам, калі не ўва ўсіх адмен, дык прынамсі ў большасьці
можна наглядаць адваротную залежнасьць паміж шчыльнасьцю коласу і
сыпкаксьцю зерня.

Характарыстыка зерня пшаніцы.

Вага зерня. Як гэта відаць з табліцы, вага зерня, паказаная ў 0/0 ад
агульнай вагі расьліны, дае наогул аднастайны малюнак па асобных ад-
менах. Толькі ў самых агульных рысах вызначаецца крыху большая за-
бясьпечанасьць зернем азімых форм.

Абсалютная вага зерня (вага 1000 зярнят). З гэтага боку паміж форм азімай і яравой пшаніцы вызначаецца досыць яўная розніца, прычым абсалютная вага ў форм азімай пшаніцы досыць значная, дасягаючы ў адмены „albidum“ (сорт кастромка) да 37,1 гр.

Большасць форм яравой пшаніцы мае параўнальна нізкую абсалютную вагу, дасягаючы ў адмены „lutescens“ да 21,6 гр. Хістаньні абсалютнай вагі ў асобных выпадках можна бачыць з наступных лічб:

Lutescens	ад 14,6 да 24,3
Erythrospermum	„ 18,3 „ 29,7
Milturum	„ 20,4 „ 31,5
Ferrugineum	„ 21,7 „ 29,8
Albidum	„ 24,3 „ 40,4
Alborubrum	„ 24,9 „ 37,4
Velutinum	„ 26,5 „ 37,9

Велічыня зерня. Для характарыстыкі гэтай азнакі мералася даўжыня і шырыня зерня. Вымярэнні рабіліся ўва ўсіх апісаных пробах, прычым з кожнага коласу бралася па пяць зярнят сярэдняй велічыні. Рэзультаты вымярэнняў паказалі, што зерня беларускіх пшаніц наогул досыць дробнае. Апроч таго, можна адзначыць крыху большыя разьмеры зерня азімых пшаніц, у параўнаньні з формамі яравых пшаніц. Калі ўзяць стасунак даўжыні зерня да шырыні і параўнаваць гэты стасунак з абсалютнаю вагою асобных адмен, дык можна заўважыць адваротны стасунак паміж гэтых велічынь:

А Д М Е Н Ы	Сярэдняя абсал. вага зерня	Стасунак даўжыні да шырыні зерня
Lutescens	21,6	2,6
Erythrospermum	25,9	2,5
Milturum	26,3	2,4
Ferrugineum	25,1	2,5
Albidum	37,1	2,2
Alborubrum	34,9	2,3
Velutinum	36,1	2,3

Формы зерня. (гл. мал.). Мы адрозьніваем тры галоўнейшыя формы: яйкападобную, авальную і эліптычную (даўжыня перавышае шырыню больш, чым у два разы). Часьцей за ўсё сярод амаль што ўсіх адмен сустракаецца зерня авальнай формы (38%). Далей ідзе форма эліптычная (32%), нарэшце зерня яйкападобнай формы. Можна ўстанавіць простую залежнасьць паміж лёгкасьцю коласу к абмалоту і формаю зерня. Аказваецца, што лягчэй абмалачваюцца тыя формы, ў якіх стасунак даўжыні да шырыні большы.

Кансыстэнцыя зерня. Вядомая рэч, што найбольш дакладным спосабам вызначэння колькасці ў зернях бялку і азоту зьяўляюцца непасрэднае азначэнне апошніх. Аднак, у нейкай меры аб колькасці азоту можна меркаваць таксама і з боку кансыстэнцыі зерня ў перарэзе. Пакідаючы пытаньне аб колькасці азоту ў пшаніцах Беларусі да наступнага паведамленьня, мы падаем кароткую характарыстыку кансыстэнцыі зерня паводле

АДМЕНА	Кансыстэнцыя зерня		
	Мучн.	Шклават.	Поўшклаватых
Ferrugineum . . .	11,1	46,4	42,5
Erythospermum . .	28	40	32
Milturum	33,3	28	38,7
Lutescens	61,4	14	24,6

Як відаць з табліцы, шклаватасць зерня найбольшая ў „ferrugineum“ і найменшая ў „lutescens“; erythospermum і milturum займаюць сярэдзіну. Трэба адмовіцца, што зломам зерня трэба кіравацца вельмі асьцярожна. Даньня, якія толькі што намі паказаны, раз-по-раз даюць такія забытаны малюнак, што пра пэўную законамернасьць адносна мучністасьці зерня ў розных адмен гаварыць нельга. Раз-по-раз lutescens ў асобных пробах дае зерня шклаватае, а ferrugineum наадварот прамяністае. Асабліва часта гэта бывае ў пробах, атрыманых з розных мясцовасьцяў. У апошнім выпадку здаецца, што кліматычныя і глебавыя фактары ў значнай меры пакідаюць свой адбытак на кансыстэнцыі зерня. Для аналізу на мучністасьць мы бралі толькі тры пробы, якія былі выгадаваны на дасьледчым полі Беларускай дасьледчай станцыі.

У сэнсе рэакцыі асяродку насеньня, пшаніцы распадаюцца на дзьве абасобленыя групы,—азімыя і яравыя, прычым большую кісьліннасьць маюць азімыя пшаніцы.

В Ы В А Д Ы:

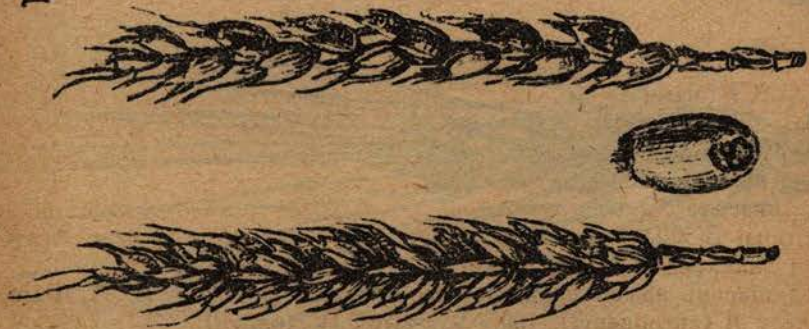
1. У БССР найчасцей сустракаюцца наступныя адмены пшаніцы: Trit, vulgare var. lutescens, var. milturum, var. erythospermum, var. ferrugineum, var. albidum, var. alborubrum, var. velutinum. Пры гэтым апошнія тры адмены выяўлены ў формах азімай пшаніцы.

2. Колькаснае і якаснае пашырэнне асобных адмен пшаніцы як па ўсёй тэрыторыі БССР, так і па асобных яе акругах не падлягае пэўнай законнасьці занальнага пашырэння.

3. Большасьць адмен пшаніцы маюць колас (паводле К. А. Фляксбэргэра) тыпу II (eurgaeum), тыпу V і тыпу IV (рэдка).

4. Паводле абсалютнай вагі зерня і іншых азнак коласу і зерня пшаніцы БССР могуць быць далічаны да форм сярэдняй вартасьці. Формы азімай пшаніцы маюць большую абсалютную вагу і некаторыя іншыя азнакі, якія характарызуюць іх крыху большую прадукцыйнасьць.

Тыны коласа (II) і зарня.

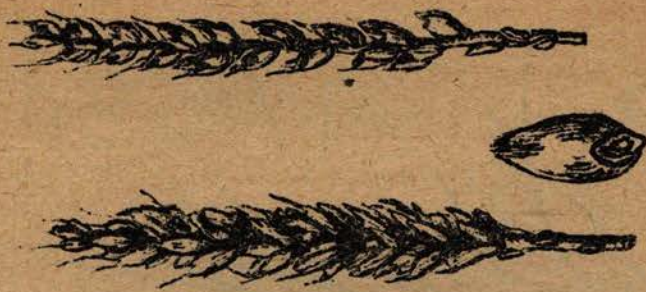
T. album

T. lutescens

T. multivium

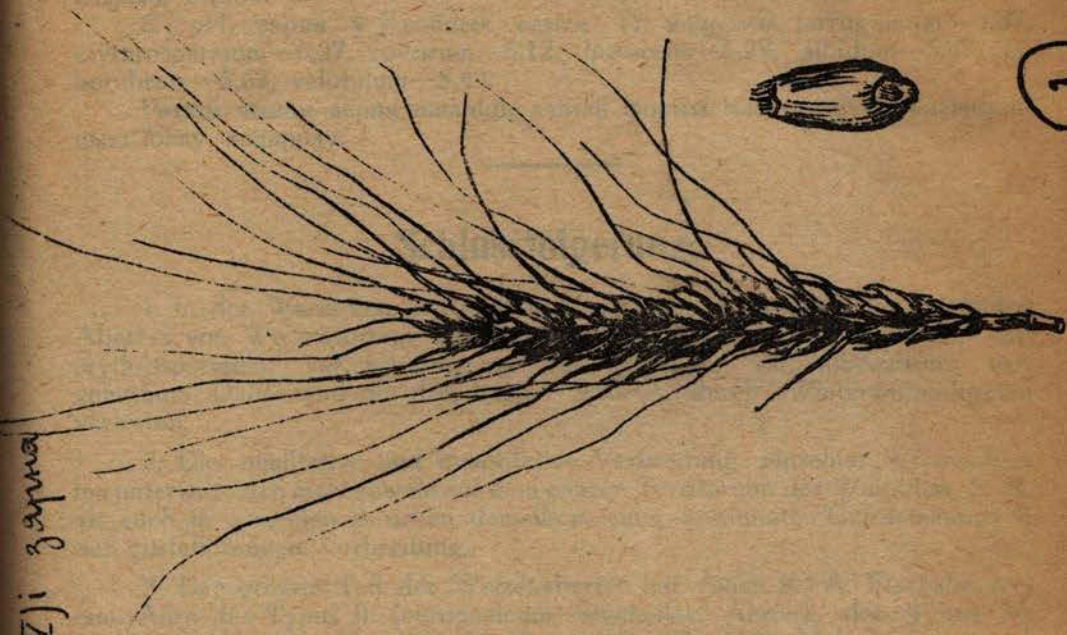
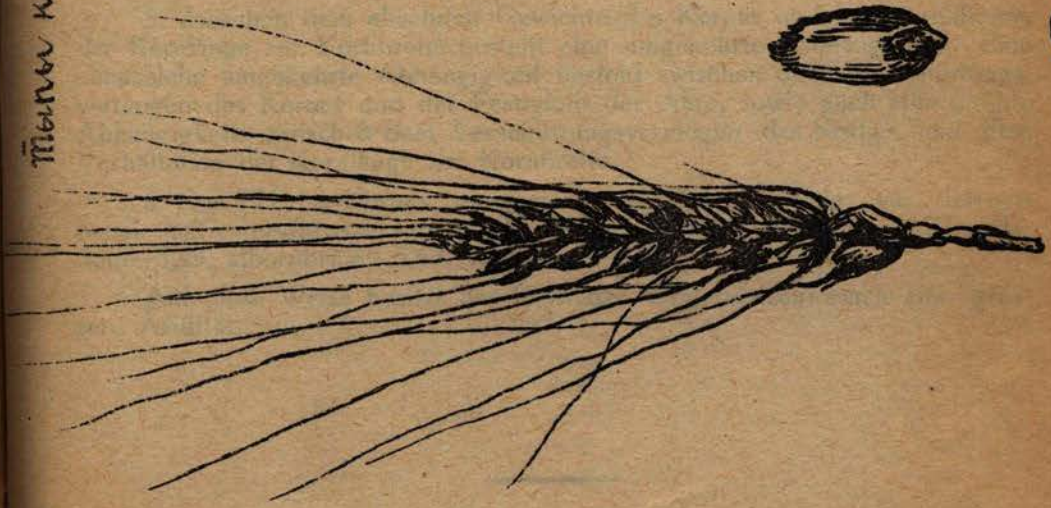

ГОРРАДЛІТБЕЛ № 2585 АЗД. БЕЛ. АКАДЕМІІ ТЫРАЖ 1800 ЭКЗ СМОЛ. ТЫПО-ЛІТ. П. СМІРНОВА

T. cymosperum

T. leucosperum

Тибетска корова (V) ја зрна

5. Паміж абсалютнаю вагою зерня і стасункам даўжыні да шырыні зерня існуе адваротная залежнасьць. Гэткая-ж адваротная залежнасьць існуе паміж лёгкасьцю сыпкасьці зерня і шчыльнасьцю коласу, а таксама простая залежнасьць паміж сыпкасьцю зерня і стасункам даўжыні да шырыні зерня.

6. рН. зерня ў расовых адмен Tr. vulg. var. ferrugineum—6,37, erythrosperrum—6,27, milturum—6,12, lutescens—6,29, albidum—5,49, alborubrum—5,63, velutinum—5,49.

Гэткім чынам зерня пшаніцы азімай формы мае меншую кансыстэнцыю іонаў вадароду.

Schlussfolgerung.

1. In der Weissruss. S. Republik begegnet man am häufigsten folgenden Abarten von Weizensorten: Trit. vulgare var. lutescens, var. milturum, var. erythrosperrum, var. ferrugineum, var. albidum, var. alborubrum, var. velutinum. Dabei sind die drei letzten Abarten durch Winterweizenformen vertreten.

2. Die qualitative und quantitative Verbreitung einzelner Weizenabarten unterwirft sich nicht sowohl auf dem ganzen Territorium der Waissruss. S. R. als auch in einzelnen Bezirken derselben, einer bestimmten Gesetzmässigkeit der gürtelförmigen Verbreitung.

3. Der grösste Teil der Weizenabarten hat (nach K. A. Flachsberger) eine Ähre des Typus II. (europaeicum—stachellose Ähren), des Typus V. (stachelige Ähren) und selten des Typus IV (stachelige, Ähren).

4. Nach dem absoluten Gewichte des Kornes und nach anderen Ähren—und Kornmerkmalen Können die Weizensorten Weissrusslands auf die Durchschnittswertformen bezogen werden. Die Winterweizenformen besitzen ein grosses absolutes Gewicht und einige andere ihre etwas grössere Produktivität charakterisierenden Merkmale.

5. Zwischen dem absoluten Gewichte des Kornes und dem Verhältnisse der Kernlänge zur Kornbreite besteht eine umgekehrte Abhängigkeit. Eine ebensolche umgekehrte Abhängigkeit besteht zwischen dem Verschüttungsvermögen des Kornes und der Festigkeit der Ähre, sowie auch eine direkte Abhängigkeit—zwischen dem Verschüttungsvermögen des Kornes und dem Verhältnisse der Kornlänge zur Kornbreite.

6. Das PH des Kornes bei einzelnen Abarten: Tr. vulg. var. ferrugineum—6,37, erythrosperrum—6,27, milturum—6,12, lutescens—6,29, albidum—5,49, alborubrum—5,63, velutinum—5,49.

Auf diese Weise besitzt das Korn der Winterweizenformen eine grössere Azidität.

Мікрарэльеф і яго ўплыў на разьвіцьцё азімага жыта.

Мікрарэльеф—гэта адзін з важнейшых фактараў росту расьлін. Няма ні аднае вэгэцыйнай зьявы, на якую ён не зрабіў-бы таго ці іншага ўплыву. Перш за ўсё мікрарэльеф робіць рашучы ўплыў на водны рэжым глебы, які ўяўляе сабою важнае зьявінне ў працэсе пладароднасьці. Шматгадоваю працаю А.А. Ізмаільскага („Влажность почвы и грунтовая вода“) і працаю Багадухаўскай дасьл. станцыі ўстаноўлена, што водны рэжым знаходзіцца ў поўнай залежнасьці ад рэльефу мясцовасьці. Мікрарэльеф абумаўляе сабою і шмат якія іншыя фактары росту расьлін, а іменна: разьмяшчэньне пажыўной матэрыі, тэмпературы, фаўны, флёры і г. д., а спалучэньне гэтых апошніх зьявінне і характар самой глебы.

Паколькі ўраджай культурных расьлін зьяўляецца канчатковаю мэтай усіх агранамічных шуканьняў і ёсьць нішто іншае, як паказчык спалучэньня усіх вэгэцыйных фактараў, якія знаходзяцца ў неразрыўнай сувязі з макра і мікрарэльефам мясцовасьці, пастолькі гэты апошні павінен падлягаць дэталюму вывучэньню.

Калі пытаньне, зьвязанае з вывучэньнем мікрарэльефу, цікавіць паўднёвыя с.-г. дасьледчыя станцыі, дык для больш паўночных станцыяў, праца якіх ідзе на глебах лёсавага і марэнавага тыпу з хвалістым рэльефам, праблема вывучэньня апошняга павінна стаць першачарговай задачай.

Пытаньне гэта ў высокай меры складана і яўляе вялікі тэарэтычны і практычны інтарэс.

Для досьледу мною было ўзята азімае жыта, як культура каштоўная і вельмі пашыраная ў раёне мікрарэльефнага краявіду. Да того-ж, маючы доўгі вэгэцыйны перыяд, яна больш за ўсё падлягае шкоднаму ўплыву непамыснага спалучэньня вэгэцыйных фактараў, які абумаўляеца мікрарэльефам

Стэбутаўскае дасьледчае поле ў Горках, дзе рабіліся нагляданьні ляжыць на тэрасападобным вучастку вадападзелу рэк Капылі і Парасіцы. Галоўны вадападзел знаходзіцца прыблізна на $1\frac{1}{2}$ кілямэтры к поўначы і ўздымаецца над тэрасаю мэтраў на 8-10.

Глебаўтвараючаю пародаю дасьледчага поля зьяўляецца лёс грубінёю да 10-12 мэтраў, далей ідзе пласт гумозна-балотавых адкладаў у $1\frac{1}{2}$ мэтры; а пад ім два пласты марэны, падзеленай пяскамі.

Механічны склад лёсу наступны:

Адрас і №№ перарэзаў	Глыбіня спробы	Пясковых частак		Пылаватых частак		Фізічнай гліны < 0,01	УВАГА
		> 0,25	0,25-0,1	0,1-0,05	0,05-0,01		
Шурф. № 1	0-10	0,9	2,4	19,1	46,9	30,7	Паводле праф. Сабаніна.
Шчыльна № 63	215-218	—	0,3	27,8	49,1	22,8	

З паданых аналізаў відаць, што лёс больш, чым на $\frac{2}{3}$ складаецца з пясковага пылу (0,1-0,01) а астатняя $\frac{1}{3}$ з фізічнай гліны < 0,01 мм., колькасць жа частак дыямэтрам > 0,1 мм., дасягае толькі 1-2%.

Гэткі склад глебы абумаўляе шпаркі ўздым і спад вільгаці па капілярах і высокую вільгаёмістасць. Маючы ў сваім складзе надта мала больш буйных шкiлетных частак, гэтка глеба лёгка размываецца.

Механічны склад другога абразку, ўзятага з глыбіні 215-218 см., паказвае на досыць значную вадапраніклівасць, бо лёс зьяўляецца тут лёгкім суглінкам з 22,8% фізічнай гліны.

Амаль што паземная паверхня дасьледчага поля мае выгляд усхваляванага мора, хвалі якога раптам застылі ў нярухомасці. Падобная паверхня ідзе і за межы яго і характарызуе сабою ўсю астатнюю плошчу вадападзелу, выяўляючы сабою тыповы мікрарэльефны комплекс. Усюды раскіданы грывы і западзіны, злучаныя паміж сабою больш-менш стромкімі схіламі.

Аграномамі с.-г. значаньне асобных элементаў мікрарэльефу вывучана вельмі мала, а таксама, за нязначнымі выключэньнямі, яно абойдзена і глебазнаўцамі. Трэба каротка спыніцца на мікрарэльефе нашай дзярнова-падзолавай краіны, каб уявіць сабе мэту вывучэньня і гаспадарчае значаньне яго.

У падзолавай зоне ў Смаленскай губ. Дарагабужскага павету па мікрарэльефу працаваў Г. Н. Тумін. Ён кажа, што ступень развіцця мікрарэльефу дапасована: па-першае, да найбольш высокіх вадападзелаў, па-другое, да найбольшай глыбіні лёсу.

Мікрарэльеф Стэбутаўскага дасьледчага поля па чаргаваньню западзін і грыў падыходзіць бліжэй да ўзгоркавага тыпу (клясыфік. С. А. Захарава мікрарэльефу вакол Ленінграду), але за адсутнасцю лічбовага матар'ялу асобных элементаў рэльефу па падзолавай зоне зрабіць дакладнае параўнаньне нельга. Западзіны Стэб. дасл. поля, плынна ўздымаючыся, пераходзяць у схілы, якія абасабляюцца але ад другога вузкімі грывамі і купалямі. Паземныя плошчы пападаюцца параўнальна толькі ў рэдкіх выпадках; яны займаюць усяго 15,8% ад усяе плошчы, тады як у зоне паўпустынь (Дзімо і Кэлер) паземнай плошчы ёсць больш 80%.

З боку аднастайнасці фактараў росту с.-г. раслін плошчы пад западзінамі не прадстаўляюць адно цэлае па сваіх глебавых тыпах і ўмовах увільгатнення. Разьмеркаваньне, асабліва веснавых, вод бывае настолькі нераўнамернае, што калі на грывах і стромкіх схілах расліны пачынаюць ужо цягнуцца ад недахопу вільгаці, на днішчах западзін яны гінуць пад вадою.

Вось некалькі лічбаў, якія пацвярджаюць гэты малюнак.

№№ западзін	Глыбіня вады ў см.	Каўчатковае ўсыханьне вады ў запада.	У В А Г А.
2	60	22 красавіка	} Стэбут. дасьл. поле. Хуткае ўсыханьне вады ў западзіне № 2 тлумачыцца уплывам дрэнажу.
3	60	26 траўня	
4	72	15 чэрвеня	} Фэрмскае поле.
5	55	10 ліпеня	
6	61	12 „	

З досьледаў катэдры глебазнаўства відаць, што плошча Стэбутаўскага дасьл. поля падлягала цягламу працэсу размываньня, пачатак якога прыпадае на момант парушэньня чалавекам натуральнай дзярніны. Невялікія западзіны, што сустракаюцца на роўным плято, часта зусім замулены і могуць быць адшуканы толькі па намыўных глебах. Калі ёсьць буйнейшыя западзіны, дык верхняя частка схілаў змыта да пазёму „В“, які цяпер зьяўляецца ворным У западзінах са змытага матэрыялу стварыўся намыўны пазём, які накрывае пазём „А“. Апошні складаецца з гумознай матэрыі інтэнсыўна чорнага колеру (захаваная глеба).

З боку пашырэньня захаваных глеб можна высунуць прынцып выдзяленьня плошчы западзін з іншай плошчы. Можна таксама выдзяляць западзіны па люстры максімальнай колькасьці вады, якая можа трымацца ў западзінах, не пераліваючыся праз край. Як відаць з паданай табліцы плошчы западзін, вызначаныя паводле першага і другога прынцыпу, часта супадаюць (гл. табл. № 1 на 85 стар.).

Цяпер паглядзім, якія глебы сустракаюцца на Стэбутаўскім дасьледчым полі і як яны размяшчаюцца па асобных элементах мікрарэльефу. Глебавая карта Стэбут. дасьл. поля дае наступны малюнак (гл. табліцу № 2 на 85 стар.).

З табліцы відаць, што 15,8% паземных пляцоў характарызуюцца моцна падзолавым з нармальным падзолавым пазёмам глебамі. Верхнія часткі схілаў к западзінам і вузкія грывы заняты глебамі змытымі ажда пазёму „В“, — іх 29,3%. Паземныя моцна-забалочныя днішчы западзін засланы падзолава-балотавымі глебамі з намыўным верхам, таўшчынёю да 50 см., — іх 4,2%. Вакол днішч шырока разьлягаюцца таксама падзолава-балотавыя глебы, але менш забалочаныя і з меншаю грубінёю намыўнага пласту — да 30 см. — 24%. Гэткімі-ж глебамі засланы днішчы дробных западзін. (Глядзі дадаткі у канцы тэксту).

Як відаць, мікрарэльеф на Стэбут. дасьл. полі прарабіў вялікую працу, па размяшчэньню вярхнінних глебавых пазёмаў і ўтварэньню новых глебавых адмен. Вялікія лічбы асобных элементаў глебавага комплексу ўпэўніваюць нас, што з імі патрэбна лічыцца пры ўзгадаваньні с.-г. расьлін. Што вышэйпапісаны глебавы комплекс зьяўляецца тыповым ня толькі для Стэбутаўскага дасьл. поля, ёсьць указаны катэдры глебазнаўства, якая выявіла прысутнасьць западзін на моцных тоўшчах лёсу (да 10 м.) а пашырэньне апошняга з характэрным мікрарэльефам было прасочана на поўнач ад г. Горак да 20 кілёметраў і столькі-ж на поўдзень.

Табл. № 1.

№№ за- падзін	Плошча ў гектарах		Вадаборная плошча ў гэкт.	Максімум глыбіні вады ў см.	УВАГА
	Па глебе	Па вадзе			
I	0,5587	0,3599	2,4313	30	Азначэньні рабіліся па глеба- ваму пляну Стэбутаўскага дасьл. поля з дапамогаю пля- німетра.
II	0,2504	0,1842	0,7499	50	
III	0,1324	0,0079	0,7820	10	
IV	0,4064	0,2727	1,5022	90	
V	0,1108	0,0636	0,5179	30	
VI	0,9105	0,7545	3,3661	130	
VII	0,0911	0,0335	0,6762	10	
VIII	0,1593	0,1521	0,7029	40	
IX	0,1620	0,0131	0,5631	20	
X	0,3160	0,2557	0,6634	140	
XI	0,7590	0,1303	1,5837	30	
Сума	3,8566	2,2275	13,5387	580	
Сярэдняе	0,3506	0,2025	1,2308	52,7	

Табл. № 2.

№№ па парадку	Элемэнты мікрарэльефу	Глебавая адмена	Плошча ў гектарах	У $\frac{1}{10000}$ ад сяе плошчы

Ёсьць таксама нагляданні праф. Б. А. Мажароўскага, якія кажуць аб вялікім пашырэнні лёсу з западзінным краявідам у вярхоўях р. Проні, як на правым, таксама і на левым беразе.

Цяпер паглядзім, якая роля мікрарэльефу ў жыцці асобных са-стаўных частак глебавага комплексу. Як ужо паказвалася раней, мікра-рэльеф грае галоўную ролю ў разьмяшчэнні вады па полю. Вада-ж аьцяляецца адным з галоўнейшых фактараў, які абумаўляе як фізычны, таксама і хэмічны стан глебы.

Па ўскіпаньню карбанатаў (CaCO_3 , MgCO_3) можна ўгадаць колькасць вады, якая прасякла і прамывае глебу. К. К. Гэдройц кажа, што „інтэнсыўнасьць працэсу пераводу насычанага комплексу ў стан ненасычанаьці знаходзіцца ў непасрэднай залежнасьці ад колькасці вады, якая прасякла праз глебу, і ад колькасці ў ёй вугальнай кісьлі“.

Глыбіня ўскіпаньня ў пахаці павінна залежаць ад страты паглынёных аснованьняў ці насычанаьці глебы. Падаю лічбы ўплыву асобных эле-ментаў мікрарэльефу на глыбіню ўскіпаньня.

глыб. ў см.

Верхавінкі купаляў і грэбні	177,5
Паземныя пляцкі	246,1
Верхнія трэці схілаў	184,6
Сярэдзіны схілаў	212,6
Ніжнія трэці схілаў	298,9
Западзіны	ускіпаньня не наглядалася

Глебы менш змытыя, дзе пад ворным пластом зацалеў пазём „В“, ускіпаюць ад 2% HCl на глыбыні 195 см.; нармальныя падзолавыя глебы без адзнаку змываньня ўскіпаюць яшчэ глыбей—250 см.; глебы за-падзін з начыўным верхам ўскіпаюць толькі з краёў западзін, дно і прылягаючыя да яго схілы зусім не ўскіпаюць.

Шмат якія аўтары (Я Н. Афанасьёў, Б. А. Мажароўскі, Касовіч) гатовы лічыць, што западзіны стварыліся шляхам нераўнамернага вымы-ваньня карбанатаў з глебы. Гэтае палажэньне падмацоўваецца коль-касьцю карбанатаў у глебе. Гэтак, лёс Стэбут. дасьл. поля згодна аналізаў аграхэмічнай лябараторыі мае на глыбыні 410 см. 11,13% CaCO_3 . Калі гэтую колькасць выдаліць з глебы (адсутнасьць ускі-паньня ў западзінах), дык будзе зьніжэньне паверхні на 135 см.; сярэд-няя-ж глыбіня западзін на Стэбут. дасьл. полі 168 см.

Для высвятленьня патрэбнасьці глеб розных элементаў мікрарэлье-фу на пажыўную матэрыю, у 1922 годзе быў зроблен вэгэтацыйны досьлед аналізу глебы пры дапамозе ячменю. Глеба для досьледу была ўзята з папару на грывах, схілах і западзінах. Вынікі аналізу падведзены ў табліцы № 3 (гл. на стар. 87).

З табліцы відаць, што найбольшы эфэкт ад поўнага ўгнаеньня ($\text{N} + \text{P} + \text{K}$) праявіўся на грывах (215%), за імі ідуць западзіны (210%) і на апошнім месцы стаяць схілы (163%).

Што да эфэкту асобных угнаеньняў, дык можна зазначыць на-ступны малюнак: трывы паказалі большую чужасьць да калійнага (+142%) і азотавага (+174%) угнаеньня, схілы да азотавага (+161%) і фос-фарна-кіслага (+156%), западзіны праявілі асабліва значную патрэбу на N (+192%) і меншую на P (+146%). Вапна ўсюды рабіла адмоўны ўплыў.

Табл. № 3.

Горацкая с.-х. дасьл. станцыя.

Носаўск. с.-х. д. ст.

	Грыва		Схіл		Западзіна		Западзіна		Роўн. месца	
	У ^{0/100} масы	Эфект угнаеньня	У ^{0/100} масы	Эфект угнаеньня	У ^{0/100} масы	Эфект угнаеньня	У ^{0/100} масы	Эфект угнаеньня	У ^{0/100} масы	Эфект угнаеньня
О	100		100		100					
N + P + K	315	+ 215	263		163	310		210	455	+ 743
N - P	173	K + 142	232		K + 31	211		K - 99	K - 299	K + 383
N + K	252	P + 63	107		P + 156	168		P - 142	P - 160	P + 410
P + K	141	N - 174	102		N + 161	118		N - 192	N - 396	N - 639
N - P - K + CaO	218	CaO - 97	123		CaO - 140	191		CaO - 119	CaO - 65	CaO - 281

Цікава адзначыць, што на западзінах, якія па колькасці гумусу набліжаюцца да гародных глеб, расьліны адчуваюць крайнюю патрэбу на азот.

Пакажу сярэдняю колькасць гумусу у глебе па асобных элементах мікрарэльефу (запад. № VI) Стэбут. дасьледч. поля.

Грывы	2,24%	0,5	Адзначэньне рабілася
Схілы	2,29%	0,4	па спосабу
Западзіны	3,88%	0,2	Кнопа

Аналягічны аналіз глеб западзін і роўных мясцін з дапамогаю аўса быў зроблен па Носаўскай с.-х. дасьледчай станцыі (справаздача аграхэмічнага аддзелу за 1922—23 г.г.). Знойдзеныя рэзультаты падаюцца для параўнаньня ў табл. № 3.

Апошнія кажуць, што і пры ўмовах Носаўскай дасьл. станцыі расьліны на глебах западзін аказаліся вельмі удзячнымі за азотавае угнаеньне. На дне западзін патрэба на ўгнаеньне N (+396%) у 2^{1/2} разы больш, чым на ўгнаеньне P (+160%); на роўным месцы гэтая розьніца зьмяншаецца да 1^{1/2}.

Для вытлумачэньня біяхэмічнага жыцьця глебы вельмі важна ведаць яе фізычны стан. Адным з галоўнейшых фактараў, які робіць вялікі ўплыў на фізычны стан глебы, зьяўляецца вільгаць. Каб высветліць разьмяшчэньне вільгаці па мікрарэльефу Стэбут. дасьл. поля, вяліся нагляданьні на жытнішчы ў 1924 годзе. Мэтад досьледу быў звычайны. Браўся па дэкадах спробы глебы сьвердлам А. П. Даярэнка на глыбіню ворнага пласту (20 см.), зьмяшчаліся ў алюмініевыя шклянчакі і высушваліся пры t 100—105 да сталай вагі, % вільгаці вылічваўся на абсалютна сухую наважку глебы. Вынікі нагляданьняў паказаны ў табл. № 4. (гл. на стар. 88).

З гэтай табліцы відаць, што вільгаць у глебе, у залежнасьці ад мікрарэльефу, разьмяшчаецца надта нераўнамерна. Мы бачым увільгатненьне глебы ў самы крытычны для большасці с.-г. расьлін (8 V) мо-

Табл. № 4.

№ ґрунту	Час наглядання ґрунту										Сярэдн. нагляд.
	8/V	18/V	28/V	8/VI	20/VI	1/VII	10/VII				
18	38,6 ± 1,16	33,42 ± 0,02	32,8 ± 0,7	36,9 ± 0,5	33,15 ± 0,25	32,9 ± 0,9	32,3 ± 1,6	34,3			
18	—	21,26 ± 6,0	28,65 ± 1,75	36,6 ± 0,2	29,6 ± 0,1	28,2 ± 1,1	26,1 ± 2,0	28,6			
18	27,3 ± 2,33	17,87 ± 0,25	20,96 ± 0,55	24,4 ± 0,3	20,55 ± 0,45	20,9 ± 0,6	20,95 ± 0,09	21,8			
21	—	—	31,35 ± 1,15	32,5 ± 3,8	31,0 ± 0,5	—	28,75 ± 0,25	30,7			
21	—	—	26,45 ± 2,05	25,3 ± 0,8	15,25 ± 0,25	—	23,55 ± 2,65	25,1			
21	—	—	20,8 ± 1,0	21,5 ± 3,2	19,95 ± 0,75	—	18,3 ± 1,3	20,1			
14	25,23 ± 0,22	—	21,75 ± 0,4	25,95 ± 0,45	20,7 ± 0,1	—	19,05 ± 0,15	22,53			
Аналіз у пш.	9,5	11,4	39,5	94,2	25,2	28,5	17,2	—			

не 33,42% (70% ад поўнай вільгаёмістасці), што зьяўляецца лішнім для нармальнага гадзі як на грыве 0% вільгаці ровен 17,87 (45% ад поўнай вільг.) і пагражае рассяліну хілы даюць аптымальную колькасць вільгаці 21,2% (53% ад поўнай вільг.). У наступнай ґрунта перыяду 1924 г. вільгаць па асобных элементах мікрарэльефу выраўняецца, ку ападкаў на працягу лета. Аднак, аптымальнае ўвільгатненне захоўваюць толькі грывы к западзены застаюцца залішне ўвільгатнёнымі на працягу ўсяго вегетацыйнага перыяду. о аб правільных біяхэмічных працэсах у глебе пры гэтакім збыточным увільгатненні ніякай гаворкі.

925 году фізічныя ўласцівасці глеб па мікрарэльефу на жытнічы-ж азначаліся пры для Бурмачэўскага, які, маючы значна большы аб'ём (528 куб. см.) дае магчымасць дэнамазе свёртывання (днейшы вынікі*).

* Н. Камыніскі: „О почвенных бурях для взятия почвенных образцов с ненарушенной структурой“. Журн. „Почвоведение“, № 4, 1925 год.

Табл. № 5.

№ пачынку	Рэльеф	3/VI					Спацыфічнасць вяснянай масы				
		Гіграскап. вільгаць у %	% вільгаці ад ас. сух. глебы	Сіткава-ташчэ агульняная глебы	Аэрацыя да аб'ёму %	Вагавая маса масы					
43	Грына	1,23 ± 0,07	25,2 ± 0,5	55,1 ± 0,7	25,9 ± 1,1	21,83 ± 0,4	12,7 ± 0,02	58,1 ± 0,8	45,6 ± 1,1	37,8	2,59 ± 0,03
43	Схіл	1,47 ± 0,05	32,3 ± 1,2	55,6 ± 0,4	19,2 ± 1,1	81,90 ± 0,3	22,3 ± 0,57	55,1 ± 0,6	29,6 ± 1,3	39,6	2,55 ± 0,03
43	Западына	1,68 ± 0,01	36,0 ± 0,7	56,2 ± 1,0	16,9 ± 1,1	12,90 ± 0,2	31,0 ± 0,1	59,3 ± 0,3	27,2 ± 0,8	47,8	2,50 ± 0,01

Азначэнне ялося наступным чынам: на жытнішчы абіраліся тыповыя з боку рэльефу мясціны, на якіх бралася па 4 спробы. Каб пазбавіцца высахання, спробы свежай глебы важыліся там-жа на полі. У лябараторыі яны высушваліся да паветрана-сухога стану, пасля чаго абразкі старанна перамешваліся і выбіраліся сярэднія спробы (па дзьве) для азначэння гіграскапічнай вільгаці і спецыфічнай вагі. Ведаючы аб'ёмную вагу глебы, яе сапраўдную вагу і колькасць вільгаці, лёгка вылічыць агульнюю сіткаватасць, аэрацыю і % вільгаці.

Здабыты лічбовы матэрыял паказан у табліцы № 5.

Малюнак размяшчэння вільгаці па мікрарэльефу застаецца той-жа самы, што і ў 1924 годзе. Толькі дзякуючы больш засушліваму лету, асабліва ў спробе, ўзятай 3/VI, мы маем яшчэ больш яркавы малюнак. Тут побач з 31% вільгаці на западзіне (вялікая) грывы даюць 12,7%.

Колькасць гіграскапічнай вільгаці нарастае па меры зніжэння мікрарэльефу.

На агульнюю сіткаватасць уплыў рэльефу не наглядалася і яна хісталася ў межах ад 55 да 59% (у % да аб'ёму глебы).

Больш моцна адбіўся мікрарэльеф на аэрацыю глебы. Адносна гэтага ў горшых умовах знаходзяцца западзіны—27,2% (пр. 3/VI), а ў лепшых—грывы—48,6%. Сярэдняе месца займаюць схілы—29,6%. Праба 5/V дае % аэрацыі на западзіне 16,9; гэта, згодна слоў праф. А. Г. Дарэнка, ужо той мінімум, пры якім расьліны пачынаюць гінуць ад недахопу кіслароду для нармальнага жыццёвага карэння.

Дзікая расьліннасць зьяўляецца вельмі чутлым рэактывам, які паказвае на тыя ці іншыя змены ў глебе. Часта малейшае адхіленне ў хэмічным складзе ці фізічным яе стане, з якога нават нельга азначыць, яўна адбіваецца на якасным і колькасным складзе дзікай флоры.

Для азначэння колькаснага складу сьмяцьцін па мікрарэльефу на жытнішчы ўлетку 1924 году рабіліся нагляданні.

На чатырох, характэрных з боку мікрарэльефу, жытных палетках праз кожны месяц (першае азначэнне было зроблена

праз месяц пасья адбуджэння жыцця на жытнім полі) выбіралася на вызначаных пэўных мясяцінах—грывах, схілах і западзінах, уся расьліннасць шляхам накладкі квадратаў у $1\frac{1}{2}$ кв. мэтру. Пасья высушваньня знаходзілася колькасць сьмяцьцёвай расьліннасці і жыта па вазе. У табліцы № 6 паказан $\%$ сьмяцьця ад агульнай масы.

Табл. № 6.

Рэльеф	$\%$ сьмяцьця ад агульнай масы				УВАГА
	8/V	8/VI	8/VIII	Сярэдняе	
Грывы . . .	17,6	9,8	9,8	10,6	Сярэднія з 8 спроб
Схілы . . .	13,1	8,8	8,5	9,3	
Западзіны .	21,7	32,6	45,3	40,4	

Табл. № 7.

Поле № 43.

№№ па чарзе	Назва сьмяцьцін	Даўгавечнасць сьмяцьцін	Колькасць сьмяцьцін на плошчы 2 кв. мэтр.		
			Грыва	Схіл	Западзіна
1	<i>Viola tricolor</i>	⊙	131	154	9
2	<i>Rumex acetosella</i>	4	32	22	1
3	<i>Matricaria inodora</i>	⊙ ⊙	2	3	18
4	<i>Taraxacum officiu.</i>	4	1	—	—
5	<i>Poa annua</i>	⊙ ⊕	8	13	12
6	<i>Myosotis arenaria</i>	⊙ ⊕	21	15	—
7	<i>Stellaria graminea</i>	4	1	—	—
8	<i>Setaria viridis</i>	⊙	23	—	—
9	<i>Thlaspi arvense</i>	⊙	1	—	—
10	<i>Sisymbrium officin.</i>	⊙	2	—	—
11	<i>Centaurea Cyanus</i>	⊙ ⊕	1	—	—
12	<i>Erysium cheiranthoides</i>	⊙	4	1	—
13	<i>Cerastium arvense</i>	4	10	28	—

№№ па чарзе	Назва сьмяцьцін	Даўгавечнасьць сьмяцьцін	Колькасць сьмяцьцін на плошчы 2 кв. мэтр.		
			Грыва	Схіл	Западзіна
14	<i>Triticum repens</i>	4	—	7	35
15	<i>Capsella Bursa pastoris</i>	⊙ ⊙	—	9	—
16	<i>Galeopsis speciosa</i>	⊙	—	3	2
17	<i>Ranunculus repens</i>	4	—	—	47
18	<i>Equisetum arvense</i>	4	—	—	1
19	<i>Stellaria media</i>	⊙	—	—	3
Лік відаў			13	10	9
„ ўсіх сьмяцьцін			237	255	128
„ відаў мнагалетнікаў			4	3	4
„ усіх „			44	57	84
‰ мнагал. ад агульнага ліку відаў			30,7	30,0	44,4
„ „ „ „ „ расьлін			18,5	22,3	65,6

З гэтага відаць, што найбольшаю засьмечанасьцю вызначаюцца западзіны, дзе сярэдні ‰ сьмяцьцёвай расьлінасьці роўны 40,4⁰/₀ ад агульнай паветрана-сухой масы; непараўнальна менш засьмечаны схілы—9,3⁰/₀ і блізка да іх грывы—10,6⁰/₀. Характэрным для западзін зьяўляецца ‰ разьвіцьця масы сьмяцьця, якое на працягу ўсяго лета імкнецца абганцаць прырост масы жыта; на грывах-жа і схілах павялічэньне ‰ прыросту сьмяцьця, пачынаючы з другога месяца, не наглядаецца.

Улетку 1925 году рабіліся нагляданьні над сьмяцьцінамі таксама на жытнішчы, але тут, апроч колькаснага падліку, наглядалася яшчэ відавое разьмяшчэньне сьмяцьцёвай расьліннасьці па мікрарэльефу.

У табліцы № 7 паказаны гэтыя даныя.

Гэтыя матар'ялы паказваюць, што западзіна 43 поля засьмечана пераважна мнагалетнікамі (*Ranunculus repens*, *Triticum repens*), ‰ які ад агульнага ліку відаў сьмяцьцёвай расьліннасьці, на западзіне, ровен 44,4 (па ліку), тады як для схілу ён ровен 30,0⁰/₀, а для грывы—30,7⁰/₀.

Яшчэ больш пэўна сьведчыць аб пераважнасьці мнагалетнікаў на западзіне ‰ іх ад агульнага ліку ўсіх знойдзеных расьлін; для западзіны ён ровен 65,6⁰/₀, схілу—22,3⁰/₀, грывы—18,5⁰/₀. Колькасць усіх знойдзеных прымернікаў зьмяншаецца па меры набліжэньня да западзіны; у апошняй лік іх ровен 128 прым., тады як схіл мае 255 пр., грыва—237. Што найбольш засьмечвае грывы і схілы гэта—*Viola tricolor*, *Rumex acetosella* і *Myosotis arenaria*; у западзіне колькасць іх выходзіць на нішто, ці яны сустракаюцца там адзіночна.

На 37 полі, з малаю западзінаю, малюнак больш забытаны, але-ж

можна ўстанавіць, што $\frac{0}{100}$ мнагалетнікаў ад агульнага ліку сьмяцьцін і і на гэтай западзіне (24,4 $\frac{0}{100}$) большы, чым на схілах 20,4 $\frac{0}{100}$) і на грывах (15,7 $\frac{0}{100}$).

Зазначанае нераўнамернае разьмяшчэньне відаў сьмяцьцін па элемэнтах рэльефу, апроч уплыву воднага, паветранага і пажыўнога рэжымаў, можна вытлумачыць яшчэ прысутнасьцю ў глебе актыўнай кісласьці. Азначэньне на сумежным западзіне № IV папары РН дало наступныя вынікі:

	28/IV	16/VI	21/VIII	29/IX
Грыва	6,55	7,07	6,70	6,30
Схіл	6,08	7,25	6,45	6,25
Западзіна	6,25	6,55	6,25	5,90

Залежнасьць паміж знойдзенаю РН і колькасьцю відаў сьмяцьцёвай флёры поўнасьцю ўзгадняецца з дасьледваньнямі Olsen'a, які паказвае, што найбольш відаў сьмяцьцін сустракаецца на глебах з РН, блізкай да нейтральнай, і па меры адхіленьня ў бок кісласьці ці лужнасьці гэтая разнастайнасьць замяняецца пэўнымі нямногімі відамі. Гэта-ж пацьвярджаюць і пры Гэзе О. Ф. Завалшына А. А.

Разглядзеўшы ўплыў мікрарэльефу на ўтварэньне глебавых комплексаў, на хэмізм глебы і яе фізычныя ўласьцівасьці, а таксама на разьвіцьцё і пашырэньне сьмяцьцёвай флёры, прыйдзем да агляду уплыву мікрарэльефу на разьвіцьцё культурнай расьліны—азімага жыта.

З мэтай высьвятленьня уплыву мікрарэльефу на перазімаваньне азімага жыта, у восень 1924 году быў пастаўлен наступны досьлед. На роўных мясцінах, грывах, схілах і западзінах было ўзята на 4-х жытных палетках па два квадраты ў $\frac{1}{2}$ кв мэтра і па радках кожнага (зьмяшчалася 5-6 радкоў) падлічаны ўсе расьліны ў восень і добра перазімаваўшыя вясною. Аказалася, што менш за ўсё пацярпелі расьліны па схілах, дзе загінула толькі 8,9 $\frac{0}{100}$; найбольш загінула на западзінах—24,5 $\frac{0}{100}$; сярэдняе месца займаюць грывы—13,1 $\frac{0}{100}$.

Як на адну з прычын, якая больш менш робіць уплыў на перазімаваньне азімакі, можна ўказаць на сьнегавы насыціл. Хвалістая і грудовая паверхня поля адмоўна адбіваецца на раўнамернае разьмяшчэньне сьнегавага насыцілу. Пухкі сьнег лёгка дмецца ветрам у западзіны, агаляючы грывы і стромкія схілы, якія ў восень доўга ляжаць няўкрытымі, а вясною з першымі цёплымі днямі хутка скідаюць сьнегавы насыціл, тады як у западзінах сьнег трымаецца яшчэ доўга.

Сьнегамерныя нагляданьні катэдры гідралёгіі Акадэміі С.-Г. за 1924-25 і 26 г. г. поўнасьцю гэта пацьвярджаюць. Гэтак, нагляданьне 24 сакавіка 1924 г. на пункце грывы з адзнакаю паземніку 94,1 с. дае грубіну сьнегавага насыцілу 34 см. з запасам вады 88 мм., а пункт, побач з першым, у западзіне, з адзнакаю 93,5 с. ўжо дае таўшчыню сьнегавага насыцілу 60 см. з запасам вады 154 мм.

На агалёных рана вясною грывах абарэтыя веснавым сонцам расьліны хутка аджыўляюцца, але мерзлыя корні ня могуць даваць ім патрэбную колькасьць вады, і яны гінуць нібы ад сушы.

На западзінах, дзе сьнег трымаецца вельмі доўга, і дзе вясною зьбіраецца шмат вады, расьліны гінуць ад недахопу паветра.

Робатамі Ціміразеўскай С. Г. Акадэміі ўстаноўлена (А. А. Кудрявцев: „Потребность в кислороде корней растений“. Научно-Агрономический журнал, № 2, 1924 г.), што карэньне культурных расьлін зьяўляецца

вялікім спажыўцом кіслароду. Калі ў глебе ёсьць значная колькасць вільгаці, а значыцца, няма паветра і кіслароду, жыццёвыя функцыі маладых расьлін адбываюцца ненармальна, і яны гінуць ад „задыханьня“.

Асабліва пацвярджаюць гэтую зьяву 3-х гадовыя нагляданьні, якія паказваюць, што глеба ў западзінах, пакрытых вадою, адмярзае значна раней, чым глеба, няўкрытая вадою.

Значную ролю ў справе аховы азімага збожжа ад вымярзаньня грае сьнегавы насцьіл. Пад раўнамерным, глыбокім і пухкім пластом сьнегу зімуючай расьліне ніякія зьніжэньні тэмпературы ня страшны.

На працягу летняга вэгэтацыйнага пэрыяду 1924 году рабіліся нагляданьні па вывучэньню ўплыву мікрарэльефу на разьвіцьцё азімага жыта. Для гэтага на 4-х жытных клінох па элемэнтах рэльефу (грывах, схілах і западзінах) вяліся нагляданьні над поступам разьвіцьця расьлін шляхам узяцьця спроб (першая спроба была ўзята праз месяц пасья таго, як пачалося на полі жыцьцё) па спосабу накладаньня квадратаў, плошчаю у $\frac{1}{2}$ кв. мэтра. З накладзеных квадратаў (4-х кратная паўторнасьць) выбіралася ўся расьліннасьць, пасья чаго гэткая спроба дэталёва аналізавалася. (гл. табл. № 8 на 94 стар.).

З паданай табліцы мы бачым, што на западзінах у параўнаньні са схіламі і грывамі жыта разьвівалася горш. Ступень кусткаваньня аказалася аслабленаю і хісталася пры асобных нагляданьнях ад 2,05 да 2,31, тады як схілы далі кусткаваньне 2,2—4,39, грывы—2,20—3,80; той-жа малюнак наглядаўся і ў моцы разьвіцьця расьлін (вага 100 расьлін): западзіна дае максімальную моц (проба 8/VII) усяго толькі $193 \pm 9,0$ гр., схіл-жа даў $496 \pm 10,4$, а грыва $421 \pm 15,6$ гр. Накшталь гэтага наглядаўся стасунак моцы разьвіцьця і пры іншых азначэньнях на працягу ўсяго лета.

З боку разьвіцьця паветрана-сухой масы першымі аказаліся грывы $269,7 \pm 13,3$ і схілы— $242,1 \pm 23,5$ гр.; западзіна-ж заняла апошнія месца $163,7 \pm 17,6$ гр. (спроба перад уборкаю—24/VII). Пры гэтым трэба лічыць, што толькі западзіны праявілі больш-менш свой гнятучы ўплыў на разьвіцьцё паветрана-сухой масы жыта, бо розьніца ўва ўраджае перавышае сваё асноўнае адхіленьне больш, як у 3 разы. Адносна грыў і схілаў нічога пэўнага сказаць нельга.

Калі зьвярнуць увагу на прырост паветрана-сухой масы, дык убачым, што яна на грывах і схілах паступова павялічваецца, западзіна-ж на працягу трэцяга м-ца (8/VI-8/VII) нікога прыросту сухой масы не дала. Тлумачэньне да гэтай зьявы можна знайсці ў збытачным увільгатненні ў выніку вялікіх ліўняў (94 мм.) 6/VI.

У 1925 годзе на Стэбутаўск. дасьл, полі быў пачаты падлік ураджаю невялічкімі плошчамі (50 кв. м.), сьцісла дапасаванымі да пэўных глебавых адмен, для высвятленьня іх пладароднасьці.

Даныя падліку такім спосабам паказаны у табліцы 9. (гл. табл. № 9 на 94 стар.).

З табліцы відаць, што пры зусім аднакіх умовах апрацоўкі, ўгнаеньня і засеву па чыстаму папару ўраджаі, як агульнай масы, так і зерня вышлі самыя лепшыя на глебе намытай. На другім месцы па пладароднасьці стаяць глебы нармальныя і на апошнім змытыя. Аналягічны малюнак паўтараецца і на выкааўсяным папары.

Тут задалося прасьледзіць уплыў на ўраджаі азімага жыта толькі 3-х глебавых адмен: падзолавых глеб з нармальным падзолавым пазёмам, змытых і намыўных мала забалочаных глеб; ўплыў-жа намыўных глеб моцна забалочаных (днішчы вялікіх западзін) з прычыны адсутнасьці ма-тар'ялу ня прыводзіцца.

Табл. 8.

РЭЛЬЕФ.	8/V			8/VI			8/VII			24/VII пры ўборцы	
	Энаргія ку-сткаяванья (раваін)	Паветрана-сухой масы ў грам.	Энаргія ку-сткаяванья (раваін)	Дужаць ра-сваін (вата 100 грам. раваін)	Паветрана-сухой масы ў грам.	Дужаць ра-сваін (вата 100 каалоу) (вата 100 каалоу)	Паветрана-сухой масы ў грам.	Вага павет-рана-сухой масы	Зерна ў грам.		
Гравы	3,80	11,1 ± 1,8	2,2	154	134,3 ± 14,0	421	67,3	235 ± 15	269,7 ± 13,0	73,8 ± 5,9	
Схілы	4,39	10,7 ± 2,2	2,2	175	161,4 ± 15,0	496	94,0	240 ± 11	242,1 ± 23,0	64,2 ± 4,8	
Западзіны	2,18	7,6 ± 0,5	2,05	95,7	86,3 ± 3	193	57,1	95 ± 13	163,7 ± 17,0	48,0 ± 9,6	

Табл. 9.

РЭЛЬЕФ.	Глебаяя адмена		Папар чысты раньні		Папар віка—аўсяны	
	Энаргія ку-сткаяванья (раваін)	Ураджай масы ў пуд. на дзесяціну	Ураджай масы ў пуд. на дзесяціну	Ураджай масы ў пуд. на дзесяціну	Ураджай масы ў пуд. на дзесяціну	Ураджай масы ў пуд. на дзесяціну
Гравы	3,80	377 ± 13,4	107,7 ± 5,0	395,7 ± 10,2	95,1 ± 5,3	
Высокія схілы і роўныя мясціны	4,39	418,3 ± 16,9	117,1 ± 5,5	307,6 ± 7,1	104,8 ± 4,3	
Нізкія схілы	2,18	451,2 ± 19,4	124,3 ± 3,3	489,5 ± 18	134,3 ± 5,0	

Як відаць з разабранага ў маёй працы матар'ялу, тэма па вывученьню мікрарэльефу і ўплыву яго на культурную расьліну надта шырокая, і бедныя матар'ялы, якія мне здалося сабраць, могуць паслужыць толькі пачатковымі тычкамі у прадбудунай вялікай працы на гэтую-ж тэму, якая да гэтага часу мала вывучана глебазнаўцамі і зусім незачэплена аграномамі.

Прымаючы пад увагу, што мікрарэльефны краявід зьяўляецца характэрным для Беларускага ўзвышша, трэба ўстанавіць і павінны стаць правадзірамі па вывученьню гэтага пытання; цікавага з боку яго

практичнага значанья. У першую чаргу трэба было-б дэтална вывучыць водны, паветраны і пажыўны рэжымы, рэакцыі асярэдзіны, паглынёныя аснованы і г. д. асобных глебавых адмен. шчыльна звязаных з мікрарэльефам.

Для больш глыбокага пазнання прыроды мікрарэльефу патрэбна паставіць у полі градуснікі (min. і max.), каб вызначыць уплыў яго на зьмену тэмпературы глебы і паветра, а таксама высветліць тую ролю, якую мае ён у зьяўленьні позьніх веснавых і раньніх восенных замаразкаў. Адначасна трэба весьці нагляданьні над разьвіцьцём культурнай расьліны, фаўны і сьмяцьцёвай флёры. Гэткае ўсебаковае вывучэньне мікрарэльефу прыўнесла-б яснасьць і дала-б багаты матар'ял да таго, каб скласьці моцны і праўдовы плян барацьбы з адмоўнымі зьявамі мікрарэльефу.

Што такія плошчы могуць быць скарыстаны культурнымі расьлінамі, відаць на западзіне № IV, дзе, дзякуючы чыннасьці дрэнажу, пакладзенага яшчэ 80 гадоў таму назад, ураджаі збожжа бываюць значна вышэй, чым на іншых аналягічных западзінах.

Аднак-жа пазбавіцца ад лішняй вільгаці пры рэзка выражаным мікрарэльефе задача ня лёгкая, бо асушэньне западзін паземным дрэнажом занадта дорага, а досьледы з прастастаўным дрэнажом, закладзеныя катэдраю мэліарацыі, яшчэ ня далі дадатных вынікаў.

У шуканьнях спосабаў пазбаўленьня западзін ад лішняй вільгаці я дазволю сабе ўказаць на два саматужных, але здаецца ня лішніх практычнага значанья, прыёмы.

Як мы ўжо ўпэўніліся, азіміна на западзінах церпіць найбольш ад веснавой вады, якая, лёгка сьцякаючы па мерзлай зямлі, хутка напаўняе западзіны і ўтварае тут досыць глыбокія вадаёмы. Каб крыху пазбавіцца гэтага, можна было-б скарыстаць канцэнтрычныя земляныя боразны, зробленыя плугам па ўсёй вадазборнай плошчы данай западзіны. Гэткія боразны спынялі-б цякучую ў западзіны веснавую воду і разьмяшчалі-б яе больш раўнамерна па ўсёй плошчы поля. Таксама цікава ўжываньне грэбневай культуры азімага збожжа (галоўным чынам на глыбокіх западзінах) якая выявіла сябе вельмі добра на дасьледчым полі Ціміразеўскай С. Г. Акадэміі.

В Ы В А Д Ы:

1. Дзякуючы чыннасьці мікрарэльефу, глеба Стебут. дасьледч. поля зьяўляецца складаным комплексам, часткі якога ўласьцівы пэўным элемэнтам мікрарэльефу.
2. Больш чулы да ўгнаеньня грывы, за імі ідуць западзіны, а апошняе месца займаюць схілы, асаблівы чулымі да азотавага ўгнаеньня зьяўляюцца западзіны.
3. Увільгатненне глебы па элемэнтах мікрарэльефу не аднолькава: больш вільготнымі на працягу ўсяго вэгэтацыйнага пэрыяду бываюць глебы западзін, за імі ідуць схілы і грывы.
4. Наадварот гэтаму ідзе аэрацыя, г. з. яна дасягае maximum-у на грывах, minimum-у на западзінах.
5. Колькасьць гумусу ў глебе павялічваецца па мэры набліжэньня да западзіны.
6. Па паветрана-сухой масы сьмяцьцін да агульнай масы ўраджаю западзіны засьмечаны значна больш, чым грывы і схілы.

7. На грывах і схілах сьмяцьцёвая расьліннасьць прадстаўлена большым лікам відаў, які спадае к западзінам, дзе яна складаецца найбольш з мнагалетнікаў.

8. Разьмяшчэньне сьнегавога насцьцілу па мікрарэльефу вельмі нераўнамерна: найбольш сьнегу зьбіраецца ў западзінах, вельмі мала на грывах, схілы займаюць сярэднія месца.

9. За зіму больш за ўсё азімае жыта пацярпела на западзінах, менш на грывах і найменшы $\frac{0}{10}$ загінуўшых расьлін далі схілы.

10. Западзіны рабілі адмоўны ўплыў на энэргію кусткаваньня, дужасьць расьлін, разьвіцьцё коласу і агульнай масы.

11. Прычынаю гібласьці і дрэннага разьвіцьця азімага жыта на западзінах зьяўляецца ў першую чаргу лішак вільгаці ў глебе.

12. Глебы намытыя слаба забалачаныя, за выключэньнем днішч глыбокіх западзін, адмяняюцца значнаю пладароднасьцю; за імі па ўраджайнасьці ідуць глебы падзлавя з нармальным падзлавым пазёмам і на апошнім месцы стаяць глебы змытыя.

A. I. BERSIN. DAS MIKRORELIEF DES GELÄNDES UND SEIN EINFLUSS AUF DIE ENTWICKELUNG DES ROGGENS.

1. Unter dem Einfluss des Mikroreliefs des Geländes bildet die Oberkrume des Stebutischen Versuchsfeldes einen zusammengesetzten Komplex, dessen einzelne Teile bestimmten Elementen des Boden als eigen zugeschrieben werden müssen.
2. Am stärksten reagiren auf Düngung die Hügel, ihnen folgen die Einsenkungen und an letzter Stelle stehen die Abhänge; besonders empfindlich für Stickstoffdüngung erweisen sich die Einsenkungen.
3. Die Feuchtigkeitsverhältnisse des Bodens sind für die einzelnen Elemente des Mikroreliefs des Geländes nicht gleichartig: im allerfeuchtesten Zustande befinden sich im Laufe der ganzen Vegetationsperiode die Krumen der Einsenkungen, ihnen folgen die Abhänge, an letzter Stelle aber stehen die Hügel.
4. Die Durchlüftung der Oberkrume zeigt ein der Feuchtigkeit gerade entgegengesetztes Verhältniss, das heisst sie erreicht ihren Höchststand auf den Hügeln, ihr Minimum dagegen in den Einsenkungen.
5. Die Menge an Humus in der Bodenkrume wächst in der Richtung zu den Einsenkungen hin.
6. Die Einsenkungen sind bedeutend stärker verunkrautet, als die Hügel und ihre Abhänge.
7. Auf den Hügeln und Abhängen ist die Unkräuter—Flora durch eine grössere Zahl von Arten vertreten, welche in der Richtung nach den Einsenkungen hin besitzend abnimmt, wo sie grössenteils ihren Ausdruck in mehrjährigen Arten findet.
8. Die Verteilung der Schneedecke verteilt sich über das Mikrorelief des Geländes höchst ungleichmässig; am meisten Schnee häuft sich in den Einsenkungen an, sehr wenig auf den Hügeln, die Abhänge nehmen eine Mittelstellung ein.
9. In der Periode des Winters litt der Winter—Roggen am meisten in den Einsenkungen, weniger auf den Hügeln, während die Abhänge den geringsten Procentgehalt an zu Grunde gegangenen Pflanzen aufwiesen.
10. Die Einsenkungen übten eine negative Einwirkung auf das Beckungsvermögen des Roggens aus, desgleichen auf die Stärke der Pflanzen, die Entwicklung der Aehren und die Gesamtmasse der Pflanzen.
11. Die Ursache des zu Grundegehens und der schlechten Entwicklung des Winterroggens in den Einsenkungen liegt vor Allem am Ueberschuss von Feuchtigkeit.
12. Angeschwemmte Böden sind wenn ein wenig versumpft, mit Ausnahme der Sohlen der Einsenkungen von beträchtlicherer Tiefe, die allerfruchtbarsten, ihnen nach folgen die Podsol—haltigen Böden mit normalem Podsol—Horizont, an letzter Stelle stehen sodann die ausgespülten Böden.

A. I. B.

Будова рыначнай часткі бюджэту сялянскіх гаспадарак Мазырскае, Калінінскае і Аршанскае акруг за 1924-25 г. паводле бюджэтн. абследван. Ц.С.К.Б.

„Усё, што затрымлівае развіццё таварнасьці гаспадаркі, прычыніцца толькі пагаршэньню станавішча вытворцаў“*).

I. Мэта і задачы дасьледваньня.

Грунтоўная задача, што стаіць перад народнаю гаспадаркаю Саюзу, гэта—як мага хутчэйшае развіццё вытворчай моцы яго на падставе падніманьня вытворчасьці працы. Апошняе магчыма толькі пры ператварэньні нашага Саюзу з краіны аграрна-індустрыяльнай на індустрыяна-аграрную. Пры сучасных умовах для гэтага патрэбна закупаць за-граніцаю шмат грунтоўнага абсталяваньня, як для прамысловасьці, так і для сельскае гаспадаркі.

Гэткім чынам задача падніманьня вытворчай моцы Саюзу ўпіраецца ў імпарт, а разьмеры апошняга залежаць ад валютных фондаў і, у канцы канцоў, ад экспарту. А наш экспарт грунтуецца галоўным чынам на с.-г. прадукцыі, якая паступае ў падаўляючай колькасці ад сялянскае гасп.-кі.

З вышэйпаданага ўжо ясна тая паважнасьць, якую мае развіццё таварна-грашовых менавых адносін у сялянскай гасп.-цы. Калі-ж да гэтага дадаць, што толькі на развіццё таварна-грашовых менавых адносін у сялянскай гаспадарцы ствараецца магчымасьць яе спэцыялізацыі, машынізацыі, рацыяналізацыі і каапэрыраваньня перш у галіне збыту і закупаць а потым і самага вырабу, а таксама ўтварыцца ўнутраны рынак на прамысловыя тавары і забясьпека с.-г. сыравінай прамысловасьці, дык значаньне памянёнага працэсу пакажацца яшчэ больш пукатым.

Значыцца, пытаньне будовы рыначнай часткі бюджэту сялянскіх гаспадарак варта таго, каб на ім затрымацца і распрацаваць яго паводле бюджэтных матар'ялаў, якія ёсьць у нас на Мазырскую, Калінінскую і Аршанскую акругі, з мэтаю падрабязнага вытлумачэньня на канкрэтным матар'яле колькаснага і якаснага развіцця гэтых таварна-грашовых менавых адносін у залежнасьці ад велічыні гаспадарак і ад розных натуральна-гістарычных і эканамічных умоў.

Бюджэтным матар'ялам мы карыстаемся з тае прычыны, што ў масавых статыстычных даных мы ня знойдзем такога поўнага матар'ялу, які нам патрэбен, асабліва для пазьнейшага часу.

*) Ленин: „Развитие капитализма в России“ стр. 114.

Гэтым-жа тлумачыцца і тое, чаму мы ў далейшым амаль што ўсе свае вывады і падрахункі вырашылі грунтаваць на аналізе аднае сярэдняй сялянскай гасп-кі, як па асобных групам гаспадарак, таксама і па акругах.

Пераходзячы да канкрэтнага фармулявання мэты нашых прац, мы можа, ахапляючы яе ўсю, выразіць наступнае: вытлумачэнне пытання, адкуль і ў якім разьмеры здабывае сялянская гаспадарка сродкі для рыначнага звароту і што яна за іх купляе?

Пры дэталізаванні гэтая агульная мэта распадаецца на наступныя прыватныя задачы:

I. Па прыбыткавай частцы рыначнага бюджэту.

1) Вызначэнне агульнага разьмеру рыначнага звароту за год.

2) Вытлумачэнне пытання, ці даволі гэтага звароту для сялянскае гасп-кі, калі не даволі, дык што гэтаму прычыніцца, ці можна пазбавіцца ад гэтага недахопу і як гэта зрабіць.

3) Якую ролю ў складанні прыбыткавай рыначнай часткі бюджэту мае продаж працоўнай сілы сялянскае гасп-кі і с.-г. прадукцыі.

4) Якія галіны сельскае гасп-кі і ў якой меры прымаюць удзел у складанні прыбыткавай часткі рыначнага бюджэту.

II. Па выдатковай частцы рыначнага бюджэту.

1) Вызначэнне рыначных трат на вытворчыя і асабістыя патрэбы і дзяржаўныя падаткі і іх узаемная абумоўленнасць

2) Вызначэнне разьмераў рыначных трат на тавары с.-г.-га вырабу, прамысловасці і працоўнае сілы з пункту погляду ўтварэння рынку на гэтыя тавары ў сялянскай гаспадарцы.

II. Агульная характарыстыка сельскае гаспадаркі 3-х абследаваных акруг паводле літаратурных даных і бюджэтнага абследавання. Колькасць абследаваных гаспадарак і іх групаванне.

Бяручы толькі самае галоўнае і патрэбнае, затрымаемся хоць схематычна на адменных азнаках ладу сельскае гаспадаркі кожнае акругі, паводле літаратурных даных. Для гэтага скарыстаем матар'ял з артыкулу Бонч-Асмалоўскага: „Сельско-хозяйственный обзор Советской Белоруссии“*) дзе ён, карыстаючыся павятовымі падрахункамі перапісу 1917 г., дзеліць пашыраную Беларусь на 7 с.-г. раёнаў. Для нашай мэты досыць супыніцца на 3-х раёнах, бо ў кожны з іх пападае адна акруга, якая намі вывучаецца:

У I раён—Палескі—экстэнсыўнае скатаводзтва—Мазырская.

„ II „ —Паўднёва-ўсходні—жывёлаводны—Калінінская.

„ III „ —больш інтэнсыўнае палёвай гасп-кі—Аршанская.

Патрэбна адзначыць, што найбольш характэрныя рысы паказаных раёнаў, паводле Б.-Асмалоўскага, яскравей за ўсё выяўляюцца па I-му раёну ў Мазырскім павеце, па III-му раёну ў Аршанскім, Горацкім і Магілёўскім паветах, па II-му раёну падобных паказанняў няма. Значыцца, ня гледзячы на тое, што характарыстыка раёнаў, якая падаецца ніжэй, тэрытарыяльна не супадае з межамі памянёных акруг, мы поўнасьцю можам скарыстаць яе для вышэйпаказанай мэты—схематычнай характарыстыкі сельскае гаспадаркі па акругах.

I. Палескі раён—Мазырская акруга.

Нязначны $\frac{1}{10}$ с.-г. плошчы—45,7 $\frac{1}{10}$. Шмат лесу, балот і няўдобицы—54,3 $\frac{1}{10}$. Пахаці—54,7 $\frac{1}{10}$ ад с.-г. плошчы і сенажаці і выгану—45,3 $\frac{1}{10}$ ад с.-г. плошчы.

*) Журнал „Народное Хозяйство ССРБ за 1924 г.“.

Адносна вялікая плошча кармавых угодзьдзяў стварае ўмовы, пры якіх гадоўля быдла ў найбольш эктэнсыўных формах нагульнага характару набывае пераважнага значаньня. Паляводтва адыходзіць на другі плян. Жыта сеецца найбольш 43,9% засеўнае плошчы. Іншыя галіны жывёлаводства разьвіты слаба, выключаючы сьвінаводтва. Аднаведна ступені разьвіцьця сьвінаводтва культура бульбы разьвіта вышэй (10,5%) чым у сярэднім па Беларусі (9,2% засеву).

Наогул, за выключэньнем разьмераў разьвіцьця культуры бульбы і стану сьвінаводтва, сельскае гаспадаркі Палескага раёну з усіх сваіх бакоў выяўляе эктэнсыўны характар.

Згодна з гэтым і с.-г. шчыльнасьць насельніцтва і разьмер сям'і двара (6,1 душ) у гэтым раёне значна ніжэй сярэдняга па Беларусі (6,4 душ).

II раён Паўднёва-ўсходні—Калінская акруга.

Паводле разьмеркаваньня агульнай плошчы на сельска-гаспадарчую (57,8%), лясную і няўдобную (42,2%) і с.-г.чай плошчы на ворныя ужыткі (69,2%), кармавыя (30,8%), гэты с.-г. раён зьяўляецца больш нармальным у параўнаньні з раёнам Палескім. Скатаводтва адыходзіць на другі плян. Паляводтва набывае большага значаньня. Жыта не займае поўнасьцю аднаго кліну трохпалёўкі (раён слабапарушанай трохпалёўкі). Параўнальная пашыранасьць валакністых тэхнічных культур (каноплі) 5,1% засеву.

Што-ж да разьвіцьця скатаводтва, пдн.-ўсходні раён зьяўляецца раёнам бязумоўна жывёлаводным са значна разьвітымі ўсімі галінамі яго (ж-ва). Колькасна быдла ўступае Палескаму раёну, маючы мясцовы ўхіл.

Гэтакім чынам пдн.-ўсходні раён можна характарызаваць, як раён жывёлаводны з паляводтвам. блізкім да трохпалёўкі. Гэты раён найбольш мала насялёны.

III раён—больш інтэнсыўнай палёвай гаспадаркі—Аршанская акруга. Нязначны % лесу і няўдобіцы (30,3%). Нязначны % кармавых угодзьдзяў (26,2% ад с.-г. плошчы) і адпаведна гэтаму высокі % пахаці (73,8) зьяўляецца наогул адметнаю рысаю данага раёну.

Высокі % пахаці, якая скарыстоўваецца (73,6%). Значнае перавышэньне яравых засеваў над азімымі. Значны % незярнёвых культур (18,4% засеву). Жыта сеецца мала. Засевы валакністых расьлін—5,4% і траў—4,7% пачынаюць прымаць відныя разьмеры.

Адносна жывёлаводства раён не адмяняецца разьвіцьцём ні воднай з яго (ж-ва) галін.

А таму III раён зьяўляецца раёнам выключна палёвае гаспадаркі. С.-Г. шчыльнасьць насельніцтва ў ім вельмі вялікая.

З паданай схэматычнай характарыстыкі можна ўстанавіць нарастаньне інтэнсыўнасьці с.-гасп-кі ад Мазырскай акругі да Аршанскай.

На жаль, Б.-Асмалоўскі пры раянаваньні зусім не карыстаўся данымі прасяканьня ў сялянскую гасп-ку рыначна-мэнавых сувязяў і гэтым досыць важным паказчыкам, як будова таварнай с.-г. прадукцыі. Дзеля гэтага на паданую характарыстыку раёнаў трэба глядзець, як на папярэднюю, якую прыдзецца ўдасканальваць, а магчыма і відазьмяняць па мэры намнажэньня патрэбнага матар'ялу.

Цяпер супынімся на вытлумачэньні пытаньня, паколькі абследаваньня гаспадаркі выяўляюць сярэдні тып гасп-кі акругі. для чаго параўнуем сярэдняю гасп-ку акругі паводле бюджэтных даных з тым-жа паводле масавых даных, бяручы пад увагу некаторыя грунтоўныя азнакі:

склад сям'і, 2) забяспечанасць зямлёю, 3) скацінаю, 4) адлегласць ад бліжайшага рыначнага пункту і чыгуначнай станцыі¹⁾.

З гэтаю мэтай уложым наступную табліцу колькасці душ і забяспечанасці зямлёю і скацінаю 1-е сярэдняе сялянскай гаспадаркі ў розных акругах:

НАЙМЕНЬНЕ		Душ	Дзеяс. с.-г. плошчы	Рабоч. коней і валуў	Жырабк. старэй году	Кароў	Маладняк быдла старэй году	Свіней старэй 4-х месяцаў	Авеў дарослых
Мазырская акр.	паводле бюджэтн. даных	6,2	6,88	1,9	0,1	2,3	1,4	2,7	3,5
	„ масавых „ ¹⁾	5,3	13,64 ¹⁾	0,9	0,1	1,6	0,7	1,0	2,1
	„ „ „	—	7,40 ²⁾	—	—	—	—	—	—
Калінінская акр.	паводле бюджэтн. даных	6,3	7,30	1,4	0,2	1,8	0,7	2,5	3,1
	„ масавых „ ¹⁾	5,6	10,87 ¹⁾	1,1	0,2	1,3	0,4	1,0	2,2
	„ „ „	—	8,59 ²⁾	—	—	—	—	—	—
Аршанская акр.	паводле бюджэтн. даных	7,1	7,74	1,2	0,3	1,6	0,5	2,9	1,6
	„ масавых „ ¹⁾	5,7	9,30 ¹⁾	0,9	0,2	1,1	0,3	0,9	1,5
	„ „ „	—	9,57 ²⁾	—	—	—	—	—	—
Па БССР па масавым ¹⁾		5,4 ¹⁾	8,41 ¹⁾	0,9	0,2	1,4	0,4	0,9	1,7
„ „ „		—	10,4 ¹⁾	—	—	—	—	—	—
„ „ „		—	8,74 ¹⁾	—	—	—	—	—	—
Тое-ж паводле бюджэтных даных 1923-24 г. ²⁾		6,32	7,08	1,33	0,27	1,8	0,98	1,48	2,66

Зьяўляецца, што па велічыні сям'і і пад абследванне папалі гаспадаркі звыш сярэдняй. Па землезабяспечанасці цяжка знайсці даныя параўнання, але для накіравання мы бяром даныя ўсяе ўдобнай зямлі. Калі з лічбы землезабяспечанасці выключыць лес, дык забяспечанасць удобнаю с.-г. плошчаю аднаго двара амаль што зусім супадае з масавымі данымі 1922 г. Па забяспечанасці скацінаю пад абследванне папалі гаспадаркі звыш сярэдняй. Гэткім чынам, сярэдні тып

¹⁾ На жаль, абследванні гасп-кі не адбіваюць прапарцыю фактычнага пашырэння ў землекарыстання ў Мазырскай і Аршанскай акругах: у апошняй акрузе пад абследванне не папала ні адной гасп-кі з вучастковаю формай землекарыстання.

²⁾ Паводле даных „Итогов админ. учета“ табл. 4, стар. XIII.

³⁾ Статыстычн. штогоднік БССР, 1923-24 г., табл. А, стар. 392.

⁴⁾ С.-Х-во БССР, 1925 г. стар. 12—удобной.

⁵⁾ Усяе ўдобнай зямлі, Статыстычн. штогодні. 1923-24 г. стар. 74, паводле перапісу—7 году.

⁶⁾ Таксама стар. 75, па 10⁰/о—1922 г.

гасп-кі паводле бюджэтных даных, гэта тып гасп-кі звыш сярэдняй, г.э. такая як кажа Ленін, якая „адабражае сапраўднасьць у лепшым асьвятленьні, чым яна ёсьць. Адбываецца гэта, мусіць, таму, што самае паняцьце „бюджэт дапускае мала-мальскі устойлівую гаспадарку, а гэткую гаспадарку, ня лёгка знайсці сярод беднаты“¹⁾. З другога боку гэта можа тлумачыцца непаўнатою даных адміністрацыйнага падліку, які выконваўся праз сельсаветы. Дзеля гэтага можна сказаць, што нашы бюджэтныя даныя бліжэй да сярэдніх сапраўдных, чым гэта відаць з паданай табліцы.

НАЙМЕНЬНЕ	Паводле масавых ²⁾		Паводле бюджэтных даных	
	Чыг. станц.	Рыначн. пункт	Чыг. станц.	Рыначн. пункт
Мазырская акр.	25,2	20,5	37,9	21,5
Калінінская „	20,6	13,2	27,3	11,7
Аршанская „	12,9	11,2	11,0	10,3
БССР. „	23,2	15,3	—	—

Скарыстоўваючы „Ітогі административного учета“ уложым на ступную табліцу сярэдніх адлегласьцяў Райсельсаветаў у вёрстах да: чыг. станцый і бліжэйшых рыначных пунктаў, з якой устанаўляем, што адлегласьць нават да мясцовых рынкаў збыту для гасп-к Мазырскае акругі разоў у 2-3 больш, чым для Аршанскай. Калі да гэтага дадаць яшчэ, што перавозка (напр., валы) і прасёлкавыя дарогі (балоты і лес) у Мазырскай акрузе значна горш, чым у іншых, дык розная эканамічная адлегласьць да рынку гасп-к у розных акругах, якія мы вывучаем, праявіцца зусім рэльефна, што, вядомая рэч, ня можа не адбіцца на стане сельскае гасп-кі гэтых акруг наогул і на будову с.-г. прадукцыі на рынак у прыватнасьць.

Для больш падрабязнага вывучэньня гаспадарак разгруппуем іх ня толькі па акругах, але і ўнутры акруг, паводле велічыні, на дробныя сярэднія і буйныя. Потым выведзем сярэдняю гаспадарку па асобных групах і па акрузе, з якою ў далейшым і будзем мець справу.

Для нашае мэты—вывучэньня рыначнай часткі бюджэту сялянскіх гаспадарак, мяркуючы а р'іорі, лепш было-б разгруппаваць іх паводле разьмеру ўмоўна-чыстага прыбытку (чысты прыбытак + заробаточная плата) на адну гасп-ку, але тэхнічна зрабіць гэта было надзвычайна цяжка, з тае прычыны, што па 101 бюджэту трэба было зрабіць рахункаводны аналіз. Дзеля гэтага мы былі прымушаны ўзяць за паказчыка буйнасьць гасп-к ці рэльеф с.-г. плошчы, ці разьмер засеву на адну гасп-ку, ці колькасць зямлі, што прыпадае на адну душу. Мы супыніліся на 1-й азнацы і разгруппавалі гасп-кі паводле разьмеру с.-г. плошчы, дзеля таго што гэтая азнака лепш за іншых характарызуе аб'ём дзей-

¹⁾ „Развитие капитализма в России“ стар. 108.

²⁾ „Итоги административного учета“ табл. 7-я.

насыці гасп-кі пры умовах, калі з прычыні пэўных эканамічных умоў інтэнсыўнасць гаспадаркі ня можа быць падвышана, што тлумачыць адноснае аграрнае перанасяленьне, якое наглядаецца ў Беларусі; гэта сведчыць пра тое, што пры існуючай сыстэме гасп-кі і яе тэхніцы ў першым мінімум-е зьяўляецца удобная с.-г. плошча.

Для групавання мы бяром інтэрвалы ў 5 дзес. с.-г. плошчы. Больш дробнага групава-

У Мазырской акрузе	51,97	будзем лічыць	52 ⁰ / ₁₀₀
„ Калінінскэй „	38,23	„ „	38,25 ⁰ / ₁₀₀
„ Аршанскэй „	44,30	„ „	44,30 „

для гаспадаркі I групы павінна быць роўна $1,25 \text{ дз.} : \frac{52}{100} = 2,4$ дзес. Аналягічна рахуючы будзем мець патрэбную засеўную плошчу для іншых груп і акруг.

Рэзультаты ўложым у наступную табліцу, якая відавочна пацвярджае нашу матывіроўку інтэрвалаў груповак у частцы, што датычыцца да здавалення ўласных патрэб. Адна толькі II група гасп-ак Калінінскае акругі не пацвярджае нашай схэмы, як відаць, таму, што ⁰/₁₀₀ засеву жыта ў гэтай акрузе прыкметна ніжэй, чым па іншых акругах, і недахоп жыта пакрываецца іншым збожжам (ярыцаю).

А К Р У Г І	Н А Й М Е Н Ь Н Е	I гр.	II гр.	III гр.
М а з ы р с к а я	Фактычная . . .	2,0	3,6	5,18
	Патрэбная . . .	2,4	3,1	3,7
К а л і н і н с к а я	Фактычная . . .	1,63	3,64	6,3
	Патрэбная . . .	3,7	4,1	4,3
А р ш а н с к а я	Фактычная . . .	2,16	3,64	6,04
	Патрэбная . . .	2,7	3,70	5,2

Можна папярэчыць, што прыведзены мэтад вылічэння хварэе натуралізмам: экстансыўную культуру жыта можна замяніць на якую-небудзь іншую, рыначную, больш інтэнсыўную з тым, каб ад продажу яе, мець магчымасьць здабываць жыта

Але гэтакі спосаб вырашэння пытання, зазвычай, покуль што, ня можа ўжывацца (выключэнні прадстаўляюць прыгародныя гасп-кі), бо пры неразв'ітасці менавой сувязі ў вёсцы інтэнсыфікацыя працы ідзе разам з нерацыянальным скарыстаннем народнае працы, з меншаю яго вытворчасцю і меншаю, супраць звычайнай, аплатаю яе.

Аналягічнага разрахунку па скарыстаньню працы ў сваёй сельскай гасп-цы рознымі групамі гасп-ак, на жаль, зрабіць нельга, дзеля таго што ў бюджэтах, якія распрацоўваюцца, ён ня падлічан.

Для аналізу рыначнай часткі бюджэту сялянскіх гасп-ак мы ўзялі бюджэтныя абследаванні Ц. С. К. Б. па 3-х акругах за 1924-25 г., якіх ёсць у распараджэнні габінэту сельска-гаспадарчай эканоміі Б. Дз. Акадэміі С.-Г. ў колькасці 101¹⁾, яны размяшчаюцца наступным чынам:

¹⁾ Па Мавырской акрузе ёсць 30 бюдж., але 1 ня ўключан у распрацоўку, як запойнены па безямельнай гаспадарцы.

Мазырская акр.			Калінінская акр.			Аршанская акр.		
Раён	Насял. пункты	Кольк.	Раён	Насял. пункты	Кольк.	Раён	Насял. пункты	Кольк.
Лельчыцкі	Канпелька . . .	3	Крычэўскі	Маковы . . .	2	Талачыцкі	Слабодка . . .	6
	Астрашанка . . .	6		Цыганава . . .	4		Сухачова . . .	5
	Урбацкая Рудня . . .	4		Дарлівае . . .	6		Мешкава . . .	6
Петрыкоўскі	Смінкі . . .	4	Чырвонапольскі	Ботвінава . . .	6	Копыскі	Новае Сяло . . .	6
	Бялынавічы . . .	6		Гарэзна . . .	5		Міхайлавічы . . .	4
	Сьмятанічы . . .	3		Клясіна . . .	4		Зубава . . .	6
	Адасы . . .	3		Усьцінавічы . . .	4		Маслакі . . .	4
Разам па акругах . . .		29			35			37

У выніку групуваньня гасп-ак мы маем наступны малюнак:

А К Р У Г І	А б с а л ю т н а				А д н о с н а			
	I	II	III	Разам	I	II	III	Разам
Мазырская . . .	8	18	3	29	28	62	10	100
Калінінская . . .	10	19	6	35	29	54	17	100
Аршанская . . .	13	14	10	37	35	38	27	100
УСЯГО . . .	31	51	19	101	30	50	20	100

Галоўную масу гаспадарак складаюць сярэдніякі, прычым $0/0$ іх ад Мазырск. акругі ($62^0/0$) зьніжаецца к Аршанскай ($38^0/0$). А колькасьць гаспадарак I-й і III-й груп у гэтым кірунку нарастае. Нагадваецца, нібы разам з нарастаньнем інтэнсыўнасьці гасп-ак і іх дэнатуралізацыяй адбываецца працэс „расьсяляніваньня“ сярэдняй групы. Вядома, што прыведзеных даных мала яшчэ для пэўнага вываду, дзеля таго што зьява разглядаецца ня ў дынаміцы і не на масавым матар’яле, але тэндэнцыя характэрна.

Пераходзім да наступнай табліцы — складу сям’і і забясьпечанасьці зямлёю і скацінаю па групах гасп-ак і акругах:

з якой бачым, што склад сям'і (душ, поўных едакоў і работнікаў) адначасна з землекарыстаньнем узрастае ад ніжэйшых груп к вышэйшым і ад Мазырскай акругі к Аршанскай. Плошча прысядзібных вучасткаў зямлі ўзрастае ад ніжэйшых груп к вышэйшым і, што асабліва характэрна, ад Мазырскай акругі к Аршанскай; гэта таксама сьведчыць аб нарастаньні інтэнсыўнасьці гасп-ак у тым-жа кірунку. Процент пахаці ад усяе с.-г. плошчы расьце ў той-жа бок ад 52⁰/₁₀₀ да 62,4⁰/₁₀₀. Нарастаньне плошчы кармавых угодзьдзяў — лугоў і выганоў — падлягае адваротнай законамернасьці, зьніжаючыся ад Мазырскай акругі к Аршанскай. Значыцца, мы яшчэ з большаю пэўнасьцю можам гаварыць, што інтэнсыўнасьць гаспадарак нарастае ад Мазырскай акругі к Аршанскай, асабліва ў земляробчай сваёй частцы; што-ж да складу скаціны па акругах, дык бачым, што ў Мазыршчыне галоўную ролю, як рабочая скаціна, граюць валы, а ў Калінінскай і Аршанскай акругах — выключна коні. Быдла ў Мазырскай акрузе разы ў два больш, чым у іншых, сьвіней прыблізна параўну, а авец больш у Калінінскай акрузе. Значым, што для нашай мэты — агульнай характарыстыкі гасп-ак — досыць параўнаць сумарныя лічбы галоў па відах скаціны без пераводу ў параўнальныя адзінкі, тым больш, што гэты перавод ня можа даць нам больш дакладных лічбаў для параўнаньняў, бо якасьць скаціны па розных акругах надта розная (што асабліва адбываецца на быdle). Тым ня менш ⁰/₁₀₀ маладняка, аднесены да кароў, дасьць нам паказаньне на кірунак гадоўлі быдла. Зрабіўшы вылічэньні знойдзем, што

ў Мазырскай акрузе ён роўны	— 100%	(без валоў)
„ Калінінскай „ „ „	— 78 „ „ „	
„ Аршанскай „ „ „	— 62 „ „ „	

Значыцца, у Мазырскай акрузе кірунак на быдла мясны ў большай меры, чым у Калінінскай і Аршанскай і мае больш экстэнсыўны характар. На фоне таго, як разьмяркованы ў Мазыршчыне зямельныя ўгодзьдзі і якія там адлегаласьці да базарных пунктаў насылёных мясцовасьцяй, на гэта трэба было спадзявацца.

Скончыўшы на гэтым агульную характарыстыку гасп-ак, якія мы вивучаем, прэйдзем к аналізу рыначнай часткі іх бюджэту, узяўшы за адзінку параўнаньня адну сярэдняю гаспадарку групы і не адносячы к аднаму поўнаму едаку ці работніку, дзеля таго што гэта ўжо часткаю прынята пры групоўцы гасп-ак (ніжэйшая група — мала едакоў, работнікаў і інш. элемэнтаў гасп-кі); па-другое мы раўнуем ня толькі абсалютныя, але і адносныя лічбы, а па-трэцяе, кіруемся, як правілам, наступным абзацам Леніна: „Было-б няправільна браць за адзінку ўсіх параўнаньняў на двор, не сям'ю, а адну душу насельніцтва. Калі выдаткі вялікай сям'і павялічваюца ў выніку гэтай многасамейнасьці, дык, з другога боку, колькасьць выдаткаў гэтага двара скарачаецца (на будынку, хатнія і гаспадарчыя прылады і інш.)... А таму браць за адзінку параўнаньня адну душу насельніцтва, ня прымаючы пад увагу гэтага скарачэньня выдаткаў, гэта значыць штучна і хвальшыва раўнаваць палажэньне душы ў вялікай і ў малой сям'і¹⁾ Урэшце разьмеры рыначнага звароту ў гасп-ак вышэйшых груп большыя, чым гэта-б трэба было па разьліку на 1 душу насельніцтва²⁾).

1) Разв. капіт. в России стр. 96.

2) Глядз. стар. 15 (рукапісу).

Зробім яшчэ невялічкую увагу: пад рыначнаю часткаю бюджэту сялянскіх гасп-ак мы разумеем, з аднаго боку, увесь той прыбытак, выяўлены ў грашох, які паступае ў сялянскую гасп-ку ад продажу: 1) працоўнай сілы сям'і і працоўнай скаціны, 2) прадуктаў с.-г. вырабу, 3) рэалізацыі маёмасці і інш. прадметаў разам з выпадковымі прыбыткамі, незалежна ад таго, ці грашмі, ці роўным па цане таварам у форме прадукту ці працы (на выраб і ўласны спажытак), а з другога боку, выдатак паказанага прыбытку на набыццё патрэбных сялянскай гасп-цы прадуктаў, сродкаў, прылад вырабу і працоўнай сілы па за сваёю гаспадаркаю на ўласныя і творчыя патрэбы за год.

Для спрощвання і большай яснасці мы ўмовімся прыбытковую частку рыначнага бюджэту зваць сумарна грашовымі прыбыткамі, залічыўшы туды і эквалент натуральнага абмену, пераведзенага на грошы; таксама мы зробім і з расходнаю часткаю рыначнага бюджэту.

Апраўданнем такога тэрміналегічнага дапушчэння можа служыць тая акалічнасць, што у сучасны момант няма ў сялянскай гаспадарцы абавязковай неабходнасці (канечнай патрэбы) запасацца грашмі на куплю тавараў прамысловасці, дзеля таго што гэтыя фабрыкаты можна непасрэдна за свой прадукт атрымаць у каапэратыве.

III. Прыбытковая частка рыначнага бюджэту. Разьмер рыначнага звароту сялянскіх гасп-ак.

Агульны разьмер рыначнага звароту па сярэдняй гасп-цы акруг відаць з наступнай табліцы:

А К Р У Г І	Абсалютна			Адносна			Адносна
	Грошы	Натур.	Усяго	Грошы	Натур.	Усяго	Усяго
Мазырская	76,34	79,94	156,28	48,8	51,2	100	100
Калінінская	114,90	74,04	188,94	60,90	39,10	100	121
Аршанская	178,06	48,60	226,66	78,40	21,60	100	145

Абсалютна ён выражаецца ў лічбах: 156,28 р.—226,66 р., правільна ўзрастаючы ад Мазырскай акругі к Аршанскай: на 100 р. звароту ў першай акрузе ў другой прыпадае 121 р. і ў трэцяй—145 руб. Разьмер-жа натуральнага абмену ўзрастае адваротным чынам: у 0/0—ад 21,6 да 51,2 ад агульнай сумы. Паданыя лічбы ясна кажуць, што сялянская гасп-ка Мазырскае акругі разы ў 1¹/₂ менш уцягнута ў таварна-грашовы зварот, чым Калінінскай і Аршанскай акругі. Дзеля таго, каб больш у гэтым упэўніцца, аднясем разьмер звароту на 1 душу і на дзесяціну с.-г. плошчы сярэдняй гаспадаркі (гл. табл. на стар. 109).

Знойдзеныя рэзультаты, хоць і згладжаныя, усё-ж пацвярджаюць пададзеныя намі вышэй вывады.

Вытлумачэнне недахопу зваротных сродкаў.

Углядаючыся ў прыбытковую і выдатковую часткі рыначнага бю-

А К Р У Г І	Абсолютна			Адносна		
	На 1-у г-ку	На 1 душу	На 1 дзес.	На 1-у г-ку	На 1 душу	На 1 дзес.
Мазырская	156,28	25,23	22,07	100	100	100
Калінінская	188,94	30,00	25,88	121	119	117
Аршанская	226,66	31,92	29,28	145	126	133

дзёту сялянскіх гаспадарак мы можам заўважыць продаж і куплю адных і тых-жа прадуктаў, г. з. нібы ёсьць перапродаж і не ў адзіночных выпадках, а па ўсіх групам і акругам. Значыцца, гэтая апэрацыя зьяўляецца сыстэматычнаю, г. з. нібы сялянская гаспадарка зазвычай займаецца гандлем. Паўстае пытаньне, як выгодна гэта селяніну. На жаль тэрмінаў куплі і продажу ў бюджэтных даных няма; з гэтае прычыны нельга вызначыць, ці перш гэтыя прадукты купляюцца, а потым прадаюцца — нельга, але прыняўшы пад увагу, што ў сярэднім прадукты, прададзеныя сялянскаю гаспадаркаю, яна пасьля купляе, плоўчы ў паўтары разы даражэй (для зерня і сена), выяўляем, што гэтая, так званы чалінцавым, „перапродаж“ убытачны. Як відаць, перш робіцца, зазвычай, продаж патрэбных сваёй гаспадарцы прадуктаў па неабходнасьці: пасьля-ж іх купляюць назад. Прычыніцца гэтаму прымусовому „перапродажу“ адсутнасьць зваротных сродкаў, асабліва грашовых, на пакрыцьцё бягучых тэрміновых выплат, якія абавязкова трэба плаціць. „Гэткім чынам, гандаль прадуктам земляробства носіць характар кароткатэрміновага крэдыту з досыць высокім процантам“¹⁾.

Для вызначэньня сумы сапраўдных грашовых паступленьняў ад свае гаспадаркі і ад перапродажу мы зляжылі наступную табліцу (гл. на стар. 110).

Паказанья ў табліцы лічбы для сярэдніх гасп-ак акруг: 37,08 руб.— 57,77 руб. надзвычайна вялікія для вымушанага перапродажу, складаючы 19-37% агульнага грашовага звароту, але мы аргіюі можам сказаць, што продаж, а потым купля прадуктаў земляробства (даных аб гэтым у бюджэтах няма) бязумоўна зьяўляецца вымушанай, што-ж да рублёўкі „перапродаж“ скаціны і прадуктаў жывёлаводства і птацтва, дзе амаль што 90% перапродаж жывой скаціны і птацтва, дык гэта, бязумоўна прызнаць вымушаным нельга. Справа у тым, што можа прадавацца скаціна (бракованая) і замяняцца якасна лепшым, што у масе зьяўляецца зусім гаспадарчаю апэрацыяй. Прадукты земляробства ідуць на продаж яшчэ і таму, што для будучай куплі іх, не абавязкова зьбіраць шмат грошай. Будучую патрэбу ў іх селянін можа задавальняць нязначнымі сумамі. Ня тое, калі даводзіцца рэалізаваць скаціну з мэтай яе далейшай куплі: тут патрэбна значная гатоўка, сабраць якую селяніну цяжка, а часам і зусім нельга.

Значыцца, без (праэувялічэньня) можна лічыць, што разьмер вымушанага перапродажу выявіцца на 1-у сярэдняю гаспадарку акругі сумаю ў 30 руб., а па групам гасп-ак ад 20 да 40 руб., складаючы, як абсалютна, таксама і адносна, даволі прыкметную велічыню, у 12-20%^{0/0}. Ступень напружанасьці вымушанага перапродажу, мяркуючы па адносных лічбах, узрастае ад заможных гасп-ак да малазаможных.

¹⁾ Ляшчанка: „Очерки аграрной эволюции России“; т. I; стар. 267.

Акруга	НАЗВА	Абсалютна				Адносна			
		I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сярэд.
Мазырская	Ад перапродажу прадуктаў зямляробства	38,28	32,70	— ¹⁾	31,31	24,1	20,0	—	20,0
	Ад перапрод. скаціны і прадукт. жывёлаводства і птацтва	30,26	27,86	—	26,46	20,1	16,0	—	17,0
	Разам ад перапродажу	68,54	60,56	—	57,77	44,2	36,0	—	37,0
	Увесь зварот	157,54	166,60	90,96	156,28	100	100	100	100
Калінская	Ад перапродажу прадуктаў зямляробства	39,63	17,26	20,90	29,72	23,0	10,0	7,0	15,6
	Ад перапрод. скаціны і прадукт. жывёлаводства і птацтва	12,98	1,93	2,25	7,36	7,0	1,0	1,0	3,9
	Разам ад перапродажу	52,61	19,19	23,15	37,08	30,0	11,0	8	19,5
	Увесь зварот	175,07	174,65	257,36	188,94	100	100	100	100
Аршанская	Ад перапродажу прадуктаў зямляробства	20,90	24,94	39,98	31,20	13,0	11,70	12,0	12,1
	Ад перапрод. скаціны і прадукт. жывёлаводства і птацтва	10,54	10,44	25,18	17,96	6,6	4,9	7,5	6,9
	Разам ад перапродажу	31,44	35,38	65,16	49,16	19,6	16,6	19,5	19,0
	Увесь зварот	160,20	212,38	333,05	226,66	100	100	100	100

Паўстае пытаньне: а ці гэта зьява не часовая, якое назіраецца ў сялянскай гасп-цы толькі ў данай гістарычна-асабістай абстаноўцы. Аказваецца, што не. Ляшчанка, скарыстаўшы абшырны земскі статыстычны матэрыял па гэтаму пытаньню, устанаўляе, што вымушаны продаж ёсьць ня толькі ў нечарназёмнай паласе, але і ў чарназёмнай паласе б. Расіі. Ён кажа: „яшчэ больш рэльефна выступаюць адзначаныя зьявы вымушанага (вялікага) продажу хлеба ў губэрнях нечарназёмных, прамысловых. Хоць гэтыя губэрні маюць абсалютны дэфіцыт хлеба на харчаваньне, аднак восенны продаж яго бывае вельмі значным, і ня толькі па тых гаспадарках, якія маюць вялікія засевы, але і па тых, дзе самім не хапае свайго хлеба¹⁾“.

¹⁾ У III гр. Мазырская акругі толькі 3 гасп-кі, а таму сярэднія, выведзеныя для гэтай групы, няпэўны, што трэба прыняць пад увагу ў далейшым.

²⁾ „Очерки аграрной эволюции России“ стар. 267.

Далей ізноў-жа паўстае пытаньне: ці імкнецца цяпер сялянская гасп-ка да пазыкі, і калі пазычае, дык колькі. Для адказу зложым наступную табліцу:

Акруга	НАЗВА	Абсалютна				Адносна				Адносна			
		I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сярэд.
Мазырская	Ад перапродажу прадуктаў земляробства	38,28	32,70	—	31,31	94,0	91,0	—	91,0	24,1	20,0	—	20,0
	Запазычана	2,50	3,14	3,32	2,98	6,0	9,00	100,0	9,0	1,9	1,0	3,7	2,0
	Разам	40,78	35,84	3,32	34,29	100	100	100	100	26,0	21,0	3,7	22,0
	Увесь зварот	157,54	166,60	90,96	156,28	—	—	—	—	100	100	100	100
Калінінская	Ад перапродажу прадуктаў земляробства	39,63	17,26	20,90	29,72	91,0	70,0	68,0	81,0	23	10,0	7,0	15,6
	Запазычана	4,06	7,65	10,0	7,03	9,0	30,0	32,0	19,0	2,0	5,0	4,0	3,4
	Разам	43,69	24,91	30,90	36,75	100	100	100	100	25,0	15,0	11,0	19,0
	Увесь зварот	175,07	174,65	257,36	188,94	—	—	—	—	100	100	100	100
Аршанская	Ад перапродажу прадуктаў земляробства	20,90	24,94	39,98	31,20	87,0	65,0	64,0	74,0	13,0	11,7	12,0	12,1
	Запазычана	3,15	13,29	18,50	11,14	13,0	35,0	31,0	26,0	2,0	7,3	6,0	5,9
	Разам	24,05	38,23	58,48	42,34	100	100	100	100	15,0	19,0	18,0	18,0
	Увесь зварот	160,20	212,38	333,05	226,66	—	—	—	—	100	100	100	100

з якой устанаўляем, што недахоп зваротных сродкаў у сялянскіх гаспадарках для сярэдняй гасп-кі акруг—34-42 руб. Абсалютная велічыня ўздымаецца ад экстэнсыўных раёнаў к інтэнсыўным, а адносна змяншаецца.

Разьвіцьцё таварна-грашовых адносін расьце ад Мазырскай акругі к Аршанскай. Дзеся гэтага, мяркуючы тэарэтычна, можна гадаць, што лягчэй за ўсё мець крэдыт селяніну Аршанскай акругі. Паданая табліца поўнасьцю гэта сьцьвярджае. Пазыка на сярэдняю гасп-ку ўзрастае ад Мазырскай акругі к Аршанскай:

	абсал.	адносна.
Мазырская	2,98	2,0
Калінінская	7,03	3,4
Аршанская	11,14	5,9

Другое, што можна зразумець з табліцы, гэта тое, што, ня гледзячы на больш яўную патрэбу ў зваротных сродках дробных гаспадарак, яны як абсалютна, так і адносна пазычаюць менш. Як відаць, яны з пункту погляду таго, хто пазычае, менш крэдытаздольны.

Трэцяе, што відаць з табліцы, гэта тое, што пазыкаю пакрываецца надта малы процант недахопу ў зваротных сродках.

Па групам гаспадарак	сярэдн.	
Мазырская акр.	6-9 ⁰ / ₀	9 ⁰ / ₀
Калінінская „	9-32 ⁰ / ₀	19 „
Аршанская „	13-35 „	26 „

Гэткім чынам, вызначаны раней недахоп у зваротных сродках 1-е сярэдняй сялянскай гаспадаркі акругі, роўны з акругленьнем 30-40 руб., пакрываецца галоўным чынам вымушаным „перапродажам“ прадуктаў земляробства і селянін атрымоўвае ад гэтай апэрацыі кароткатэрміновы крэдыт, які аплачваецца у разьмеры 40-50⁰/₀. Апошнія лічбы вельмі яркава гавораць нам, што зваротных сродкаў у сялянскай гаспадарцы не хапае, чаму адчыняецца шырокая магчымасьць для прасяканьня ў сялянскую гаспадарку і ў сучасны момант гандлёвага і кватніцкага капіталу, і што дзеля гэтага сялянская гаспадарка знаходзіцца ў стане нястойкае раўнавагі. Умацаваць яго можна арганізацыяй таннага крэдыту. Аналягічную ацэнку таннага крэдыту і для даваеннага часу дае Чалінцаў: „Для значнай большасці сялянскіх гасп-ак, асабліва дробных, дастаўка грошай пры дапамозе крэдыту зьяўляецца... абавязковаю прадпасылкаю існаваньня сучаснай, а таксама належнай арганізацыі і вытворчасці с.-г. вырабу¹⁾“.

Цяпер супынімся на вытлумачэньні прычын недахопу зваротных сродкаў.

Чалінцаў тлумачыць гэта сэзоннасьцю і нераўнамернасьцю грашовых паступленьняў на працягу году, дзеля таго што продаж прадуктаў с.-г. вырабу бывае звычайна па сэзонах і ня выходзіцца з момантам патрэбы на грошы: „Патрэба на грошы часцей за усё прыпадае на сакавік-ліпень а намнажэньне грошай — на верасень і сьнежань²⁾ і далей: „Неабходнасьць пазыкі прычыніцца разьмеркаваньнем грашовых паступленьняў на працягу года³⁾“. Згадзіцца з гэтай матывіроўкаю можна толькі часткова, затым што яна не ахоплівае тлумачэньня пытаньня з усіх бакоў. Сэзонны продаж, незалежна ад таго, ці добрая рыначная кан'юнктура для продажу ці не, ёсьць вынік недахопу у зваротных сродках. Тлумачыць прычыну вынікам, вядома, нельга. Запраўды-ж, таварнае збожжа не да рэчы збываць у восень, калі не адчуваецца пільнай патрэбы на грошы, калі рыначная кан'юнктура для яго звычайна дрэнная. Мы прыхільны да таго, каб лічыць, што галоўнейшаю прычынаю недахопу ў зваротных сродках для гаспадарак, якія мы вывучаем, зьяўляюцца нізкія цэны на с.-г. прадукты; падзьвяджэньнем гэтага можа служыць наступная таблічка сярэднягадовых паказчыкаў агульна беларускага бюджэтнага індэксу для 1923-24 г. і 1924-25 г.⁴⁾, з якой устанаўляем, што цэны фабры-

1) Теоретич. основ. организ. крестьянского х-ва; стар. 121.

2) „ „ „ „ „ „ 119.

3) „ „ „ „ „ „ 121.

4) Журн. „Савецкае Будаўніцтва“ 1926 г. № 1; Каледз; ст. 90.

катаў прамысловасьці на 25% выш. с.-г-ых з яўнаю тэндэнцыяй да зьніжэньня, якая сама зьяўляецца вынікам дзяржаўнай эканамічнай палітыкі, накіраванай да таго, каб сьціснуць ножицы цэн.

Дабавім, што яшчэ яскравей выявіцца малюнак разнабою ў цэнах, калі мы

Г а д ы	Агульн. ін- дэкс 1,00		Стасунак прам. да
	с.-г.	прам.	с.-г.
1923-24	0,82	1,34	1,64
1924-25	0,92	1,15	1,25

прыем пад увагу, што для вылічэньня вышэй паказанага індэксу цэны даваеннага пэрыяду на прамысловыя і с.-г. тавары прыраўнаваны да адзінкі. Сапраўды-ж гэты даваенны стасунак цэн ненармальны, бо і тады рабілі ўплыў тыя самыя адмоўныя прычыны: слабая тэхнічная ўзброенасьць сялянскай с.-г. працы і ахоп гандлю на галоўныя с.-г. тавары (асабліва збожжа) гандлёвым капіталам, які імкнучыся да атрыманьня высокіх процантаў быў зусім незацікаўлен у больш рацыянальнай арганізацыі с.-г. вырабу, а заробтак селяніна зводзіў да мінімуму, вызначаючы нізкія цэны¹⁾.

Другою прычынаю зьяўляецца нізкая прадукцыйнасьць працы ў сялянскай гасп-цы ў выніку яе слабой тэхнічнай узброенасьці і незадавальняючай арганізаванасьці, як з боку вырабу, таксама і з боку збыту.

Грашовыя паступленьні ад продажу працоўнае сілы.

Для дэтальнага аналізу і для выяўленьня ўдзельнай вагі асобных артыкулаў грашовага прыбытку сялянскіх гасп-ак мы ў далейшым лічбу „перапродаж“ з агульнай сумы грашовага звароту выключаем і за агульны маштаб вымярэньня бяром усе грашовыя паступленьні без перапродажу. Мы лічым, што мэтадычна будзе дакладней узяць за адзінку параўнаньня гэтую лічбу, якая выяўляе з сябе сапраўдную чыстую абсалютную выручку, пераведзеную на грошы, ад промыслаў, с.-г. вырабу і розных паступленьняў (ад рэалізацыі хатняй маёмасьці, інвэнтару, выпадковых паступленьняў і інш.) Агульную суму грашовых паступленьняў патрэбна ізаліраваць ад „перапродажу“ яшчэ і таму, што ўдзельная вага апошняга па розных групах гаспадарак (розная) і зьмяняецца ня так, як агульная сума грашовых паступленьняў (гл. табл. на стар. 114).

З якой устанаўляем, што ў сярэдняй гаспадарцы па акругах разьмер грашовых паступленьняў ад продажу працоўнай сілы абсалютна ўзрастае ад Мазырскай акругі к Аршанскай, а ў адносных велічынях падвышаецца ад Калінінскай к Аршанскай і к Мазырскай, складаючы наогул нязвычайна значную велічыню ад $\frac{1}{3}$ да $\frac{1}{2}$ усіх чыстых грашовых паступленьняў. Гэтыя лічбы ізноў-жа падкрэсьліваюць ненармальна вялікую ступень напружанасьці, з якою сялянская гаспадарка шукае зваротных сродкаў, і запраўды, даўно ўстаноўлена, што зазвычай праца сялянскай сям'і ў промыслах аплачваецца ніжэй, чым у сваёй сельскай гасп-цы; выключэньне часам робіць крайняя заможная група¹⁾. Бяднейшая частка сялян ідзе на промыслы ад недахопу, для зароботку пражыўнога мінімуму, а заможная — ад збытку, для намнажэньня. Часам-жа, у асобных выпадках, дзякуючы разьвіцьцю ў даным раёне індустрыі, ёсьць магчымасьць падвышаных заробаткаў па за сваёю сельскаю гаспадаркаю, і

¹⁾ Як гэта паказана Ляшчанка ў „Очерках аграрной эволюции России“.

²⁾ Чалінцаў: „III. осн. орг. кр. х-ва“, стар. 71.

Складаем наступную табліцу:

Акругі	Назва паступленьняў	Абсалютна				Адносна			
		I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сярэд.
Мазырская	Ад продажу працоўн. сілы	49,50	35,19	21,76	37,74	55,6	33,2	24,0	38,4
	" " тавараў с.-г. вырабу	32,03	53,79	61,88	47,37	36,0	50,7	68,0	48,1
	Розныя	7,49	17,06	7,32	13,40	8,4	16,1	8,0	13,5
	Усяго (без перапродажу)	89,0	106,04	90,96	98,51	100	100	100	100
Калінінская	Ад продажу працоўн. сілы	64,81	30,03	50,25	43,45	53,0	19,2	21,5	28,6
	" " тавараў с.-г. вырабу	28,68	94,89	140,41	76,09	23,0	61,2	60,0	50,0
	Розныя	28,97	30,54	43,55	32,32	24,0	19,6	18,5	21,4
	Усяго (без перапродажу)	122,46	155,46	234,21	151,86	100	100	100	100
Аршанская	Ад продажу працоўн. сілы	73,34	105,50	117,47	97,43	57,0	59,5	44,0	55,0
	" " тавараў с.-г. вырабу	43,15	39,26	105,89	51,52	33,5	22,3	39,4	29,0
	Розныя	12,27	32,24	44,53	28,55	9,5	18,2	16,6	16,0
	Усяго (без перапродажу)	128,76	177,0	267,89	177,50	100	100	100	100

тады на промыслы ідуць з прычыны іх большай выгоднасьці перад сельскаю гасп-аю¹⁾.

Прымаючы пад увагу вышэй паданья тэарэтычныя меркаваньні, зьвярнёмся да разгляду грашовага прыходу ад промыслаў па групам гасп-ак і па асобных катэгорыях промыслаў (гл. табл. на стар. 115).

З табліцы мы бачым, што па Мазырскай акрузе абсалютна і адносна агульны разьмер грашовага паступленьняў ад продажу працоўнае сілы ўзрастае ад вышэйшых груп к ніжэйшым. У Калінінскай акрузе такой правільнасьці ўзрастанья абсалютных лічбаў не наглядаецца, у адносных-жа амаль што поўная аналягія; ў Аршанскай—у абсалютных лічбах можна заўважыць адваротнае ўзрастаньне абсалютных лічбаў ад ніжэйшых груп к вышэйшым, а адносныя лічбы правільнага шэрагу не даюць. Выходзіць вельмі разнахарактарны малюнак, з першага погляду незразумелы, але мы паспрабуем у ім разабрацца, для чаго зьвярнёмся для разгляду грашовага паступленьняў па асобных відах промыслаў. Перш за ўсё устанаўляем, што ўсе прамысловыя заробкі нашых гаспадарак складваюцца выключна ад продажу працоўнай сілы сям'і і конья на бок.

¹⁾ Чалінцаў: „III осн. орг. кр. х-ва“; стар. 72.

Акрүті	Назва паступленьня	Абсалютна				Адносна				Адносна			
		І		ІІІ		І		ІІІ		І		ІІІ	
		І	ІІ	ІІІ	сяр.	І	ІІ	ІІІ	сяр.	І	ІІ	ІІІ	сяр.
Мазьрская	Фурманства	10,92	11,89	—	10,39	22,3	33,8	—	27,5	12,2	11,3	—	10,5
	Прадаж кваліф. і некваліф. прац. сілы	2,86	15,53	11,19	11,59	5,2	44,1	51,5	30,8	3,2	14,6	12,4	11,8
	Праца ў чужой сельск. гаспадарцы	1,56	3,97	10,57	3,99	3,2	11,2	48,5	10,5	1,7	3,7	11,6	4,1
	Служба па установах	34,16	3,80	—	11,78	69,3	10,9	—	31,2	38,5	3,6	—	12,0
	Усяго ад продажу прац. сілы	49,50	35,19	21,76	37,75	100	100	100	100	55,6	33,2	24,0	38,4
	Усяго ад гаспадаркі	89,0	106,04	90,96	98,51	—	—	—	—	100	100	100	100
Калінінская	Фурманства	5,24	13,44	12,33	10,91	8,1	44,8	24,4	25,1	4,3	8,7	5,4	7,2
	Прадаж кваліф. і некваліф. прац. сілы	33,16	8,59	—	14,14	51,1	28,6	—	32,5	27,1	5,4	—	9,3
	Праца ў чужой сельск. гаспадарцы	16,54	8,00	8,84	10,59	25,5	26,6	17,6	24,3	13,5	5,1	3,8	7,0
	Служба па установах	9,87	—	29,08	7,81	15,3	—	58,1	18,1	8,1	—	12,3	5,1
	Усяго ад продажу прац. сілы	64,81	30,03	50,25	43,45	100	100	100	100	53,0	19,2	21,5	28,6
	Усяго ад гаспадаркі	122,46	155,46	234,21	151,86	—	—	—	—	100	100	100	100
Аршанская	Фурманства	15,47	28,16	60,11	32,34	21,2	26,7	51,2	33,2	12,1	16,0	22,5	18,2
	Прадаж кваліф. і не кваліф. прац. сілы	24,41	40,43	44,06	35,77	33,2	38,3	37,4	36,7	18,9	22,7	16,5	20,3
	Праца ў чужой сельск. гаспадарцы	8,46	1,91	1,30	4,05	11,5	1,8	1,1	4,2	6,5	1,1	0,5	2,3
	Служба па установах	25,0	35,0	12,0	25,27	34,1	33,2	10,3	25,9	19,5	19,7	4,5	14,2
	Усяго ад продажу прац. сілы	73,34	105,50	117,47	91,43	100	100	100	100	57,0	59,5	44,0	55,0
	Усяго ад гаспадаркі	128,76	177,0	267,89	177,50	—	—	—	—	100	100	100	100

Паступленьні ад фурманства абсалютна і адносна (у заробках) ўзрастае ад ніжэйшых груп к вышэйшым па ўсіх акругах, што і зразумела: фурманства могуць займацца гаспадаркі, лепш забяспечаныя якасна перавознымі сродкамі і коньмі.

Паступленьні ад продажу кваліфікаванай (плотнік, сталяр, пячур) і некваліфікаванай працоўнай сілы (выключана праца ў гужавай гасп-цы) не паказваюць пэўных правільнасьцяй: гэтая праца аднакава даступна як ніжэйшым, таксама і вышэйшым групам гаспадарак; але тэндэнцыя ўзрастаньня па Мазырскай і Аршанскай акругах вызначаецца к вышэйшым групам, а ў Калінінскай—наадварот.

Паступленьне ад продажу працоўнай сілы сям'і ў чужую сельскую гасп-ку грае, наогул, невялікую ролю ў агульнай суме грашовых паступленьняў, хістанучыся ад 2% да 7% па сярэдняй гаспадарцы акругі і 1,1—13,5% па групах; прычым, як абсалютна, гэтак і адносна разьмер гэты ўзрастае ад вышэйшых груп к ніжэйшым, за выключэньнем Мазырскае акругі, дзе, як відаць, гэты недахоп у грашовых паступленьнях ніжэйшай групы пакрываецца службаю па ўстановах.

Пераходзім да апошняга артыкулу грашаваго прыбытку: ад службы па ўстановах (пераважае служба ў сельсаветах, каапэратывах і выпадкова па іншых установах). Гэтая лічба, як абсалютна, гэтак і адносна таксама не дае пэўных правільнасьцяй па групах гаспадарак і акругах. Тым ня менш па Мазырскай акрузе відаць, што служба ў сельсаветах і каапэратывах згрупоўваецца галоўным чынам у ніжэйшай групе (вынік стаўкі на бедняка). У Калінінскай і Аршанскай акругах гэтага ня відаць, затым што тут значна сказваецца лічба заробку ад такіх служб, як настаўніцтва і інш. (членаў сям'і, ня звязаных тэрытарыяльна з данаю мясцовасьцю). Гэтаю акалічнасьцю тлумачыцца адносна большая доля грашовых паступленьняў—14% ад службы ў Аршанскай акрузе.

Грашовыя паступленьні ад сельска-гаспадарчага вырабу.

Па сярэдняй гасп-цы акруг гэтыя лічбы наступныя: (гл. табл. 114).

	абсалютна	адносна
Мазырская акруга—	47,37 руб.	48,1%
Калінінская „	—76,09 „	50,0 „
Аршанская „	—51,42 „	29,0 „

Яны і абсалютна і адносна зьніжаюцца ад Калінінскай акругі к крайнім. Раўнуючы гэтыя лічбы, асабліва адносныя, з лічбамі паступленьняў ад продажу працоўнай сілы, мы бачым, што паміж іх ёсьць пэўная сувязь:

	ад с.-г. вырабу	ад прамысл.	Разам
Мазырская акруга—	48,1% +	38,4% =	86,5%
Калінінская „	—50,0 „ +	28,6 „ =	78,6 „
Аршанская „	—29,0 „ +	55,0 „ =	84,0 „

Са ўзрастаньнем паступленьняў ад промыслаў паступленьні ад с.-г. вырабу зьмяншаюцца і наадварот; у суме выходзіць больш-менш аднолькавая велічыня—78,6—86,5%.

Цяпер становіцца зразумелым, чаму % грашовых паступленьняў ад с.-г. вырабу ў Аршанскай акрузе значна ніжэй (29,0%), чым па іншых акругах, хоць абсалютная лічба паступленьняў—51,52 руб.—вышэй, чым у Мазырскай.

Звяртаючыся к групам гаспадарак мы бачым, што і абсалютныя і адносныя лічбы паступленьняў ад с.-г. вырабу ўзрастаюць ад ніжэйшых груп к вышэйшым; некаторае выключэньне прадстаўляе II група гаспадарак Аршанскай акругі. Гэтая група па паступленьнях ад промыслаў вызначаецца як раз з адваротнага боку. Адбываецца кампэнсацыя аднаго паступленьня другім. Значыцца, па групам гаспадарак удзельная вага грашовых паступленьняў ад с.-г. вырабу зьмяняецца наадварот, параўнальна з удзельнаю вагою паступленьняў ад промыслаў. Для нагляднасьці прывядзем наступную таблічку ў адносных лічбах па ўсіх акругах:

	ад с.-г. вырабу	ад прамысл.	Разам
У гасп-ах I гр.	23,0—36,0	+ 57,0—53,0	= 80,0—89,0
„ „ II „	22,3—61,2	+ 59,5—19,2	= 81,3—80,4
„ „ III „	39,4—68,0	+ 44,0—21,5	= 83,4—66,5

Лічбы кажуць самі за сябе, і на іх ня варта больш супыняцца: чым менш гаспадарка, тым больш яна прымушана шукаць заробок з боку, а значыцца, павінна задавальняцца меншаю аплатаю сваёй працы, і наадварот для больш буйных гаспадарак.

Перш, чым перайсьці да аналізу грашовых паступленьняў ад асобных галін с.-г. вырабу на нашым канкрэтным матар'яле, падойдем тэарэтычна да вытлумачэньня гэтага пытаньня. Раней намі было ўстаноўлена, што эканамічная адлегласьць да рынку гасп-ак Мазырскай акругі значна менш памысна, а Аршанскай больш памысна. чым Калінінскай (гл. стар 102). Значыцца, на рынак ад с.-г. вырабу ў Мазырскай акрузе могуць паступаць прадукты больш транспартбельныя, характэрныя для экстэнсыўных форм гасп-кі. Гэты-ж вывад, але ня у гэткай пукатай форме, можна дадаць і для Калінінскай акругі. Другая ўмова с.-г. вырабу ў Мазырскай акрузе, якая досыць яўна адрозьнівае яе ад дзвёх іншых, гэта вялікая плошча кармавых угодзьдзяў. Гэтыя дзеве ўмовы: розная эканамічная адлегласьць да рынку і розная плошча кармавых угодзьдзяў па рознаму павінна адбівацца і на структуры грашовых паступленьняў. У Мазырскай акрузе таварным прадуктам можа быць прадукт экстэнсыўных галін—збожжа і нагульная жывая скаціна, ў Калінінскай акрузе—галоўным чынам збожжа (з прычыны абмежаванасьці кармавых угодзьдзяў) і ў Аршанскай—прадукцыя на рынак павінна складвацца, хоць-бы ў нязначнай меры ня толькі са збожжа, але і з прадуктаў больш інтэнсыўных галін (бульба, масла, прадукты сьвінаводзтва).

Што-ж да структуры рыначнай прадукцыі ўнутры акруг па групам гасп-ак, дык з прычыны збытку працоўных рук у ніжэйшых групам, большай патрэбнасьці ў пэўных сумах грашовых паступленьняў, чым у вышэйшых груп, а таксама перагружанасьці асноўным капіталам (будоўля, працоўная скаціна і інвэнтар), з прычыны немагчымасьці, дзякуючы малой зямельнай плошчы, скарыстаць поўнасьцю нават той недасканалы (інвэнтар), які ёсьць у ніжэйшых груп (значная недагрузка) яны вымушаны інтэнсыфікаваць свой с.-г. выраб вышэй за нармальнага пры даных эканамічных умовах, а значыцца, больш, чым у вышэйшых групам. У апошніх ёсьць магчымасьць атрымаць патрэбную суму грошай ад продажу збожжа, нагульнай скаціны, дзеля таго што ў гэтых гаспадарак ёсьць пэўны збытак памянёных прадуктаў звыш задавальненьня ўласных і вытворчых патрэб натураю, чаго ня можа быць у ніжэйшых групам. А таму спад ролі збыту прадуктаў экстэнсыўных галін гасп-кі ў грашовых паступленьнях ніжэйшых груп гаспадарак павінен кампэнсавацца ўвядзень-

нем і пашырэннем засеваў больш працаінтэнсіўных рыначных культур.

Гадаць аб тым, што гаспадарка можа перайсці ў сучасны момант поўнасьцю на спецыялізацыю вырабу таварных прадуктаў з тым каб на замену іх купляць на рынку прадукты для задавальнення натуральных патрэб, гаспадарчых і ўласных, нельга. Справа ў тым, што цяпер рыначна менавыя адносіны зусім нястойкія і не даюць гаспадарцы ўпэўненасці ў тым, што памянёныя прадукты заўсёды будуць мецца на рынку па стойкіх цэнах. Калі да гэтага дадаць яшчэ немагчымасьць сялянскай гаспадарцы зносіцца з рынкам у любы час (восеннае і веснавое бездарожжа), з прычыны значнай адлегласці ад мясцовага рынку, дрэнных шляхоў зносін і сродкаў перасування, а таксама недахопу зваротных сродкаў у тэрміны, найбольш выгодныя для закупаў, дык будзе зразумелаю немагчымасьць замены вырабу прадуктаў для задавальнення натуральных патрэб таварным прадуктам, ня гледзячы на тое, што апошнія могуць нават цаніцца да пэўнай меры даражэй франка-гаспадаркі.

Значыцца, грашовыя паступленьні ад с.-г. вырабу ў ніжэйшых групах, маючы тэндэнцыю канструявацца ад продажу прадуктаў больш інтэнсіўных галін, як абсалютна, так і адносна павінны мець меншую ўдзельную вагу ў агульнай суме грашовых паступленьняў.

Пяройдзем да канкрэтнага матар'ялу.

Найменьне паступленьняў	Абсалютна			Адносна		
	Мазырск.	Калінін.	Аршанск.	Мазырск.	Калінін.	Аршанск.
Ад зярнёвых	11,25	44,77	15,23	23,6	58,7	29,8
„ сена	4,31	—	0,97	9,3	—	1,9
„ валакністых тэхнічных	0,02	8,31	6,92	—	11,0	13,2
„ бульбы	3,98	0,86	5,74	8,4	1,1	11,1
„ гароду і саду	—	0,91	—	—	1,2	—
Разам ад земляробства	19,56	54,85	28,86	41,3	72,0	56,0
Ад прадуктаў жыв-дзтва экстэнс. форм (скура, шчаціна, воўна)	0,88	2,41	3,49	1,9	3,1	6,8
„ пр-аў ж-ва інтэнс. форм	1,25	2,91	6,33	2,6	3,9	12,3
„ коняй	—	0,81	—	—	1,0	—
„ быдла жывых	20,41	9,16	10,53	43,1	12,0	20,2
„ свіней жывых	4,24	0,69	1,97	9,0	0,9	4,0
„ авец жывога	0,22	—	—	0,4	—	—
„ птацтва жывога	0,81	5,26	0,36	1,7	7,1	0,7
Разам ад ж-ва	27,81	21,24	22,66	58,7	28,0	44,0
Усяго ад с.-г. вырабу	47,37	76,09	51,52	100	100	100

З табліцы ўстанаўляем, што па сярэдняй гаспадарцы акругі 0% грашовых паступленьняў ад земляробства ў Мазырскай акрузе менш паловы 41,3%, у Калінінскай акрузе ўзрастае да 72% і ў Аршанскай акрузе

зніжаецца да 56% усіх паступленьняў ад с.-г. вырабу; але ўсё-ж такі ў апошніх дзвёх акругах гэты % больш паловы і вышэй, чым у Мазырскай.

Разьмер грашовых паступленьняў ад жывёлагадоўлі дае шэраг адваротнага парадку. Заўважым, што гэтыя лічбы адносна Аршанскай і Калінінскай акруг не пацвярджаюць вышэйпаданай характарыстыкі іх Бонч-Асмалоўскім і кажуць як раз наадварот; гэта тлумачыцца, здаецца тым, што ня быў ўзят пад увагу пры вызначэньні с.-г. (раёнаў) разьмер і характар рыначнай прадукцыі с.-г. вырабу.

З гэтай-жа табліцы мы бачым, што галоўная с.-г. прадукцыя на рынак па ўсіх акругах грунтуецца на продажу зярнёвых і нагульнай і бракованай скаціны, г. э. на продажу тавараў экстэнсыўных галін с.-г. вырабу, прычым у Мазырскай акрузе пры непамыснай эканамічнай адлегласьці да рынку і адносна аграмаднай плошчы натуральных кармавых угодзьдзяў, гэтая прадукцыя ў першую чаргу складаецца з продажу нагульнага быдла—43,1%, потым продажу зярнёвых—23,6% і сена—9,3%. З інтэнсыўных культур некаторую ролю мае бульба—8,4% і з жывёлагадоўлі-сьвінаводзтва—9%.

У Калінінскае акрузе з прычыны значнага скарачэньня кармавых угодзьдзяў, а таксама непамыснай эканамічнай адлегласьці да рынку, рыначная прадукцыя ад быдла зыходзіць да велічыні продажу бракованага быдла-кароў—9,6% і маладняка—2,4%, усяго 12,0%, а ад зярнёвых павялічваецца да максімальнай лічбы—58,7% ад усіх грашовых паступленьняў с.-г. вырабу. Паступленьні ад продажу бульбы і сьвіней змяняюцца, дый то ня поўнасьцю, продажам валакністых тэхнічных расьлін—11,0%.

У Аршанскай акрузе натуральная кармавая плошча даведзена таксама да мінімуму, але эканамічная адлегласьць да рынку найлепшая з усіх разгледжаных акруг. А таму разьмер грашовых паступленьняў ад зярнёвай прадукцыі на рынак супраць Калінінскай акругі скарачаецца да 29,8%; ад быдла крыху павялічваецца, грунтуючыся ня толькі на продаж бракованых кароў—10%, але і маладняка—10,2% ад усіх грашовых паступленьняў с.-г. вырабу. Тут заўважым, што гэты процант—20,2% ненармальна вялікі: гадаваць на продаж маладняк—зьява нездаровая. Кармы, што расходваюцца на гэты маладняк, маглі-б пайсьці на малочнае быдла і вытворчасць сельскай гаспадаркі тады-б падвысілася; прычыніцца гэтаму неарганізаванасьць збыту малочных прадуктаў, а значыцца, і нізкія цэны на іх. Прычыну гэтую канечна патрэбна і, здаецца, магчыма ў гэтай акрузе зьнішчыць.

Паступленьні ад інтэнсыўных галін с.-г. вырабу ў Аршанскай акрузе супраць Мазырскай і Калінінскай растуць, канкуруючы паміж сабою; ад валакністых тэхнічных культур—13,2%, ад прадуктаў ж-лі інтэнсыўных форм—12,3%, ад бульбы—11,1%. Якія з гэтых канкуруючых артыкулаў грашовых паступленьняў перамогуць, без разгляду іх удзельнай вагі ў дынаміцы сказаць цяжка. Адно можна сказаць, што ў Аршанскай акрузе ў адмену ад Мазырскай і Калінінскай вялікую ролю ў грашовых паступленьнях пачалі мець прадукты інтэнсыўных галін с.-г. вырабу. Як відаць адбываецца грунтоўная ломка ранейшых экстэнсыўных форм гаспадаркі.

З часам, быць можа і недалёкім, гэтакі-ж удзел будзе і гаспадарцы Калінінскай акругі.

Гаспадаркі-ж Мазырскае акругі будуць, здаецца, ісьці покуль сваім, адменным ад гаспадарак памянёных акруг, шляхам: натуральна-гістарычным і эканамічным умовам яшчэ доўгі час будуць для іх гэтакімі, як і ра-

ней. Хіба толькі з паляпшэньнем скаціны з боку малочнасьці разаўецца выраб сыру і масла, бо належныя да гэтага прадпасылкі ёсьць.

Вясьветліўшы характар грашовых паступленьняў ад с.-г. вырабу ў залежнасьці ад акруг прааналізуем іх будову ў залежнасьці ад велічыні гаспадарак, для чаго разаб'ём гэтыя паступленьні на дзьве часткі: паступленьні ад экстэнсыўных галін с.-г. вырабу і інтэнсыўных і згруппуем адносныя велічыні ў наступнай табліцы:

НАЗВА	Мазырская				Калінінская				Аршанская			
	I	II	III	Сяр.	I	II	III	Сяр.	I	II	III	Сяр.
Ад продажу зярнёвых	12,1	20,8	52,0	23,6	2,8	66,4	59,2	58,7	35,0	17,7	36,7	29,8
„ сена	13,0	4,4	27,0	9,3	—	—	—	—	—	2,0	4,1	1,9
Быдла (жывога)	51,0	49,0	—	43,1	30,4	3,8	20,0	12,0	4,0	33,2	20,8	20,2
Коняй	—	—	—	—	7,0	1,6	—	1,0	—	12,1	—	—
Авец	0,6	0,5	—	0,4	—	—	—	—	0,2	—	—	—
Скуры, шчаціна, воўна	2,3	1,9	1,2	1,9	7,2	2,8	1,9	3,1	12,2	5,9	2,5	6,8
Разам ад экстэнс.	79,0	76,6	80,2	78,3	47,4	74,6	81,1	74,80	51,4	70,9	64,1	58,7
Валакн. тэхнічных	—	—	—	—	3,5	11,0	10,1	11,0	8,2	13,6	12,7	13,2
Бульбы	10,1	6,5	14,0	8,4	—	3,5	2,3	1,1	0,8	11,0	13,8	11,1
Гароду і саду	—	0,4	—	—	—	1,8	—	1,2	—	—	—	—
Сьвіней (жывога)	8,0	10,3	2,6	9,0	25,2	—	—	0,9	15,0	—	0,6	4,0
Птацтва	2,6	1,8	0,4	1,7	18,1	5,2	4,1	7,1	0,8	1,4	—	0,7
Прадуктаў ж-ва інтэнс.	0,3	4,4	2,8	2,6	5,8	3,9	2,4	3,9	23,8	3,1	8,8	12,3
Разам ад інтэнс.	21,0	23,4	19,8	21,7	52,6	25,4	18,9	25,2	48,6	29,1	35,9	41,3
Усяго ад с.-г. выраб.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

З якой бачым, што па ўсіх акругах удзельная вага грашовых паступленьняў у I-ых групах вышэй ад інтэнсыўных галін, чым у III-х групах; II-я групы не вызначаюцца з якога небудзь аднаго боку.

Паступленьні ад экстэнсыўных галін трымаюцца адваротнага.

Гэткім чынам і на канкрэтным матар'яле мы пераконваемся, што гаспадаркі I-й групы—малазямельныя, адчуваючы больш яўную патрэбу на грошы, вымушаны, як гэта відаць і з вышэйпаданых тэарэтычных меркаваньняў, інтэнсыфікаваць сваю гаспадарку ў большай меры, чым гаспадаркі шматзямельныя, скарыстоўваючы больш рацыянальна зямельную плошчу за кошт нерацыянальнага расходу працы, дзеля таго што апошні пры гэтых умовах робіцца менш вытворчым. Справа ў тым, што гэтка інтэнсыфікацыя „з патрэбы“, а не з прычыны выгоднасьці—большай аплаты працы, зазвычай зьяўляецца звыш магчымай пры існуючых цэнах на с.-г. прадукты. Апошняя меркаваньне, вядомая рэч. апрыйорна; яго ўгрунтаваньне ня ўваходзіць у нашу задачу.

Паданая табліца яшчэ раз сьцьвярджае зроблены намі раней вывад, што ўдзельная вага грашовых паступленьняў ад інтэнсыўных галін гасп-кі ўзрастае ад Мазырской акругі к Аршанскай.

у Мазырской — 21,7⁰/₀

„ Калінінскай — 25,2 „

„ Аршанскай — 41,3 „

складаючыся, вядома, з продажу розных прадуктаў і скаціны па акругах.

Каб цалком скончыць аналіз усіх грашовых паступленьняў сялянскіх гаспадарак, патрэбна-б было супыніцца яшчэ на разглядзе рубрыкі: „розныя паступленьні“*). Але яны вельмі нясталыя і, здаецца, ня могуць выявіць пэўных законамернасьцяй, чаму разбор іх ня можа прадставіць навуковага інтарэсу. Дзеля гэтага мы іх і не разглядаем.

IV. Выдатковая частка рыначнага бюджэту.

Раней мы ўстанавілі, што патрэбнасьць на грошы ў сялянскіх гаспадарках знаходзіцца ў высокай меры напружанасьці. Якія-ж патрэбы павінна яно пры даным роўні культурнага стану і эканамічных умоў, а таксама ўмоў вырабу задаволіць таварамі, здабытымі на гэтыя грошы? Даючы адказ на заданае пытаньне прывядзем наступную табліцу:

Акругі	Назва выдатку	Абсалютна				Адносна				Адносна**)			
		I	II	III	Сяр.	I	II	III	Сяр.	I	II	III	Сяр.
Мазырская	На с.-г. выраб	32,33	31,94	18,23	30,09	37,0	31,0	21,0	32,0	48,0	50,0	52,0	50,0
	На ўласныя патрэбы .	45,92	50,97	42,43	47,96	52,0	50,0	48,0	50,0	52,0	50,0	48,0	50,0
	С.-г. падатак і страхав.	9,42	19,27	27,94	17,45	11,0	19,0	31,0	18,0	—	—	—	—
	Увесь выдатак .	87,67	102,18	88,60	95,50	100	100	100	100	100	100	100	100
	Рэшта на наступ. год	1,33	3,86	2,36	3,01								
Калінінская	На с.-г. выраб	45,30	50,93	55,38	46,95	38,0	34,0	24,0	32,0	45,0	50,0	54,0	50,0
	На ўласныя патрэбы .	64,87	75,72	106,87	73,22	55,0	50,0	46,0	50,0	55,0	50,0	46,0	50,0
	С.-г. падатак і страхав.	7,92	23,08	69,13	26,59	7,0	16,0	30,0	18,0	—	—	—	—
	Увесь падатак .	118,09	149,73	231,38	146,76	100	100	100	100	100	100	100	100
	Рэшта на наступ. год.	4,37	5,73	2,83	5,10								
Аршанская	На с.-г. выраб	47,74	32,82	68,17	43,74	38,0	21,0	26,0	25,0	44,0	33,0	43,0	38,0
	На ўласныя патрэбы .	70,78	118,45	147,69	106,40	56,0	67,0	57,0	62,0	56,0	67,0	57,0	62,0
	С.-г. падатак і страхав.	7,08	20,28	44,34	22,14	6,0	12,0	17,0	13	—	—	—	—
	Увесь выдатак .	125,60	171,55	260,20	172,28	100	100	100	100	100	100	100	100
	Рэшта на наступ. год.	3,16	5,45	7,69	5,22								

з якой, калі меркаваць па адносных лічбах, відаць, што канкуруюць паміж сабою тры віды выдаткаў: 1) на вырабнічыя патрэбы, 2) на ўла-

*) Гл. табл. на стар. 114.

**) У выдатак на с.-г. выраб уключан падатак і страхоўка.

сныя патрэбы і 3) на вылат падаткаў і страхавых узносаў, прычым са ўзрастаньнем удзельнай вагі падаткаў у першую чаргу (як відаць з параўнальна па групам гаспадарак) зьніжаюцца выдаткі на выраб і ў другую чаргу—на ўласныя патрэбы. Гэта асабліва відаць на гасп-ах Мазыр-скай і Калінінскай акруг і ня так рэльефна на гасп-ах Аршанскай акругі, асабліва ў апошніх дзвёх групам. Апошнія тлумачыцца тым, што ў Аршанскай акрузе гэтыя групы гаспадарак абсалютна ў большай ступені насычаны грашмі, чым I-я група і ўсе групы іншых акруг. З гэтай жа табліцы бачым, што адносна на вырабнічыя патрэбы гаспадарка ніжэй-шых груп траціць грошай больш за вышэйшых, што прычыца вывадам Чалінцава на Тамбоўскіх бюджэтах*) і Леніна на Варонежскіх бюджэтах**), дзе паказана адваротная тэндэнцыя. Выходзіць супярэчнасьць, у якой патрэбна разабрацца і высветліць чым даная зьява на нашых матар'ялах тлумачыцца. Калі мы да вырабнічых выдаткаў дабавім падатак і стра-хоўку, дык хоць і не рэльефны, але ўсё-ж такі аналягічны да Чалінцава малюнак (атрымаем). Некаторае выключэньне даюць толькі гаспадаркі Аршанскай акругі. Але гэтым абмежавацца мы ня можам, дзеля таго што ўдзельная вага грашовых падатных выдаткаў па групам гаспадарак у даваенны і ў сучасны момант зусім розная, як гэта відаць з на-ступнай табліцы у 0/0 ад усяго грашовага выдатку:

НАЗВА	I	II	III	IV	V	VI
Паводле Варонежскіх бюдж.	24,8	22,0	19,4	18,8	15,4	8,8
„ нашых бюдж. Калін. акруг	7,0	16,0	30,0	—	—	—

Значыцца, адню з прычын падвышэньня ўдзельнай вагі у грашо-вых расходах па ніжэйшых групам на вырабнічыя патрэбы служыць су-часная сыстэма падаткаў.

Цяпер, калі мы супыніліся на выдатках па вырабу (гл. табл. стар. 12)3, дык убачым, што гаспадаркі ніжэйшых груп мусяць купляць на выраб с.-г. прадуктаў больш, чым гасп-кі вышэйшых груп. Гэтакім чынам вы-шэйшыя прупы гаспадарак маюць магчымасьць пакрываць натураю ад свае гаспадаркі тыя патрэбы на выраб, якія ў ніжэйшых груп пакрыва-юцца грашмі, а значыцца, яны маюць магчымасьць адносна больш траціць на куплю інвэнтару, будынкаў і працоўнай сілы. Другою, зна-чыцца, прычынаю падвышэньня ўдзельнай вагі грашовых выдаткаў на выраб у ніжэйшых групам гаспадарак зьяўляецца неабходнасьць купляць тавары с.-г. вырабу, чаго вышэйшыя групы амаль не патрабуюць.

Цяпер прааналізуем абсалютныя велічыні грашовых выдаткаў з таго самаго боку;—на ўласныя патрэбы і вырабнічыя, для чаго скарыстаем табліцу на стар. 121, дзе паказаны выдаткі на адну гаспадарку цалком, і ніжэйпаданая табліцаю, дзе паказаны выдаткі паасобна на вырабнічыя на 1 дзес. с.-г. плошчы і на ўласныя—на 1-у душу:

*) Опыт изучения орг. кр-го х-ва на прим. Тамб. губ., стар. 235.

**) Ленин „Развитие капитализма в России“. Стар. 129.

Акругі	Назва выдатку	Вырабнічы на 1 дз. с.-г. плошчы				Уласны на 1-у душу			
		I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сярэд.
Мазырская	Увесь выдатак без падатку, страхоўкі і тав-раў с.-г. вырабу	5,20	3,98	1,72	3,81	8,43	7,53	4,93	7,40
	На тавары с.-г. вырабу	2,50	0,30	—	0,55	0,75	0,31	0,58	0,33
	Разам	7,70	4,28	1,72	4,36	9,18	7,84	5,51	7,73
Калінінская	Увесь выдатак без падатку, страхоўкі і тав-раў с.-г. вырабу	8,65	5,62	4,04	5,39	8,58	11,83	15,93	11,58
	На тавары с.-г. вырабу	3,95	1,16	0,22	0,84	3,0	—	0,02	0,04
	Разам	12,60	6,78	4,26	6,43	11,58	11,83	15,95	11,62
Аршанская	Увесь выдатак без падатку, страхоўкі і тав-раў с.-г. вырабу	7,65	3,07	3,61	4,58	13,72	13,50	15,76	14,69
	На тавары с.-г. вырабу	4,28	1,55	1,44	1,11	0,73	1,30	0,14	0,31
	Разам	11,93	4,62	5,05	5,69	14,45	14,80	15,90	15,0

Раўнуючы акругі мы ўстанаўляем, што на адну гаспадарку ў Мазырскай акрузе грашовы расход на вырабнічы спажытак яўна зніжаецца ад ніжэйшых груп к вышэйшым, ўласныя патрэбы, ня гледзячы на павялічэнне сям'і, застаюцца амаль што ў стацыянарным стане. Адзін падатак з страхоўкаю ўзрастае к вышэйшым групам. Той-жа малюнак мы бачым для Мазырскай акругі і з табліцы на стар. 123 нават тады, калі мы грашовы выдатак на куплю тавараў с.-г' вырабу зменшым: на 1 дз. с.-г. плошчы выдаткі на выраб і на 1 душу ўласнага спажытку ў ніжэйшых групах больш, чым у вышэйшых.

У Калінінскай і Аршанскай акругах мы бачым крыху іншы малюнак: на 1-у гаспадарку абсалютныя выдаткі, як на выраб, таксама і на ўласныя патрэбы растуць ад ніжэйшых груп к вышэйшым. Пры падліку на 1 дзес. с.-г. плошчы вырабнічых выдаткаў і на 1-у душу ўласных вырабнічых растуць таксама, як і ў Мазырскай—ад вышэйшых груп к ніжэйшым, абсалютна ўзрастаючы на адпаведных групах ад Мазырскай акругі к Аршанскай. Уласныя-ж—на 1-у душу растуць ад ніжэйшых груп к вышэйшым у Калінінскай і Аршанскай акругах і па адпаведных групах ад Мазырскай акругі к Аршанскай.

Чым-жа тлумачыцца гэткай разнабой у тэндэнцыях нарастання па процілеглых кірунках грашовых выдаткаў на 1-у душу ўласнага спажытку? Нам здаецца, што на агульным фоне нізкага здавалення ўласных патрэб сялянскаю гаспадаркаю ў Мазырскай акрузе ў параўнанні з іншымі вышэйшымі групамі маюць магчымасць эканоміць на агульных выдатках (апал, асвятленне і нават адзеньне), надта не падвышаючы, а то і зусім не адрозніваючыся з боку выдаткаў на 1-у душу на задавальненне індывідуальных патрэб.

У Калінінскай і Аршанскай акругах вырабнічыя грашовыя выдаткі на 1-у дзес. с.-г. плошчы па розных групах нарастаюць адваротным чы-

нам, як уласныя на 1-у душу, нават калі мы ад гэтых выдаткаў адымем куплю тавараў с.-г. вырабу (табл. стар. 123). У Мазырской акрузе, як ужо зазначана, выдаткі на выраб нарастаюць аналягічна ад вышэйшых груп к ніжэйшым.

Ці можам мы на падставе гэтага заключыць, што даная зьява мае прагрэсыўны характар і адбіваецца на большай прадукцыйнасьці працы ў дробных гаспадарак? Нам здаецца, што такога вываду нельга зрабіць. Справа ў тым, што каб самастойна весці гаспадарку, нават у адносна малых разьмерах, патрэбен пэўны комплект інвэнтару, мінімум па аднаму экзэмпляру, які ў ніжэйшых групам ня можа быць выкарыстан пры данай сыстэме гаспадаркі і працуе на халастую, вымагаючы падвышаных амартызацыйных выдаткаў на 1-у дзес. с.-г. плошчы. Гэта можна пацьвярдзіць тым, што кошт усяго с.-г. мёртвага інвэнтару на 1 дзесяц. с.-г. плошчы нарастае, паводле тых-жа нашых матар'ялаў, ад вышэйшых груп к ніжэйшым, а кошт складаных машын нарастае ў другі бок, што відаць з наступнай таблічкі:

А К Р У Г І	Увесь мёртвы інвэнтар			Складаныя машыны		
	I	II	III	I	II	III
Мазырская	7,70	5,95	5,50	0,97	1,28	2,46
Калінінская	8,54	5,88	5,95	0,04	0,12	0,84
Аршанская	8,49	7,63	7,61	0,71	1,44	1,88

Значыцца, якасна інвэнтар лепшы ў вышэйшых групам гаспадарак, а таму і прадукцыйнасьць працы ў іх павінна быць большаю. Непасрэдна сваім матар'ялам мы ня можам пацьвярдзіць гэты вывад з прычыны адсутнасьці ў бюджэтах падліку працы.

Цяпер праройдзем да аналізу грашовага выдатку з боку ўтварэньня рынку ў сялянскай гаспадарцы на тавары: 1) с.-г. вырабу, 2) прамысловасьці і 3) працоўнай сілы.

З табліцы (стар. 125) ўстанаўляем, што самую галоўную частку грашовага выдатку сярэдняй гаспадаркі па ўсіх акругам складае купля тавараў прамысловасьці—35-46%. На другім месцы стаіць купля працоўнай сілы (шавец, кравец, плотнік, каваль і інш.)—20-26%. На трэцім падатак з страхоўкаю—18-13%, на чацьвертым—іншыя выдаткі (дровы, выплаты доўгу, арэнда і інш.)—8-23%, і на апошнім месцы—купля тавараў сельска-гаспадарчага вырабу.

Крыху іншы малюнак мы бачым, разглядаючы ўдзельную вагу выдатковых артыкулаў па групам гаспадарак. Паводле адзнакі нарастаньня ў розных кірунках удзельнай вагі ад ніжэйшых груп к вышэйшым мы можам усе пералічаныя артыкулы выдаткаў разьбіць на тры катэгорыі: 1) купля тавараў с.-г. вырабу і іншыя выдаткі падвышаюцца ў адносных велічынях ад вышэйшых груп к ніжэйшым; купля працоўнай сілы і падатак—падвышаюцца адваротным чынам. (гл. табл. на 125 стар.)

Як відаць, адбіваецца кампэнсацыя аднаго другім. Ніжэйшая група гаспадарак, будучы вымушана купляць прадукты с.-г. вырабу, як абсалютна, так і адносна, супроць вышэйшых груп мусяць эканоміць на куплі працоўнай сілы і мае магчымасьць рабіць тое-самае і на падатку.

Удзельная вага выдаткаў на тавары прамысловасьці па ўсіх акругам амаль аднакавая, але, як мы бачылі раней, ніжэйшыя групы адно-

Акругі	Назва выдатку.	А б с а л ю т н а				А д н о с н а			
		I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сяр.
Мазырская	На тавары с.-г. вырабу	14,48	4,32	4,56	5,86	17,0	4,0	5,0	6,0
	„ прамысловасьці	37,61	43,83	34,95	40,52	43,0	43,0	40,0	42,0
	Працоўнай сілы	16,58	28,63	21,15	24,52	18,0	28,0	24,0	26,0
	Інш. выдаткі (лес, даўгі, арэнда)	9,58	6,13	—	7,15	11,0	6,0	—	8,0
	С.-г. падатак і страхоўка	9,42	19,27	27,94	17,45	11,0	19,0	31,0	18,0
	Увесь выдатак	87,67	102,18	88,60	95,50	100	100	100	100
Калінінская	На тавары с.-г. вырабу	30,91	8,72	3,01	6,42	26,0	6,0	1,0	4,0
	„ прамысловасьці	35,15	52,29	47,46	51,71	30,0	35,0	34,0	35,0
	Працоўнай сілы	20,94	25,50	53,14	28,93	18,0	17,0	23,0	20,0
	Інш. выдаткі	23,17	40,14	28,64	33,11	20,0	27,0	12,0	23,0
	С.-г. падатак і страхоўка	7,92	23,08	69,13	26,59	6,0	15,0	30,0	18,0
	Увесь выдатак	118,09	149,73	231,38	146,76	100	100	100	100
Аршанская	На тавары с.-г. вырабу	20,69	15,80	20,94	11,80	16,0	9,0	8,0	8,0
	„ прамысловасьці	56,44	85,23	109,94	81,78	45,0	49,0	42,0	46,0
	Працоўнай сілы	23,83	30,48	61,48	36,71	19,0	18,0	24,1	21,0
	Інш. выдаткі	17,56	19,76	23,50	19,83	14,0	12,0	9,0	12,0
	С.-г. падатак і страхоўка	7,08	20,28	44,34	22,14	6,0	12,0	17,0	13,0
	Увесь выдатак	125,60	171,55	260,20	172,28	100	100	100	100

сна больш вымушаны купляць на выраб, а вышэйшыя на ўласны спажытак.

Калі мы звярнёмся цяпер да абсалютных лічб, дык убачым, што на адну сярэдняю гаспадарку і на адну душу грашовы выдатак нарастае ад Мазырскай акругі к Аршанскай.

Па групах гаспадарак велічыня грашовага выдатку па артыкулах змяняецца паводле тых законамернасцяў, што ўстаноўлены для адносных лічб, з некаторымі ўхіленьнямі (купля тавараў прамысловасьці ў Мазыр-скай акрузе).

А К Р У Г І	На 1-у гаспадарку	На 1-у душу
Мазырская	95,50	15,40
Калінінская	146,76	23,30
Аршанская	172,28	24,26

Супынімся яшчэ на абсалютных лічбах куплі тавараў прамысловасьці аднёю сярэдняю гаспадаркаю па акругах і параўнаем іх з ёмістасьцю рынку сялянскай гаспадаркі на прамысловыя тавары па ўсёй Беларусі за 1923-24 г. г. У справаздачы Ураду VII Усебеларускаму Зьезду Саветаў 1925 г. паказана, што памянёная ёмістасьць дасягала прыкладна 79,5% даваеннага часу, калі яна раўнялася 45,60 руб. на золата ці 70,92 руб. чырв. Згодна бюджэтных абсьледваньняў ЦСКБ за 1923-24 г. яна раўнялася 56,38 чырв. руб. Раўнуючы нашы даныя мы ўстанаўляем, што ёмістасьць рынку на прамысловыя тавары сярэдняй гаспадаркі Мазырскай акругі—40,52 чырв. руб. і Калінінскай—51,71 чырв. руб. у гэтым годзе не дасягнула сярэднебеларускай за мінулы год, а ў Аршанскай—81,78 чыр. руб. далёка абагнала яе, перавысіўшы сярэдняю даваенную пакупную ёмкасьць*).

Акругі	Назва выдатку	Граш. выдатак на 1 душу			
		I	II	III	Сярэд.
Мазырская	На тавары с.-г. вырабу	2,90	0,66	0,59	0,93
	„ прамысловасьці	7,52	6,75	4,51	6,55
	Працоўнай сілы	3,32	4,40	2,80	3,97
	Інш. выдаткі	1,92	0,94	—	1,18
	С.-г. падатак і страхоўка	1,87	2,97	3,61	2,77
	Усяго	17,53	15,72	11,51	15,40
Калінінская	На тавары с.-г. вырабу	5,52	1,39	0,45	1,00
	„ прамысловасьці	6,32	8,17	11,96	8,20
	Працоўнай сілы	3,72	3,97	7,86	4,60
	Інш. выдаткі	4,12	6,28	4,29	5,30
	С.-г. падатак і страхоўка	1,40	3,59	9,97	4,20
	Усяго	21,08	23,40	34,53	23,30
Аршанская	На тавары с.-г. вырабу	4,20	2,05	2,30	1,70
	„ прамысловасьці	11,52	11,22	11,82	11,50
	Працоўнай сілы	4,90	4,03	6,58	5,18
	Інш. выдаткі	3,60	2,62	2,50	2,79
	С.-г. падатак і страхоўка	1,41	2,65	4,78	3,09
	Усяго	25,63	22,57	27,98	24,26

*) Лічучы, што пакупная сіла чырв. руб. не зьмянілася.

З паданай табліцы мы ўстанаўляем, што на адну душу выдатак на куплю тавараў с.-г. вырабу ў ніжэйшых групах разы ў 2-6 больш, чым у вышэйшых, нарастаючы ад Мазырской акругі амаль па ўсіх групах к Аршанскай, а наогул складаючы абсалютна нязначную велічыню: у ніжэйшых групах—2,90-5,25 руб., у вышэйшых—0,45-2,30 Гэта выдатак складаецца ў Аршанскай і Мазырской акругах галоўным чынам з куплі скаціны, а ў Калінінскай высоўваецца на першы плян купля прадуктаў земляробства, хоць і купля скаціны грае ня малую ролю, складаючы $\frac{1}{3}$ гэтага выдатковага артыкулу. Параўнальна асабліва многа купляе ў гэтай акрузе прадуктаў земляробства I група, якая іх амаль што не прадае.

З разгляду куплі тавараў с.-г. вырабу можна зрабіць вывад, што заввычай сялянская гаспадарка пры сучасным нізкім роўні развіцця менавых адносін усе свае патрэбы—ўласныя і вырабнічыя—на прадукты с.-г. вырабу імкнецца задаволіць прадукцыяй сваёй гаспадаркі, пасля чаго спецыялізуецца на вырабу тэй частцы прадукту, якая ідзе на рынак. Ня тое мы бачым у Амэрыцы, дзе працэсу спецыялізацыі ёсць магчымасьць ахапіць выраб поўнасьцю: амэрыканскі фэрмэр прадае адкормленага кабана з тым, каб апасля купляць гатовае сала і шынкі, знаходзячы гэтую апэрацыю зусім рэнтабэльнаю.

Пяройдзем да наступнага артыкулу грашовага выдатку на адну душу куплі тавараў прамысловасьці. Карыстаючыся данымі вышэйпаданай табліцы і літаратурнымі крыніцамі складаем новую таблічку, якая дае нам магчымасьць устанавіць, што сялянская гаспадарка Беларусі да вайны купляла вельмі мала тавараў прамысловасьці,—у тры разы менш, чым у Эўрапейскай Расіі наогул. Лічбы-ж куплі 1924-25 г. па Аршанскай акрузе перавышаюць даваенны аб'ём куплі на Беларусі. У Мазырской ён у два разы менш, чым у Аршанскай.

Г а д ы	Эўрапейск. Расія*)	Беларусь	Мазырк. акруга	Калінінская акруга	Аршанская акруга
1913 зал.р.	31,79	9,12	—	—	—
1920 „	4,65	—	—	—	—
1923-24 „	—	6,11	—	—	—
1924-25 „**)	—	—	4,26	5,33	7,48
1924-25 „	—	—	6,55	8,20	11,50

Гэткім чынам тэмп развіцця патрэб сялянскай гаспадаркі на прамысловыя тавары расьце, што бязумоўна будзе адбывацца на большай вытворчасці прамысловасьці і будзе падвадзіць аснову для індустрыялізацыі страны.

Зьвяртаючыся да лічб куплі тавараў прамысловасьці на адну душу па групах гаспадарак мы бачым, што ў Мазырской акрузе яны зьніжаюцца ад ніжэйшых груп к вышэйшым. Прычыны гэтага мы зазначылі раней, скажам толькі, што на гэтым адбываецца агульны нізкі ровень народнай

*) Огоновский: „Русский крестьянин и мировое хозяйство“. Стар. 69.

***) 1 чырв. руб. = 0,65 зал. руб.

гаспадаркі гэтай акругі. У Калінінскай акрузе мы бачым адваротны ма-
люнак. Гэткую-ж тэндэнцыю мы прыкмячам і ў Аршанскай акрузе.
Праяўляецца большая уцягнутасць гэтых гаспадарак у грашовыя мена-
выя адносіны, большая дыферэнцыяцыя патрэб, як вырабнічых, таксама
і ўласных.

Пераходзячы да пытання, на якія групы прамысловых тавараў тра-
ціць сялянская гаспадарка грошы, мы зрабіўшы патрэбныя вылічэнні,
бачым, што ўдзельная вага выдаткаў на абуццця (гатовае і шавецкі
тавар), на мануфактуру (гатовае адзеньне і крам) і прадукты харчавання
(цукар, соль, селядцы, гарбата і інш.) па ўсіх акругах па сярэдняй гаспа-
дарцы амаль што аднакава, складаючы паасобку ад $\frac{1}{8}$ да $\frac{1}{4}$ ўсяго вы-
датку на прамысловыя тавары, а ў суме гэты выдатак дае пераважную
велічыню.

У Мазырскай акр.	62%	ад усяго выдатку на прамысл. тавары
„ Калінінскай „	52 „	„ „ „
„ Аршанскай „	64 „	„ „ „

Па групам гаспадарак ўдзельная вага гэтага выдатку амаль што не
вар'іруе. Значыцца, пры змяняшэнні ці пашырэнні абсалютных лічб
гэтага выдатку па памянёных артыкулах ён змяняецца роўналежна, г. з.
на задаваленне гэтых патрэб адчуваецца імпат аднакавай напружанасці.

Удзельная вага выдатку на прамысловыя тавары для будынкаў,
нвэнтару і інш. вырабнічых патрэб (дзёгаць, фарба, вяроўкі і інш.) па
акругах і па групам гаспадарак, складаючы другі галоўны артыкул вы-
датку на прамысловыя тавары на патрэбы вырабу, дае наступны процант
ад выдатку на іх:

у Мазырскай акрузе	—21 %
„ Калінінскай „	—21 „
„ Аршанскай „	—10 „

Крыху выдзяляецца толькі Аршанская акруга, дзе мусіць выпада-
кова, выдатак на будынкі вельмі малы: абсалютны 1,64 руб., = 2%.

З іншых артыкулаў грашовага выдатку на прамысловыя заслугоўвае
ўвагі выдатак на прадметы культуры і камфорту (мыла, лекі, кнігі, га-
зеты, пісальная папера і цацкі). Пры параўнанні акруг можна заўважыць
што ўдзельная вага гэтага расходу, як у абсалютных велічынях, таксама
і ў адносных нарастае па сярэдняй гаспадарцы ад Мазырскай акругі
к Аршанскай:

	абсалют.	адносл.
у Мазырскай	1,77 руб.	4,0 %
„ Калінінскай	3,85 „	7,0 „
„ Аршанскай	5,54 „	7,0 „

Гэткім чынам і гэты артыкул расхода паказвае на больш шырокія
патрэбы, на вышэйшы культурны ровень сялян Аршанскай і Калінінскай
акруг у параўнанні з мазырскім селянінам.

Цяпер праройдзем да разгляду затрат на куплю працоўнай сілы якія
па сваёй удзельнай вазе стаяць на другім месцы агульнага грашовага
выдатку. Мы разаб'ём іх на дзве катэгорыі: 1) купля працоўнай сілы
фізычнай працы (каваль, шавец, пастух, плотнік і г. д.), 2) разумовай
працы (доктар, настаўнік, духавенства). Памянёныя затраты па групам
паказаны наступнаю табліцаю:

Акругі	Назва выдатку	Абсалютна				Адносна			
		I	II	III	Сярэд.	I	II	III	Сяр.
Мазырская	На куплю прац. сілы фізыч. пр.	16,39	27,61	20,71	24,79	18,0	27,0	23,0	25,0
	„ разумов	0,19	1,02	0,44	0,73	—	1,0	1,0	1,0
	Разам на прац. сілу .	16,58	28,63	21,15	24,52	18,0	28,0	24,0	26,0
	Увесь выдатак	87,67	102,18	88,60	95,50	100	100	100	100
Калінінская	На куплю прац. сілы фізыч. пр.	20,50	24,77	52,07	28,22	17,0	16,0	22,0	19,0
	„ разумов.	0,44	0,73	1,07	0,71	1,0	1,0	1,0	1,0
	Разам на прац. сілу .	20,94	25,50	53,14	28,93	18,0	17,0	23,0	20,0
	Увесь выдатак	118,09	149,73	231,38	146,76	100	100	100	100
Аршанская	На куплю прац. сілы фізыч. пр.	22,25	27,41	51,82	32,38	18,0	16,0	20,0	19,0
	„ разумов.	1,58	3,07	9,66	4,33	1,0	2,0	4,0	2,0
	Разам на прац. сілу .	23,83	30,48	61,48	36,71	19,0	18,0	24,0	21,0
	Увесь выдатак	125,60	171,55	260,20	172,28	100	100	100	100

Затраты на куплю працоўнай сілы фізычнай на адну сярэднюю гаспадарку абсалютна правільна нарастаюць ад Мазырскай акругі к Аршанскай, складаючы досыць значную велічыню. Адносныя лічбы паказваюць адваротную тэндэнцыю. У звязку са сьцісканьнем абсалютнага агульнага грашовага бюджэту сялянская гаспадарка Мазырскай акругі абмяжоўвае задаваленьне іншых патрэб, адносна больш трацячы грошай на задаваленьне гаспадаркі працоўнаю сілаю. Як відаць, гэтая патрэба зьяўляецца ў іх больш пільнаю.

Па групам гаспадарак абсалютна і адносна выдаткі на аплату працоўнай сілы фізычнай працы падвышаюцца ад ніжэйшых груп к вышэйшым па ўсіх акругах.

На аплату працоўнай сілы разумовай працы сялянская гаспадарка траціць надзвычайна мала—1% ад агульнага грашовага выдатку. Толькі Аршанская акруга адхіляецца ад гэтай лічбы і то затым, што ў ёй рэзка падвысіўся выдатак на доктара.

На гэтым мы і скончым свой аналіз выдатковай часткі грашовага бюджэту сялянскіх гаспадарак.

Die Zusammenhang in der Anteilnahme des Budgets der bäuerlichen Wirtschaften im Orschaschen, Kalininschen und Mosyrskischen Kreise auf dem Absatzgebiete (Markte) für die Jahre 1924 und 1925 nach den Angaben der Budgetuntersuchungen der Centralen Statistischen Verwaltungsbehörde Weissrutheniens.

Zusammenfassung.

1. Der Umfang in der Beteiligung der bäuerlichen Wirtschaften der Rayons an Geldmitteln steigt im Verhältniss zur Verminderung ihrer wirtschaftlichen Entfernung vom Markte im Orschaschen Kreise um das Aendert-halb—bis Zweifache stärker, als im Mosyrskischen Kreise, an.

2. Der Ausfall an Geldmitteln beträgt für jede bäuerliche Wirtschaft etwa 30—40 Rb., blos 9—26% davon werden durch Anleihen gedeckt, bei der ersten Gruppe in der Höhe von etwa 6% und bei der dritten gegen 35%, und zwar im Mosyrskischen Kreise in geringerem Grade, als im Orschaschen.

3. Durch Verkauf ihrer Arbeitskraft erhalten die bäuerlichen Wirtschaften ungefähr ein Drittel bis zur Hälfte all' ihrer rein baaren Geldmittel und zwar in den an Arbeitskraft ärmeren Gruppen in etwas höherem Grade, als in den an Arbeitskraftreicheren.

4. Was die entfernter gelegenen Wirtschaften arbetriift, so setzt sich die Produktion dieser bäuerlichen Wirtschaften für den Markt in verschiedenen steigenden Abstufungen procentual, je nach ihrer verschieden weiten Entfernung vom Absatzgebiet und in Abhängigkeit von verschieden artigen naturgeschichtlichen Gründen zusammen.

Benennung der Kreise	Extensive Wirtschaftsgrup.			Intensive Wirtschaftsgrup.			Summe
	Feldarbei- ten	Produkte der Vieh- zucht	Im Gan- zen	Feldar- beiten	Produkte der Vieh- zucht	Im Gan- zen	
Mosyrskischer . .	52,9	45,4	78,3	8,4	13,3	21,7	100
Kalininscher . .	58,7	16,1	74,8	13,3	11,9	25,2	100
Orschascher . .	31,7	27,0	58,7	24,3	17,0	41,3	100

5. Am meisten verbrauchen mittlere Wirtschaften an Geldmitteln zur Befriedigung ihrer eigenen Bedürfnisse, etwa 25—62%, für landwirtschaftliche Bedürfnisse sind etwa 25—32% zu rechnen, für Abgaben und Versicherungen ca 13—18%. Hier bei steigen die Baarausgaben für Bedürfnisse des Landwirtschaftbetriebes von den höheren zu den niederen Gruppen in erhöhtem Masse an, die jedoch für Abgaben und Versicherungen in umgekehrtem Verhältniss.

6. Am meisten Geldmittel verbrauchen mittlere Wirtschaften für Industriewaaren—354-6%, ferner für Miete von Arbeitskräften (hauptsächlich

physischen)—20-26⁰/₀, am wenigsten aber für Waaren landwirtschaftlicher Herkunft—4-8⁰/₀. Dabei bewegen sich die Geldausgaben für Waaren landwirtschaftlicher Herkunft in verhältnissmässig steigender Tendenz von den höheren Gruppen zu den niederen, die Geldausgaben für Arbeitskraft jedoch umgekehrt. Hierbei steht aber die jeweilige Höhe der Ausgaben für Industrieprodukte nicht im direkten Verhältniss zur Grösse der Wirtschaft.

7. Die bäuerliche Wirtschaft ist stets bestrebt ihre Bedürfnisse an landwirtschaftlichen Produkten durch eigene Ausarbeitung derselben zu befriedigen. Im Zusammenhang hienat steht, dass die bäuerlichen Wirtschaften erst dann die Möglichkeit haben, sich speciel mit der Ausarbeitung des für den Markt bestimmten Teiles ihrer Produktion zu beschäftigen, nach dem sie ihre eigenen dringenden Bedürfnisse befriedigt haben.

8. Im Jahre 1924-25 hat die Aufnahmefähigkeit des bäuerlichen Marktes für Industrieprodukte im Orschaschen Kreise die vordem Kriege bestehende Höhe erreicht, in den anderen Kreisen jedoch noch nicht.

М. А. ДУБРОЎСКИ.

Сялянскія заробаткі па Мазырскай, Калінінскай і Аршанскай акругах паводле даных Ц.С.У.Б. за 1924-25 год.

Сучасная гушчыня насельніцтва і адсталыя формы вядзення гаспадаркі стварылі ў СССР, а ў тым ліку і на Беларусі тое, што мы называем аграрнаю перанасялёнасцю. Сымптомы патрэбы на зямлю адчуваюцца ўсюды ў розных відах, ня толькі на Беларусі, але і на Украіне і ў Сябіры, здавалася-б гэткай рэдка-насялёнай старонцы.

Вось гэтая патрэба на зямлю вымагае тэрміновай замены існуючага спосаба гаспадаравання іншымі, якія-б давалі магчымасць на адзінцы плошчы прыкладаць значна большую колькасць працы і атрымоўваць, адпаведна гэтаму, больш прыбытку; значыцца, такімі спосабамі, пры якіх насельніцтва поўнасьцю магло-б прыкласці сваю працу і задаволіць свае патрэбы.

Зямельны крызыс мусіць мінецца толькі тады, калі прыёмы і спосабы гаспадаравання змяняцца на іншыя, больш адпаведныя сучаснай гушчыні насельніцтва.

Адсюль ясна, што ў справе падняцця нашай сельскай гаспадаркі павінны сыграць аграмадную ролю інтэнсыфікацыя і рацыяналізацыя яе, г. з. такія змены гаспадарчага ладу, якія прадбачаюць дасягненне тэхнікаю і эканомікаю больш высокага роўню разьвіцця вытворчых сіл, чым раней.

Адначасна з інтэнсыфікацыяй сельскае насельніцтва разаўе сваю пакупную здольнасць і разам з тым пашырыць унутраны рынак для збыту прадуктаў індустрыі. Толькі такім спосабам на рынку можа адбыцца народна-гаспадарчае злучэнне паміж прамысловасцю і сельскаю гаспадаркаю. Без аднаўлення і пашырэння ўнутранага рынку ня можа быць аднаўлення прамысловасці.

Ня менш важным зьяўляецца пытаньне экспарту. Як у старане кожная гаспадарчая адзінка павінна быць уцягнута у грашовы таварны зваротак, гэтак і ўся народная гаспадарка павінна быць уцягнута ў сусветны гаспадарчы зварот.

Паколькі-ж Беларусь старонка амаль што выключна сельска-гаспадарчая, вядома, што толькі сельская гаспадарка можа стварыць экспартны фонд, патрэбны для аздараўлення замежнага гандлю і вырашэння валютнага пытання.

Гэткім чынам паміж сельскаю гаспадаркаю і іншымі галінамі народнай гаспадарчай дзейнасці павінна ўстанавіцца тая арганічная сувязь на якой будзе будавацца ўвесь далейшы дабрабыт нашай заняпаўшай старонкі.

Удзельная вага зароботкаў у агульным гадавым сялянскім бюджэце.

Важнейшымі галінамі прыбытку сельскай гаспадаркі зьяўляюцца земляробства і жывёлагадоўля, пераважаючы адна другую ў залежнасьці ад велічыні гаспадаркі. Але скарачэньне зямельнай плошчы без падвышэньня вытворчасці і недахоп капіталу прымушаюць шукаць зароботку па за сваёю гаспадаркаю, каб забяспечыць хоць пражыўны мінімум сям'і ў гаспадарцы.

Пры адных і тых-жа пазагаспадарчых умовах адыход сілы сялянскай гасп-кі на прамысловыя зароботкі і разьмер прыбытку ад гэтых зароботкаў тым большы, чым плошча гаспадаркі менш і чым больш у ёй членаў сям'і. Гэта выяўляецца ў большай колькасьці гасп-ак, якія аддаюць сваю працу па за свае гасп-кі, большым лікам працоўных дзён у іх і, як вынік, большым прыбытковым бюджэтам, прыпадаючым на прамысловыя зароботкі.

Разглядаючы таблічку агульнага прыбытку, мы бачым паступовае правільнае павялічэньне яго ад вышэйшых груп к ніжэйшым, як у адносных, так і ў абсалютных велічынях. Некаторае ўхіленьне ад гэтай законамернасьці мы наглядаем па Аршанскай акрузе ў абсалютных велічынях, але гэта будзе зразумелым, калі параўнаць прыбытак па групах ад свае сельскай гасп-кі.

Агульны прыбытак у рублэх на 1 сярэдняю гасп-ку.

А К Р У Г І	№№ груп	П Р Ы Б Ы Т А К			
		Ад сваеі гасп-кі	Ад за- работкаў	УСЯГО	Ад зара- боткаў у % к агульн.
Аршанская	I	373,33	54,75	428,08	14,66
„	II	592,79	110,44	703,23	14,28
„	III	918,73	107,02	1025,55	10,43
„	Сярэди.	603,62	92,21	697,83	13,50
Калінінская	I	267,21	59,58	326,78	18,23
„	II	510,77	58,41	569,18	10,26
„	III	790,20	50,33	840,53	5,98
„	Сярэди.	468,06	55,69	523,75	10,58
Мазырская	I	328,52	50,58	379,10	13,34
„	II	474,25	45,08	519,33	8,67
„	III	571,91	13,48	585,39	2,32
„	Сярэди.	443,93	38,42	482,35	7,97

Першая група па Аршанскай акрузе мае параўнальна высокі прыбытак ад сельскай гасп-кі, а гэта, бязумоўна, ня можа не адбіцца на велічыні прыбытку ад зароботку, бо толькі недахоп у бюджэце звы-

чайнай сялянскай гасп-кі папаўняецца ад продажу сваёй працоўнай сілы на старану. Другая прычына большых заробаткаў у вышэйшых групах Аршанскай акругі, як відаць, у тым, што тут досыць значна высоўваецца заробтак па мясцоваму вывазу. Але гэты від прыбытку нельга лічыць характэрным, бо ў год абсьледваньня па Аршаншчыне вяліся лясныя распрацоўкі, і эканамічна мацнейшыя гаспадаркі, забясьпечаныя ў лепшай меры працоўнай сілай, у гэтым годзе жывёлаю, накіравалі свае сілы сюды не тым, што іх гнаў гаспадарчы голад, а таму, што гэта было карысна.

Грашовыя паступленьні гасп-кі ў рубл.

А К Р У Г І	Ад продажу прадуктаў гасп-кі	Ад зара- боткаў	У С Я Г О
Аршанская	51,0	94,2	145,2
Калінінская	55,7	76,0	131,7
Мазырская	48,0	38,4	86,4

Першая група Калінінскай акругі мае ад сваёй гасп-кі параўнальна мала прыбытку і стараецца папоўніць недахоп свайго бюджэту старымі заробаткамі, у выніку чаго выкідвае больш працы, а значыцца больш атрымоўвае.

Дзьве вышэйшыя групы маюць ад сваёй гасп-кі значна больш прыбытку, а значыцца, менш прадаюць сваёй працы і менш зарабляюць на-людзях.

Сумарныя паступленьні па першых дзвёх акругах блізкі адно аднаму, адстае толькі Мазыршчына, але гэта ёсьць вынік таго, што знаходзіцца ў асобных, як эканамічных, таксама і культурных умовах.

Наогул, староньнія заробаткі ў бюджэце сялянскай гаспадаркі граюць надта важную ролю, складаючы ў сярэднім 10% ад усяго агульнага прыбытку, прычым у дробных гаспадарках % іх ўздымаецца энды вышэй, дасягаючы да 15%, што ў надзвычайна маленкім бюджэце карлікавай гасп-кі зьяўляецца значнаю велічынёю.

Розьніца паступленьняў ад заробаткаў па групах гасп-ак зьяўляецца вынікам дзвёх асноўных прычын: 1) большай нагружанасьці працаўнікоў вышэйшых груп у сваёй сельскай гасп-цы, што відаць з забясьпечанасьці аднаго працаўніка зямлёю, і 2) лепшаю забясьпечанасьцю аднаго працаўніка ад такоў паступленьнямі ад сваёй гасп-кі (гл. табл. на стар. 135).

Разглядаючы таблічку забясьпечанасьці прыбыткам аднаго працаўніка мы знаходзім у галоўных момантах пацвярджэньне толькі зробленых вывадаў. Тут у такім-жа парадку і з такою-ж правільнаю разьмяшчаюцца прыбыткі ад заробаткаў.

Па Аршанскай акрузе мы бачым значнае выпінаньне сярэдняга прыбытку гасп-ак. Прычыніцца гэтаму рэзкі скачок у забясьпечанасьці гасп-кі працаўнікамі ад першай групы да другой, чаго не наглядзець такой меры па іншых акругах і групах.

Забяспечанасьць зямлёю аднаго працаўніка.

А К Р У Г І	Група	На 1-га поўнага працаўніка		На аднаго едака ўдобнай зямлі
		Удобнай зямлі	Пахаці	
Аршанская	I	1,51	0,95	1,19
„	II	1,62	1,09	1,30
„	III	2,43	1,41	1,99
„	Сярэдн.	1,89	1,18	1,50
Калінінская	I	1,34	0,80	1,02
„	II	2,10	1,28	1,60
„	III	3,32	2,07	2,68
„	Сярэдн.	2,27	1,29	1,66
Мазырская	I	2,15	1,13	1,42
„	II	2,62	1,30	1,82
„	III	2,22	1,14	1,88
„	Сярэдн.	2,45	1,27	1,75

Прыбытак на 1-го дарослага працаўніка ў рубл.

А К Р У Г І	Групы	Прыбытак на 1-го працаўніка			Ад заробкаў у 0,0/0 к агульнаму
		Ад свае-га сп-кі	Ад заробку	УСЯГО	
Аршанская	I	138,2	20,28	158,48	12,79
„	II	112,0	25,10	137,10	18,30
„	III	167,0	19,50	186,50	10,46
„	Сярэдн.	123,4	23,00	146,5	15,76
Калінінская	I	99,00	22,06	121,06	18,22
„	II	138,00	16,22	154,22	10,52
„	III	202,60	12,91	215,51	5,90
„	Сярэдн.	133,30	15,91	149,21	10,66
Мазырская	I	164,26	25,29	189,55	13,34
„	II	169,40	16,10	185,50	8,67
„	III	119,60	2,80	122,40	2,28
„	Сярэдн.	158,50	13,72	172,22	7,96

Ясна, што паколькі ў гасп-цы ёсць лішнія працоўныя рукі, яна стараецца скарыстаць іх і накіроўвае на староннія заробаткі.

Працаўнікоў на 1-у гасп-ку:

А К Р У Г І	Г р у п ы		
	I	II	III
Аршанская	2,7	4,4	5,5
Калінінская	2,7	3,6	3,9
Мазырская	2,0	2,8	4,8

Асноўныя віды заробаткаў і іх удзельная вага.

Мы разгледзелі агульныя паступленьні прыбытку ад старонніх заробаткаў, як па групах, так і па акругах; цяпер чыя заробаткі, з якіх відаў заробаткаў і як складаецца гэты прыбытак.

Зьвяртаючыся да таблічкі „староннія заробаткі ў рублѣх на 1 гасп-ку“ мы бачым, што перавоз па Аршанскай акрузе займае віднае месца па свайму прыбытку, даючы ў сярэднім 27 руб. на гасп-ку.

Староннія заробаткі ў рублѣх на 1 гасп-ку.

А К Р У Г І	№№ груп	Перавоз наогул	Перавозка лясная	Лясная праца	Плотніцкая праца	Сталярная праца	Баграцтва	Служба ў установах	Пячкурства	Праца шаўцоў	Выраб саней	Завадкія рабочыя	Праца краўцоў	Заробок ад млыноў	Разам
Аршанская	I	9,00	—	4,2	1,84	21,4	—	0,96	10,30	0,94	—	—	—	—	48,6
	II	2,07	—	24,4	16,40	12,00	—	10,0	35,00	—	10,57	—	—	—	110,4
	III	9,32	—	36,82	8,28	2,16	6,00	2,8	13,50	6,5	—	7,50	12,00	—	104,8
	Сярэд.	6,44	—	20,62	9,11	12,67	0,60	3,24	33,61	2,2	1,46	0,74	1,20	—	91,8
Калінінская	I	4,20	—	0,6	0,47	0,86	5,89	—	9,80	10,60	—	—	6,00	4,92	43,3
	II	10,32	28,32	1,94	0,86	3,09	1,68	—	0,21	1,10	0,27	—	0,53	—	48,2
	III	12,33	—	—	—	—	—	—	29,00	—	—	—	—	—	41,3
	Сярэд.	9,07	14,51	1,22	0,61	1,93	2,59	—	7,77	3,58	0,15	—	1,99	1,40	44,8
Мазырская	I	9,22	—	2,94	3,1	—	0,31	—	34,00	—	—	—	—	—	49,5
	II	19,50	—	4,13	13,65	0,28	0,81	—	3,80	—	0,21	—	—	0,05	42,4
	III	1,25	—	2,50	3,48	6,66	—	—	—	—	—	—	—	—	13,8
	Сярэд.	8,25	—	4,04	10,99	0,86	0,60	—	11,80	—	0,13	—	—	0,03	36,7

Прычым ад ніжэйшай групы к вышэйшай заробтак гэты нарастае, даходзячы да 46 рублёў. Гэты рост зьяўляецца вынікам лепшай забяспечанасьці вышэйшых груп працоўнаю жывёлаю. Так,

на 1 гаспадарку	I-й групы	прыпадае	1,07	каня,
” ”	”	II ”	”	1,14 ”
” ”	”	III ”	”	1,90 ”

Але, як ужо было сказана, лясны вываз па Аршаншчыне можа быць выпадковым, а таму прымаць гэтыя вялічыні, як характэрныя для акругі, мы ня можам.

Гэткае хуткае павялічэньне прыбытку моцных гасп-ак ад лясных заробаткаў пярэчыць працоўна-спажывецкай тэорыі. Тут мы бачым, што селянін працуе ня толькі да тых пор, пакуль задаволіць свае канечныя патрэбы, якія ў яго павінны быць нібы канстантнымі, але калі можна, ён стараецца зарабіць больш, бо патрэбы не зьяўляюцца ў выніку магчымасьцяй, а толькі падлягаюць іх жалезным законам. Калі-б гэта было інакш, дык у нас ня было-б такога павялічэньня заробаткаў па вышэйшых групах, бо пражыўны мінімум у іх задаволен ува ўсякім выпадку лепш, чым у першай групе; але ў іх, апроч гэтага, паўстаюць пытаньні аб пашырэньні сваёй гаспадаркі.

У лясных работах ня відаць такога правільнага павялічэньня прыбытку ад ніжэйшай групы к вышэйшай. Тут больш зарабляе сярэдняя група і зарабляе таму, што больш забяспечана працаўнікамі.

Плотніцкая праца ідзе як раз наадварот, нарастаючы ад вышэйшай групы к ніжэйшай і даюць па Аршаншчыне значны прыбытак, у ніжэйшай—21,4 руб., што складае 44% ад усіх заробаткаў, у вышэйшай—2,16 р. ці 2,36%.

Паколькі ўдзельная вага яе ў агульным прыбытку ад заробаткаў усё-ж высокая, трэба лічыць, што для Аршаншчыны яна зьяўляецца тыповая; гэта пацьвярджаецца тым, што большы % яе прыпадае на дзеве першых групы, каторыя карыстаюцца ня столькі выпадковымі заробаткамі, колькі сталымі.

Праца сталяроў шаўдоў і выраб саней групуецца ў дзвёх апошніх груп гасп-ак. Гэтая праца такая, што вымагае ад працаўніка пэўнай падрыхтоўкі і кваліфікацыі, а гэта ў большай меры даступна найбольш моцным гаспадаркам.

Служба па велічыні прыбытку зьяўляецца пераважаючаю над іншымі відамі паза гаспад. заробаткаў. Здаецца, што гэта ня тыпова для Беларусі, але прымаючы пад увагу, што гэты від заробаткаў складаецца амаль што выключна з службы па нізавых ячэйках, асабліва ў першай групе, а ў другой і ў трэцяй і з школьных працаўнікоў гэта поўнасьцю будзе адпавядаць сапраўднасьці.

Батрацтва ў першай групе дасць менш прыбытку, але гэта ня значыць, што першая група наймаецца менш, чым дзеве другія. Прычыніцца гэтаму тое, што першая група наймаецца на цэлы год, а значыцца наймаецца на кабальных умовах, у той час, як дзеве вышэйшыя групы наймаюцца толькі на пэўныя крытычныя сэзоны, за што маюць значна лепшую аплату працы. Гэта пацьвярджаецца аплатаю працоўнага дня, аб чым мы будзем гаварыць ніжэй.

Наогул заробаткі па Аршанскай акрузе даюць досыць вялікі прыбытак, які складаецца галоўным чынам з службы, перавозу, плотніцкай

і лясной працы і абсалютна ўзрастаюць ад ніжэйшай групы к вышэйшай, а адносна наадварот

Крыху інакш складаюцца заробаткі па Калінінскай акрузе. Вываз дае тут у сярэднім па акрузе 10,27 руб. ці 22,95%, прычым з такою-ж законамернасцю нарастае ад ніжэйшай групы к вышэйшай. Лясны перавоз ня мае значнай ролі і дае па акрузе 2,72% ад усіх заробаткаў, прыпадаючы на першыя дзве групы.

Лясная і плотніцкая праца дае надта малы заробтак і зусім адсутнічае ў вышэйшай групе. Сталярная праца ў Калініншчыне займае досыць віднае месца ў прыбытку гасп-кі, але якія вырабы выходзяць на рынак, указаньняў няма. Служба дае 17% ад усяго заробтку, прычым разьмяркоўваецца галоўным чынам паміж I і III групамі і складаецца выключна з працы па сельсаветах і каапэрацыі. Гэткім чынам у кіруючых органах сельсаветаў і сельскай каапэрацыі найбольш актыўны ўдзел прымаюць з аднаго боку бедната, а з другога—заможная частка сялянства, у той час, як сярэдняя прымае самы слабы ўдзел.

Характэрны для Калініншчыны зьяўляецца прыбытак ад млыноў, які дае на сярэдняю гасп-ку акругі 14,51 р. ці 32,37%.

Наогул мы бачым, што і абсалютна і адносна кожная з першых дзвёх груп атрымоўвае прыбытку ад заробаткаў больш, чым трэцяя заробаткі якой складаюцца з перавозу, службы; ды гэта і зразумела, чаму. З аднаго боку гэтая група лепш забясьпечана коньмі, што дае магчымасьць скарыстаць іх для параўнальна лёгкіх заробаткаў, а з другога—сам па сабе вываз складаецца галоўным чынам з паездак за таварамі каапэратыву; а гэта часта супадае з паездкамі ў горад па асабістых справах, што зьяўляецца лішнім стымулам да такога роду заробаткаў.

Па Мазырскай акрузе заробаткі ад перавозу асабліва выпінаюцца ў другой групе, у той час, як у трэцяй яны нязначны і даюць толькі 3,75 руб. на гасп-ку; першая-ж група займае паміж іх сярэдзіну. Гэты від заробаткаў зьяўляецца тут асноўным, і сяляне, больш забясьпечаныя коньмі, а гэткімі зьяўляюцца прадстаўнікі другой і часткаю першай групы, стараюцца скарыстаць гэтыя магчымасьці. Трэцяя-ж група зусім ня мае коняў і ўся праца робіцца на валох, якія зусім някруткія і ня годны для заробаткаў, дзе часьцяком патрэбен спрыт. З прычыны апошняга, трэцяя група пазбаўлена магчымасьці займацца перавозам, за выключэньнем перавозкі кладзі ў кароткія канцы.

Лясная праца, што аб'яднае галоўным чынам падрыхтаваньне лесу, дроў, падчыстку лесу, лупленьне бяросты і інш. ў умовах Мазыршчыны складае значную частку прыбытку і галоўным чынам сярэдняй групы.

Служба па Мазыршчыне складаецца зусім інакш, чым гэта мы бачылі ў дзвёх папярэдніх акругах. Там, у аднэй акрузе другая і ў другой трэцяя група мелі ад службы вышэйшы прыбытак; а тут большы прыбытак мае першая група, у той час, як у трэцяй групе гэтай катэгорыі прыбытку зусім няма.

Гэткую зьяву трэба разглядаць, як вынік глыбокага расслаеньня сялянскай масы і стаўку ў мясцовых выбарчых установах на бядняцкую клясу.

Пры разглядзе таблічкі гэтакі вялікі процант удзелу бядняцкага слоя ў службе пакажацца крыху павялічаным, але прымаючы пад увагу па-першае тое, што тут служба складаецца таксама з працы па нізавых ячэйках, а другое і тое, што селяніну дзеля таго, каб у канцы года ўвязаць свой бюджэт, прыходзіцца прадаваць частку асноўнага капіталу

з тым, каб пры зборы ўраджаю купіць прададзенае і аднавіць парушаную раўнавагу ў гаспадарцы, гэты процант будзе адпавядаць сапраўднасці, ці прынамсі блізак да яе.

Падрахоўваючы ўсё выказанае патрэбна адзначыць, што галоўнымі відамі заробкаў зьяўляюцца: па Аршаншчыне—служба, перавоз, плотніцтва і лясная праца; па Калініншчыне—млын, перавоз, служба, пячкурства; па Мазыршчыне—перавоз, служба і лясная праца.

Апроч таго, па Аршанскай і Калінінскай акругах найбольшы прыбытак ад гаспадарак прыпадае на сярэдняю групу гаспадарак, а па Мазырскай—на першую. Трэцяя група па ўсіх акругах мае менш, чым другая, а па Калініншчыне і Мазыршчыне менш, чым і першая. У сярэднім Аршанская акруга мае ад старонніх заробкаў больш, чым кожная з дзвёх другіх акруг паасобна. Гэтая зьява дае магчымасць прадугадаць, што ня гледзячы на нібы лепшую забяспечанасць зямлёю гасп-кі Аршанскай акругі, у ёй аграрная перанасыленасць адчуваецца ў большай меры, чым у дзвёх другіх акругах.

С.-г. заробкі II. Паглядзім цяпер, з якіх відаў складаюцца с.-г. заробкі II. Я выдзяліў іх асобна дзеля таго, што яны маюць свае ўласцівыя ім характэрныя асаблівасці, якія мы і папробуем разабраць.

С.-г. заробкі ў рублёх на 1-у гасп-ку.

А К Р У Г І	№№ груп	Касьба	Ворыва	Малацьба	Жніва	Копка бульбы	Вывазка гною	Пілка дроў	Работы ў садзе	Рэзка рэзі	Разам
Аршанская	I	0,68	0,24	4,61	0,24	—	0,34	—	—	—	6,11
"	II	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
"	III	0,64	—	—	1,5	—	—	—	—	—	2,14
"	Сярэдн.	0,41	0,08	1,62	0,09	—	0,12	—	—	—	2,32
Калінінская	I	2,52	2,32	—	5,67	0,79	0,05	4,94	—	—	16,24
"	II	0,35	1,31	—	2,35	1,74	—	3,13	1,30	—	10,18
"	III	1,00	—	—	—	—	—	0,5	2,5	5,0	9,00
"	Сярэдн.	1,08	1,4	—	2,83	0,30	0,02	3,20	1,13	0,86	10,87
Мазырская	I	0,19	—	0,82	—	—	—	—	—	—	1,01
"	II	1,93	0,37	—	0,35	—	—	—	—	—	2,65
"	III	0,33	—	—	—	0,26	—	—	—	—	0,59
"	Сярэдн.	1,10	0,23	0,93	0,14	0,02	—	—	—	—	1,72

Раўнуючы паміж сабою асобныя віды работ па Аршанскай акрузе адразу можна ўбачыць значны прыбытак ад малацьбы. Але гэта ёсць вынік таго, што гаспадарка з малатарняю зарабляе на малацьбе і такім чынам пагашае затрачаны на куплю машыны капітал. Касьба дае значна меншы прыбытак, але ўсё-ж дзье крайнія групы пасылаюць у самы

гарачы момант працы свае працоўныя сілы за межы сваёй гаспадаркі.

Жніво па трэцяй групе дае большы заробтак, чым па першай. Запрычынілася гэтаму, трэба думаць, тое, што гэты від працы паглынае амаль выключна жаночыя працоўныя кадры, якія па сваёй напружанасьці не заўсёды ідуць роўна з мужчынскімі, з прычыны чаго часьцяком у больш буйных гаспадарках бываюць лішкі жаночай працы, паколькі буйныя гасп-кі наогул маюць больш працаўнікоў.

Вываз гною, дзякуючы таму, што папар у сялянскай гасп-цы ў большасьці выпадкаў служыць выпасам скаціны, звычайна прыстасоўваецца к „Пятру“, дзеля чаго ствараецца досыць моцная напружанасьць працы, асабліва ў больш буйных гаспадарках, якія ня могуць справіцца сваімі сіламі і вымушаны наймаць іх с суседніх дробных гасп-ак. Апошняя-ж, вымушаныя сваімі нястаткамі, кідаюць сваю працу на пасьля, а самі ідуць да больш моцнага суседа на заробокі.

Тое-ж самае мы бачым і з ворывам. Бядняк пакідае сваю працу жанчыне, якая бязумоўна ня можа зрабіць гэтую працу з такою дасканаласьцю, як гэтага вымагае сутнасьць самой працы; а калі не хапае часу жанчыне, дык і зусім адкладвае ворыва на пасьля з тым, каб у гэты цяжкі момант бюджэтнага году зарабіць лішні пуд збожжа, якое ў сваёй гаспадарцы ён ужо пасьпеў зьесці. Гэткія заробкі бязумоўна ня могуць быць карыснымі сельскай гасп-цы.

Калі мы параўнаем цяпер заробкі па эканамічных групах гасп-ак дык убачым, што першая група заробткаў у тры разы больш, чым трэцяя, у той час, як другая зусім ня прымае ўдзелу ў падзённых сэзонных заробках. Гэтая на першы погляд дзіўная зьява, будзе зразумелаю, калі мы зьвярнёмся да табліцы ня с.-г-ых больш сталых заробткаў.

Бязумоўна, нельга лічыць, што другая група знаходзіцца ў лепшых эканамічных умовах, чым трэцяя. Было-б памылкова таксама думаць, што тут няма лішняй працоўнай сілы. Калі мы зьвярнёмся да таблічкі „забясьпечанасьць аднаго працаўніка пахацьцю“, дык убачым, што нагрузка на аднаго працаўніка па II-й групе ня гэтак ужо вялікая. Па I-й групе—0,95 дз., а па II-й—1,09 дз. і пры ўсякім выпадку менш, чым у III-й групе; але і ў III-й групе мы ўсё-ж бачым, што адыход на заробкі ёсьць, хоць параўнальна і невялікі.

Сярэдняя група гаспадарак, якая мае значную колькасьць працаўнікоў, ня гледзячы на тое, што пахадзі на аднаго працаўніка прыходзіцца больш, чым у першай групе, скарыстоўваюць сваю працу значна рацыянальней і лішкі яе тут застаюцца большыя, чым у першай групе. Нельга, вядомая рэч, сказаць, нібы гаспадары гэтай групы лепш разьбіраюцца ў пытаньнях эканоміі і такім чынам шчадзяць сваю працу, не, проста—гэткая структура гаспадарак II-й групы, бо ўсякая гаспадарка вымагае пэўнага нагляду за сабою, а значыцца, пэўная колькасьць асоб павінна быць нібы прывязанымі да яе. Вось-жа сярэдняя гаспадарка і знаходзіцца ў такіх умовах, што апроч гэтых сталых нібы наглядчыкаў ёсьць вольныя асобы, якія могуць і павінны шукаць сабе працы з боку.

Паколькі гэты лішак ёсьць большую частку году, за выключэньнем быць можа, самых крытычных пэрыядаў, пастолькі яны накіроўваюць свае сілы на больш сталую працу, якая забяспечвае ім заробтак.

Здаецца, што калі тут больш вольнай працы, якая шукае сабе ўжытку на людзях, дык аплата яе не павінна быць вышэй, чым у тых гаспадарках, дзе гэткай працы менш. Але гэта ня так, дзеля таго, што гэтыя гаспадаркі, паколькі яны займаюць сярэдняе становішча, не адчу-

ваюць эканамічных недахопаў у такой меры, як дробныя гаспадаркі, а значыцца і ня кідаюцца так прагавіта на першы заробтак, што падвернецца пад руку, а накіроўваюць свае сілы туды, дзе яны лепш аплачваюцца.

Вось гэтак зьяваю і абумаўляецца тое, што сярэдняя група Аршаншчыны ня прымае ўдзелу ў падзённых заробтках. Працаўнікі-ж дробных гаспадарак, прывязаныя да сваіх гасп-ак, ня могуць шукаць сабе сталай працы, а ўрыўна скарыстоўваюць вольныя ў сваёй гасп-цы дні, часам нават на шкоду апошній.

Раўнуючы паміж сабою асобныя віды заробткаў па Калінінскай акрузе мы бачым, што жніво дае большую колькасць паступленьняў, чым іншыя віды працы. Гэта паказвае на тое, што найбольш крытычны пэрыяд для Калініншчыны—гэта пэрыяд зборкі з поля збожжа, прычым напружанасьць гэта адчуваецца больш у вышэйшай групе, бо ў гэтых заробтках яна ўдзелу ня прымае, а наймае яшчэ сама.

Пасьля жніва ідзе ворыва, у якім прымаюць удзел дзеве першыя групы; потым касавіца. Апошняя дае тут большы прыбытак, чым па Аршаншчыне, ня гледзячы на тое, што забясьпечанасьць сенажацьцю ідзе адваротным чынам, чым заробкі ад яе.

Што да ўдзелу эканамічных груп гасп-ак у гэтых заробтках, дык яны (групы) размяшчаюцца ў гэтакім-жа парадку, як і па Аршаншчыне, а асабліва, калі адкінуць пілоўку дроў. Праўда, тут прымае ўдзел і другая група, але мы ізноў-жа бачым, што на аднаго працаўніка тут прыпадае пахаці не 1,09 дз., а 1,28 дз., што дае большую нагрузку, ў сваёй гаспадарцы і, як вынік, меншы ўдзел у сталых заробтках (адсутнасьць батрацтва, нізкі процант службы, вывазу і шэрагу іншых работ).

Гэта прычына дае магчымасьць выкідваць больш працоўнай сілы па падзённых заробтках, як у другой, таксама і ў трэцяй групе.

У Мазыршчыне зусім інакш, але прыняць гэтыя лічбы за сапраўдныя нельга з прычыны нязначнай колькасці нагляданьняў.

Трата працы на заробтках.

Раўнуючы таблічку траты працоўных дзён на заробтках па групах з тымі паступленьнямі, што атрыманы ў выніку гэтай затраты, мы бачым што гэтыя дзеве вялічынні не роўналежны адна другой, дзеля таго што трата працы ў першых групах значна абганяе паступленьні. Адгэтуль відаць, што бядняцкія гасп-кі, вымушаныя крайняю патрэбаю, ня вытрымліваюць гэтай канкурэнцыі і прадаюць сваю працу значна таньней, ня зважаючы на тое, ці выгадна гэта, ці не. Гэтае падвышэньне траты працоўнага часу наглядзецца ў некаторай меры і па трэцяй групе, але ўжо ня ў гэткай прагрэсы. Гэткае разыходжаньне гэтых дзевёх вялічыннь залежыць яшчэ і ад таго, што ў другой групе, з якою мы раўнуем іншыя, значны процант паступленьняў прыпадае на службу, якая аплачвае працу лепш за іншых відаў заробткаў (Табл. на стар. 142).

Наогул трэба сказаць, што вышэйшая група, занятая сваёю гаспадаркаю, не зьвяртае асаблівай увагі на заробкі, і калі прымаюць у іх удзел, дык толькі тады, калі ёсьць вольны час; адгэтуль ясна, што ў гэты час расцэнка працы ніжэй, а таму і трата яе ня ідзе разам з аплатаю (Табл. на стар. 142).

Калінінская акруга ідзе по тэй самай заканамернасьці, як і Аршанская, з тою толькі розьніцаю, што трата працоўных дзён па другой

Трата працы ў днёх на пазагаспадарчыя заробаткі на 1-у гасп-ку.

АКРУГІ	№№ груп	Вываз наогул	Вываз лясны	Лясная праца	Плотніцкая праца	Сталённая праца	Баграцтва	Служба	Пячкурства	Праца шаўцоў	Выраб савей	Завадская праца	Праца краўцоў	Заробтак млыноў	Разам
Аршанская	I	9,6	3,0	5,0	22,0	—	21,54	24,4	0,77	—	—	—	—	—	86,31
	II	2,07	17,0	22,3	13,5	—	6,40	51,3	—	8,0	—	—	—	—	120,57
	III	6,0	27,5	9,6	3,6	6,0	15,00	30,0	4,0	—	10,0	—	28,0	—	139,7
	Сярэд.	5,7	15,0	14,5	14,0	1,6	14,00	36,0	1,0	3,0	2,7	—	7,55	—	113,59
Калінінская	I	3,2	0,4	0,5	3,1	6,7	—	21,6	6,2	—	8,0	—	—	—	49,70
	II	6,2	3,0	0,84	3,15	1,21	—	—	0,78	0,16	—	14,43	—	—	29,77
	III	6,17	—	—	—	—	—	30,67	—	—	—	—	—	—	36,84
	Сярэд.	5,34	1,70	0,60	2,57	2,57	—	11,42	2,20	0,08	2,38	8,0	—	—	36,76
Мазырская	I	5,7	2,25	4,4	—	0,72	—	70,0	—	—	—	—	—	—	83,07
	II	4,83	5,44	11,39	0,44	0,66	—	9,88	—	0,66	0,08	—	—	—	33,38
	III	2,33	6,66	5,66	11,66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26,31
	Сярэд.	4,81	4,70	9,09	1,50	0,65	—	19,31	—	0,41	0,07	—	—	—	40,54

На аднаго працаўніка прыпадае:

№№ груп	Па Аршанскай акрузе		Па Калінінскай акрузе		Па Мазырскай акрузе	
	Дзён	Рублёў	Дзён	Рублёў	Дзён	Рублёў
I	32,0	20,28	18,40	22,06	41,53	25,29
II	27,0	25,10	8,26	16,22	11,93	16,10
III	24,0	19,50	9,44	12,91	5,50	2,80
Сярэдн.	27,81	23,10	10,50	15,91	14,77	13,72

групе была зусім невялікая ў параўнаньні з паступленьямі. Прычыніцца гэтаму тое, што тут не падлічана праца па двух млынах, якія далі на сярэдняму гасп-ку групы 28,23 руб. прыбытку.

Разыходжаньне гэтых дзвёх вялічын па Мазыршчыне наглядаецца ў яшчэ больш яўнай форме.

Гэтае пытаньне мы будзем разглядаць больш падрабязна, калі кранем аплату працоўнага дня, але тут можам адзначыць, што па ўсіх акругах колькасьць працоўных дзён у заробках на 1-го працаўніка нарастае ад вышэйшай групы к ніжэйшай, а па Калінінскай і Мазырскай акругах гэтае-ж нарастаньне ідзе і на адну гасп-ку. Але рост траты дзён ня ідзе разам з ростам прыбытку; у той час, як крывая дзён ідзе ўсё ў гару, крывая паступленьняў ідзе перш ад III-й групы да II-й у гару і ад II-й да I-й спадае.

Размеркаванне траты працы на працягу году.

Продаж працоўнай сілы бывае па ўсіх групх гаспадарак ня толькі ў выніку гадавога лішку працы, але ён практыкуецца і ў выніку сезоннага лішку сіл. Гэткім чынам бывае, што больш буйная гаспадарка, адчуваючы на працягу летняга пэрыяду недахоп працоўнай сілы, вымушаны купляць яе, а ў зімні, вольны ад с.-г. працы пэрыяд, самі шукаюць працы з боку.

Сэзоннае размеркаванне працы ў сваёй гаспадарцы абумаўляецца з аднаго боку вэгэтацыйным пэрыядам галоўнейшых культур, звязаных з рознымі фазамі с.-г. працы, з другога-ж боку—размерамі і арганізацыяй жывёлагадоўлі.

Паколькі-ж свая сельская гасп-ка зьяўляецца асноўнаю крыніцаю прыбытку ў сялянскім бюджэце, пастолькі на зароботкі ідуць працоўныя сілы галоўным чынам з мэтай задаваленьня патрэб свае гаспадаркі.

Значыцца, арганізацыя галін сваёй гасп-кі вызначае час і размер заробаткаў.

Раўнуючы трату працы на заробатках па нашых трох акругах, Размеркаванне працы на пазагаспадарчых заробатках па Аршанскай акрузе.

Пэрыяды Назва працы	№№ груп	Веснавы				Летні			Восенны			Зімовы						Не высветлена		
		IV	V	VI	Разам	VII	VIII	Разам	IX	X	Разам	XI	XII	I	II	III	Зіма		Разам	
Таварнае наогул	I	—	—	0,5	0,5	0,25	—	0,25	—	0,5	0,5	2,0	0,53	0,61	2,3	1,5	0,80	2	7,74	1
Таварнае лясны		0,33	0,34	—	0,67	—	—	—	—	—	—	—	—	0,9	0,33	0,9	0,53	—	2,66	—
Сельская праца		—	1,1	—	1,1	—	—	—	—	—	—	—	0,33	2,2	2,3	—	—	—	4,83	—
Тракт. праца		6,1	6,1	0,5	12,7	—	0,25	0,25	0,5	0,5	1,0	1,0	0,50	7,4	0,5	0,5	2	11,5	—	
Усяго		6,43	7,54	1,0	14,47	0,25	0,25	0,50	0,5	1,02	1,52	1,52	2,34	12,23	5,2	1,83	4	26,63	1	
Таварнае наогул	II	—	—	—	—	—	—	—	0,5	0,5	1,0	0,6	—	—	—	—	—	—	0,6	—
Таварнае лясны		0,9	0,34	0,34	1,58	—	0,5	0,5	0,9	0,26	1,16	0,5	4,0	2,75	2,75	0,80	2,75	13,55	—	
Сельская праца		0,30	0,30	4,2	4,80	4,2	—	4,2	1,8	—	1,8	1,0	5,5	2,7	2,0	0,30	—	11,50	—	
Тракт. праца		—	0,80	2,5	3,3	—	1,8	1,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Праца шаўцоў		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8,0	8,0	—
Усяго		1,20	1,44	7,04	9,68	4,2	2,3	6,5	3,2	0,76	3,96	2,1	9,5	5,45	4,75	1,10	10,75	33,65	—	
Таварнае наогул	III	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,7	0,8	1,2	—	2,7	3,3	
Таварнае лясны		2,5	1,0	1,0	4,5	2,5	1,5	4,0	—	—	—	1,9	11,7	3,8	1,0	2,3	0,8	21,5	—	
Сельская праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,5	2,8	2,8	—	4,5	12,6	—	
Тракт. праца		3,6	—	—	3,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Мял. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Мял. курства		—	1,3	1,3	2,6	1,4	—	1,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Таварнае саней		—	—	0,7	0,7	0,7	0,7	1,4	—	—	—	0,7	0,8	0,8	—	—	—	2,3	—	
Усяго		6,1	2,3	3,0	11,4	4,6	2,2	6,8	—	—	—	2,6	14,2	8,1	4,6	3,5	5,3	39,1	3,3	

мы бачым, што трата працы па групах розная. Па першай групе най-
 больш крытычным пэрыядам зьяўляецца летні, тады як у веснавы пэ-
 рыяд шмат працы выкідаецца на заробаткі, дзякуючы спэцыфічнасьці
 плотніцкай працы.

Па другой групе заробаткі разьмяркоўваюцца на працягу году
 больш раўнамерна. Праўда, і тут большая частка іх адбываецца зімою і
 вясною, але ўсё-ж у летні пэрыяд яны адбываюцца ў значнай меры
 больш, чым у 1-й групе.

Па 3-й групе найбольш крытычным пэрыядам зьяўляецца восень—
 пэрыяд уборкі, дзякуючы чаму гэтыя гаспадаркі не адцягваюць сваёй
 працы на заробаткі.

Разьмеркаваньне працы ў днёх пазагаспадарчых заробаткаў па
 Калінінскай акрузе.

Пэрыяды Назва працы	№№ груп	Веснавы				Летні			Восенны			Зімовы						На выср- встаена	
		iv	v	vi	Разам	vii	viii	Разам	ix	x	Разам	xi	xii	i	ii	iii	Зіма		Разам
Перавоз наогул	I	0,2	—	—	0,2	—	—	—	—	1,5	1,5	—	0,4	—	—	—	1,5	1,9	—
Перавоз лясны		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,4	—	—	0,4	—
Лясная праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,5	—	—	—	0,5	—
Плотніц. праца		—	—	—	—	—	0,5	0,5	0,5	0,5	1,0	0,5	0,5	0,6	—	—	—	1,6	—
Пячкурства		—	—	—	—	0,5	—	0,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,7
Сталярн. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,2	—	—	0,2	5,8
Усяго		0,2	—	—	0,2	0,5	0,5	1,0	0,5	2,5	0,5	2,5	0,9	1,1	0,6	—	1,5	4,6	11,5
Перавоз наогул	II	—	0,3	0,15	0,45	—	0,78	0,78	0,15	0,48	0,63	—	0,32	—	—	1,60	—	1,92	1,9
Перавоз лясны		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,6	0,05	—	0,4	—	3,5	—
Лясная праца		0,64	0,20	—	0,84	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Плотніц. праца		0,32	0,64	0,42	1,38	—	—	—	0,2	0,8	1,0	—	—	—	0,32	0,2	—	0,34	—
Сталярн. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,10	0,3	—	0,3	0,7	—	1,1	—
Пячкурства		—	—	0,48	0,48	—	—	—	—	—	—	—	0,32	—	—	—	—	0,32	—
Праца шаўдов		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,15	—	—	—	—	—	0,15	—
Усяго		0,96	1,14	1,05	3,15	—	0,78	0,78	0,35	1,28	1,63	0,25	3,54	0,05	0,62	2,9	—	7,33	1,9
Перавоз наогул	III	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,0	—	4,0	1,0	—	11,0	7,5
Усяго		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6,0	—	4,0	1,0	—	11,0	7,5

Па Калінінскай акрузе заробатчныя дні разьмяркоўваюцца інакш.
 Тут большая частка працы накіроўваецца на падзённыя заробаткі, тады
 як сталыя ня маюць вялікага значаньня ня толькі ў пэрыяд с.-г. працы,

але і зімою. Так, ні ў адной групы заробатчыя дні ў зімовы перыяд не дасягаюць 50% ад агульнага ліку заробатчных дзён (апроч с.-г. працы).

Раўнуючы трату працы па перыядах у % знойдзем, што па ўсіх трох акругах найбольшы % працы на заробках прыпадае на зімовы перыяд, потым веснавы, менш летні і восенны.

Разьмеркаваньне працы ў днёх па загаспадарчых заробкаў па Мазырскай акрузе.

Назва працы	Пэрыяды	№ груп	Веснавы				Летні			Восенны			Зімовы						На высвятленьне	
			IV	V	VI	Разам	VII	VIII	Разам	IX	X	Разам	XI	XII	I	II	III	Зіма		Разам
Перавоз наогул	I	—	—	—	—	0,25	—	0,25	—	—	—	0,87	0,4	0,25	—	0,8	—	2,32	—	
Перавоз лясны		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,62	—	—	0,62	—	
Лясная праца		—	1,9	—	1,9	0,8	—	0,8	—	0,25	0,25	—	—	—	—	1,0	—	1,0	—	
Сталяр. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,87	—	—	—	—	—	0,87	—	
Усяго		—	1,9	—	1,9	1,05	—	1,05	—	0,25	0,25	1,74	0,4	0,25	0,62	1,80	—	4,81	—	
Перавоз наогул	II	—	0,11	—	0,11	—	—	—	—	0,28	0,28	—	—	0,33	0,94	0,5	—	1,77	—	
Перавоз лясны		—	0,5	0,5	1,0	—	—	—	—	0,7	0,7	—	0,88	0,70	1,5	0,5	—	3,58	—	
Лясная праца		2,61	2,1	1,1	5,81	—	—	—	—	0,28	0,28	—	—	—	2,2	2,2	—	4,4	—	
Плотніц. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,44	—	—	—	—	—	0,44	—	
Сталярн. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,7	—	—	—	—	0,7	—	
Шыцьцё		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,11	0,11	
Усяго		2,61	2,71	1,60	6,92	—	—	—	—	1,26	1,26	0,44	1,58	1,03	4,64	3,2	0,11	11,0	—	
Перавоз наогул	III	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2,3	
Перавоз лясны		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7,0	
Лясная праца		—	0,67	—	0,67	—	—	—	—	1,67	1,67	—	3,3	—	—	—	—	3,3	—	
Плотніц. праца		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5,0	6,67	—	—	—	—	11,67	—	
Выраб. саней		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,33	—	—	—	—	0,33	—	
Усяго		—	0,67	—	0,67	—	—	—	—	1,67	1,67	5,0	10,3	—	—	—	—	15,3	9,3	

Сельска-гаспадарчыя заробкі бываюць галоўным чынам у летні перыяд—час касавіцы і жніва, і толькі па Калініншчыне наймаюцца зімою і ў восень.

Падрахоўваючы пытаньні разьмеркаваньня працы на заробках можна адзначыць, што яно залежыць ад наступных галоўных прычын: 1) ад забясьпечанасьці гасп-кі працаю,—чым большая забясьпечанасьць, тым менш лічыцца гаспадарка з сэзоннаю працаю; 2) ад забясьпечанасьці сям'і пражывным мінімумам; калі гэты мінімум не задавальняючы ў межах сваёй

гаспадаркі, сям'я прадае сваю працу калі заўгодна, ня зважаючы на патрэбы сваёй гаспадаркі, і 3) ад магчымасьці знайсці заробтак.

Аплата працоўнага дня.

Аплата дня на заробках.

А К Р У Г І	I		II		III		Сярэдняе	
	Не с.-г.	с.-г.	Не с.-г.	с.-г.	Не с.-г.	с.-г.	Не с.-г.	с.-г.
Аршанская	0,48	0,85	0,87	—	0,75	0,75	0,72	0,76
Калінінская	0,81	0,78	1,06	0,87	0,86	0,90	0,95	0,82
Мазырская	0,51	0,86	0,73	0,94	0,65	0,27	0,64	0,83

Вышнія аплаты працоўнага дня ў розных відах заробкаў розныя. У некваліфікаваных ніжэй, у кваліфікаваных вышэй.

Ня ў меншай меры яна розніцца таксама і ад велічыні гаспадаркі. Звычайна мы бачым, што першая група прадае сваю працу значна танней, чым дзеве другія, прычым сярэдняя ў сэнсе аплаты працы знаходзіцца ў асобы памысных умовах.

Гэткае прывілігіраванае становішча сярэдняй групы зьяўляецца вынікам таго, што яна самая актыўная ў сэнсе заробкаў. Маючы значную колькасць вольнага часу, яна прымае ўдзел у ўсіх відах заробкаў, ня мінаючы выпадку выгаднай аплаты працы. Трэцяя-ж група ідзе на заробкі толькі тады, калі бывае найбольш вольна ад працы ў сваёй гаспадарцы, а значыцца, яна ня можа ўгнацца за вельмі вялікімі заробкамі.

Па Калініншчыне праца па ўсіх эканамічных групах аплачваецца лепш, чым па дзев'ю другіх акругах. Але, як зазначалася ўжо раней, Калініншчына больш прадае прадуктаў свае гаспадаркі і менш ідзе па найму. А калі так, дык зразумела, што меншае набіваньне працаю стварае і большы попыт на яе, а значыцца, і большую аплату.

Па Мазыршчыне праца аплачваецца значна ніжэй, дзякуючы таму, што там цяжка знайсці заробтак.

Аплата працы на які і на пазагаспадарчых г. з. праца вышэйшых груп аплачс.-г. за-ваецца значна вышэй, чым ніжэйжай. Але сярэдняя аплата работках дня па акругах некалькі розная. На пазагаспадарчых заробках вышэйшую аплату дня мае Калініншчына ў вініку таго, што працоўныя рукі накіроўваюцца галоўным чынам на падзённую с.-г. працу а ў Аршаншчыне наадварот—Сольшая частка сіл някіроўваецца на сталыя пазагаспадарчыя заробкі, што стварае значны попыт на работнікаў у веснавы—восенны сезон, а значыцца і падвышае аплату працоўнага дня.

Гэткім чынам, паміж сталымі і падзённымі заробкамі ёсць шчыльная ўзаемная сувязь, якая зьяўляецца з аднаго боку вынікам разьмеркаваньня працы па часу, а з другога—кірункам і інтэнсыўнасьцю гасп.кі.

Аплата дня Мы ўжо ведаем, што гаспадаркі Аршанскай акругі інтэн-ў сваёй сыўней, чым Калінінскай (Мазырскай няма даных), і ведаем, **гасп.-цы** што с ростам інтэнсыўнасьці адбываецца спаданьне прадукцыйнасьці працы,

У нас-жа па Аршанскай акрузе аплата дня ў земляробстве значна ніжэй, чым па Калінінскай, і мімаволі нагадваецца гэтаму прычыніцца ўздым прадукцыйнасці працы.

Аплата дня ў жывёлагадоўлі ідзе іншым парадкам, што як відаць, залежыць ад вельмі малых удояў па Калінінскай акрузе.

У сярэднім-жа аплата дня ў сваёй гаспадарцы ніжэй, чым на заробках. Гэтыя лічбы прэрэчаць выадам праф. Чалінцава, дзе ён кажа, што „аплата працы ў сваёй гасп-цы паўночнай паласы вышэй, чым за межамі яе, хоць у дробных гасп-ах яна амаль што сходзіцца“.

Больш высокая аплата працы, якую мы бачым за межамі сваёй гасп-кі, залежыць, як відаць, ад большай напружанасці працы.

Аб ролі старонніх заробкаў у сялянскай гасп-цы, апроч вышыні аплаты працы і агульных грашовых паступленьняў, кажа яшчэ мера скарыстання коняй.

Трата конскай працы ў год.

А К Р У Г І	Трата працы на заробок.				У сваёй гасп-цы	УСЯГО	На заробках у % да агульнай
	№№ груп			Сярэдн. на акрузе			
	I	II	III				
Аршанская	12,46	25,57	34,70	26,13	76,00	120,00	21,00
Калінінская	4,00	9,74	10,00	8,14	71,00	80,00	9,00
Мазырская	12,00	11,90	7,00	11,41	—	—	—

Як бачым, значная частка рабочых конскіх дзён, асабліва па Аршанскай акрузе, дасягаючая да 21%, скарыстоўваецца на старонніх заробках, што патаньняе ўтрыманьне каня, а значыцца і яго працу.

Прычыны продажу працы.

Прычыны, якія прымушаюць выкідваць працоўныя сельскія рукі на заробкі, надта разнастайны. Адна з галоўных прычын, гэта недахоп паступленьняў ад свае гаспадаркі для існаваньня сям'і. Гэтая прычына пашыраецца галоўным чынам на першую групу, як найбольш малаземельную.

Мы ўжо бачылі, што асабліва выразна гэта відаць у Мазыршчыне, дзе для падвядзеньня гадавога баянсу гаспадарцы прыходзіцца прадаваць на пэўную частку году скаціну з тым, каб ізноў купляць яе з пачатку году.

Разам з чыннасцю галоўнай паказанай прычыны ёсць і іншыя матывы адыходу на заробкі нават і найбольш моцных гаспадарак. Прычынаю, якая вядзе да гэтага больш заможных сялян, зьяўляецца простая выгада заробкаў, якія даюць больш высокую аплату працы, што бывае па найбольш кваліфікаваных заробках.

Падвышэньне аплаты працы такога роду заробкамі тым больш, чым незалежней праца ад свае гаспадаркі і ад канечнай патрэбы продажу яе (працы) ў бок. Гэта найвыразней відаць па другой групе Аршанскай акругі, якая знаходзіцца ў оптымуме спалученьня гэтых двух фактараў.

Аплата аднаго працоўнага дня ў руб.

А К Р У Г І	У сваёй гасп-цы			На заробках
	Земляробства	Скатаводства	Сярэдн.	
Аршанская	0,67	0,69	0,68	0,74
Калінінская	0,80	0,44	0,80	0,84

Адыход на зароботкі ў значнай меры абумаўляецца яшчэ і сезоннасьцю працы ў сваёй гаспадарцы.

Вось тыя грунтоўныя прычыны, якія часта-густа пераплятаючыся паміж сабою прымушаюць селяніна на карысны ці некарысны для гаспадаркі продаж працы.

Уплыў старонніх заробаткаў на сельскую гаспадарку.

Гэты ўплыў ня менш разнастайны, чым прычыны заробаткаў. Мы ўжо бачылі, што адны гасп-кі прадаюць сваю працу ад недахопу паступленьняў, другія—што гэты продаж выгадны, трэція—што ў іх ёсьць лішак працы. Вось гэтыя моманты і вызначаюць ступень выгоднасьці заробаткаў для сваёй сельскай гаспадаркі.

Больш буйныя гаспадаркі не прадаюць свае працы тады, калі яна патрэбна сабе, не адрываюць яе ад сваіх апэрацый па магчымаму паляпшэньню гаспадаркі.

Малаземельныя-ж гаспадаркі, паколькі яны прадаюць сваю працу пад уціскам патрэбы, прадаюць яе ў кожны момант, не зважаючы на выгоднасьць гэтага продажу.

Гэткім чынам, калі ў буйных гасп-ах староннія заробаткі, будучы крыніцаю дадатковых сродкаў для сельскай гаспадаркі, могуць дапамагаць яе ўмацаваньню і паляпшэньню, у дробных гаспадарках яны могуць затрымаваць гэтыя паляпшэньні. А паколькі дробныя гаспадаркі ў большай меры адчуваюць недабор у сваім бюджэце, пастолькі інтэнсыфікацыя для іх больш патрэбна.

Гэткі тормазны ўплыў старонніх заробаткаў на разьвіцьцё інтэнсыфікацыі сельскай гаспадаркі трэба разглядаць, як самую шкодную зьяву, бо толькі тады наш земляроб выйдзе з утворанага тупіку, калі разьвіне гэтую інтэнсыфікацыю, калі кожная гадзіна працоўнага часу знойдзе сабе працу дома.

Асабліва непажаданы с.-г. заробаткі з пункту погляду паляпшэньня сваёй гаспадаркі. Як я ўжо зазначаў вышэй, выгнаны недахопам селянін пакідае сваю працу на жанчын і дзяцей, каб зарабіць лішні рубель ці пуд насення, што ў веснавы пэрыяд для яго асабліва каштоўна.

Вось гэта карысьць нібы мае свой адваротны бок, вельмі шкодны з пункту погляду эвалюцыі гаспадаркі.

Крыху інакш трэба глядзець на тыя заробаткі, якія не адрываюць працы ад сваёй гаспадаркі тады, калі яна патрэбна сабе. Да гэтых заробаткаў адносяцца найбольш кваліфікаваньня, якія ня маюць сезоннага характару і аплачваюць працу больш, чым свая гаспадарка.

Ня глядзячы на тормазны ўплыў заробаткаў, які гэтак шкодна адбіваецца на інтэнсыфікацыю сельскай гасп-кі, селяніну ў пэўныя пераходныя моманты вельмі цяжка стаць у незалежнасьць ад іх, бо для таго каб аддаць усю сваю працу сельскай гасп-цы, патрэбна мець некаторыя сродкі, хоць-бы ў разьмеры прыбытку ад заробаткаў.

Гэткі пераходны момант перажывае наша беларуская сельская г-ка. На кожным кроку мы бачым імкненьне селяніна перабудаваць сваю гаспадарку і перабудаваць яе на больш рацыянальных асновах так, каб мець максімум даходу.

Натуральна, што з ростам інтэнсыфікацыі сялянскай гасп-кі падвысіцца, і яе вытворчасць, падвысіцца прыбытковасьць і тады патрэба на староннія заробаткі зьнішчыцца сама сабою. Але перш, чым, падысьці да гэткай пераарганізацыі гаспадаркі, патрэбна адшукаць спосабы выйсьця з безграшовага стану селяніна.

Адзінаю здароваю мераю з гэтага боку можа быць крэдытаваньня сялянскай гасп-кі на ільготных і магчымых для яе ўмовах. Далей патрэбна звярнуць самую сур'ёзную ўвагу на падвышэньне карыснасьці

рынку шляхам кааперавання збыту прадуктаў сельскай гасп-кі, а таксама на куплю с.-г. машын і прыладаў.

Немалаважнае значаньне ў справе падняцця вытворчасці сельскай гасп-кі мае таксама і інтэлектуальны ровень насельніцтва, бо кожны крэдыт, у якой-бы форме ён ні быў, покуль ня будзе паднята вытворчая моц насельніцтва, можа рабіць на народную гасп-ку раскладаючы ўплыў.

Узняўшы свой інтэлектуальны ровень, сялянін здолее разобрацца ўва ўсіх гаспадарчых зьявах, ня пойдзе на нявыгадныя для гасп-кі зароботкі і пачне замацоўваць сваю сельскую гасп-ку. Вольны-ж ад с.-г. працы час ён зможа ўдзяліць тым ці іншым промыслам, якія будуць падмогаю ў яго гаспадарчым бюджэце.

Асноўныя вынікі.

1. Наша сельская гаспадарка ў выніку цэлага шэрагу прычын з году ў год церпіць недахват сродкаў на задавальненне канечных гаспадарчых патрэб, дзякуючы чаму прымушана аддаваць сваю рабочую сілу на зароботкі. Але ў розных эканамічных групах гаспадарак, пры рознай забяспечанасці зямлёю, патрэба на зароботкі розная.

2. Галоўнымі не с.-г. зароботкамі, якія даюць значны прыбытак, зьяўляюцца: служба, перавоз, плотніцтва, лясныя работы, сталярныя работы і некаторыя іншыя, складаючыся па акругах у розныя ўзаемаадносіны ў залежнасці ад забяспечанасці гаспадаркі рабочаю скацінаю, людзьмі і інш. з с.-г. зароботкаў маюць значаньне: жніво, ворыва і касавіца.

3. Затрата працоўных дзён у зароботках на аднаго работніка ўзрастае па ўсіх акругах ад вышэйшай групы к ніжэйшай, а па Калінінскай і Мазырскай гэткае ўзрастаньне наглядаецца і на адну гаспадарку. Але рост затраты дзён ня йдзе разам з ростам прыбытку. Кривая затраты дзён ад трэцяй групы к першай увесь час ўзрастае, а кривая прыбытку перш ўзрастае, а ад другой групы к першай спадае.

4. Продаж працы за год залежыць ад сезоннасці работ, моцы гасп-ак і колькасці працоўных рук. Па больш буйных гасп-ах продаж працы практыкуецца галоўным чынам у зімку, у той час, як дробныя гаспадаркі прадаюць сваю працу на працягу ўсяго году, часта-густа на шкоду ўласным інтарэсам.

5. Аплата працы ў розных эканамічных групах розная. У вышэйшых групах яна значна вышэй, прычым другая група зьяўляецца самай актыўнай у сэнсе зароботкаў; будучы раўнамерна нагружана работамі ў сваёй гаспадарцы, яна мае лепшае пачуццё да выбару зароботкаў і атрымоўвае лепшую аплату. Трэцяя група, найбольш занятая сваёю гасп-аю; мінае шэраг работ з добраю аплатаю працы, дзякуючы чаму і займае ў сэнсе аплаты працоўнага дня сярэдні стан.

6. Прычыны продажу працы разнастайны. Галоўныя з іх наступныя: а) недахоп паступленьняў ад сваёй гасп-кі, б) лішак працы, в) сезоннасць с.-г. работ, г) высокая аплата працы па найбольш кваліфікаваных зароботках і г. д.

7. Уплыў зароботкаў на разьвіццё с. гасп-кі ня менш разнастайны, чым прычыны, што абумаўляюць сабою продаж працы. Зароботкі, якія не адцягваюць працы ў моманты яе напружанасці ў сваёй гаспадарцы і могуць быць толькі ў вольны ад с.-г. работ час, зьяўляюцца значнаю дапамогаю ў с.-г. бюджэце.

На працягу большай часткі зімовага пэрыяду селянін бывае зусім вольны ад с.-г. працы. Калі ён у гэты час нічога не заробіць, дык яму нечым плаціць падаткаў. Значыцца, разьвіццё саматужнага вырабу ў

сваёй гаспадарцы дасць магчымасьць скарыстаць працоўную сілу селяніна і зрабіць з яго канкурэнтназдольную адзінку ў народнай гаспадарцы, забясьпечыўшы ў ім пладежную сілу.

Вядучы гэтакім чынам саматужную прамысловасьць разам з земляробствам, селянін выйдзе з часам з таго бяздольля, у якім ён знаходзіцца цяпер.

M. A. DUBROWZKY.

Der Arbeitsedivernst des Bauern im Mosyrskischen, Kalininschen und Orschaschen Kreise nach den Angaben der Centralen Statistischen Verwaltung für Weissruthenien für die Jahre 1924-1925

Z u s a m m e n f a s s u n g .

1. Unsere Landwirtschaft leidet alljährlich am Mangel an Mitteln zur Befriedigung der wirtschaftlichen Bedürfnisse, wes wegen dieselbe gezwungen ist, ihre Arbeitskraft nach auswärtigem Verdienst auszusenden. In den verschiedenen ökonomischen Gruppen, je nachdem sie mit Landanteilen versorgt sind, ist auch das Bedürfniss nach einem Nebenverdienst verschoeden.

2. Die hauptsächlichsten nicht reinlandwirtschaftlichen Gewerbe, die einen höheren Verdienst abwerfen, sind: eine Dienststellung, das Fuhrwesen, Zimmermannsarbeiten, Waldarbeiten, Tischlerei und einige andere, welche sich je nach den Kreisen in verschiedenartigem innerem Zusammenhange, je nach dem ob die Wirtschaften über genügende tierische Arbeitskräfte, oder über menschliche Arbeitskräfte und dergl. zu verfügen hoben, sich anders gestalten.

Von rein landwirtschaftlichen Arbeiten kommen hierbei hauptsächlich: Arbeiten beim Kornschneiden, Ackerbebeitung und Mäharbeit in Befracht.

3. Der Verbrauch an Arbeitstagen, die auf Nebenverdienst verwandt werden, steigt in Bezug auf einen Arbeiter im wesentlichen von den besser-situirten Gruppen zu den schlechter gestellten an, in dem Mosyrshischen Kreise jedoch und im Kalininschen kommt es auch oft schon vor, den dies Verhältniss auf eine Einzelwirtschaft zutrifft.

Der Zuwachs an zum Nebenerwerb ver brauchten Tagen steigt jeboch nicht parallel mit der Einnahme. Die Kurve des Aufwandes an Togen wächst beständig von der dritten Gruppe zur ersten, die Kurve der Einnahme steigt zunächst ebenfalls um jedoch von der zweiten Gruppe an zur ersten hin abzufallen.

4. Die Verteilung des Arbeitkaufes im Laufe des Jahres hängt ab von der Saisonirung der Arbeiten, der Kaufkraft der Wirtschaft, vor allem aber von der zur Verfügung stehenden Arbeitskraft. In grösseren Wirtschaften vollzucht sich der Verkauf der Arbeit hauptsächlich durch Land während im Gegenteil die kleineren Wirtschaften ihre Arbeitskraft zumeist im Laufe des ganzen Lahres und zwar zumeist zum Nachteil ihrer eigenen Interessen verkaufen.

5. Die Entcohnung für geleistete Arbeit findet in den einzelnen ökonomischen Gruppen in verschiedener Weise statt. In den höheren Gruppen ist dieselbe erheblich höher, dabei ist die zweite Gruppe die aller aktivste was den Nebenverdienst anbetrifft, mässig belastet durch die eigene Wirt-

schaftsführung, erwirbt sie sich das empfindlichste Gefeühe bei der Auswahl des ergiebigsten Nebengewerbes und erzielt doher die höchsten Ertrage. Die dritte Gruppe, welche in der eigenen Wirtschaft stark in Anspruch genommen ist versäumt oft eine ganze Reihe von Arbeitsmöglichkeiten, die höher entlohdt werden, wes wegen sie auch in der Entlohnungsfrage erst an zweiter Stelle steht.

6. Die zur Lohnarbeir führenden Ursachen sind verschiedener Art. Die hauptsächlichsten pflegen folgende zu sein: a) ungenügende Ein nahmen, (in der eigenen Wirtschaft), b) ein Ueberfluss au Arbeitskraft c) die Begrenztheit landwirtschaftlicher Arbeiten auf gewisse Perioden (Saisons), d) der hohe Lohn für Arbeiten höher gualificirter Nebengewerbe und dergl.

7. Der Einfluss des Neben verdienstes auf die Entwicklung der Landwirtschaft selbst ist ebenso mannigfaltig, wie die Ursachen, welche den Verkauf der Arbeitskraft verursachen. Wenn der Neben erwerb die Arbeitskräfte nicht der eigenem Wirtschaft in den Zeiten, wo sie für dieselbe unbedingt nötig wäre, entzieht und wenn sie zu Hause in der arbeitsfreien Zeit ausgeführt werden könn, dan bilden er ein sehr schätzenswertes Mittel für die Erhöhung des wirtschaftlichen Budgets.

Im Uerlaufe eines grassen Teiles der winterlichen Lahreszeit erweist sich die bäuerliche Arbeitskraft völlig frei von eigenem lanwirtschaftlichen Arbeiten, und eine Nichtausnutzung der selben verwandelt den Bauern in eine zahlungsunfähige Grösse. In Tolge dessen gäbe eine Entwicklung der hausindustriellen Betriebe in der eigenem Wirtschaft dem bauern die Möglichkeit seine Arbeitskraft vorteilhaft auszu=nutzen, und würde ihn zu einer konkurrenzfähigen Grösse im Wirtschaftlebeu des Volkes heranbilden, aus ihm ein zahlungsfähiges Einzelwesen schaffen.

Выхад прадуктаў сухой перагонкі торфу.

(З Чапялінскага балота Горацкага раёну).

Пытаньне аб скарыстаньні торфу, ці як яго часам завуць, „шэрага вугалю“ ставіцца звычайна ў сэнсе скарыстанья яго непасрэдна, як паліва. Апошнім часам, у сувязі з вышукваньнем новых больш таных крыніц энергіі, уздымаецца пытаньне аб газіфікацыі і сухой перагонкі торфу, бо газафікацыя разам з дабываньнем вадкіх прадуктаў—больш дасканалы спосаб скарыстанья торфавае энергіі. У беларускіх умовах гэтае пытаньне мае значны інтарэс, дзеля таго што тут ёсьць вялізныя плошчы гарфянішч. Для вывучэньня ўласьцівасьцяў мясцовага торфу з боку прыгоднасьці яго для вышэй—паказанага ўжытку, былі ўзяты пробы торфу з даследча-балотнага вучастку Акадэміі, які ляжыць за 9 вёрст ад Акадэміі каля вёскі Чапялінкі. Гэты вучастак выяўляе з сябе імшару, плошчаю каля 800 гектараў.

Досьледы 1920 г. (Р. П. Спаро „О болотно-опытной станции“, материалы Запомо, выпуск I 1920 г.) паказалі, што гэта балота ператварылася з балота нізавога тыпу на махавае сфагнавае. Таўшчыня торфу дасягае часам 4-х мэтраў, звычайна-ж крыху больш 1 мэтру. Таўшчыня махавага насыцілу і агёс не перавышае 0,4 мэтру.

Пробы для перагонкі браліся з рознай глыбіні: з глыбіні $\frac{1}{2}$ мэтр. (без агёсу), 1 м. і $1\frac{1}{2}$ м.

Перагонка рабілася ў мядзянай рэторце, куды загружалася адважная колькасць паветрана-сухога торфу з вядомай колькасцю вады. Нагрываньне рабілася газавымі паліўнямі, прычым пільна сачылася за роўнамернасьцю нагрэву, працяжнасьць якога была ўва ўсіх выпадках 3 гадзіны.

У дэстыляце азначалася: колькасць смалы, аманіяку, воцатавай кісьлі, мэцілявага спырытусу, а таксама колькасць жужалю (коксу), што застаецца ў рэторце. Усяго зроблена 8 перагонак і 5 кантрольных. З усіх знойдзеных рэзультатаў узяты сярэднія лічбы. Усе рэзультаты вылічаны ў ‰ да абсалютна-сухога торфу.

У ‰.

Глыбіня заяганья торфу	Вільгот- насьць	Попел	Увесь дэ- стылят	Смала	Воцатавая кісьля	Мэцілявы спырытус	Аманіяк	Жужаль (кокс)	Газы
$\frac{1}{4}$ мэтр,	16,2	4,53	28,91	6,87	1,1	0,11	0,18	38,11	29,98
$\frac{1}{2}$ „	17,0	1,63	35,63	6,21	1,14	0,09	0,21	40,36	24,01
1 „	14,93	2,01	31,77	7,01	0,68	0,13	0,32	41,55	26,68
1,5 „	15,23	1,75	27,53	7,48	0,59	0,08	0,26	42,63	29,84

Паданы лічбовы матар'ял дае магчымасьць зрабіць некаторыя вывады:

1) значны выхад жужалю (цёмна-бурага колеру, шчыльнай будовы), прычым максімум жужалю дае торф з глыбіні 1,5 мэтру;

2) значны выхад смалы, прычым таксама максімум смалы выходзіць з торфу на глыбіні 1,5 мэтру;

3) чым глыбей ляжыць торф, тым менш ён дае воцатавай кісьлі і мэцілявага сьпірытосу;

4) чым меншая попельнасьць торфу, тым больш ён дае смалы;

5) колькасьць газаў, што выдзяляецца пры сухой перагонцы торфу, ува ўсіх выпадках прыблізна аднакава;

На падставе гэтых вывадаў патрэбна прызнаць, што торф Чапялінскага балота—вельмі добры матар'ял для сухой перагонкі са скарыстаньнем вадкіх прадуктаў.

У заключэньне можна сказаць, што пытаньне аб утылізацыі торфу са скарыстаньнем пабочных прадуктаў ужо дайшла ў некаторых старонках да практычнага вырашэньня, як напр. у Італіі. Там цяпер працуюць 4 ўстаноўкі па газіфікацыі торфу, прычым яны зьяўляюцца эканамічна зусім выгоднымі і іх зьбіраюцца пашырыць. З аднае тоны абсалютна сухога торфу выходзіць 25 кгр. смалы (2,5%), 50 кгр. сульфату амонія і 250 кв. гадзін электра-энергіі. Смала ідзе непасрэдна на прапітку чыгуначных шпал і прадажная цана яе—53 кап. за пуд.; сульфат амонія па 2,25 кап. за пуд., і 1 кв. гадзіна электра-энергіі абыходзіцца 1,28 кап.

Сучасны стан „Старога Парку“ пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі.¹⁾

1.

Сучасны стан парку выяўляецца ў наступным. З трох бакоў (паўночна-ўсходняга, паўночна-заходняга і паўднёва-ўсходняга) яшчэ зацэлены канавы і насыпы, але мясцінамі значна абсыпаліся і вымагаюць аднаўленьня. Па паўночна-ўсходняй і паўднёва-ўсходняй мяжы ў 1925 годзе пастаўлен моцны тын. Канечна патрэбна абгарадзіць таксама парк з паўночна і паўднёва-заходняга боку.

У 1925 годзе, пасля расьцяробу аляёў (шырынёю ў 3 мэтры і аднаў 6 мэтраў) і пасля новай здымкі, зьявілася магчымасьць арыентавацца ў парку і распачаць вывучэньне дрэў і хмызьнякоў, якія там захаваліся. Азнямленьне і вывучэньне зроблена для кожнай дзялянкі асобна. Наогул аднавіўся той малюнак пляноўкі парку і размяшчэньня дрэўнай расьліннасьці, які быў у палове XIX стагодзьдзя. Розьніца-ж паміж даўнейшым і сучасным малюнкам тая, што, па першае, лік відаў дрэў і хмызьнякоў значна паменшыўся, а па-другое, на сваім месцы засталіся толькі буйныя дрэвы і нязначная частка больш рэдкіх хмызьнякоў, якія досыць цяжка разводзіцца. А такія сьмяцьцёвыя дрэвы, як *Alnus incana*, Willd., сьмяцьцёвыя хмызьнякі, што вельмі лёгка размнажаюцца, як *Sambucus racemosa*, L., *Spiraea sorbifolia*, L., *Spiraea media*, Schmidt. і іншыя, расьсеяліся амаль па ўсіх дзялянках парку і, вядома рэч, выцесьнілі сабою шмат цікавага дэндралёгічнага матэрыялу.

З 280 відаў дрэў і хмызьнякоў, якія лічацца па інвэнтарнаму сьпісу 1859 году і ўжо тады добра прыжыліся ў мясцовых умовах, цяпер захавалася толькі каля $\frac{1}{3}$ часткі. Дакладна ўдалося вызначыць у 1925 і 1926 г. г. 91 від. Прычынаю гэткай вялікай страты была адсутнасьць на доўгі час патрэбнага догляду ў парку за экзотамі, якія там расьлі і поўная адсутнасьць аховы парку. Аўтар гэтых радкоў застаў у 1923 годзе „Стары Парк“ у выглядзе заняпаўшага гаю, з вольным на ўсе бакі праходам і праездам. Тут касілі на чыстых мясцінах і паміж кустоў траву, пасьвілі скаціну, сюды езьдзілі з коньмі на начлег, разводзілі цяпло, высякалі для ўсякай патрэбы першыя, якія пападуцца дрэвы. Каштоўная жывая калекцыя ўвачавідкі марнела з прычыны адсутнасьці сродкаў на ахову, на прывядзеньне ў парадак і догляд, на пастаноўку

¹⁾ Даложана на пасяджэньні Лясной Сэкцыі Навуковага Т-ва па вывучэньню Беларусі пры Бел. Дзярж. Акадэміі С.-Г. 13 лістапада 1926 году. Першая частка гэтай працы надрукована ў I томе Працы Навуковага Т-ва па вывучэньню Беларусі пры Б.Д.А.С.Г над загалоўкам „Стары Парк пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі“.

агароды. Пераход сямлінах суседніх вёсак на хутары таксама адбіўся на „Старым Парку“. Селяніну хочацца пасадзіць на новым месцы каля сваёй хаты ня толькі пладоўныя дрэвы, але і яшчэ—што небудзь з дэкарацыйных хмызьнякоў і дрэў. Дзякуючы гэтаму, а таксама дзякуючы недагледжанасьці і даступнасьці з усіх бакоў і для ўсіх „Старога Парку“, ужо ў 1923 і 1924 г. г. з яго зусім знікла некалькі відаў роду *Luniperus* (ялаўцоў) і хмызьняковай вярбы. На месцы іх росту засталіся толькі ямкі, якія сьведчаць аб досыць рупнай выкапцы.

Але-ж і тыя 91 від, якія захаваліся да нашага часу, якія цяпер зарээстраваны і абазначаны на месцы сталымі этыкеткамі, і для аховы якіх і догляду за імі прыняты належныя захады, прадстаўляюць значныя навуковы і навучальны інтарэсы, тым больш яшчэ, што ўсе яны знаходзяцца ўва ўзросьце фізычнай сьпеласьці і ўсе даюць насеньне.

Пасьля аднаўленьня меж, алеяў, зьнішчэньня выпадковых сьцежак, выбаркі хворых дрэў, высечкі галіністай бузіны і белай вольхі „Стары Парк“ прыняў выгляд Дэндралёгічнага Саду і складаецца з наступных частак: 1) тапаграфічна верхняй часткі ці дзялянкі А, к паўночнаму ўсходу ад цэнтральнага вялікага кругу (гл. плян здымкі 1925 году); 2) сярэдняй часткі, што складаецца з 3-х канцэнтрычных дугавідных палос, з якіх кожная разьбіта на 6 дзялянак, і 3) ніжняй часткі ці дзялянкі В.

Плошча верхняй часткі (дз. А) 0,90 гэктара, сярэдняй (дзялянкі 1-18) — 2,70 гэкт. і ніжняй (дз. В) — 2,08 гэкт., а ўсяго 5,68 гэкт.

Дзялянка А прадстаўляе з сябе абаронную паласу для сярэдняй, дэндралёгічнай часткі парку. Па паўднёва-ўсходняй мяжы ідзе алея, якая мае з боку сумежнага насыпу жывая агарода з жоўтай акацыі, а з боку дзялянкі А шэраг вялікіх елак. Правая палова дзялянкі складаецца пераважна з ігластых парод, а левая пераважна з ліставых. Усяго ў дзялянцы А 560 дрэў, якія паводле відаў і таўшчыні ў дыяметры на вышыні грудзей (памеры 1925 году) разьмяркоўваюцца наступным чынам: (гл. табл. на стар. 156).

Як відаць, дзялянка А занята мясцовымі ляснымі пародамі. Пасадка іх зроблена ў 1848 г. Пад дарослымі дрэвамі засеў хмызьняк, асабліва шмат *Spiraea opulifolia*, *Caragana arborescens*, *Sambucus racemosa*, *Spiraea sorbifolia*, *Lonicera xylosteum*, а зрэдка *Berberis vulgaris*, *Viburnum Lantana*, *Amelanchier vulgaris*, *Rhamnus cathartica*, *Rhamnus Frangula*, *Caragana frutescens* і *Ribes alpinum*. Ёсць падрост елкі, хвой звычайнай, лёлу, вязу, клёну, рабіны, асіны, зрэдка ельніцы сібірскай.

Дзялянка В дайшла да нас найбольш пацярпеўшаю. Яна займае ніжэйшую частку парку, што паміж дарогаю, якая ідзе ад так звананага машынаведнага корпусу, да інжынэрнага корпусу і рэчкаю капылкаю з прытокаю раўчаком Ржаўцам. Усіх дрэў таўшчынёю на вышыні грудзей, вымераных у 1925 годзе, тут аказалася 250 шт. Дакладныя іх разьмеры, паводле даных 1925 году, наступныя: (гл. табл. на стар. 157).

З хмызьнякоў у гэтай частцы парку паміж дрэў сустракаюцца наступныя: *Sambucus racemosa*, *Caragana arborescens*, *Syringa vulgaris*, *Lonicera xylosteum*, *Cornus sanguinea*, *Rhamnus cathartica* і *Rhamnus Frangula*, адзін куст *Symphoricarpos racemosus*, Міхх. Як бачым, лік дрэў тут невялікі. Больш паловы дзялянкі В пакрыта цяпер чыстым лугам. Частка яго да 1925 году скарыстоўвалася, як гарод. У самым паўднёвым кутку дзялянкі В, каля раўчака Ржавец, вясною 1923 году закладзена плянтацыя верб і таполь: 32 радкі верб і 7 радкоў таполь. Пасаджана са студэнтамі 615 зрэзкаў верб і 120 зрэзкаў таполь. Амаль што ўсе

Пералік дрэў у дзялянцы А.

Дыямэтр на вышыні 1,3 метра над зямлёю ў сантымэтр.	<i>Picea excelsa</i> , Lk.	<i>Pinus silvestris</i> , L.	<i>Betula verru- cosa</i> , Ehrh.	<i>Tilia cordata</i> , Mill.	<i>Quercus pedun- culata</i> , Ehrh.	<i>Sorbus Aucu- paria</i> , L.	<i>Fraxinus excel- sior</i> , L.	<i>Alnus incana</i> , Willd.	<i>Acer platanoi- des</i> , L.
10	—	—	—	—	—	—	—	1	—
11	—	—	—	—	2	1	—	1	—
12	—	—	—	1	—	—	—	—	—
14	5	—	1	1	—	—	—	2	—
15	3	—	1	3	—	—	—	2	—
16	7	—	1	4	—	1	1	2	1
17	8	—	4	3	—	—	—	4	1
18	4	2	5	8	—	—	—	1	—
19	3	1	1	6	1	—	—	1	—
20	14	—	7	9	1	—	—	1	—
21	4	—	3	8	1	—	—	4	—
22	7	1	5	9	—	—	—	2	—
23	11	2	8	4	1	—	—	1	—
24	9	2	7	3	—	—	—	2	—
25	6	6	12	6	—	—	—	1	—
26	7	2	7	4	—	—	—	—	—
27	4	4	1	7	—	—	—	—	—
28	11	4	8	4	—	—	—	—	—
29	8	4	3	—	—	—	—	—	—
30	12	6	11	3	—	—	—	—	—
31	8	2	3	—	—	—	—	—	—
32	9	7	5	3	—	—	—	—	—
33	6	1	4	1	—	—	—	—	—
34	7	1	8	3	—	—	—	—	—
35	8	5	1	3	—	—	—	—	—
36	3	4	7	3	—	—	—	—	—
37	5	3	7	1	—	—	—	—	—
38	4	1	5	2	—	—	—	—	—
39	7	5	3	—	—	—	—	—	—
40	3	2	3	2	—	—	—	—	—
41	2	1	1	1	—	—	—	—	—
42	2	1	1	—	—	—	—	—	—
43	3	3	3	2	—	—	—	—	—
44	1	1	—	—	—	—	—	—	—
45	1	1	1	—	—	—	—	—	—
46	1	1	2	—	—	—	—	—	—
47	1	—	—	—	1	—	—	—	—
48	—	—	2	—	—	—	—	—	—
49	—	—	1	—	1	—	—	—	—
50	—	2	—	—	—	—	—	—	—
51	—	1	—	—	—	—	—	—	—
52	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53	—	1	1	—	—	—	—	—	—
54	—	1	—	—	—	—	—	—	—
58	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Разам	194	79	144	106	6	2	1	26	2

Пералік дрэў у дзялянцы В.

Дыяметр на вышыні 1,3 м. в сантыметрах	<i>Picea excelsa</i> , Lk.	<i>Pinus silvestris</i> , L.	<i>Betula verrucosa</i> i <i>pubescens</i>	<i>Tilia cordata</i> , Mill.	<i>Aesculus Hippo-</i> <i>castanum</i> , L.	<i>Acer platanoi-</i> <i>des</i> , L.	<i>Acer campestre</i> , L.	<i>Acer tataricum</i> , L.	<i>Quercus pedun-</i> <i>culata</i> , Ehrh.	<i>Ulmus effusa</i> , Willd.	<i>Fraxinus ameri-</i> <i>cana</i> , L.	<i>Prunus avium</i> , L.	<i>Salix Caprea</i> , L.	<i>Salix fragilis</i> , L.	<i>Populus alba</i> , L.	<i>Populus canes-</i> <i>cens i alba</i>
10	—	—	—	—	1	1	3	3	—	—	1	—	—	—	—	—
11	—	—	—	—	3	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—
12	1	—	—	—	4	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	4	1	3	1	—	—	—	1	—	—	—	—
14	1	—	—	—	4	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	—	—	—	—	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
17	1	—	—	2	6	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1
18	2	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	2	—	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	3	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
21	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	2	—	—	—	1	4	—	—	—	—	2	1	—	—	—	1
23	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	1	1	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	1
25	4	1	—	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
26	7	1	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
27	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
28	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	1
29	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	2	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
31	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
32	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
33	—	1	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
34	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	2	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
36	2	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
37	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	1
38	4	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
39	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
40	3	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
41	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
42	3	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
43	2	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
45	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
46	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
47	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
48	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
49	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
50	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
54	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
56	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
80	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Разам	71	10	20	36	45	9	12	8	2	1	7	3	2	11	1	12

яны прыняліся і цяпер даюць добрыя дубцы для далейшага размнажэння. З верб тут разведзены: *Salix alba*, L.; *Salix amygdalina*, L.; *Salix cinerea*, L.; *Salix dafnoides*, Vill.; *Salix fragilis*, L.; *Salix hastata*, L.; *Salix purpurea*, L.; *Salix viminalis*, L.; з таполь: *Populus pyramidalis*, Roz.; *Populus alba* L.; *Populus nigra* L.; *Populus balsamifera*, L.; *Populus laurifolia*, Ledeb; Побач з плянтацыйй верб у тым-жа годзе частка верб разведзена кольямі і ўвосень таго-ж году асыстэнтам А. Л. Новікавым высаджаны некаторыя хмызьнякі.

Сярэдняя частка парку прадстаўляе найбольшы дэндралягічны інтарэс. Тут растуць усе тыя зацэлеўшыя віды дрэў і хмызьнякоў, якія з 1848 да 1859 году разводзіліся з мэтай ўтварэння Дэндралягічнага Саду. Наогул той малюнак, які мысьліўся тварцамі гэтай часткі саду пры яго закладанні, захаваўся, іменна: верхняя дугавідная паласа, што складаецца з дзялянак 1-6, занята і цяпер высокаствольнымі, дрэвамі; сярэдняя паласа з дзялянкамі 7—12 занята часткаю дрэвамі высокаствольнымі часткаю нізкаствольнымі; ніжняя дугавідная паласа занята пераважан хмызьнякамі. Мясьцінамі гэты парадак парушан, па-першае, астаткамі часовых школ (напрыклад, мадрыны эўрапейскай у квартале 14), па-другое, самасевам елкі, бярозы, верб, якія адваявалі сабе месца ад хмызьнякоў.

Ігlastыя дрэвы займаюць дзялянкі № 4, № 5, № 6, № 10, амаль што цалкам і, апроч таго, сустракаюцца ў дзялянках № 7 і № 14. Ліставыя дрэвы займаюць астатнія дзялянкі.

У дзялянках № 18, асноўнай часткі „Старога Парку“, як і ў дзялянках А і В, у 1925 годзе зарэстраваны ўсе дрэвы і хмызьнякі; у дрэў таўшчынёю ад 10 сантымэтраў вымераны дыяметры на вышыні грудзей (1,3 мэтра ад зямлі), у малых хмызьнякоў мералася вышыня. Для лепшай характарыстыкі дэндралягічнага матар'ялу, які да нашага часу захаваўся, для кожнага віду быў выбран сярэдні экзэмпляр з нармальна развітых. У кожнага такога сярэдняга экзэмпляра вымераны: вышыня, дыяметр ствала ў кірунку NS і WE, вылічан сярэдні дыяметр, памерана вышыня да першага мертвага сучка, да першага жывога сучка, да пачатку кароны, дыяметры паземнай праэкцыі кароны ў кірунку NS і WE і даўжыня кароны. Вышыні вымераны вышнямерам Фаустмана, а дыяметры мернаю вілкаю Гэрляха. Усе памераныя дрэвы і буйныя хмызьнякі занумарованы масьяляною фарбаю. Нумары пастаўлены тыя, пад якім адпаведныя віды лічацца ў артыкуле прафэсара С. П. Мельніка: „Плодоносящие деревья и кустарники окрестностей г. Горы-Горок“ (Записки Горьковского С.-Х. Института, том II, 1924 г., стр. 157-164*).

Сабраная гэтакім чынам вельмі багатая характарыстыка усіх дрэў і хмызьнякоў, што захаваліся ў парку, прыводзіцца ніжэй у самым кароткім відзе.

№ 1. *Abies balsamea*, Mill. Ельница бальзамічная. Ёсьць толькі адно дрэва ў дзялянцы № 10. Сярэдні дыяметр 24 см. Вышыня дрэва 10,5 м. Да 1-га мертвага сучка 0,2 м. Да 1-га жывага сучка 2,5 м. Да кароны 8,5 м. Даўжыня кароны 2 м. Дыяметр праэкцыі кароны NS—1,5 м., WE—1,4 м. Экзэмпляр дрэнны: быў пашкоджан. Развіцьцё і рост пры мясцовых умовах характарызаваць ня можат. Надта добра развітыя экзэмпляры гэтага віду ёсьць у так званым „Новым Парку“ Вельмі многа пладаносць.

№ 2. *Abies sibirica*, Ledeb. Ельница сібірская. Усяго ў парку 8 экзэмпляраў, з якіх 2 ў дзялянцы № 5 з d = 36 см. і 39 см., і 6

*) Карыстаюся выпадкам выправіць памылку, якая дапушчана ў гэтым артыкуле: пад № 2 трэба чытаць ня *Abies pectinata* DC., а *Abies sibirica* Led.

у дзялянцы № 6 з $d=20$ см., 22 см., 29 см., 2 па 30 см. і 41 см. Занумарованае дрэва ў дзялянцы № 5 мае ўзросту каля 80 гадоў, дыяметр NS—35,8 см., WE—36,0 см., сярэдні—35,9 см.; вышыня 23 м.; да 1-га мёртвага сучка 2,1 м., да 1-га жывага 8,8 м., да кароны 11,5 м. Даўжыня кароны 11,5 м. Дыяметр праэцый кароны NS—5 м., WE—4,4 м. Выгляд здаровы. Мае нібы некаторыя азнакі *Abies nephrolepis*, Maxim. Вызначыць канчаткова ўдаецца па кветках і шышках у насенны год. Пладаносіць. Шмат маладых ельніц у падросьце.

№ 3. *Picea excelsa*, Lk. Елка звычайная. Усяго ў парку 314. З іх 194 у дзялянцы А, разьмеры якіх ужо прывадзіліся; 6 у дзялянцы № 2 з $d=2$ па 28 см., 32 см., 39 см., 40 см., 48 см.; 15 у дзялянцы № 5 з $d=18$ см., 19 см., 24 см., 27 см., 2 па 29 см., 2 па 30 см., 31 см., 32 см., 33 см., 37 см., 38 см., 39 см., 57 см., 1 у дзялянцы № 7 з $d=20$ см., 3 ў дзялянцы № 8 з $d=19$ см., 22 см., 36 см., 2 ў дзялянцы № 12 з $d=46$ і 54 см., 1 ў дзялянцы № 14 з $d=31$ см., 1 ў дзялянцы № 16 з $d=21$ см., 20 у дзялянцы № 17 з $d=15, 22, 25, 26, 28, 30, 3$ па 31, 34, 2 па 35, 38, 39, 2 па 40, 42, 44, 2 па 45 см., і 71 ў дзялянцы В, разьмеры якіх ужо прывадзіліся. Сярэдняе вымеранае дрэва мае ўзросту каля 80 гадоў, дыяметр NS—28 см., WE—29,4 см., сярэдні 28,7 см. вышыню 25,5 м., да 1-га мёртвага сука 2 м., да 1-га жывага 5,6 м., да кароны 18,5 м., даўжыню кароны 7 м., дыяметр праэцый кароны NS—5,7 м., WE—1,7 м. Занумарована дрэва каля алеі дзялянкі А.

№ 4. *Pinus Cembra*, L. Кедр. Усяго ў парку 2. Абодвы ў дзялянцы № 6 з $d=24$ і 32 см. Занумарованы і вымераны экзэмпляр мае дыяметр NS—30,8 см., WE—32,2 см., сярэдні 31,5 см., вышыню 15,6 м., да 1-га абрэзанага сука (у 1924 годзе абрэзана ніжэйшае сучка, каб захаваць шышкі кедра ад папражы) 2,75 м., да 1-га жывага сука 9,4 м., да кароны 9,4 м., даўжыню кароны 6,2 м., дыяметр праэцый кароны NS—3,25 м., WE—4,2 м. Ствол просты. Пладаносіць.

№ 5. *Pinus Laricio*, Poir. Хвоя чорная. У парку толькі адно дрэва, у дзялянцы № 4. Дыяметр NS—42 см., WE—44,8 см., сярэдні 43,4 см. Вышыня 18 м. Да 1-га мёртвага сука 6,2 м. Да 1-га жывага сука 8,5 м. Да кароны 9,5 м. Даўжыня кароны 8,5 м. Дыяметры праэцый кароны: NS—9,2 м., WE—11,5 м. Пладаносіць. Атрыманы ўжо 3-х гадовыя сеенцы з насеньня гэтага дрэва. Сеенцы будуць высаджаны часткаю побач з матчыным дрэвам, часткаю ў лесе.

№ 6. *Pinus strobus*, L. Хвоя Вэймутава. Усяго ў парку 12, з іх 9 у дзялянцы № 10 асобнаю купкаю з $d=1-16$ см., 2—22 см., 1—24, 2—27, 1—29, 1—30, 1—43 см., і 3 дрэвы ў дзялянцы № 6 з $d=27$ см., 43 см. і 55 см. Занумарованае дрэва ў дзялянцы № 10 мае дыяметр NS—27,8 см., WE—26,2 см., сярэдні 27 см., вышыню 22,8 м., да 1-га мёртвага сука 5,8 м., да 1-га жывага сука 13 м., да кароны 13 м., даўжыню кароны 9,8 м., дыяметр праэцый кароны NS—5,2 м., WE—4,8 м. Ствол просты, здаровы. Некалькі дрэў з купкі пачынаюць засыхаць. Пладаносіць.

№ 7. *Pinus silvestris*, L. Хвоя звычайная. Усяго ў парку 105, з якіх 11 у дзялянцы № 6 з $d=1-31, 1-33, 2-36, 1-37, 1-38, 1-39, 1-41, 1-45, 1-50, 1-55$ см., 2 ў дзялянцы № 4 з $d=42$ і 43 см., 1 у дзялянцы № 7 з $d=28$ см., 2 ў дзялянцы № 14 з $d=47$ і 50 см., 79 у дзялянцы А, разьмеры іх ужо прыведзены вышэй, і 10 у дзялянцы В, разьмеры іх таксама ўжо прывадзіліся. Сярэдняе вымеранае дрэва, занумарованае ў дзялянцы № 6, мае дыяметр NS—37 см., WE—35,8 см., сярэдні 36,4 см., вышыню 26 м., да 1-га мёртвага

сука 7,3 м., да 1-га жывога сука 16 м., да кароны 16 м., даўжыню кароны 10 м., дыяметр праэццы кароны NS—6,4 м., WE—8 м. Расьце ў купцы з іншымі хвоямі. Бліжэйшая з іх на 4,5 м. з поўначы. З паўдня на 2,2 м. хваёвы пень.

№ 8. *Larix europaeae*, D. C. Мадрына эўрапейская. У парку 61 дрэва. З іх 5 у дзялянцы № 4 з $d = 36, 43, 44, 48, 55$ см., 23 у дзялянцы № 7 з $d = 1-16$ см., 2—18, 1—19, 2—20, 1—23, 1—24, 1—27, 1—29, 1—30, 4—32, 1—33, 1—35, 1—37, 1—38, 1—39, 1—40, 1—41, 1—42 см., 7 у дзялянцы № 10 з $d = 1-26$ см., 1—27, 1—28, 1—31, 1—32, 2—45 см., 1 у дзялянцы № 13 з $d = 57$ см., і 25 штук у дзялянцы № 14 з $d = 1-16$ см., 1—18, 2—19, 1—22, 1—24, 2—26, 1—28, 1—30, 1—31, 1—32, 1—34, 2—37, 2—38, 1—40, 1—41, 1—42, 1—44, 1—45, 2—49, 1—53. Сярэдні занумарованы і дэтална вымераны экзэмпляр у купцы дзялянкі № 10 мае дыяметр NS—32,6 см., WE—31,4 см., сярэдні 32 см., вышыню 25,2 м., да 1-га мёртвага сука 5,7 м., да 1-га жывога сука 9,8 м., да кароны 11,5 м., даўжыню кароны 13,7 м., дыяметр праэццы кароны NS—5,8 м., WE—4,9 м. У дзялянках № 10 і № 14 мадрыны, як відаць, засталіся купкамі ад быўшых тут школак ці насенных град. Яны сядзяць густа, чаму частка з іх надта прыгнечана. Вельмі ўдобра скарыстоўваць гэтыя купкі для вывучэньня пладанашэньня. Дрэвы гонкія здаровыя, надта добрага выгляду. Узрост 60—70 гадоў. Многа пладаносіць.

№ 9. *Acer campestre*, L. Клен палявы. У парку 15 штук. З іх 1 у дзялянцы № 8 з $d = 15$ см., 1 у дзялянцы № 9 з $d = 15$ см., 1 у дзялянцы № 10 з $d = 3$ см., 12 у дзялянцы В, з паказанымі ўжо разьмерамі. Занумарованы экзэмпляр у дзялянцы № 9 мае дыяметр NS—15,6 см., WE—14,6 см., сярэдні 15,1 см., вышыню 11 м., да 1-га мёртвага сука 2,1 м., да 1-га жывога—2,6 м., да кароны 6 м., даўжыню кароны 5 м., дыяметр праэццы кароны NS—5 м., WE—4,7 м. Ствол значна нахіліўся на паўдзень. Карона моцна разьвіта з паўднёвага боку, адкуль адкрыта і добра асьветлена. З іншых бакоў карона зацненена суседнімі дрэвамі. Пладаносіць. Дае ўсходжае насенне.

№ 10. *Acer dasycarpum*, Ehrh. Клён срабрысты. Толькі адзін экзэмпляр у дзялянцы № 7. Добра разьвіты, здаровы экзэмпляр. Дыяметр NS—40,2 см., WE—40,6 см., сярэдні—40,4 см. Вышыня 14 м. Да 1-га жывога сука—2,6 м. Мёртвага сучча няма. Да кароны 4,6 м. Даўжыня кароны 9,4 м. Дыяметр праэццы кароны NS—9,4 м., WE—12,7 м. Ствол крыху нахіліўся на захад. Карона вельмі разложыстая; суседнімі дрэвамі не сьцясьнёна. Пладаносіць. Паблізу ёсьць самасеў.

№ 11. *Acer platanoides*, L. Клён востралістовы. Усяго ў парку 46 дрэў, з якіх 10 у дзялянцы № 2 з $d = 1-13$ см., 3—14, 2—15, 2—16, 1—17, 1—21 см., 1 у дзялянцы № 8 з $d = 17$ см., 9 у дзялянцы № 11 з $d = 24$ см., 25, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 36 см., 1 у дзялянцы № 13 з $d = 28$ см., 14 у дзялянцы № 14 з $d = 2-14$ см., 2—15, 2—16, 1—17, 1—18, 2—20, 1—21, 2—22, 1—24 см., 2 ў дзялянцы А з $d = 16$ і 17 см., 9 у дзялянцы В з дыяметрамі, паказанымі раней. Сярэдні занумарованы і вымераны ў дзялянцы № 11 экзэмпляр мае дыяметр NS—28 см., WE—26 см., сярэдні 27 см., вышыню 20 м., да 1-га мёртвага сука—5,4 м. да 1-га жывога—9 м., да кароны 9 м., даўжыню кароны 11 м., дыяметр праэццы кароны NS—4,8 м., WE—4,8 м. Наўкол надта багаты самасеў.

№ 12. *Acer pseudoplatanus*, L. Клён-явар. Ёсьць у парку ўсяго 3 дрэвы. Усе у дзялянцы № 11 з $d = 26, 30$ і 39 см. Занумарованы мае дыяметр NS—38 см., WE—40 см., сярэдні 39 см., вышыню

18 м., жертвага сучча няма, да 1-га живого сука 4,5 м., да сука, ад якога пачынаецца карона,—8,6 м. даўжыню кароны 9,4 м., дыяметр праэцый кароны NS—8,3 м., WE—7,5 м. Ствол крывы, карона аднабокая, Паблізу самасеу.

№ 13. *Acer tataricum*, L. Клён татарскі. Усяго ў парку 24. З іх 1 у дзялянцы № 9 з $d=12$ см., 5 у дзялянцы № 11 з $d=1-10$ см., 1—13, 2—17, 1—18 см., 7 у дзялянцы № 12 з $d=2-10$ см., 1—11, 1—13, 1—14, 1—15, 1—18, см., 3 у дзялянцы № 14 з $d=13, 16$ і 19 см., 8 у дзялянцы В з паказанымі ўжо разьмерамі. Занумарованы ў дзялянцы № 11 экзэмпляр мае дыяметр NS—16,4 см., WE—17,4 см., сярэдні 16,9 см., вышыню 12,4 м., да 1-га живого сука 2,3 м., да сука, а якога пачынаецца карона, 7,4 м., даўжыню кароны 5 м., дыяметр праэцый кароны NS—6,5 м., WE—4,2 м. Мертвага сучча няма. Крыху пацярпеў ад пераходжых. Надта многа пладаносіць.

№ 14. *Aesculus Hippocastanum*, L. Каштан конскі. Усяго ў парку 51. З іх 3 у дзялянцы № 8 з $d=16, 17$ і 18 см., 1 у дзялянцы № 10 з $d=4$ см., 2 у дзялянцы № 11 з $d=11$ і 16 см. і 45 у дзялянцы В з паказанымі ўжо раней разьмерамі дыяметраў. Сярэдні дыяметр NS—17,8 см., WE—17 см., сярэдні 17,4 см., вышыню 8,5 м., да 1-га живого сучка 2 м., да кароны 4,5 м., даўжыню кароны 4 м., дыяметр праэцый кароны NS—4,2 м., WE—5,3 м. Каштаны ў дзялянцы В пасаджаны пазней закладаныя парку. У іншыя дзялянкі яны занесены выпадкова. Усе дрэвы яшчэ маладыя. Пладаносіць многа.

№ 15. *Alnus glutinosa*, Gaertn. Вольха чорная. Усяго ў парку 5 дрэў, ў дзялянцы № 11 з $d=1-17$ см., 1—19, 2—24, 1—27, см. Сярэдняе занумарованае і дэтална вымеранае дрэва мае дыяметр NS—26 см., WE—26 см., сярэдні 26 см., вышыню 16 м., да 1-га живого сука 3,4 м., да сука, ад якога пачынаецца карона, 5 м., дыяметр праэцый кароны NS—4,5 см., WE—5 м.

№ 16. *Alnus incana*, Willd. Вольха белая (баравая). Усяго ў парку налічана 150 штук. Засялілася самасевам і карнявымі паросткамі. З мэтай пазбавіцца ад карнявых паросткаў у 1924 годзе дрэвы кальцаваліся. Сярэдняе дрэва ў дзялянцы № 8 мае дыяметр NS—26,5 см., WE—27,0 см., сярэдні 26,7 см., вышыню 19,2 м., да 1-га живого сучка 0,8 м., да кароны 10,6 м., даўжыню кароны 8,6 м., дыяметр праэцый кароны NS—4,5 м., WE—4,6 м. Дзеля таго, што гэта ня вельмі цікава, дыяметраў усіх ствалоў ня прыводзім. Лік-жа ствалоў наступны: у дзялянцы № 4—2, № 5—8, № 8—22, № 9—7, № 10—8, № 11—44, № 12—10, № 17—22, № 18—1, у дзялянцы А—26 ствалоў, птаўшчынёю ад 10 см. і вышэй.

№ 17. *Amelanchier vulgaris*, Moench. Ірга звычайная. Расьце па многіх дзялянках. Занумарована ў дзялянцы № 1. Вышыня 2,5 м.

№ 18. *Berberis vulgaris*, L. Барбарыс звычайны. Сустрадаецца ў дзялянках №№: 2, 4, 7, 11, 12, 14, 17 і А. Вышыня 1,8 м

№ 19 і № 20. *Betula verrucosa*, Ehrh. і *Betula pubescens*, Ehrh. Бяроза гузаватая і пушыстая. Усяго ў парку 228. З іх 21 ў дзялянцы № 3 з $d=1-13, 1-14, 1-18, 1-20, 2-22, 1-23, 3-24, 3-28, 1-30, 1-31, 3-32, 2-39, 1-43$ см., 4 ў дзялянцы № 7 з $d=1-27$ см., 1—32, 2—39, 15 у дзялянцы № 8 з $d=1-20, 1-24, 1-27, 2-28, 2-29, 1-33, 1-34, 1-37, 1-39, 1-43, 1-44, 1-45, 1-48$ см., 1 ў дзялянцы № 9 з $d=41$ см., 9 у дзялянцы № 12 з $d=$

= 18, 20, 26, 30, 34, 35, 38, 42 і 50 см., 5 у дзялянцы № 13 з $d=19$, 23, 43, 47, 51 см., 5 у дзялянцы № 14 з $d=20, 32, 35, 39, 40$ см., 3 ў дзялянцы № 17 з $d=35, 47$ і 57 см., 1 ў дзялянцы № 18 з $d=14$ см., 144 ў дзялянцы А і 20 у дзялянцы В з паказанымі раней дыяметрамі. Занумарованае сярэдняе дрэва ў дзялянцы № 3 мае дыяметр NS—28,6 см., WE—28,2 см., сярэдні 28,4 см., вышыню 25 м., да 1-га жывога сука 8,8 м., да кароны 13 м., даўжыню кароны 12 м., дыяметр праэцый кароны NS—4,2 м., WE—3,2 м. Расьце ў купцы бяроз.

21. *Caragana arborescens*, Lam. Жоўтая акацыя. Сустракаецца па ўсяму парку. У дзялянцы № 15 куст вышынёю 5,6 м. Многа пладаносіць.

№ 22. *Caragana frutescens*, D. С. Чапышнік. Сустракаецца ў дзялянках №№: 6, 8, 9, 12, 14, 15, 17, 18, А. У дзялянцы № 17 вышынёю 2,5 м. Добра пладаносіць. З насеньня ў гадавальніку ўзрошчаны сеянцы.

№ 23. *Carpinus Betulus*, L. Граб звычайны. Ёсць толькі адно дрэва, добра разьвітае, здоровае, у дз. № 12. Дыяметр NS—13,5 см., WE—12,7 см., сярэдні 13,1 см. Вышыня 8,1 м. Да 1-га мёртвага сучка 1,6 м. Да 1-га жывога сучка 1,9 м. Да кароны 1,9 м. Дыяметр праэцый кароны NS—4,5 м., WE—5,6 м.

№ 24. *Celastrus scandens*, L. Дрэвагуб звычайны. Гэты арыгінальны павойны хмызьняк Канады, усходніх і сярэдніх штатаў Паўночнай Амэрыкі ёсць у нас у дзялянцы № 15. Спавівае ствол *Salix Caprea* (вярба-брэднік), упіваючыся сваімі плёткамі ў кару гэтага дрэва. Даўжыня плётка каля 7 мэтраў. Цвіценьня і пладанашэньня наглядаць покуль што не ўдалося.

№ 25. *Cornus sanguinea*, L. Сьвідзіна. Сустракаецца ў шмат якіх дзялянках. Стройныя, роўныя стволікі, вышынёю 2,5. Добра пладаносіць.

№ 26. *Corylus Avellana*, L. Ляшчына. Сустракаецца толькі ў дзялянцы № 10. Вышыня 4 мэтры.

№ 27. *Crataegus coccinea*, L. (*Mespilus coccinea*, (L.), Mill.). Глог шарлахава-пладовы. Усяго некалькі экзэмпляраў.

№ 28. *Crataegus monogyna*, Jacq. (*Mespilus monogyna*, Jacq.) Глог аднаслупковы. Сустракаецца ў некалькіх дзялянках. Вельмі добра расьце. Пладаносіць. У дзялянцы № 8 вышынёю 4,5 м.

№ 29. *Crataegus melanocarpa*, M. B. (*Mespilus melanocarpa*, M. B.) Глог чорнапладовы. Знойдзён экзэмпляр у дзялянцы № 16. Разьвіты горш ад іншых, але ўсё-ж пладаносіць.

№ 30. *Crataegus oxyacantha*, L. (*Mespilus oxyacantha*, (L.), Crantz). Глог калючы. Сустракаецца ў дзялянках №№: 8, 14, 10, 11 і інш. Выгляд буйнага хмызьняка. У дзялянцы № 10 вышынёю 5,5 мэтра. Добра пладаносіць.

№ 31. *Cratagus sanguinea*, Pall. (*Mespilus sanguinea* (Pall.) Spach.). Глог сьбірскі. Па многіх дзялянках парку. Расьце буйным хмызьняком ці невялічкім дрэвам.

№ 32. *Crataegus* sp. Від пакуль што ня вызначан.

№ 33. *Cytisus ratisbonensis*, Schaeff. Зяновец двухкветны. Ёсць толькі ў дзялянцы № 15 і некалькі кусяцікаў у дзялянцы № 9. Вышыня каля 1 мэтра. Сустракаецца адмерзлыя верхавіны. Пладанашэньне слабае.

№ 34. *Evonymus europaea*, L. Эўрапейская брызьліна. Сустракаецца ў дзялянках №№: 2, 4, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 17. Занумарован у

дзялянцы № 18, вышынёю 2,4 м. Хоць у прыродных мясцовых лясох і не сустракаецца, але расьце надта добра, таксама і пладаносіць.

№ 35. *Evonymus latifolia*, Scop. Брызьліна шырокалісьцева. Усяго 2 кусты ў дзялянцы № 10. Моцна пацярпеў ад пераходжых, знаходзячыся каля быўшай на працягу многіх дзесяткаў год заўсёды люднай сьцежкі з гораду ў в. Кацялёва. Верхавінкі парасткаў адмярзаюць. Пладаносіць. Вышыня 0,8 м. Хмызьняк заходніх Альп, паўднёвай часткі сярэдняй Эўропы, крыму і каўказу.

№ 36. *Evonymus alba*, M. V. Брызьліна нічая. Гэты нізенькі паўзучы горны хмызьнячок Каўказу, Туркастану, Заходняга Кітаю і Паўднёвай Манголіі (паводле Дірреля) захаваўся на вельмі зазашчаным невялічкім пляску ў дзялянцы № 8. Плясок гэты ў 1926 годзе агароджан. Трэба яго асьвятліць. Цьвіценьне пакуль што ня было заўважана.

№ 37. *Evonymus verrucosus*, Scop. Брызьліна гузаватая. Хмызьняк падлеску мясцовых лясоў. Сустракаецца ў цяністых мясцох многіх дзялянак парку. Занумарованы ў дзялянцы № 17, мае вышыню 1,6 метра.

№ 38. *Fraxinus americana*, L. Ясень амерыканскі. Усяго ў парку 47 дрэў, таўшчынёю больш 10 см. З іх 2 ў дзялянцы № 8 з $d=24$ і 29 см., 21 у дзялянцы № 10 з $d=1-10, 1-11, 1-12, 1-13, 2-14, 2-15, 3-16, 2-17, 2-18, 1-19, 1-21, 1-22, 1-23, 1-24, 1-25$ см., 9 у дзялянцы № 11 з $d=2-14, 1-15, 1-17, 2-21, 1-22, 1-28, 1-30$ см., 5 у дзялянцы № 13 з $d=17, 19, 20, 24$ і 26 см. і 7 дрэў у дзялянцы В з паказанымі ў табліцы разьмерамі дыямэтраў. Сярэдняе занумарованае ў дзялянцы № 10 дрэва мае дыяметр NS—23,6 см., WE—24 см., сярэдні 23,8 см., вышыню 20,4 м., да 1-га мёртвага сучка 3 м., да 1-га жывога сучка 4,4 м., да кароны 9,4 м., даўжыню кароны 9,4 м., дыяметр праэцыі кароны NS—3,4 м., WE—3,8 м. Дужа пладаносіць.

№ 39. *Fraxinus excelsior*, L. Ясень звычайны. Усяго ў парку 28 дрэў. З іх 9 у дзялянцы № 1 з $d=1-10, 1-11, 1-12, 1-13, 3-15, 1-17, 1-22$ см., 5 у дзялянцы № 3 з $d=13, 14, 16, 17$ і 19 см., 5 у дзялянцы № 8 з $d=12, 13, 14, 28$ і 29 см., 7 у дзялянцы № 14 з $d=14, 16, 20, 21, 22, 25, 26$ см., 2 ў дзялянцы № 15 з $d=11$ і 30 см. Занумарованае і дэталёва вымеранае дрэва ў дзялянцы № 1 мае дыяметр NS—17,4 см., WE—16,0 см., сярэдні 16,7 см., вышыню 15 м., да першага жывога сучка 3 м., да кароны 7,6 м., даўжыню кароны 7,4 м., дыяметр праэцыі кароны NS—3,2 м., WE—3,3 м. Расьце ў купцы ясянёў. Як мясцовая парода, пладаносіць добра.

№ 40. *Lonicera Caprifolium*, L. Капрыфоль нямецкі. Ня мае а-ні-якага лесаводнага значаньня, але з вельмі пекнымі і з надта прыемным пахам краскамі, дэкарацыйны павойны хмызьняк; сустракаецца ў дзялянках №№: 7, 8, 13, 14 і 15. Уецца да 2,5 мэтра. Марозу не баіцца. Пладаносіць.

№ 41. *Lonicera coerulea*, L. Бружмень сіні. Знойдзена толькі ў дзялянцы № 15. Усяго некалькі кустаў. Адзін з іх густы куст вышынёю 1,5. Пладаносіць.

№ 42. *Lonicera nigra*, L. Бружмень чорны. У дзялянцы № 17. Вышыня каля 1-го мэтру. Пладаносіць.

№ 43. *Lonicera orientalis*, Lam. Бружмень каўкаскі. Толькі ў дзялянцы № 17. Куст у вышыню 1,2 м. З выгляду здаровы. Пладаносіць. Вымагае праверкі.

№ 44. *Lonicera tatarica*, L. Бружмень татарскі. Сустраэнута ў дзялянцы № 14. Куст вышынёю 2,8 м. Пладаносіць.

№ 45. *Lonicera xylosteum*, L. Бружень звичайны. Хмызьняк падлеску мясцовых лясоў. Сустрадаецца ў дзялянках №№: 1, 2, 7, 8, 12, 13, 14, 17, А і В. Занумарован у дзялянцы № 14. Вышыня каля 2,8 м.

№ 46. *Philadelphus coronarius*, L. Язьмін дзікі. Ёсьць у дзялянках № 11 і 15. Занумарованы ў дзялянцы № 15 мае вышыню 4 м. Пладаносіць. Знойдзены дзеве адмены, якія трэба азначыць.

№ 47. *Pirus baccata*, L. Яблыня сібірская. Адзін экзэмпляр у дзялянцы № 7. Дыямэтр NS—19,0 см., WE—21,0 см., сярэдні 20 см. Вышыня 9 м. Да 1-га мёртвага сучка 1,3 м. Да 1-га жывога 5 м. Да кароны 5,5 м. Дыямэр праэцый кароны NS—7 м., WE—8,5. Пладаносіць.

№ 48. *Pirus Malus*. L. Яблыня лясная. Усяго ў парку 2 экзэмпляры: 1 у дзялянцы № 7 і 1 у дзялянцы № 15. Занумарованы экзэмпляр у дзялянцы № 7 мае дыямэтр NS—20 см., WE—18 см., сярэдні 19 см., вышыню 9 м., да 1-га мёртвага сучка 1,6 м., да 1-га жывога—4,5 м., да кароны 4,5 м., даўжыню кароны 4,5 м., дыямэр праэцый кароны NS—4,1 м., WE—4,8 м. Пладаносіць.

№ 49. *Populus alba*, L. Таполя белая. Знойдзена 6 у дзялянцы № 1 з d=1—34, 1—36, 2—38, 1—48, 1—55 см., 7 у дзялянцы № 2 з d=1—42, 1—44, 1—53, 1—54, 1—69, 1—81, 1—92 см., 3 ў дзялянцы № 18 з d=35, 46 і 50 см. Вымеранае дрэва ў дзялянцы № 2 мае дыямэтр NS—54,4 см., WE—55,2 см., сярэдні 54,8 см., вышыню 27 м., да 1-га мёртвага сука 7,5 м., да 1-га жывога—11 м., да кароны 11 м., вышыня кароны 16 м., дыямэр праэцый кароны NS—7 м., WE—6 м. Па бліжэйшых дзялянках сустрадаецца самасеў.

№ 50. *Populus balsamifera*, L. Таполя бальзамічная. Расьце ў дзялянцы № 12 у колькасьці 7 з d=20, 24, 26, 29, 40, 45 см., у дзялянцы № 17 з d=17, 19, 27 см., у дзялянцы № 18 у колькасьці 21 з d=1—13, 1—15, 2—17, 1—18, 1—22, 1—25, 1—26, 2—31, 1—32, 1—33, 2—34, 1—35, 1—36, 1—37, 1—45, 1—46, 2—48 см. Занумарованы экзэмпляр у дзялянцы № 17 мае дыямэтр NS—43 см., WE—40 см., сярэдні 41,5 см., вышыню 24 м., да 1-га мёртвага сучка—6 м., да 1-га жывога—6,5 м., да кароны 12,4 м., вышыню кароны 11,6 м., дыямэр праэцый кароны NS—6,9 м., WE—4,6 м. Пладаносіць. У дзялянках № 17 і № 18 шмат маладых дрэўцаў тае-ж таполі.

№ 51. *Populus laurifolia*, Ledeb. Таполя лаўралісьцёвая. Знойдзена ў дзялянцы № 12 і № 17. Ня вымеран і не падлічан.

№ 52. *Populus canescens*, Sm. Таполя шэрая. Сустрадаецца ў дзялянцы № 12 з d=1—27, 1—33, 1—34, 1—36, 1—39, 2—43, 1—80, 1—82 см., у дзялянцы В і іншых. Занумарованы сярэдні экзэмпляр у дзялянцы № 12 мае дыямэтр NS—34,5 см., WE—34 см., сярэдні 34,3 см., вышыню 25 м., да 1-га мёртвага сучка—6,5 м., да 1-га жывога сука 8 м., да кароны 11 м., даўжыню кароны 14 м., дыямэр праэцый кароны NS—3 м., WE—2,9 м. Пладаносіць.

№ 53. *Populus canadensis*, Moench. Таполя канадзкая. Знойдзена, але яшчэ ня вымерана.

№ 54. *Populus nigra*, L. Таполя чорная. Ясакар. Адзін моцны экзэмпляр у дзялянцы № 14. Яго дыямэтр NS—90,2 см., WE—90,2 см., сярэдні 90,2 см.; вышыня 26 м.; да 1-га мёртвага сука 5,5 м.; да 1-га жывога сука 8 м.; да кароны 9 м.; вышыня кароны 17 м.; дыямэр праэцый кароны NS—15,2 м., WE—15,2 м. На вышыні 8,5 м. разыходзіцца на два какаты. Цьвіце вельмі расна. Экзэмпляр жаночы. Былі яшчэ дрэвы ў дзялянках № 12 і В.

№ 55. *Populus tremula*, L. Асіна. Сустрадаецца ў дзялянцы № 11, 7 экзэмпляраў у дзялянцы № 15 з $d=2-10, 2-11, 2-15, 1-20$ см., 30 шт. у дзялянцы № 17 з $d=3-11, 2-14, 1-16, 1-18, 4-20, 1-21, 2-23, 3-24, 1-25, 2-26, 1-27, 2-28, 2-29, 1-30, 2-31, 1-32, 1-33$ см. Сярэдняе дрэва ў дзялянцы № 17 мае дыяметр NS—28,4 см., WE—27 см., сярэдні 27,7 см., вышыню 25 м., да 1-га мёртвага сучка 8,2 м., да 1-га жывога сука 14 м., да кароны 17,6 м., вышыню кароны 7,4 м., дыяметр праэццы кароны NS—3,8 м., WE—3,6 м. Дрэва мясцовых лясоў.

№ 56. *Prunus Avinum*, L. Чарэшня лясная. Тры экзэмпляры ў дзялянцы В. Занумарованы мае дыяметр NS—19,5 см., WE—21,0 см., сярэдні 20,3 см., вышыню 17,5 м., да 1-га мёртвага сучка 4,6 м. да 1-га жывога сучка 7,5 м., да кароны 9 м., вышыню кароны 8,5 м., дыяметр праэццы кароны NS—5,8 м., WE—4,6 м. Пладаносіць.

№ 57. *Prunus fruticosa*, Pall. Вішняк. Знойдзены ў дзялянцы № 3. Хмызьняк, вышынёю да 1-га мэтра.

№ 58. *Prunus virginiana*, L. Чарэмха віргінская. У дзялянцы № 10. Вымагае правэркі. Магчыма, садовая форма віду *Prunus*.

№ 59. *Prunus Padus*, L. Чарэмха звычайная. 4 экзэмпляры ў дзялянцы № 11 з $d=2-13, 1-16, 1-18$ см. Ёсць яшчэ кусты ў дзялянцы № 4 і № 8. Вымеранае дрэўца ў дзялянцы № 11 мае дыяметр NS—15 см., WE—14,8 см., сярэдні 14,9 см., вышыню 9,5 м., да кароны 4 м., даўжыню кароны 5,5 м., дыяметр праэццы кароны NS—3,8 м., WE—3,8 м. Пладаносіць.

№ 60. *Quercus pedunculata*, Ehrh (*Quercus Robur*, L.). Дуб черешчатый. Усяго ў парку 98. З іх 20 у дзялянцы № 1 з $d=3-10, 3-11, 2-13, 1-14, 1-16, 1-17, 1-21, 1-23, 1-24, 1-26, 1-27, 1-29, 2-32, 1-33$ см., 3 ў дзялянцы № 2 з $d=24, 26, 38$ см., 38 у дзялянцы № 7 з $d=1-10, 1-11, 5-12, 4-13, 2-14, 2-15, 1-16, 1-17, 2-18, 1-19, 1-20, 1-21, 3-22, 6-23, 4-26, 2-28, 1-29$ см., 3 ў дзялянцы № 8 з $d=1-20, 2-25$ см., 11 у дзялянцы № 9 з $d=1-16, 1-20, 1-22, 1-29, 2-31, 1-32, 1-33, 1-40, 1-41, 1-54$ см., 2 ў дзялянцы № 12 з $d=43$ і 48 см., 8 у дзялянцы № 13 з $d=1-19, 2-22, 1-28, 1-32, 2-35, 1-44$ см., 2 ў дзялянцы № 14 з $d=15$ і 29 см., 1 у дзялянцы № 15 з $d=13$ см., 1 у дзялянцы № 17 з $d=10$ см., 1 у дзялянцы № 6, 6 у дзялянцы А і 2 ў дзялянцы В. Маладыя экзэмпляры пападаюцца і па іншых дзялянках. Вымераны сярэдні дуб у дзялянцы № 7 мае дыяметр NS—26,2 см., WE—26,8 см., сярэдні 26,5 см., вышыню 25,2 м., да 1-га мёртвага сука 8,8 м., да першага жывога сука 14,2 м., да кароны 17 м., даўжыню кароны 8,2 м., дыяметр праэццы NS—4,5 м., WE—4,2 м. Стаіць паміж дубоў, у адлегласці ад іншых на 2—3,5 мэтра.

№ 61. *Rhamnus cathartica*, L. Крушына слабительная. Ёсць у дзялянцы № 2, № 15, А і В. Вышыня 6 мэтраў. Пладанашэньне раснае.

№ 62. *Rhamnus frangula*, L. Крушына крохкая. Сустрадаецца ў дзялянках №№: 1, 15, 18, А і В. Вышыня пад дрэвамі ў дзялянцы № 1 да 2,5 мэтраў. Хмызьняк мясцовых лясоў.

№ 63. *Rhus cotinus*, L. (*Cotinus Coggigria*, Scop.). Сумах. Жаўтушнік. Ёсць тры дрэўцы ў дзялянцы № 10. Больш здаровае, лепш развітае мае дыяметр NS—14 см., WE—12 см., сярэдні 13 см., вышыню 6,5 м., да 1-га мёртвага сучка 2,4 м., да першага жывога сучка 3,1 м., да кароны 5 м., даўжыню кароны 1,5 м., дыяметр праэццы ка-

роны NS—2,2 м., WE—2,5 м. Кара на ствале была папсавана. Цвіце і пладаносіць.

№ 64. *Ribes alpinum*, L. Смуродзіна глухая. Ёсьць у дзялянцы № 1, № 7, № 8, № 9, № 13, № 16 і А. Утварыла вельмі густыя непразныя зарасьнікі. Куст вышынёю ў 1,2 мэтра. Пладаносіць.

№ 65. *Rosa acicularis*, Lindl. Рожа іглаватая. У дзялянцы № 10 захавалася некалькі кусяцікаў.

№ 66. *Rubus idaeus*, L. Маліна. Сустракаецца ў дзялянках № №: 4, 5, 6, 7. Широка разрастаецца атожылкамі. Хмызьняк мясцовых лясоў.

№ 67. *Salix alba*, L. Вярба белая. Ёсьць 5 дрэў у дзялянцы № 18 з $d=1-25$ см., 3—38 см. і 1—70 см. Занумарованы экзэмпляр мае дыяметр NS—38 см., WE—37 см., сярэдні 37,5 см., вышыню 20 м., да 1-га мёртвага сучка 4,2 м., да 1-га жывога сучка 7 м., да кароны 7 м., даўжыню кароны 13 м., дыяметр праэкцыі кароны NS—5,5 м., WE—4 м. Ствол пашкоджан і заражон грыбом *Polyporus ignarius* Fries. Жаночы экзэмпляр. Пладаносіць.

№ 68. *Salix caprea*, L. Вярба-брэднік. Ёсьць адзін экзэмпляр у дзялянцы № 4 з $d=18$ см., 2 ў дзялянцы № 12 з $d=25$ і 30 см. 2 ў дзялянцы № 14 з $d=18$ і 20 см., 2 ў дзялянцы № 15 з $d=12$ см. 11 у дзялянцы № 16 з $d=3-10$, 4—11, 2—13, 1—14, 1—28 см., 2 ў дзялянцы № 17 з $d=13$ і 17 см., 2 ў дзялянцы В з $d=32$ і 36 см., усяго 22 дрэвы. Занумарованы экзэмпляр у дзялянцы № 12 мае дыяметр NS—31 см., WE—31 см., сярэдні 31 см., да 1-га мёртвага сука 3,2 м., да 1-га жывога 3,2 м., да кароны 3,2 м., вышыню ўсяго дрэва 15 м., вышыню кароны 11,5 м., дыяметр праэкцыі кароны NS—6,8 м., WE—6,5 метр.

№ 69. *Salix aurita*, L. Лаза вушастая. Знойдзена ў дзялянках № 14 і № 15. Мясцовы хмызьняк, як відаць, прыўнесен сюды насеннем па-ветру.

№ 70. *Salix fragilis*, L. Вярба крохкая. Усяго ў парку 18 дрэў. З іх 7 у дзялянцы № 14 з $d=1-15$, 1—19, 2—21, 1—23, 1—33, 1—35 см., 11 у дзялянцы В. Апроч таго, шмат паблізу каля рэчкі капылкі. Мадэльны экзэмпляр у дзялянцы В мае дыяметр NS—21 см., WE—24 см., сярэдні 22,5 см., вышыню 15,6 м., да 1-га жывога сучка 1,9 м., да кароны 3 м., даўжыню кароны 12,6 м., дыяметр праэкцыі кароны NS—6 м., WE—5,5 м. Жаночы экзэмпляр.

№ 71. *Sambucus racemosa*, L. Бузіна чырвоная. Распаўсюджана па ўсіх дзялянках, утвараючы падлесак. З ёю нават трэба весці барацьбу. Хмызьняк мясцовых лясоў. Бузіны чорнай (*Sambucus nigra*, L.) у парку пакуль што не ўдалося знайсці, але-ж прымаючы пад увагу, што ў сьпісу парод, якія расьлі тут у 1859 годзе, яна лічылася, а таксама і тое, што тут яно добра прынялася, а натуральна размнажаецца лёгка, дык была надзея яе знайсці. І сапраўды, яе ўдалося знайсці па-за-межамі парку. каля кузьні Акадэміі, сярод купкі дрэў і хмызьняку. *Sambucus nigra* тут добра расьце двума вялікімі кустамі і пладаносіць, даючы спелае насенне.

№ 72. *Solanum Dulcamara* L. Лісьнік салодкагоркі. Сустракаецца ў дзялянках № 8 і № 14.

№ 73. *Sorbus Aucuparia*, L. Ці, як яе цяпер завуць, *Pirus aucuparia*, Gärtn. Рабіна звычайная. Ёсьць у дзялянках № №: 7, 9, 11, 12, 14 і А, а іменна: 2 дрэвы ў дзялянцы № 7 з $d=14$ і 27 см., 14 дрэў у дзялянцы № 9 з $d=1-11$, 4—12, 2—13, 2—14, 1—15, 2—16, 1—19,

1—23 см., 3 ў дзялянцы № 11 з $d=12$, 18 і 22 см., 2 ў дзялянцы № 12 з $d=10$ і 11 см., 1 у дзялянцы № 14 з $d=17$ см., 2 ў дзялянцы А з $d=11$ і 15 см., усяго, значыцца, 23 дрэвы. Абабранае для занумаравання дрэва ў дзялянцы № 7 мае дыяметр NS—14,6 см., WE—15 см., сярэдні 14,8 см., вышыню 12,2 м., да першага жывога сучка 5,5 м. да кароны 6,7 м., даўжыню кароны 6,7 м., дыяметр праэкцыі кароны NS—4 м., WE—4,8 м.

№ 74. *Spiraea hypericifolia*, L. Сьпірэя сьвятаянналісьцёвая. Захаваўся кусцік у дзялянцы № 17. Вышыня 1,8 м.

№ 75. *Spiraea media*, Schmidt. Сьпірэя сярэдняя. Сустрэаецца ў дзялянках №№: 4, 8, 9, 10, 14 і 15. На добра асьветлёных мясьцінах дзялянках № 14 і № 15 утварыла густыя зарасьнікі. Вышыня да 1,5 м. Пладаносіць.

№ 76. *Spiraea opulifolia*, L. (*Physocarpus opulifolia*, Raf.) Сьпірэя каліналісьцёвая. Сустрэаецца ў дзялянках №№: 1, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 18 і А. Вышыня да 2,5 м. Раснацьвіце і пладаносіць. Пападаецца і ў цяньку пад дрэвамі.

№ 77. *Spiraea salicifolia*, L. Сьпірэя вербалісьцёвая. Ёсьць у дзялянцы № 15 і № 16 па сонечных мясьцінах. Вышыня ад 1 да 1,5 м. Пладаносіць.

№ 78. *Spiraea sorbifolia*, L. (*Sorbaria sorbifolia*, A. Br.) Сьпірэя рабіналісьцёвая. Сустрэаецца ў дзялянках №№: 2, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15 і А. Расьце і па зацянёных дрэвамі мясьцінах. Вышыня да 1,8 м. Хутка пашыраецца карнявымі атожылкамі. Пладаносіць.

№ 79. *Spiraea ulmifolia*, Scop. Сьпірэя вязалісьцёвая. Тоўкі ў дзялянках № 15 і № 16. На асьвятлёнай мясьціне. Вышыня каля 1,3 м. Пладаносіць.

№ 80. *Symphoricarpos racemosus*, Michx. Сьняжынкi. Сустрэаецца ў дзялянках № 7 і № 14. Гэты хмызьнячок расьце ў нас вышынёю да 1,5-2 м. г.з. таксама, як і на сваёй айчызьне: у Канадзе, усходніх штатах Паўночнай Амэрыкі, Брытанскай Калюмбіі і Заходняй Каліфорніі. Пладаносіць пекнымі беласьнежнымі пладамі.

№ 81. *Syringa chinensis*, Willd. Бэз кітайскі. У дзялянцы № 15 захаваўся стройны стволік, але са змарнелаю каронаю, са зломленаю верхавінаю. Вышыня 1,8 м. (без верхавіны). Цьвіце ў чэрвені фіялетавымі раскамі. Адмярзаньня парасткаў не заўважана.

№ 82. *Syringa josikaea*, Jacq. Без Жозіка. Адзін куст у дзялянцы № 15.

№ 83. *Syringa persica*, L. Бэз пярсідзкі. У дзялянцы № 15 хмызьняк вышынёю ў 2 мэтры. Скалечан самым дзікім спосабам. Гальлё і паломлена, і адуплена. Цьвіце ў чэрвені ясна-лілёвымі суквеццямі.

№ 84. *Syringa vulgaris*, L. Бэз звычайнай. Кусты таксама скалечаны, але захаваліся лепш і ў большай колькасьці ў дзялянках №№: 11, 14, 15 і В. У дзялянцы № 11 ёсьць адзін кусу формы з белымі раскамі.

№ 85. *Tilia cordata*, Mill. Ліпа дробналісьцёвая. Усяго ў парку 215 дрэў. З іх 23 дрэвы ў дзялянцы № 3 з $d=1-15$, 1—16, 1—17, 1—19, 1—20, 1—21, 2—23, 4—24, 1—27, 3—28, 1—29, 2—30, 1—33, 1—38, 1—40, 1—42 см., 2 ў дзялянцы № 8 з $d=30$ см. абодвы ствалы, 12 у дзялянцы № 9 з $d=2-18$, 1—21, 1—25, 2—26, 2—30, 2—35, 1—41, 1—45, см., 7 у дзялянцы № 13 з $d=25$, 27, 28, 29, 34, 37, 44 см., 24 ў дзялянцы № 14 з $d=2-15$, 1—17, 1—20, 2—21, 1—23, 1—24, 2—25, 2—27, 1—28, 1—30, 2—31, 1—32, 1—34, 1—35, 1—36,

1—37, 2—38, 1—49 см., 1 у дзялянцы № 15 з $d=42$ см., 4 ў дзялянцы № 16 з $d=27, 29, 37, i 38$ см., 2 ў дзялянцы № 17 з $d=35 i 44$ см., 106 у дзялянцы А і 36 у дзялянцы В. Абабраны для занумараваньня ў дзялянцы А экзэмпляр мае дыяметр NS—28 см., WE—31,4 см., сярэдні 29,7 см., вышыню 21 м., да 1-га жывога сучка 9 м., да кароны 11 м., вышыню кароны 10 м. У купцы дрэвы стаяць на адлегласьці 1,5—5 мэтраў адно ад другога.

№ 86. *Tilia platyphyllos*, Scop. Ліпа буйналісьцёвая. У парку ёсьць усяго 4 дрэвы; усе ў дзялянцы № 9, з $d=20, 29, 34 i 35$ см. Лепшае вымеранае дрэва мае дыяметр NS—30 см., WE—28 см., сярэдні 29 см., вышыню 17 м., да 1-га мёртвага сучка 2,5 м., да першага жывога сучка 6,2 м., да кароны 7 м., даўжыню кароны 10 м., дыяметры практыкі кароны NS—5,8 м., WE—6 м. Цьвіце і пладаносіць.

№ 87. *Ulmus effusa*, Willd. (*Ulmus pedunculata*, Foug.). Вяз. Усяго 12 штук. З іх 5 у дзялянцы № 2 з $d=15, 17, 23, 27, 36$ см., 2 ў дзялянцы № 9 з $d=11 i 14$ см., 3 ў дзялянцы № 13 з $d=16, 24 i 27$ см. і 2 малых у дзялянцы № 15. Сярэдні, лепш разьвіты ў дзялянцы № 2 мае дыяметр NS—27 см., WE—28 см., сярэдні 27,5 см., вышыню 17,6 м. Сучко пачынаецца ад самай зямлі. У іншых экзэмпляраў зуплена кара.

№ 88. *Ulmus montana*, With. (*Ulmus scabra*, Mill.). Лём. Знойдзены ў дзялянках №№: 1, 7 і 13.

№ 89. *Viburnum Lantana*, L. Гардавіна. Сустрэкаецца па ўсім парку. У дзялянцы № 11 вышынёю да 2,5 мэтраў.

№ 90. *Viburnum Lentago*, L. Гардавіна канадзкая. Тры кусты вышынёю 4 мэтры ў дзялянцы № 15. Кусты складаюцца з добра разьвітых стволікаў. Дзеся таго, што ў нашым Дэндралагічным Садзе няма сталага тэхнічнага працаўніка, дык адзін куст быў высечан рабочым пры працярэбліваньні парку ў 1926 годзе. Выгляд зусім здаровы. Цьвіце і пладаносіць.

№ 91. *Viburnus Opulus*, L. Каліна. Хмызьняк мясцовых лясоў; ёсьць у дзялянках № 1, № 16, № 17 і В.

2.

Натуральна-гістарычныя ўмовы мясцовасьці.

З боку рэльефа кожная з трох частак „Старога Парку“ мае свае асаблівасьці. Дзялянка А займае вышэйшую мясціну. Правая частка яе роўная, а левая мае ўхіл на паўночны захад. Нівялірны ход ад вялікага кругу да паўночна-заходняй мяжы парку (гл. на плане здымкі 1925 году пунктырную лінію) паказаў, што гэты ўхіл роўнамерны, а розьніца вышынь з пачатку і ў канцы ходу роўна 4,27 мэтра.

Сярэдняя частка парку—гэта ёсьць значны спад, які вахлярам разыходзіцца ад вялікага цэнтральнага кругу на захад, поўдзень і паўднёвы ўсход. Розьніца вышынь паміж сьцежкаю вакол цэнтральнага кругу і ніжняю сьцежкаю, г. з. паміж паўночна-ўсходнім рогам дзялянкі № 3 і паўднёва-ўсходнім рогам дзялянкі № 15, зьяўляецца найбольшаю для сярэдняй часткі парку і роўна 11,73 мэтраў.

Трэцяя частка—В зьяўляецца самаю нізкаю плошчаю парку, панадрэчнаю поймай. Нівялірны ход, аперазаўшы ўвесь парк пасярэдзіне з паўночнага ўсходу на паўднёвы захад (гл. пунктырную лінію на плане 1925 г., праведзеную па дзялянках А, 3, 9, 15, В) паказаў, што розьніца вышынь паміж крайніх пунктаў гэтай лініі, г. з. найвышэйшым пунктам

на мяжы дзялянкі А і найніжэйшым пунктам каля рэчкі Капылкі дзялянкі В, роўна 20,06 мэтра.

Цяпер для „Старога Парку“ ёсць яшчэ больш дэталевы матар'ял, што да вывучэння рэльефу. Улетку 1926 г катэдраю геадэзіі БДАСТ зроблена дэталевая сучасная нівяліроўка і нарысаван плян з паземнікамі. Заслугоўвае ўвагі роў у дзялянцы № 12. З параўнання яго здымкаў 1866 г. 1925 г. відаць, што за 60 г. роў гэты зусім не змяніў свайго абрысу. Гэта добры і наглядны прыклад таго, наколькі лесагадоўля замацоўвае жывыя равы, бо перад закладаннем парку гэты роў быў бязумоўна жывым.

Глеба ў сярэдняй частцы парку пры закладанні апошняга была значна зьменена. Тут многа мясьцін, зрытых з мэтай выраўніваньня рэльефу, шмат мясьцін насыпных; уся сярэдняя частка была глыбока перакопана і моцна угноена. Натуральная глеба непачатая перакопкаю і насыпкаю ёсць толькі ў дзялянцы А і ў дзялянцы В. Яма, выкапаная на гэткай мясьціне дзялянкі А паказала наступны перарэз глебы. Тып глебы моцна падзолавы. Лёсавідны суглінак на лёсе. Пазём А¹ грубінёю ад 0 да 15 см. гумозны ясна-шэрага колеру з цынамонаваю воддэнню лёсавідны суглінак. А²—яўна падзолавы пазём, таксама лёсавідны суглінак, але бялесавашэрага колеру. Грубіня яго ад 15 да 40 см, В¹—паміж 40 і 100 см., цяжкі лёсавідны суглінак лускаватай структуры, шчытны, іржава-бурага колеру з плямамі і пацёкамі-струменьчыкамі ясна-вохрыстага колеру. Шмат карэння дрэўнай расьліннасьці; ёсць ходы дажджавых чарвей. В²—на глыбіні паміж 100 і 130 см., гэтакі-ж шчытны, лускаваты суглінак іржава-бурага колеру, але без пацёкаў і струменьчыкаў. Менш карэння дрэў. В³—ад 130 да 175, мясьцінамі да 180 см., таксама цяжолы лёсавідны суглінак, але з буйнымі рэдкімі артзандамі, якія у верхняй частцы пазёму маюць іржава-буры колер, а ніжэй становяцца ясьнейшымі. В⁴—пазём ніжэй 180 см. з драбнымі струменьчатымі артзандамі. Суглінак больш лёгкі. Яма скончылася на глыбіні 2,2 м.

Геаграфічны стан парку: 54°17' паўночнай шыраты, 30°59' усходняй даўгаты, 204 мэтры над роўнем мора.

Для кліматычнай характарыстыкі ёсць багаты матар'ял Горацкай Мэтэаралгічнай Станцыі II разраду I-е клясы, які лічыцца пэўным ад 1871 году да нашага часу, за выключэньнем толькі 3-х гадоў (1918, 1919, 1920) і які апрацаван праф. А. І. Кайгародавым у шэрагу артыкулаў*).

З прычыны эканоміі месца, абмяжумся толькі паказам шматгадовых даных, якія характарызуюць мэтэаралгічныя элементы мясцовасьці, згуртаваўшы іх для скарачэньня ў адну табліцу (гл. табл. на 170-171 стар.).

Даныя выбраны з вышэйпаказаных работ праф. А. І. Кайгародава. Калі за пачатак вэгэцыйнага пэрыяду лічыць веснавы дзень с^t + 5°С, а за канец восенні дзень з t^o + 5°С, дык у гэтым разе за апрацаваныя 45 год самы раньні пачатак быў 27 сакавіка, сярэдні 17-га красавіка, самы позны 2 траўня, а канец самы раньні 23-га верасьня, сярэдні 13 кастрычніка і самы позны 4 лістапада. Сярэдні лік дзён у гэтым вэгэцыйным пэрыядзе 182. Сума цяплыні 2440°С. Сярэдняя тэмпература 13,4°.

Калі ўзяць характарыстыку лесарасьлінных умоў паводле Майра**),

*) а) „Темперахурный режим Горецкого района“ (Записки Горецкого С.-Х. Института, том 1, 1924 г.).

б) „Осадки, снеговой и ледяной покров Западной области, Часть I, Осадки“ (Материалы Западной Опытной-Мелиоративной Организации Вып. 3 1924 г.).

в) „Снеговой и ледяной покров Западной области“ (Записки Горецкого С.-Х. Института, том 2, 1914 г.).

г) „Климатический очерк Смоленской губ. Смоленск, 1925 г.“

**) Heinrich Mayr—„Waldbau auf naturgesetzlicher Grundlage, 2 Auflage, 1925, стр. 11-105 і „Fremländische Wald- und Parkbäume für Europa“, 1906.

ТАБЛИЦА
метеорологических элементов паводле данных Горькай Метеорологичной Станциі.

№	Месяцы		Судзень	Люты	Сакавік	Красавік	Травень	Чэрвень	Ліпень	Жнівень	Верасень	Кастрычнік	Лістапад	Сьнежань	Год	За колькі год даны
	Метеаралягичныя элементы	Метеаралягичныя элементы														
1	Температура паветра ў градусах Цэльсія	-8,2	-7,5	-3,0	4,6	12,5	16,7	18,2	16,2	11,0	4,7	-1,0	-5,8	4,9°	1871—1915 г.	
2	Абсалютныя максімумы тэмпературы паветра	5,6	6,2	15,4	24,6	29,3	31,1	31,9	35,1	28,7	23,6	11,7	9,0	35,1°	За 41 год 1874—1915	
3	Абсалютныя мінімумы тэмпературы паветра	-32,1	-29,3	-30,0	-14,0	-2,8	+2,5	+3,8	+4,6	-2,5	-15,7	-28,7	-35,6	-35,6°	За 25 год	
4	Абсалютныя амплітуды тэмпературы паветра	37,7	35,5	45,4	38,6	32,1	28,6*	28,1*	30,5*	31,2	39,3	40,4	44,6	70,7°		
5	Сярэднія максімальных тэмператур паветра	2,1	2,2	7,2	17,8	25,2	27,0	28,4	27,5	22,6	16,2	7,3	3,1	28,4°	За 41 год	
6	Сярэднія мінімальных тэмператур паветра	-24,5	-22,8	-18,5	-5,9	+1,2	+7,0	+9,7	+7,9	+1,4	-6,6	-14,0	-20,3	24,5°	За 25 год	
7	Сярэднія амплітуды тэмператур паветра	26,6	25,0	25,7	23,7	24,0*	20,0*	18,7*	19,6*	21,2*	22,8*	21,3	23,4	52,9°		
8	Лік дзён з марозам	30,1	27,4	26,4	12,1	1,6	0	0	0	0,9	11,4	19,9	28,0	158	За 42 год 1874—1915 г.	
9	Лік дзён без адлігі	25,4	22,4	14,3	1,7	0	0	0	0	0	2,1	12,2	22,4	100,1	За 41 год 1874—1913	
10	Сумы ападкаў у мм.	29	25	27	31	42	66	82	68	46	41	39	33	52,9	За 49 год 1872—1917	
11	Лік дзён з ападкамі	13	11	12	10	11	12	14	12	11	11	13	14	144	За 49 год	
12	Лік дзён са сьнегамым насарцадам	31	28	28	8	0	0	0	0	0	0,7	11	26	133	За 49 год	
13	Сярэдняя вышыня сьнегавага насарцаду ў сант. паветра ў мм.	28	40	38	5-0 ¹⁾	0	0	0	0	0	0	1-3	10	—	За 22 гады 1874—1909	
14	Абсалютн. вільготнасьць паветра ў мм.	2,4	2,6	3,2	4,8	7,6	10,4	11,6	10,7	8,3	6,8	4,0	3,0	6,1	За 35 год 1874—1909	
15	Адносная вільготнасьць ў процэнт.	88	86	83	76	70	71	75	78	81	84	89	89	81	За 36 год 1874—1909	
16	Хмарнасьць ў процэнт.	78	75	70	61	55	58	57	58	59	69	85	84	68	За 50 год 1874—1924	
17	Лік ясных дзён	2,5	2,9	3,7	4,2	3,7	3,7	3,3	3,7	4,1	3,6	1,3	1,	38,9	За 41 год 1874—1915	
18	Лік хмарных дзён	19	16	15	11	7	7	7	7	8	14	21	22	154	За 38 год 1874—1915	

*) Лічыць са зорачкай унасьненні ў гэту табліцу ў выправленым відзе, т. к. ў артыкуле праф. С. Г. Ісмаілава т. I, 1924 г. стар. 216 і 217.

1) Па декадах.

?	За 45 год						
26	761,6	3,7	3,8	3,9	3,6	3,6	3,5
SW:	37		11°	4°	77°	89°	18°
3	762,6	3,8	3,8	3,9	3,6	3,6	3,5
SW:	11°	1,2	0,5	0,6	0,5	0,5	0,6
4	763,0	3,8	3,8	3,9	3,6	3,6	3,5
SW:	24°	0	0	0	0	0	0
5	764,2	3,9	3,9	3,9	3,6	3,6	3,5
SW:	4°	12	12	12	13	11	12
3	762,1	3,9	3,9	3,9	3,6	3,6	3,5
SW:	77°	0	0	0	0	0	0
1	759,7	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,5
NW:	89°	0	0	0	0	0	0
1	758,0	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,5
NW:	54°	0	0	0	0	0	0
1	759,1	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5
NW:	18°	12	12	12	12	12	12
1	761,0	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
NO:	82°	0	0	0	0	0	0

дык убачым, што тэратэрма (сярэдняя t° за травень, чэрвень, ліпень і жнівень) = 15,9, сума ападкаў за 4 вэгэацыйных месяцы = 258 мм, мінімальнае месячнае адноснае вільготнасць = 70%*), г. з. надта добрыя ўмовы для росту дрэўнай расьлінасьці наогул, нават крыху збытачную летнюю t° для елкі звычайна і эўрап. мадрыны, амаль здавальняючую для бука і на 1° малаватую для дуба. Калі разам узяць характарыстыку клімату [сярэдняе гадовае t° = 4,9°, тэратэрма 15,9°, мінімальнае адноснае вільготнасць (на жаль, месячнае, а ня сутачнае, абсалютнае) 70%, сума ападкаў за 4 вэгэацыйных месяцы 258 мм., ападкаў за год 529 мм., абсалютны мінімум t° паветра — 35,6°, апошні замаразак у траўні, а першы ў верасьні], дык мясцовасьць „Стараго Парку“ ляжыць паміж лясных зон, паводле Майра, С.в і Д., г. з. паміж зоны Fagetum (больш зямнай паловы мерна-цёплай краіны ліставога лесу, які скідае на зіму лісьце) і зоны Piceetum (мерназімнай краіны елкі, ельніцы, мадрыны).

Веснавыя замаразкі канчаюцца не раней 5 красавіка, не пазьней 31 траўня, у сярэднім 2 траўня. Восеннія замаразкі пачынаюцца не раней 5 верасьня, не пазьней 21 кастрычніка, у сярэднім 4 верасьня.

дрэвы ў ім і хмызьнякі дарослыя, цвітуць і пладаносяць. Кожны навукова-арганізаваны Дэндралагічны Сад перш за ўсё павінен мець сталы сьпіс свайго інвэнтару. Ніжэй надрукованая табліца-сьпіс і дае дакладны пералік таго інвэнтару жывой дрэўнай калекцыі, які Дэндралагічны Сад атрымаў ад быўшага „Старога Парку“.

С Ы П І С

відаў дрэў і хмызьнякоў, зарэстраваных у 1925 годзе ў „Старым Парку“ (Дэндралагічным Садзе).

№№	Латынская назва віду	Беларуская назва	Расійская назва	Дзялянкі, у якіх даны від расьце
ігластыя пароды.				
1	<i>Abies balsamea</i> , Mill	Ельніца бальзамічн.	Пихта бальзамическая	10
2	<i>Abies sibirica</i> , Ledeb	„ сібірская	Пихта сибирская	5 і 6
3	<i>Picea excelsa</i> , Lk.	Елка звычайная	Ель обыкновенная	2,5,7,8,12,14, 16,17, А і В
4	<i>Pinus Laricio</i> , Poir.	Хвоя чорная	Сосна черная	4
5	<i>Pinus Cembra</i> , L.	Кедр	Кедр	6
6	<i>Pinus Strobus</i> , L.	Хвоя Вэймутава	Сосна Веймутова	6 і 10
7	<i>Pinus silvestris</i> , L.	Хвоя звычайная	Сосна обыкновенная	4,6,7,14,А і В
8	<i>Larix europaea</i> , D. C.	Мадрына эўрапейс.	Лиственница европейская	4,7,10, 13, 4
Ліставыя пароды.				
9	<i>Acer campestre</i> , L.	Клён палявы	Клен полевой	8,9,10 і В
10	<i>Acer dasycarpum</i> , Ehrh.	„ белы	„ серебристый	7
11	<i>Acer platanoides</i> , L.	„ звычайны	„ остролистный	2,8,9,13,14, А і В
12	<i>Acer pseudoplatanus</i> , L.	„ —Явор	„ —Явор	11
13	<i>Acer tataricum</i> , L.	Клён татарскі	„ татарский	9,11,12,14, В
14	<i>Aesculus Hippocastanum</i> , L.	Каштан конскі	Каштан конский	8,10,11, В
15	<i>Alnus glutinosa</i> , Gaertn.	Вольха чорная	Ольха черная	11
16	<i>Alnus incana</i> , Willd.	Вольха белая, ба- равая	„ белая	4,5,6,8,9,10,11 12,17,18. А
17	<i>Amelanchier vulgaris</i> , Moench.	Ірга звычайная	Ирга обыкновенная	Па ўсім парку
18	<i>Berberis vulgaris</i> , L.	Барбарыс звыч.	Барбарис обыкновенный	2,4,7,11,12,14 17 і А
19	<i>Betula verrucosa</i> , Ehrh.	Бяроза гузаватая	Береза бородавчатая	3,7,8,9,12,13, 14,17,18,А і В
20	<i>Betula pubescens</i> , Ehrh.	Бяроза пушыстая	„ пушистая	3,17
21	<i>Caragana arborescens</i> , Lam	Акацыя жоўтая	Акация желтая	Па ўсіх дзя- лянках
22	<i>Caragana frutescens</i> , D.C.	Чапыжнік	Чепыжник	6,8,9,12,14,15 17,18, А.
23	<i>Carpinus Betulus</i> , L.	Граб звычайны	Граб обыкновенный	12
24	<i>Celastrus scandens</i> , L.	Дрэвагуб звыч.	Древогубитель обыкно- венный	15
25	<i>Cornus sanguinea</i> , L.	Сьвідзіна чырвоная	Свидина. Дерен	Раскідан па многіх дзя- лянках
26	<i>Corylus Avellana</i> , L.	Ляшчына	Лещина	10
27	<i>Crataegus coccinea</i> , L. [<i>Mespilus coccinea</i> , (L), Mill.]	Глог шарлахава- пладовы	Боярышник шарлахово- плодный.	
28	<i>Crataegus monogyna</i> , Jacq. [<i>Mespilus monogyna</i> , Jacq.]	Глог аднаслупковы	Боярышник одиночный.	У некалькіх дзялянках
29	<i>Crataegus melanocarpa</i> , M. B. [Mespilus melano- carpa, M. B.]	Глог горнапладовы	„ черноплодный	16
30	<i>Crataegus oxyacantha</i> , L. [<i>Mespilus oxyac.</i> (L.)Crantz]	Глог калючы	„ туполистный	8,14,10,11 і інш.

№№	Латынская назва віду	Беларуская назва	Расійская назва	Дзялянкі, ў якіх даны від расьце
31	<i>Crataegus sanguinea</i> , Pall. [<i>Mespilus sanguinea</i> , (Pall.) Spach.]	Глог сібірскі	Боярышник сибирский	Па многіх дзялянках
32	<i>Crataegus</i> sp.			
33	<i>Cytisus ratisbonensis</i> , Schaeff. [<i>C. biflorus</i> , L'Herit.]	Зяновец двохкветн.	Ракитник двуцветковый	15
34	<i>Evonymus europaea</i> , L.	Брызьліна эўрапей- ская	Бересклет европейский	2,4,6,7,8,12,13 14,17,18
35	<i>Evonymus latifolia</i> , Scop.	Брызьліна шырока- лісьцевая	„ широколистный	10
36	<i>Evonymus nana</i> , M. B.	Брызьліна нізкая	„ низкий	8
37	<i>Evonymus verrucosa</i> , Scop.	„ гузаватая	„ бородавчатый	Па многіх дзялянках
38	<i>Fraxinus americana</i> , L.	Ясень амэрыканскі	Ясень американский	8,10,11,13, B
39	<i>Fraxinus excelsior</i> , L.	„ звычайны	„ обыкновенный	1,3,8,14,15
40	<i>Lonicera Caprifolium</i> , L.	Капрыфоль нямецкі	Каприфоль немецкий	7,8,13,14
41	<i>Lonicera coerulea</i> , L.	Бружмень сіні	Жимолость синяя	15
42	<i>Lonicera nigra</i> , L.	„ чорны	„ черная	17
43	<i>Lonicera orientalis</i> , Lam	„ усходні	„ восточная	17
44	<i>Lonicera tatarica</i> , L.	„ татарскі	„ татарская	14
45	<i>Lonicera xylosteum</i> , L.	„ звычайны	„ обыкновенная	1,2,7,8,9,12,13 14,17, A, B
46	<i>Philadelphus coronarius</i> , L.	Язьмін	Чубутник	11,15
47	<i>Pirus baccata</i> , L.	Яблыня сібірская	Яблоня сибирская	7
48	<i>Pirus Malus</i> , L.	Яблыня лясная (дзікая)	„ дикая, лесная	7,15
49	<i>Populus alba</i> , L.	Таполя белая	Тополь белый	1,2,18
50	<i>Populus balsamifera</i> , L.	„ бальзамічная	„ бальзамический	12,17,18
51	<i>Populus laurifolia</i> , Ledeb.	„ лаўралісьцев.	„ лавролиственный	12 (?), 17
52	<i>Populus canescens</i> , Sm.	„ шэрая	„ серый	12 і інш., B
53	<i>Populus canadensis</i> , Moench.	канадзкая	„ канадский	
54	<i>Populus nigra</i> , L.	Ясакар	Осокорь	14, B
55	<i>Populus tremula</i> , L.	Асіна	Осина	12,15,17
56	<i>Prunus Avium</i> , L.	Чарэшняя	Черешня	B
57	<i>Prunus fruticosa</i> , Pall.	Вішняк	Вишняк	3
58	<i>Prunus virginiana</i> , L.	Чарэмха віргінская	Черемуха виргинская	10
59	<i>Prunus Padus</i> , L.	Чарэмха звычайная	„ обыкновенная	11,12,4
60	<i>Quercus pedunculata</i> , Ehrh. (<i>Quercus Robur</i> , L.)	Дуб чарэшчаты	Дуб черешчатый	1,2,7,8,9,12, 13,14,15, 17, A, B
61	<i>Rhamnus cathartica</i> , L.	Крушына звычайн.	Крушина слабительная	2,15, A, B
62	<i>Rhamnus Frangula</i> , L.	Крушына крохкая	„ ломкая	1,15,18, A, B
63	<i>Rhus Cotinus</i> , L. (<i>Cotinus</i> <i>Coggigria</i> , Scop.)	Сумах	Сумах. Желтинник	10
64	<i>Ribes alpinum</i> , L.	Смуродзіна глухая	Смородина глухая	1,7,8,9,13,16, A
65	<i>Rosa acicularis</i> , Lindl.	Рожа іглаватая	Роза иглистая	10
66	<i>Rubus idaeus</i> , L.	Маліна	Малина	4,5,6,7
67	<i>Salix alba</i> , L.	Вярба белая	Ива белая	

№№	Латынская назва виду	Беларуская назва	Расійская назва	Дзьялны, у якіх даны від расьсе
73	<i>Sorbus Aucuparia, L.</i> (<i>Pirus aucuparia, Gärtn.</i>)	Рабіна звычайная	Рабіна обыкновенная	7,9,11,12,14, А
74	<i>Spiraea hypericifolia, L.</i>	Сьпірея сьвятагаляналісьцёвая	Спирея зверобойноаистная	17
75	<i>Spiraea media, Schmidt.</i>	Сьпірея сярэдняя	Спирея средняя	4,8,9,10,14,15
76	<i>Spiraea spulifolia, L.</i> (<i>Physocarpus opulifolia, Raf.</i>)	Сьпірея кіанналісьцёвая	" кіанналісьцёвая	Па многіх дзялянках
77	<i>Spiraea salicifolia, L.</i>	Сьпірея вербалісьцёвая	" іволісьцёвая	15,16
78	<i>Spiraea sorbifolia, L.</i> (<i>Sorbaria sorbifolia, A. Br.</i>)	Сьпірея рабіналісьцёвая	" рэбінналісьцёвая	Расьселяецца па ўсім парку
79	<i>Spiraea ulmifolia, Scop.</i>	Сьпірея вязалісьцёвая	" вязналісьцёвая	15,16
80	<i>Symphoricarpos racemosus, Michx.</i>	Сьняжынікі		
81	<i>Syringa chinensis, Willd.</i>	Бэз кітайскі	Снежнофрукт	7,14
82	<i>Syringa josikaea, Jacq.</i>	" Жовыка	Спрень кітайская	15
83	<i>Syringa persica, L.</i>	" іярсідзкі	" Жозіка	15
84	<i>Syringa vulgaris, L.</i>	" звычайны	" персідская " обыкновенная	15 11,15, В
85	<i>Tilia cordata, Mill.</i>	Ліпа дробналісьцёвая	Ліпа мсакоаистная	3,9,13,14,15, 16,17, А, В
86	<i>Tilia platyphyllos, Scop.</i>	Ліпа буйналісьцёвая	" крупналісьцёвая	9,13
87	<i>Ulmus effusa, Willd.</i> (<i>Ulmus pedunculata, Foug.</i>)	Вяз	Вяз	2,9,13,15
88	<i>Ulmus montana, With.</i> (<i>Ulmus scabra, Mill.</i>)	Лём	Ільм	1,7,13
89	<i>Viburnum Lantana, L.</i>	Гардавіна звычайн.	Гордовина пушстая или обыкновенная	Па многіх дзялянках
90	<i>Viburnum Lentago, L.</i>	Гардавіна канадзкая	Гордовина канадская	15
91	<i>Viburnum Opulus, L.</i>	Каліна	Калина	1,16,17,В

Да гэтых 91 віду трэба дадаць яшчэ тры віды дрэўнай расьлінасьці, якія знаходзяцца хоць і не літаральна на тэрыторыі „Старога Парку“, але фактычна належаць да Дэндралагічнага Саду, бо яны растуць у тэтак званым „Новым Парку“, адкуль пераносіцца цяпер ці на сеньнем, ці якім-небудзь іншым спосабам загадаўваюцца на тэрыторыі Дэндралагічнага Саду. Гэткіх відаў, якія ёсьць у дарослых экзэмплярах побач з Дэндралагічным Садам, на сядзібе Акадэміі і ў „Новым Парку“ вызначана 12. Яны наступныя.

92	<i>Lerix sibirica, Led.</i>	Мадрэна сібірская	Лиственница сибирская	Новы парк
93	<i>Thuja occidentalis, L.</i>	Туя заходняя	Туя западная	Новы парк, Фэрма
94	<i>Juniperus communis, L.</i>	Ялавец звычайны	Можжевельник обыкновенный	За гадвальнікам дасвой дасьл. станц.
95	<i>Corulus Colurna, L.</i>	—	Орех медвежий	Новы парк
96	<i>Ligustrum vulgare, L.</i>	Віручына	Бирючина	Новы парк
97	<i>Morus alba, L.</i>	Морва белая	Шелковица белая	Сядзіба
98	<i>Cotoneaster Sp.</i>	Кавальнік	Кизильник	Новы парк Каля фізыч. лім. корпусу

№№	Латынская назва віду	Беларуская назва	Расійская назва	Дзялянкі ў якіх даны від расьце
99	<i>Populus pyramidalis</i> , Roz.	Тополя пірамідальн.	Тополь пірамідальны	Сядзіба.
00	<i>Ptelea trifoliata</i> , L.	Птэля	Птелея	Новы парк
01	<i>Robinia Pseudoacacia</i> , L.	Белая акацыя	Белая акацыя. Лжеакацыя	Сядзіба
02	<i>Sambus nigra</i> , L.	Бузіна чорная	Бузіна чорная	Сядзіба
03	<i>Ulmus campestris</i> , L.	Бераст	Берест	Новы парк
	(Ulmus glabra, Mill.)			
04	<i>Ampelopsis quinquefolia</i> , Mchx.	Вінаград дзікі	Виноград дзікі	Новы парк

„Новы Парк“ зьяўляецца дадаткам да асноўнага ядра Дэндралёгічнага саду ня толькі таму, што ён дабаўляе 13 новых відаў, але яшчэ і таму, што тыя віды, якія ёсьць у „Старым Парку“ ў колькасці аднаго ці двух экзэмпляраў, растуць у ім у большай колькасці, напр., *Abies balsamea*, Mill, *Pinus Laricio*, Poir.

Пэўна што для майбўтняга Дэндралёгічнага Саду пералічаных 104 відаў, якія ўжо ёсьць, мала. Патрэбна папаўняць і павялічваць жывую дрэўную калекцыю. Як загадчык Дэндралёгічнага Саду, я распрацаваў парадак гэтага папаўнення і пашырэння. Дзеля гэтага зьбіраецца і выпісваецца насенне. У гадавальніку растуць сеянцы і саджанцы, якія і высаджаюцца на пэўных дзялянках Дэндралёгічнага Саду.

Маючы сьпіс расьлін 1859 году мы ведаем, што можна знайсці ў нашым Дэндралёгічным Садзе з яшчэ незарээстраванага. Маючы сьпіс 1925 году мы ведаем, што ў нас ёсьць, чаго яшчэ не хапае і што трэба дабавіць.

Парадак работ, што да паляпшэння і дапаўнення Дэндралёгічнага Саду, уведзен наступны. Кожны год у восень і вясною выдаляюцца мертвыя і хворыя дрэвы, цярэбяцца зарасьнікі, аглядаюцца, апраўляюцца тыя экзэмпляры, якія гэтага патрабуюць. Паступова, па мере сродкаў, выдаляюцца і здаровыя дрэвы і хмызьнякі, галоўным чынам дзікія віды мясцовай флёры, якія занадта размножыліся і растуць не на сваім месцы. Расьцярабленыя мясціны і ўжо раней быўшыя паляны разьбіваюцца на 4-х кутныя пляцкі-купкі, велічынёю найбольш $2\frac{1}{2} \times 5$ мэтраў з прамежкамі паміж іх у 1 мэтр. Пляцкі наражаюцца так, каб вузкі бок кожнага з іх прылягаў па магчымасці да аднаго з алей для зручнасці агляду майбўтніх дрэў і хмызьнякоў на гэтых пляцках. Для буйных дрэў і больш цікавых відаў хмызьнякоў разьмеры плячкоў, якія наражаюцца, пэўна, большы, чым $2\frac{1}{2} \times 5$ м., павінны даходзіць да 5×10 м., а то і больш. Пасьля нарэзкі пляцкі старанна штыхуюцца і засаджаюцца кожная асобным дрэўным відам, прычым у каталёг Дэндралёгічнага Саду запісваюцца наступныя даныя: 1) храналёгічны № віду паводле галоўнага інвэнтарнага каталёга саду, 2) дакладная назва віду ці адмены, 3) № дзялянкі, дзе даны від высаджан, 4) узрост сеянцаў ці саджанцаў, якія загадоўваюцца ў садзе, 5) паходжэння насення ці пасаджанага матар'ялу, 6) колькасць высаджаных экзэмпляраў, 7) час пасадкі. Храналёгічны № надаецца толькі тым відам і адменам, якія для Дэндралёгічнага Саду зьяўляюцца новымі. Калі-ж від, які высаджаецца ці пасаджаецца, ужо ёсьць у „Старым Парку“, а дабаўляецца толькі для замены дрэнных эк-

эмпляраў, ці для павялічэння колькасці іх, дык для гэтакіх купак даецца стары № данага віду, згодна вышэйпаднага сьпісу, але са значком пры нумару. Каля кожнай засаджанай купкі зараз-жа ўстанаўляецца сталая этыкетка на слупку з надпісам № паводле каталёгу, латынскай і беларускай назвы віду і латынскай назвы сям'і.

Вясною 1926 году, уласьне—14, 18, 19, і 26 траўня у „Старым Парку“ высаджаны на сталае месца купкамі наступныя віды дрэў і ў наступных дзялянках:

Дзялянка № 4.

№ 93¹ *Thuja occidentalis*, L. Туя заходняя. Двохгадовыя сеянцы. Насенне было сабрана на сядзібе фэрмы Акадэміі 17/X-1923 г., высеена ў гадавальніку 27/V-1924 г., дало адзіночныя ўсходы 14/-VI-24 г. масавыя ўсходы 20/VI-1924 г. Высаджана 36 экзэмплаў.

Дзялянка № 5.

№ 105. *Pinus cembra*, L. var. *sibirica* Rupr. Кедр сібірскі. Высаджан дзічкамі, надысланымі ў восень 1925 году вучоным лесаводам Д. О. Манцэвічам з Ніжне-Тагільскай дачы Уральскай краіны. З прычыны выпадкова незадачнай пасадкі прынялося ўсяго 4-5 экзэмпляраў.

Дзялянка № 6.

№ 104¹. *Ampelopsis guinguefolia*, Mchx. Вінаград дзікі. Двохгадовыя сеянцы і двухгадовага ўзросту пікіроўкі. Насенне сабрана 10/XI-1922 г. ў г. Новачаркаску, высеена ў гадавальніку 2/XI-23 г., дало адзіночныя ўсходы 28/V-24 г., масавыя ўсходы 2/VI-1924 г. Высаджана 30 сеянцаў каля цэнтральнаўа кругу з мэтай ўтварэння дэкарацыйнай зялёнай сцяны.

Дзялянка № 10.

№ 106. *Morus nigra* L. Морва чорная. Двохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана у с. Засулье Сянчанскім, Лубенскае акругі УССР 18/VIII-1923 г., высеена 28/V-1924 г., дало адзіночныя ўсходы 12/VI-24 г., масавыя ўсходы 20/VI-24 г. Высаджана 16 экзэмпляраў.

Дзялянка № 11.

№ 107. *Aber Negundo*, L. Клён амерыканскі. Двохгадовыя сеянцы. Насення сабрана 17/II-24 г., у Заалягічным Садзе г. Масквы; высеена 26/V-24 г., дало адзіночныя ўсходы 4/VI-24 г., масавыя, надта дружныя, 6/VI-24. Высаджана 16 экзэмпляраў.

№ 100¹. *Robinia Pseudoacacia*, L. Белая акацыя. Двохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана ў кастрычніку 1923 году ў парку пры Сейтлерскім гадавальніку ў Крыму, высеена 22/V-1924 г., дало адзіночныя ўсходы 31/VI-24 г., масавыя 6/VI-24 г. Высаджана 12 экзэмпляраў.

№ 108. *Prunus Armeniaca*, L. Абрикос. Двохгадовыя саджанцы. Насенне сабрана ў Донскай краіне ўлетку 1922 г., высеена 26/V-1923 г., дало адзіночныя ўсходы 10/V-1924 г., масавыя 15/V-24 г. Частка экзэмпляраў культурнага абрыкоосу, частка адзічэўшага ці дзікага. Высаджана 6 экзэмпляраў.

№ 109. *Prunus divaricata*, Ledeb. Алыча. Двохгадовымі сеянцамі. Насенне сабрана ў Донскай краіне ад жоўтых (і чырвоных?) пладоў 10/VIII-1922 годзе, высеена 3/XI-1923 г., дало адзіночныя ўсходы 10/V-1924 г., масавыя 14/V-1924 г. Высаджана 6 экзэмпляраў.

№ 59¹. *Prunus Padus*, L. Чарэмха. Аднагадовыя сеянцы. На-

сенъне сабрана 12/VIII-1924 г. з старога экзэмпляру ў гадавальніку катэдры агульнага лесаводства, высеена 12/XI-24 г. Высаджана 10 сеянцаў.

№ 100¹. *Ptelea trifoliata*, L. Пталей. Кажанка трохлісьцёвая. Трохгадовымі сеенцамі. Насенъне сабрана 21/X-1922 г. ў Донскім лясніцтве; высеена 14/V-1923 г. ў гадавальніку. Высаджана 10 экзэмпляраў.

Дзялянка № 15.

№ 110. *Amorpha fruticosa*, L. Аморфа. Круцік. Двохгадовыя сеянцы. Насенъне сабрана ў парку быўш. Данскай сярэдняй с.-г. школы 4/X-22 г., высеены 24/V-24 г., далі адзіночныя усходы 12/VI-24 г. масавыя 14/VI-1924 г.

№ 18¹ *Berberis vulgaris*, L. Барбарыс. Двохгадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 28/IX-1923 г. ў „Новым Парку“ Акадэміі, высеены ў гадавальніку 24/V-24 г. Усходы пачалі зьяўляюцца каля 8/VII-24 г.

№ 22¹. *Saragana frutescens*, D. C. Чапыжнік, Дзераза. Двохгадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 31/VII і 8/VIII-1923 г. ў „Старым Парку“, высеены 23/V-1924 г., далі адзіночныя ўсходы 6/VI-24 г., масавыя 14/VI-24 г. Купка засаджана з мэтай зьніжчыць чапыжнік у дзялянцы № 9, дзе павінны расьці дрэвы 3-й велічыні і высокія хмызьнякі.

№ 111. *Colutea arborescens*, L. Пузырнік. Аднагадовыя сеянцы. Насенъня сабрана ў Большалятчанскім батанічным садзе, паблізу г. Віцебску, высеены 27/X-1924 г., узышлі 11/V-1925 г.

№ 33. *Cytitis ratisbonensis*, Schaeff. Зяновец двухкветны. Двохгадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 24/VIII-1923 г. ў тэй-жа дзялянцы № 15 „Старога Парку“, высеены ў гадавальніку 23/V-1924 г., пачалі ўзыходзіць 7/VI-24 г. Высаджан для абнаўленьня і павялічэньня колькасці.

№ 96¹. *Ligistrum vulgare*, L. Біручына. Двохгадовыя і аднагадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 29/IX і 6/X 1923 г. на сядзібе быўш. Горацкага С. Г. Інстытуту, высеяны 23/V-1924 г.

Дзялянка № 16.

№ 44¹. *Lonicera tatarica*, L. Бружмень татарскі. З пладамі чырвоным. Двохгадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 22/VIII-1923 г. На сядзібе б. Горацкага С.-Г. Інстытуту, высеены 24/V-1924 г. Высаджан з мэтай мець адну добрую купку і зьнішчыць яго на выпадковых мясцінах.

№ 45¹. *Lonicera xylosteum*, L. Бружмень звычайны ці касцяны. Двохгадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 16/VIII-1923 г. у „Старым Парку“, высеены 21/V-1924 г. Засаджана купка з мэтай мець увесь бружмень неўдалёк адзін ад аднаго і зьнішчыць яго там, дзе ён не на сваім месцы.

№ 66¹. *Rubus idaeus*, L. Маліна. Аднагадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 22/VII-24 г. ў Горацкай лясной дачы, высеена 25/VII-24 г. Па іншых дзялянках, дзе яна замінае і непатрэбна, будзе знішчана.

№ 102¹. *Sambucus nigra*, L. Бузіна чорная. Аднагадовыя сеянцы. Насенъне сабрана 16/VIII-1923 г. у с. Засульлі Сянчанскім, Лубенскае акругі УССР; высеена 23/V-1924 г., дало ўсходы 30/V-1925 г., масавыя ўсходы 6/VI-1925 г.

На дзялянцы № 17 таксама вясною 1926 году паласа ўздоўж алеі, што адмяжоўвае яе ад дзялянткі № 16, высаджана двухгодкамі роду *Salix*, выгадаваных у гадавальніку з насенъня.

У восень 1926 году высаджаны купкамі наступныя віды і ў наступных дзялянках.

Дзялянка № 18; на паўночна-ўсходнім канцы дзялянкi.

№ 112. *Vaccinium Myrtillus*, L. Чарніцы. (Черника)

№ 113. *Vaccinium vitis idaea* L. Брусніцы. (Брусника)

№ 114. *Vaccinium Oxycoccos*, L. Журавіны. (Клюква)

№ 115. *Vaccinium uliginosum*, L. Буякі. (Голубика)

№ 116. *Ledum palustre*, L. Багун. (Багульник)

№ 117. *Andromeda polifolia*, L. Ёмшарніца. (Подбел)

№ 118. *Cassandra calyculata*, Don. [*Lionia calyculata* (L.) Rchb.] Касандра. Балотны мірт. (Кассандра)

№ 119. *Empetrum nigrum*, L. Багноўка чорная. (Ерник. Водянка. Багновка)

№ 120. *Rubus saxatilis*, L. Касцьянка. (Костяника)

№ 112-120 усе выкапаны ў Горацкай лясной дачы і перасаджаны ў палове кастрычніка. 21 і 22 лістапада 1926 г. высаджаны наступныя віды:

Дзялянка № 9.

№ 121. *Gleditschia triacanthos*, L. Глядзічыя. Трохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана 2 лістапада 1923 году ў г. Новачаркаску; высеена 22/V-1924 г., дало адзіночныя ўсходы 6/VI-1924 г., масавыя 14/VI-1924 г. Высаджана 12 штук.

№ 122. *Sophora japonica*, L. Сафора японская. Трохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана ў снежні 1923 году ў г. Новачаркаску; высеена 22/V-24 г., дало адзіночныя ўсходы 21/VI-24 г. масавыя 25/VI-24 г. Высаджана 10 экзэмпляраў.

№ 123. *Elaeagnus angustifolia*, L. Лох вузкалісьцевы. Двохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана 20/X-1924 г. ў г. Марілеве у гарадзкім садзе; высеена 31/X-1924 г. Высаджана 12 штук.

№ 124. *Prunus Persica*, L. Персік. Высаджана 2 двухгадовых і 3 аднагадовых сеянцы. Насенне сабрана ў верасьні 1924 г. ў Крыму; высеена 30/X-1924 г., частка ўзышла вясною 1925 г., частка толькі вясною 1926 г. Сьцяблы ўзімку 1925-26 г. адмерзлі, але вясною ад ніжняй часткі стволікаў пашлі моцныя атожылі.

Дзялянка № 15.

№ 125. *Paliurus aculeatus*, Lam. Дзяржы-дрэва. Двохгадовыя сеянцы Насенне сабрана ў верасьні 1924 г. паблізу г. Ялты. Высеены 30/X-1924 г. Узімку 1925-26 г. верхавінкі галінак і стволікаў у сеянцаў адмерзлі. Высаджана 36 штук.

№ 126. *Pyracantha coccinea*, Roem. (*Mespilus Pyracantha*, L.) Кізільнік іглаваты. Агністы дзярон. Двохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана ў верасьні 1924 г. ў Ялцінскім лясніцтве; высеена 30/X-1924 г. У зімку 1925-26 г. на сеянцах ня было відаць адмярзаньня сьцябёл. Высаджана 36 экзэмпляраў.

№ 127. *Rosa* s.p. Двохгадовыя сеянцы. Насенне сабрана ў Ялцінскім лясніцтве ў верасьні 1924 г. Высеена 30/X-1924 годзе.

Вось які сучасны стан быўшага Старога Парку і які пачатак ператварэньня яго на Дэндралгічны Сад. К канцу 1926 году ён зьмяшчае ў сабе 127 відаў дрэўнай і хмызьняковай расьліннасьці. У кожнай купкі стаяць этыкеткі. Па меры сродкаў вядзецца ахова і дагляд. У працы значна перашкоджае недахоп сродкаў і звычай мясцовага насельніцтва адносіцца да Дэндралгічнага Саду, як да старога закінутага парку.

У кожным разе, надалей трэба толькі працягваць ужо наладжаную працу і падтрымоўваць з вялікаю натугаю ўстанаўлены парадак.

Для додаткових пасадак вясною 1927 году мы ўжо маем каля 50 новых для нашага Дэндралягічнага Саду відаў дрэў і хмызьнякоў.

4.

Вызначаны для майго артыкулу лік старонак ужо выкарыстан, чаму апублікаваньне матар'ялаў, здабытых у „Старым Парку“ па пытаннях натуралізацыі і акліматызацыі дрэўных парод, а таксама выкладаньне некаторых досьледаў, зробленых у „Старым Парку“, прыходзіцца покуль што адкласьці, спадзяючыся на тое, што мне дазволена будзе зрабіць гэта ў хуткім часе. Цяпер пакажу толькі на тое, што ўжо намножаны матар'ял фэналягічных нагляданьняў паводле дэталёнай праграмы за 3 гады і прысутнасьць побач з Горацкім Дэндралягічным Садам добра абсталяванай Мэтэаралягічнай Станцыі дае магчымасьць у значнай меры паглыбіцца ў вывучэньне законамернасьцяй разьвіцьця і росту расьлінных відаў, якія ёсьць у Дэндралягічным Садзе.

Зробленае ў гэтай працы ўстанаўленьне відаў дрэў і хмызьнякоў, што ёсьць у садзе, дакладнае паказаньне іх месца знаходжаньня, разьмераў і іншых характарыстык, зробленыя абазначэньні ў натуры—ужо далі мне магчымасьць зацікаваць „Старым Паркам“, як аб'ектам для дасьледваньня частку маладых навуковых працаўнікоў з ліку маіх вучняў, якія, апроч дапамогі мне ў гаспадарчых клопотах аб быўшым „Старым Парку“, узялі на сябе і самастойнае выкананьне некалькіх навуковых дасьледваньняў у парку дэндралягічнага і біялягічнага характару. Убачыць іх скончаныя і апублікованыя работы будзе лепшаю для мане ўзнагародаю за тую нялёгкую, марудную, а часам і практычна-складаную працу, што затрачана на аднаўленьне „Старога Парку“.

Дадатак: 4 фотаграфіі і 1 плян.

PROF. S. P. MELNIK.

Der gegenwärtige Zustand des „Alten Parkes“ der Weissruthenischen Staatlichen Akademie für Landwirtschaft.

Zusammenfassung.

1.

Im Jahre 1925 sind im „Alten Park“ die Arbeiten der Wiederherstellung und Verwandlung desselben in einen „Dendrologischen Garten“ ausgeführt. Diese Arbeiten habe ich in meinem Artikel „Der Alte Park der Weissrussischen Staatlichen Akademie für Landwirtschaft“ beschrieben*) Nach Vollzug dieser Arbeiten besteht der „Alte Park“, wie aus dem beigefügten Plane ersichtlich, aus 3 Teilen: 1) aus dem oberen—A, in Form eines Vierecks, 2) aus dem mittleren, in Form von 3 bogenförmigen Streifen, von welchen jeder aus 6 Abteilungen besteht und 3) aus dem untersten—B. Die Fläche des oberen Teiles beträgt 0,90 ha., die des mittleren (Parzellen №№ 1—18) 2,70 ha. und die des untersten 2,08 ha., also im Ganzen 5,68 ha.

In der Abteilung A. ergaben sich nach der Sählung und Ausmessung des Jahres 1925—560 Bäume, welche nach ihrer Art und ihrem Stärkedurchmesser, in der auf Seite 156 angeführten Tabelle, eingetragen sind.

In den Grenzen der Abteilung B. fanden sich im Ganzen 250 Bäume stärker,

*) „Arbeiten der Gelehrten Gesellschaft zur Erforschung Weissrutheniens“, Band I, Seite 108—129

als 10 c.m., welche nach ihrer Art und ihrem Durchmesser, in der Höhe von 1,3 Meter vom Erdboden, in der Tabelle auf Seite 157 eingeschaltet sind.

Im allersüdlichsten Winkel derselben Abteilung B. wurde im Frühjahr des Jahres 1923 eine Pflanzung von Weiden und Pappeln aus 615 Reiseren der Weide und 120 Reiseren der Pappeln bestehend, angelegt. Fast alle gediehen und heutegibt es 32 Reihen der ersteren und 7 Reihen der letzteren. Von Weiden wachsen hier: *Salix alba* L., *Salix amygdalina* L., *Salix cinerea* L., *Salix daphnoides* Vill., *Salix purpurea* L., *Salix fragilis* L., *Salix hastata* L., *Salix viminalis* L.; von Pappeln wachsen: *Populus pyramidalis* Roz., *Populus alba* L., *Populus nigra* L., *Populus balsamifera* L., *Populus laurifolia* Ledb.

Der mittlere Teil des Parkes, bestehend aus 18 auf dem Plane und in der Natur nummerierten Parzellen, bietet auch gegenwärtig dendrologisch das grösste Interesse dar. Die Parzellen von №№ 1—6 sind mit in den Jahren 1848—1859 gepflanzten höchstämmigen Bäume besetzt, die Parzellen von №№ 7—12 mit nach damals ausgepflanzten, hauptsächlich kurzstämmigen Holzarten und mit hochstämmigen Sträuchern, die Parzellen aber von №№ 13—18 sind mit nidrigen Straucharten bestanden. Teilweise ist dieses Verhältniss durch Emporwachsen von selbstausgesäten Bäumen und Sträuchern gestört, was gegenwärtig nach Möglichkeit ausgemerzt wird.

Die Parzellen № 4, № 6 und № 10 sind völlig von Nadelhölzern eingenommen. Letztere besetzen teilweise ebenfalls die Parzellen № 7 und № 14. Laubholzarten finden sich in allen anderen Parzellen.

Wie in den Abteilungen A. und B., ebenso wie in den Parzellen №№ 1—18, sind im Sommer des Jahres 1925 alle Arten der Bäume und Sträucher bestimmt worden, bei Bäumen, stärker als 10 cm., sind die Durchmesser ausgemessen worden.

Um diese lebendige Sammlung besser charakterisieren zu können, wurde aus jeder Art ein mittleres Exemplar der normal entwickelten Pflanzen ausgewählt. Bei jedem derart ausgewählten Durchschnittsexemplare wurde ausgemessen: die Höhe, der Durchmesser der Stammes in der Höhe von 1,3 M. über dem Erdboden in den Richtungen von N.S. und W.E., die Höhe bis zum ersten trockenen Ast, bis zum ersten frischen Ast, bis zum Anfang der Krone, die Durchmesser der Krone in den Richtungen von N.S. und W.E., und ferner wurden die mittleren Durchmesser der Stämme und die Höhen der Kronen berechnet. Bei den niederen Sträuchern wurde nur die Höhe gemessen.

Oben angeführte Charakteristik wird in der Arbeit für jede Art besonders gegeben mit Ergänzungen, in welcher Abteilung oder Parzelle die betreffende Art sich befindet, wieviel Exemplare davon in jeder Abteilung und Parzelle und wieviel im Ganzen im Parke vorhanden sind und ob sie reife Früchte und Samen liefert.

In der Liste und an Ort und Stelle erhielt jede Art ihre ständige Nummer.

Von den in den Jahren 1848—1859 ausgepflanzten 280 Arten haben sich, wie ersichtlich aus der beigefügten Liste, 91 Arten im Ganzen erhalten. Die Nummeration erfolgte nach dem lateinischen Alphabet ihrer Benennungen.

2.

Die natürlichen Verhältnisse der Ortslage des „Alten Parkes“.

Es werden angeführt Notizen: über das Gelände, über den Boden mit einer Beschreibung des Bodenprofils, über das Klima.

Der Typus des Bodens ist ein stark podsolirter lössartiger sandiger Lehm, aufgelagert auf Löss.

Die geographische Lage des Parkes ist: 54°17' nördlicher Breite, 30°59' östlicher Länge von Greenwich, 204 Meter Höhe über dem Meeresspiegel.

Um das Klima zu charakterisiren, werden auf Seite 170-171 alle meteorologischen Elemente der Gory—Gorezkischen Meteorologischen Station für die Zeit von 1871 bis 1915 angeführt. Die Tetratherme beträgt nach Mayr 15,9°C. Die durchschnittliche Jahrestemperatur ist 4,9° (in Celsius). Die durchschnittliche Jahresregenmenge ist 529 m.m.

3.

Die Aussichten der Umwandlung des „Alten Parkes“ in einen „Dendrologischen Garten“.

Der weiland „Alte Park“, aber gegenwärtig der „Dendrologische Garten“ des Lehrstuhls für allgemeine Forstwissenschaft an der Weissruthenischen Landwirtschaftlichen Akademie in Gory—Gorki besitzt 91 Baum—und Straucharten, von den in den Jahren 1848—1859 in der Zeit des früheren, hier bestehenden, in Jahre 1863 geschlossenen, Gory—Gorezkischen Landwirtschaftlichen Instituts gepflanzten, noch erhalten gebliebenen Arten. Die Liste dieser 91 Arten ist aufgestellt mit Anführung der Nummern, der lateinischen, weissruthenischen, russischen Benennung und mit den Nummern der Abteilungen bezwiefentlich Parzellen, wo diese Art wächst.

Zu diesen 91 Arten muss man noch 13 Arten, welche damals ebenfalls gepflanzt sind und in der Nachbarschaft des „Alten Parkes“ noch jetzt gedeihen, hinzufügen. Die Namenliste ist auch angeführt. №№: 92-104

Nach der Bestimmung aller noch erhaltenen Arten und nach der Feststellung der Ortslage, wo sie wachsen, wurde zur Pflege derselben und zu ergänzender Anpflanzung übergegangen.

Zu letzterem Zweck werden im Pflanzgarten Sämlinge und Versatzpflanzen gezüchtet welche in den Dendrologischen Garten zwecks Ersatzes unzuverlässiger Exemplare und hauptsächlich zwecks Ergänzung und Erweiterung der lebendigen Sammlung des Gartens übertragen werden. Mit diesen Arbeiten wurde im Jahre 1926 begonnen. Auf den Seiten 176,177,178 ist die Liste der Baum—und Straucharten, welche im Frühjahr 1926 und im Herbst desselben Jahres mit Angabe der Ortslage der Anpflanzung, des Alters der Setzlinge, des Ursprungs der Samen und der Anzahl der ausgepflanzten Exemplare angeführt.

Die vor der Bezeichnung der Pflanze verzeichnete Nummer bezeichnet die Nummer, unter welcher die entsprechende Art im chronologischen Verzeichniss des Dendrologischen Gartens eingetragen ist. Wenn die Nummer neben sich kein Abzeichen besitzt, so heisst das dass diese Art im Dendrologischen Garten fehlt und daher eine neue ist. Wenn sich bei der Nummer ein Abzeichen befindet, so bedeutet dies, dass die betreffende Art schon im Dendrologischen Garten vorhanden ist, und zwar, dass sie entweder als Ersatz eines schlechten Exemplares angepflanzt, oder, dass sie an einen anderen Ort verpflanzt worden ist, um den von ihr bisher zufällig eingenommen Platz für andere Zwecke frei zu machen. Daher bedeuten alle mit Abzeichen versehenen Nummern nicht immer Neuheiten für den Dendrologischen Garten, sondern stellen zuweilen eine Wiederholung der alten, auf Seiten 176, 177, 178 nangeführten Nummern dar.

Wie aus der letzten Liste zu ersehen, sind im Jahre 1926—35 Arten angepflanzt, darunter 23 neue Arten und 13 solcher, welche schon früher im Dendrologischen Garten vorhandee waren, jedoch entweder als Ersatzpflanzen schlechter Exemplare neu angepflanzt, oder wegen Standortwechsels nur umgepflanzt worden waren.

Auf diese Weise gab es im Herbst des Jahres 1926 schon 127 Arten im Dendrologischen Garten.

Eine solche Ergänzung und Anreicherung des Dendrologischen Gartens wird auch fernerhin Statt haben. Für die Frühjahrsanpflanzung des Jahres 1927 sind schon mehr als 50 neuer Arten erzogen und vorbereitet worden.

4.

Eine Erforschung phänologischer Beobachtungen ist an 86 Arten von Bäumen und Sträuchern in den Jahren 1924, 1925 und 1926 ausgeführt worden.

Ausarbeitungen des schon angesammelten Materiales über Fragen der Naturalisation und Akklimatisation von Holzarten, desgleichen auch über specielle Forschungen, die im „Alten Park“ ausgeführt worden sind, sollen des Weiteren in besonderen Abhandlungen vorgelegt werden.

Праф. В. І. ПЕРАХОД.

Беларускія лясы мясцовага значэння*)

(статыстычна-геаграфічны нарыс).

I.

Статыстычныя даныя аб лясох мясцовага значэння БССР і іх характарыстыка. Статыстыка лясоў Беларусі мае цяпер у сваім распараджэнні вельмі нястала матар'ял. У сувязі са зьменаю граніц, працэсам пашырэння і раянавання, статыстычныя даныя беларускіх лясоў увесь час змяняліся і змяняюцца. А таму гэта нясталасць матар'ялаў не дазваляе ўпэўніваць у тым, што зьмешчаныя ніжэй лічбы ёсць канчатковыя і цвёрда ўстаноўленыя. Далей, статыстычныя даныя аб лясох БССР збіраюцца дзвёмі ўстановамі: 1) Цэнтральным Кіраўніцтвам Лясоў НКЗ Беларусі і 2) Цэнтральным Статыстычным Бюро (Цэнтралстатбюро), дзе ёсць аддзел лясной статыстыкі. Гэта акалічнасьць, натуральна, і прычыніцца таму, што дзеве крыніцы даюць падвойныя лічбы: ЦСК і НКЗ. У супраўднасці мы масм як раз такія даныя, якія належаць да розных момантаў, дзеля чаго іх цяжка раўнаваць.

За аснову мы возьмем даныя кіраўніцтва лясоў, зьвяртаючыся да лічбаў ЦСК ў тых выпадках, калі першая крыніца ня будзе задавальняць.

Што да лясоў мясцовага значэння, дык трэба памянуць найперш іх нядаўняе паходжэнне, прынамсі пад гэткаю назваю.

Асноўны закон аб лясох 1918 году дапушчаў магчымасьць выключэння „са складу лясоў“ дрэвастанаў „мясцовага с.-г. значэння“. Гэтыя дрэвастаны, пераважна па зямельных надзелах сялян, атрымалі пазней** такую назву: „не-лясы“.

Лясны кодакс, зьявіўшыся на зьмену „асноўнаго закону аб лясох, падзяліў усе лясы і плошчы, прызначаныя пад лесагадоўлю і ствараючы адзіны дзяржаўны лясны фонд на:

а) лясы мясцовага значэння і б) лясы агульнадзяржаўнага значэння.

У склад лясоў мясцовага значэння павінны былі прызначацца лясныя вучасткі, што ляжаць асобна ад буйных лясных масываў, ўласныя кажучы: 1) сялянскія і грамадзкія лясы і 2) іншыя дробныя лясныя плошчы, прызнаныя нямаючымі агульнадзяржаўнага значэння.

У нас, у Беларусі, думалася перш перадаць у лясы мясцовага значэння ўсяго толькі 150 тыс. дзесяцін. Аднак, пасля, з прычыны пастановы вышэйшых дырэкцыйных органаў і 2-й сесіі ЦВК-у БССР, плошча гэтая была значна павялічана (каля 3-х разоў).

*) Доклад, які зроблен быў на пасяджэнні Лясной Сяўдзі Навуковаго Т-ва 18 сьнежня 1926 г.

***) Гл. „Правіла учета и описания бывших частных лесов“.

Даныя па акругах аб колькасці лясной плошчы, запраэктаванай на перадачу і фактычна перададзенай к 1-му студзеня 1926 г., паказаны ніжэй:

А К Р У Г І	Лясоў мясцовага значэння		
	намечаных к перадачы	фактычна перададзеных	якія засталіся неперададзен.
1. Бабруйская	62.248	62.567	681
2. Барысаўская	18.649	18.458	191
3. Віцебская	43.730	42.110	1.610
4. Калінінская	45.851	44.483	1.368
5. Менская	50.011	49.428	583
6. Магілёўская	74.334	75.502	1.832
7. Мазырская	44.564	43.097	1.467
8. Аршанская	24.293	23.859	434
9. Полацкая	18.444	18.394	50
10. Слуцкая	37.818	36.944	874
Усяго па БССР.	420.932	411.842	9.090

Неперададзеных лясоў мясцовага значэння налічваецца, такім чынам, 2,2% (перададзена было 97,8%).

Да вайны сялянства мела на тэй самай тэрыторыі 480.782 дзес. лясоў; аднак, калі прыняць пад увагу лясныя вучасткі, перададзеныя ў зямельны фонд, дык будзем мець лічбу, значна большую за даваеннай плошчы сялянскіх лясоў, бо ў зямельны фонд перададзена 408.601 дзесяціна.

Паводле даных кіраўніцтва НКЗ Беларусі, лясы мясцовага значэння даюць 13% ад агульнай плошчы лясоў Беларусі. Гэтая лічба ня такая ўжо вялікая ў параўнанні з Украінаю, дзе лясоў мясцовага значэння 41% пры абсалютнай колькасці ў 1,4 міль. дзесяцін.

Каму перададзены ў Беларусі лясы мясцовага значэння і чые яны былі даўней, відаць з наступнай табліцы, глядзі на стар. 185:

З гэтых даных відаць, што галоўная маса лясоў м/з. знаходзіцца пад ведамам сельскіх грамад і таварыств (92,5%).

Што выяўляюць сабою лясы мясцовага значэння? Паводле дрэвастанаў іх падзяляюць на ўзор гэтага:

	У абсалютных лічбах:	У процантах:
I. Ігlastых дрэвастанаў	274.022 дзес.	66,5%
II. Ліставых „	137.820 „	33,5 „

Гэткім чынам мы бачым пераважнасць ігlastых лясоў мясцовага

Сучасныя лесакары- стальнікі	Даўнейшая прыналежнасьць лясоў мясцовага значьня			У С Я Г О	
	Былыя ся- лянскія	Былыя пры- ватна-улась- ніцкія	Былыя дзяржаўныя	У абсалют- ных лічбах	У % 0/0
Сельскія грамады і та- варыствы	318.415	58.774	3.983	381.172	92,5
Сельскія камуны і ка- ляктывы	565	2.365	15	2.945	0,7
Камітэты ўзаемадапамогі, РВК-ы і с/с-ы	10.007	4.397	800	15.204	3,5
Сялянскія адзінаасобныя карыст.	2.785	631	—	3.416	0,8
Савецкія гаспадаркі	15	8.990	100	9.105	2,5
Разам	331.787	75.157	4.898	411.842	100

значэньня, якія складаюць па БССР дзеве трэці ўсяе плошчы (411.842 дзесяцін).

Бязумоўна, у ігlastых дрэвастаных сустракаюцца нярэдка дамешкі ліставых парод (бярозы, асіны і інш.), таксама, як і ў ліставых дрэвастаных часам ёсьць ігlastыя пароды; прыналежнасьць да тае ці іншай катэгорыі вырашае заўсёды пануючая парода.

Для ілюстрацыі хвойных лясоў мясцовага значэньня, мы зьмяшчаем ніжэй фотаздымак (№ 1) хваёвага пералеску на палёх Акадэміі.

1. Хвойнік на палёх Акадэміі.

Хваёвы дрэвастан, паказаны гэтым фотаздымкам, прытуліўся на схілах лагчыны, разарваны ёю напал.

Абараняючы сабою схілы ад размыву і ўтварэньня равоў, даны дрэвастан можа лічыцца лесам мясцовага значэньня, які займае „абсалютна-лясныя глебы“.

Прадукцыя лясоў мясцовага значэння вельмі слабая. Лічаць, што разьмер магчымага карыстаньня з гэтых лясоў ня больш, як 0,22 куб. с. на адзін двор, дзе будаўлянай драўніны 0,15 к. с. і дравяной 0,07 к. с. Пры гэтым прымаецца пад увагу толькі тая колькасць двароў, якая атрымала лясы м. з. (каля 300.000).

Гадовая лесасека лясоў м. з. па плошчы ўсяго 5.460 дз., што дае каля 28% лесасекі „дзяржлесфонду“. Па масе-ж, аднак, лесасека м. з. дае ўсяго толькі 14% ад тае прадукцыі, якую мы маем з гадовай лесасекі дзяржаўнага фонду.

З прычыны бязладнай высячкі і поўнай зрэджанасьці большасьці лясоў м. з. сярэдні запас на 1 дзес. у дрэвастанях, падлягаючых эксплёатацыі, дае каля 12 к. с. з хістаньнем па акругах БССР ад 8 да 16 к. с.

Зрэджанасьць лясоў м. з. і іх разарванасьць (лясныя вучасткі пасабна адзін ад аднаго) можа быць ілюстравана наступным фотаздымкам (№ 2) пералеску каля г. Горак, Аршанскай акругі.

2. Пералесак каля Горак (Аршанічына).

II.

Геаграфія беларускіх лясоў мясцовага значэння.

Лясы мясцовага значэння разьмешчаны па тэрыторыі Беларусі нераўнамерна.

Пры вывучэньні гэтага пытання мы згрупавалі ўсе раёны БССР у сем груп, прычым за ступень градацыі была прынята розьніца у 10% плошчы лясоў м. з. ад агульнай лясной плошчы раёну.

Па акругах лік раёнаў, папаўшых у тую ці іншую групу, разьмяркоўваецца наступным чынам (гл. табл. на стар. 187):

З паказанага разьмеркаваньня відаць, што нармальным процантам (паводле Пірсона), адпаведна большаму ліку раёнаў (31), будзе 15% (ад 11 да 20).

Далей, у 80 раёнах БССР (з 100) процант лясоў м. з. не перавышае 30% і толькі ў астатніх 20 раёнах лясы м. з. даюць ад 31 да 60% ад агульнай плошчы лясоў раёну.

Пры гэтым павінна быць адзначана характарная асаблівасьць: найбольшы % лясоў м. з. прыпадае на малалесныя акругі (Калінінская, Ві-

Адміністрацыйна-гаспадарчыя акругі БССР	Групы раёнаў паводле % лясоў мяцовага значэння						
	Да 10%	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	Звыш 60%
1. Бабруйская	3	6	1	—	1	—	1
2. Барысаўская	8	1	—	—	—	—	—
3. Калінінская	—	—	5	3	1	1	—
4. Віцебская	1	4	2	3	1	1	—
5. Менская	—	6	4	—	—	—	1
6. Мазырская	7	2	1	—	—	—	—
7. Аршанская	2	4	4	—	—	—	—
8. Полацкая	7	2	—	—	—	—	—
9. Слуцкая	—	4	1	—	2	—	—
10. Магілёўская	—	2	3	3	—	1	1
УСЯГО	28	31	21	9	5	3	3

цебская, Слуцкая) і, наадварот, раёны з найменшым % лясоў м. з. знаходзяцца ў лясных акругах (Мазырская, Полацкая, Барысаўская).

Гэтая залежнасць размяшчэння лясоў м. з. ад лясістасці асабліва яўна ў такім раёне, як Стрэшынскі, дзе пры найменшай лясістасці ў 6,4% мы маем найбольшы % лясоў м. з. (67,6%).

Паўна, што ў некаторых раёнах БССР гэтая адваротная залежнасць ці законамернасць у размяшчэнні лясоў м. з. нібы сціраецца іншымі пачочнымі акалічнасцямі, якія ня былі вывучаны. Тым ня менш, агульная тэндэнцыя лясоў мяцовага значэння—іжкнуца за лясістасцю, змяняючыся адваротным стасункам, ясна.

Для ілюстрацыі пакажам, трымаючыся метаду зьмен, шэраг роўналежащих даных.

Раёны БССР.	Лясістасць:	Процант лясоў м/з:
1. Расьнянскі	7,8%	58,52%
2. Крычаўскі	18,1 „	44,47 „
3. Шклоўскі	17,2 „	35,14 „
4. Жлобінскі	17,8 „	23,31 „
5. Аршанскі	20,1 „	17,66 „
6. Чэрвенскі	28,3 „	16,89 „
7. Асіпавіцкі	30,4 „	11,80 „
8. Клічаўскі	41,0 „	7,32 „
9. Сьвіслацкі	45,2 „	4,51 „
10. Барысаўскі	52,8 „	2,16 „

Два шэрагі лічбаў, выпісаных для 10 раёнаў БССР, ілюструюць адваротную залежнасьць: пры павялічэньні лясістасьці раёну зьмяншаецца $\%$ лясоў мясцовага значэньня.

Прычына гэтай залежнасьці ў тым, што, згодна*) артыкулу 5-га Ляснога кодаксу БССР, у склад лясоў мясцовага значэньня выдзяляюцца лясныя вучасткі, разьмешчаныя „водалек ад буйных лясных масываў“.

Буйныя-ж лясныя масывы БССР знаходзяцца ў акругах і раёнах лясістых; а ў малалесных раёнах, дзе няма буйных масываў, дзе лясы раскіданы паміж угодзьдзяў с.-г. карыстаньня (лугі, пахаць) дробнымі кавалкамі—гайкамі, дзе разьмер лясных дач невялік—наглядаюцца і нагледаліся раней даныя для утварэньня катэгорыі „лясоў м. з.“.

Пры меншай лясістасьці і большым $\%$ с.-г. угодзьдзяў, узьнікае прычына для драбленьня лясоў і стварэньня дробных лясных вучасткаў, разьмешчаных „водалек ад буйных лясных масываў“.

У зьвязку з гэтым па лясістых раёнах БССР, дзе працэс разьвіцьця с.-г. дзейнасьці будзе расьці шпаркім тэмпам, мы будзем наглядаць і працэс дыфэрэнцыацыі лясоў і адшчапленьня ад іх тэй катэгорыі лясных вучасткаў, якой цяпер уласьцівы тэрмін „лясоў м. з.“.

Вывучаючы стасунак плошч малалесных раёнаў, мы гэтым самым пазнаём будучыну тых раёнаў, дзе $\%$ лясістасьці высок.

У сучасны момант геаграфічнае разьмяшчэньне лясоў м. з., выяўленае намі ў $\%$ ад агульнай лясной плошчы раёну, наглядна ілюструецца гэткаю картаграмаю (гл. „картаграмму лясоў мясцовага значэньня“).

Даныя картаграмы наглядна паказваюць сувязь паміж лясістасьцю і $\%$ лясоў м. з.: у Мазырской акрузе, дзе найбольшы процант лясістасьці, найменш лясоў мясцовага значэньня.

*) Лясны кодакс БССР, прыняты 2-й сесіяй ЦВК саветаў VI скліканьня 15 ліпеня 1924 года.

Да пытання аб пастаноўцы курсу беларусазнаўства ў вышэйшых навучальных установах БССР.

У час рашучай „пераацэнкі цэннасьцяй“ амаль што ўва ўсіх галінах нашага жыцця і вышэйшая школа таксама трапіла ў агульны віхор здарэнняў. Аднак, ломка яе старога побыту яшчэ ня скончана; тут яшчэ не знайшлі праўдзівага шляху, што да будаўніцтва школы на новых пачынаньнях. Але ў шуканьнях яшчэ недасьледжаных спасабоў кожная спроба павінна быць заўважана і вялікая, і малая, і ўдалая, і няўдалая— як прээдэнт; тут кожная думка, лягічна ўгрунтаваная, можа мець сваё значаньне. Дзеля гэтага я і хочу падзяліцца з чытачом некаторымі сваімі думкамі, даўно выпэставанымі, па пытаньню, якое, здаецца мне, мае для нашай школы бягучы і актуальны інтарэс.

„Я буду выхадзіць у маіх разважаньнях з прыватнага прыклада— жыцця нашай С. Г. Акадэміі; атрыманыя вывады лёгка будзе абагульніць альбо адпаведным чынам дапасаваць да другога падобнага выпадку“.

У навучальным пляне Акадэміі адзначаецца асобны курс „Беларусазнаўства“. Займаючыся ім студэнт вывучае беларускую мову, літаратуру і, часткаю, гісторыю. З прычыны таго, што выхаванцы Акадэміі ў сваёй абсалютнай большасьці будуць потым працаваць у ўмовах беларускай рэчаіснасьці, канечная патрэбнасьць для іх гэтага курсу зьяўляецца бяспрэчнаю. Пытаньне для мяне ў іншым,—што ўласна трэба разумець пад „беларусазнаўствам“, як такім, які зьмест у сапраўднасьці павінен адпавядаць гэтай назве? Паспрабуем у гэтым разабрацца.

Акадэмія мае на мэце ня толькі агульную падрыхтоўку новага кадру аграномаў, лесаводаў, землеўпарадчыкаў і меліаратараў, але і выхаваньне гэтых працаўнікаў, прыстасоўваючы іх да мясцовых беларускіх умоў. Прымаючы-ж пад увагу, што старонка наша адмяняецца цэлым шэрагам асаблівасьцяў—і з боку сваёй прыроды, і гістарычнага мінулага, і этнаграфічнага складу насельніцтва, і яго эканамічнага стану,—відаць, што ўмовы гэтыя ў значнай меры самабытны. Умовы гэтыя адбіваюцца ня толькі з таго ці іншага боку на сельскай гаспадарцы, якая непасрэдна цікавіць будучага практыка, але і на ўсім укладзе мясцовага побыту, праяўляючыся між іншым у песнях беларускіх, і ў думках народных, і ў паэтычнай творчасьці. Адным словам, умовы гэтыя сумарна вызначаюць сабою тое аблічча старонкі, які ў сучасным землязнаўстве завецца „краявідам“. Адгэтуль сам сабою вызначаецца той круг патрабаваньняў, які павінен прад’явіць сабе кожны ўдумчывы працаўнік, рашыўшы аддаць свае здольнасьці на служэньне бацькаўшчыне.

Ён павінен азнаёміцца з будоваю верхніх нашай старонкі, з яе араграфіей і гідраграфіей, з яе геалёгічнаю будоваю і мінулым, што так моцна адбілася на ўсім абліччу Беларусі. Яму павінны быць вядомы і нетры яе і ўся разнастайнасьць глеб яе палёў, лугоў і лясоў. Ён павінен разумець кліматычныя асаблівасьці свае старонкі, быць знаёмым з яе

флёраю і фаўнаю. Архэалёгія і гісторыя Беларусі, промыслы і заняткі насельніцтва, яго эканамічнае становішча—павінны быць вывучаны ім ня менш дасканала. Толькі заўладаўшы гэтымі ведамі, будучы практык здолее стаць ня толькі рамесьнікам у сваёй вузкай спецыяльнасьці, але і яе гаспадаром, тварцом і сапраўдным грамадзкім працаўніком.

Пытаю цяпер—ці можа студэнт набыць вышэйпаказанья веды з курсу „Беларусазнаўства“, што цяпер выкладаецца? Вядомая рэч, не, бо курс гэты ахапляе сабою толькі частку і, прытым, нязначную частку закрунутых вышэй пытанняў. Дзеля гэтага зьвернемся да іншых навучовых дысцыплін навучальнага пляну Акадэміі. Зазвычай тут кожная катэдра вядзе дасьледчую працу і, часта-густа, праца гэтая мая пэўны краязнаўчы ўхіл. Больш таго, у самым працэсе выкладанья разьбіраецца часам той ці іншы мясцовы матар'ял і прыводзяцца даныя, якія маюць бясспрэчна краязнаўчае значаньне. Само сабою зразумела, што, напрыкаад, батанік да слова падкрэсьліць тую ці іншую асаблівасьць нашай флёры, заалёг, калі сьлед, адзначыць пашыранасьць у нас тых ці іншых характарных форм, кліматалёг скажа што-небудзь цікавае і карыснае пра наш клімат і г. д. і г. д.

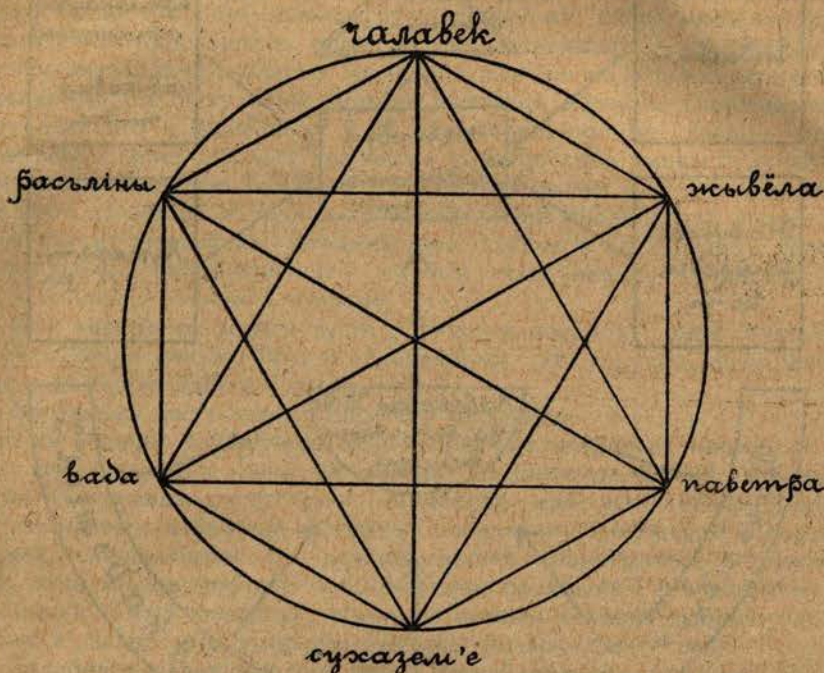
У некаторых выпадках даюцца нават і больш цэльныя нарысы, прысьвечаныя вывучэньню Беларусі. Так, мінэралёг канчае практычныя заняткі са студэнтамі вывучэньнем карысных выкапней нашай старонкі; так, геалёг дае ў заключэньне свайго курсу нарыс геалёгіі Беларусі... Знойдуцца і іншыя аналягічныя прыклады. Але я ізноў пытаю, ці адпавядаюць здабытыя студэнтам такога роду веды акрэсьленаму вышэй кругу патрабаваньяў? Ізноў-жа гатовы адказ—не! Ужо адно тое, што ў Акадэміі ёсьць чатыры факультэты з рознымі для кожнага з іх навучальнымі плянамі і праграмамі; значыцца, далёка ня ўсе курсы зьяўляюцца для студэнтаў агульнымі і, тым самым, частка таго ці іншага краязнаўчага матар'ялу аўтаматычна выпадае з сфэры вывучэньня тым ці іншым асобным студэнтам. Далей, краязнаўчы матар'ял бывае ўкрэплен у той ці іншы курс больш-менш выпадкова, чаму проста можа ўсьлізнуць ад увагі студэнта. З тае-ж прычыны, што гэтыя разнастайныя і абасобленыя звесткі набываюцца студэнтам на працягу 4-х гадоў яго прабыванья ў школе, яны лёгка выходзяць з памяці. Галоўнае-ж тое, што стракатая мазаіка па асобных зацэляўшых у памяці адрыўкаў вед пра беларускі клімат, глебу, флёру і г. д. не дае яшчэ а ніякага рэальнага ўяўленьня сапраўднага характару нашай старонкі наогул ці яе асобных краін, напрыклад тых, дзе потым трэба будзе маладому чалавека працаваць. Іншая справа, каб усе паасобныя веды аб нашай старонцы былі сабраны ў адзін цэльны комплекс, каб яны былі спаяны ў адно агульнае і ўладжанае цэлае. Аднак-жа і гэткае падвядзеньне паказаных вышэй даных, як такое, было-б яшчэ яўна незадавальняючым. Звычайнае падвядзеньне і сыстэматызацыя нашых вед аб старонцы можа даць толькі лішоны жыцьця і дынамікі мазаічны адбітак яе, бяз унутранага глыбокага ў ім сэнсу. Гэты сэнс і значаньне малюнак жыцьця старонкі набывае толькі тады, калі ўсе складаючыя яго элементы будуць апрацаваны тым асобным мэтадам узаемаадносін, які так характэрны для сучаснага землязнаўства.

Апрацаваны гэтакім чынам комплекс вед аб старонцы і будзе беларусазнаўствам у ўласным сэнсе гэтага слова, г. з. дысцыплінаю геаграфічнага парадку.

Каб вытлумачыць гэтую думку, я дазволю сабе прывясці (мал. 1)

Схэма праф. В. П. Сямёнава-Цяньшанскага.

Выводныя сьвятла і цяплыні сонца.

Асноўныя абалонкі зямлі.

вельмі добрую схэму праф. В.П. Сямёнава-Цяньшанскага*). Яна наглядна і выразна паказвае тую прасторавую ўзаемаадносіны розных жыццёвых элементаў старонкі, тую лягчнюю ўзаемасувязь паміж іх (на рысунку паказана простымі лініямі), пазнаньне якіх толькі і можа даць поўнае аб ёй (старонцы) прадстаўленьне.

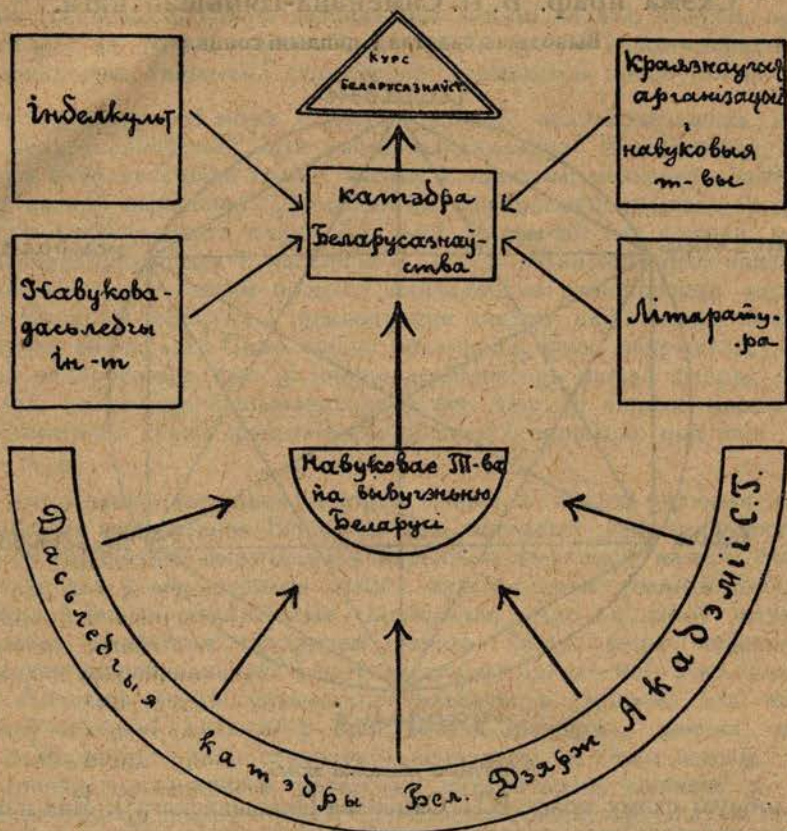
Беларусазнаўства ў даным разуменьні і зьяўляецца гэю навуковаю дысцыплінаю, увядзеньне якой у праграмы ВНУ-оў нашай рэспублікі выклікаецца як ужо раней выказанымі меркаваньнямі, гэтак і ўсёю абстаноўкаю бягучага моманту.

Перайду цяпер да другога пытаньня, пытаньня аб тым, якім чынам можна было-б правесці гэты курс у жыццё. Ясна, што пры першай-жа спробе ўкладаньня гэтага курсу мы сустрэнам шмат сурэзных перашкод. „Беларусазнаўства“ выяўляе сабою дысцыпліну, яшчэ зусім неаформленую, яшчэ ня выкаваную, як іншыя, доўгімі творчымі натугамі многіх дасьледчыкаў. Гатовага прымерніку ў відзе друкаванага падручніку мы зусім ня знойдзем. І само сабою паўстае пытаньне, — адкуль-жа здабыць патрэбны для ўкладаньня курсу фактычны матар'ял? Як стварыць тую лябараторыю, ці майстэрню, дзе маглі-б выковываюцца патрэбныя нам падагульненьні і вывады?

Я рысую сабе наступную схэму (мал. 2 гл. на стар. 192). Кожная катэдра Акадэміі вядзе, казалі мы, дасьледчую працу па сваёй спэцы-

*) Праф. В. П. Семенов-Цяньшанскі: „Что такое география“. Известия Русского географического О-ва, т. 6-й, вып. 9.

Схэма падыходу фактычнага матар'ялу для складаньня курсу
Беларусазнаўства

Схэма паступленьня матар'ялу для складаньня курсу
Беларусазнаўства

яльнасьці. Здабыты імі фактычны матар'ял сыякаецца ў Навуковае Т-ва па вывучэньню Беларусі, дзе выліваецца ў форму тых ці іншых дакладаў, паведамленьняў, дэманстрацый друкаваных артыкулаў. Агэтуль, з Навуковага Т-ва, сыры матар'ял паступае для далейшай апрацоўкі ў спецыяльную геаграфічную лябараторыю—у катэдру Беларусказнаўства. Само сабою зразумела, што сабранага такім чынам матар'ялу будзе яшчэ мала. Гэты дадатковы матар'ял павінен будзе зьбірацца з належных літаратурных крыніц, ад Інбелкульту, ад Цэнтральнага Дасьледчага Інстытуту, ад розных краязнаўчых таварыстваў і іншых аналягічных паводле іх задач арганізацый і ўстановаў, з каторымі катэдра павінна будзе наладзіць шчыльную сувязь. У краязнаўчую працу, у тэй ці іншай форме і ступені, можа быць уцягнута студэнцтва; лічу што і катэдра сама па сабе павінна будзе выявіцца з гэтага боку.

Увесь гэтакім чынам здабыты фактычны матар'ял будзе прадстаўляць сабою геаграфічную сыромлю, падлягаючую належнай апрацоўцы. Падвядзеньне, сыстэматызацыя і канцэнтрацыя здабытага матар'ялу, яго пэўная крытычная праверка, яго фільтрацыя, выдзел і крышталізацыя найбольш важных і характарных даных, вытлумачэньне ўзаемасувязі апошніх—

вось асноўныя задачы нашай геаграфічнай лябараторыі. У выніку яе працы зьявіцца стройны курс Беларусказнаўства, сугучна разьвіты ўва ўсіх сваіх аддзелах, спаяны ў адно цэлае мэтадам узаемаадносін. Я ўпэўнен, што гэтка суцэльна зьвязаны курс, які-б рэльефна адбываў жыцьцё нашай старонкі, павінен прыцягнуць да сабе ўвагу вучнёўскай моладзі. Гэты курс здолее, перш за ўсё, асьвяжыць і замацаваць у памяці студэнта раней набытыя ім веды і праліць на іх новае асьвятленьне. Ён дапаможа студэнту лепш уцяміць ім самым абраную спэцыяльнасьць і падштурхне яго к далейшаму ў ёй паглыбленьню. Ён дасьць студэнту магчымасьць лепш і больш усебакова ўцяміць сабе ўмовы будучай працы ў тэй ці іншай акрузе Беларусі і належным чынам да іх падрыхтавацца. Гэты курс азнаёміць студэнта і з мэтадалёгіяй краязнаўчай працы. Дзякуючы гэтаму выхаванцы Акадэміі, раз'ехаўшыся на гарадох і сёлах нашай рэспублікі, папоўняць яшчэ слабыя сілы нашых краяведаў, удыхнуць у іх новае жыцьцё і энэргію.

Для спробы-ж, хоць я зусім упэўнен у посьпеху, гэты курс можна было-б аб'явіць покуль што неабавязковым. Я ўпэўнен, што вячэрняя аўдыгорыя будзе набіта бітком...

Застаецца яшчэ адно і апошняе пытаньне.

Тыя задачы, што стаяць перад будучаю катэдраю, настолькі неаб'ятны, што, вядомая рэч, ня могуць выконвацца аднэю асобаю, які-б шырокі сьветагляд яна ні мела. Думаецца мне, што катэдру Беларусказнаўства павінен займаюць **каляктыў** некалькіх навуковых працаўнікоў Акадэміі, спэцыялістых па розных галінах тэарэтычных і прыкладных ведаў, якія маюць пэўную краязнаўчую практыку і геаграфічны ўклад мысьленьня. Гэтка каляктыў, шчыльна спаяны агульнаю кіруючаю ідэяй, змог-бы кіраваць усім жыцьцём катэдры беларусказнаўства.

Падобным чынам магло-б быць пастаўлена беларусказнаўства і па іншых ВНУ-х. Пры гэтым даны праэкт зусім ня робіць лішнім існаваньне асобных катэдр беларускай мовы, літэратуры, гісторыі і інш. там, дзе гэта патрэбна.

Я глыбока ўпэўнен у тым, што выказаныя мною думкі зусім не ўтапічны і што зробленая ў паказаным кірунку спроба дала-б добрыя вынікі.

Рэспубліка нажывае кадр лепш, чым цяпер, падрыхтаваных да мясцовых умоў працаўнікоў; краязнаўчы рух шпарка пойдзе ўперад па шляху свайго далейшага разьвіцьця і паглыбленьня.

М. М. ГАНЧАРЫК.

Беларускія назовы расьлін.

1.

Беларускі народ, звязаны непасрэдна з прыродай аснаўным сваім заняткам сельскай гаспадаркай, з даўных часоў мае даволі знаёмства з расьлінным мірам, яго акаляючым. І расьліна, не гаворачы аб сельска-гаспадарчай, з цягам часу глыб

прыгаўка—(*Impatiens Noli tangere*, L.) сьпелы плод крэху сьціснуты з сілай вікідае насенне (выпрыгвае насенне), **расічка**—(*Alchemilla vulgaris*, L.) доўга трымае на лісьцях вылучаную праз лісьця ваду (гідатоды), якая прымаецца звычайна за расу, **зялезнік**—(*Equisetum silvaticum* L.) памылкова, праўдзіва—*Equisetum hyemale* L.) дзякуючы, зялезнай жорсткасьці сьцябла, які ужываецца на паліроўку дрэва, **жыламосьць**—(*Lonicera Xylosteum*, L.) крэпкія жылачкі, **грамкі, званец**—(*Alectorolophus major*, Rchb.) сьпелая расьліна, закранутае чым небудзь альбо ад ветру „звініць“, „грыміць“, **зубраўка, зубрава трава**—(*Hierochloa odorata* Wah.) харч зубра ў Белавежскай пушчы, і інш.

Пахаджэньне народных назоваў расьлін можна яшчэ вызначыць наступныя:

Назовы зьвязаныя з атрутнасьцю расьліны, яе смакам, пахам, прыкладам: **смародыня**—(*Ribes nigrum* L.) аддае асаблівым пахам смуродзіць, **ваўкабойнік**—(*Aconitum Anthora* L.), **мышабой**—(*Aconitum lasiostomum* Rchb.), дзякуючы сваёй атрутнасьці ужываюцца на атруту ваўкоў і мышэй, **кісьлец, кісьлянка**—(*Oxalis Acetosella* L.) кіслая на смак, **дурмап'ян, дурэц, чортаў агурэчнік, шалей, шалінец, дурмап'ян, бадзьяк**—(*Datura Stramonium* L.) дзякуючы сваёй атрутнасьці дурманіць, шалініць, зачым чортаў, бадзьяк; **дурицы, галавабол, п'янішніца, балагалоўнік**—(*Vaccinium uliginosum* L.) памылкова прыпісана атрутная дзейнасьць, якая вызываецца іншымі расьлінамі, якія растуць па суседству, як *Ledum palustre* L., ядавітая дзейнасьць паху якой дае адчуваньне у часе збору ягад *Vaccinium uliginosum*; **мята халодная**—(*Mentha piperita*, L.) дае халоднае адчуваньне на языку пры жаваньні лісьцяў, і інш.

Назовы ад месца росту расьліны: **пяшчанка**—(*Herniaria glabra* L.) расьце на пескавых мясьцінах; **парэчкі**—(*Ribes nigrum* L і *R. rubrum* L.) растуць па ўзрэчку; **пралескі**—(*Hepatica triloba* Chaix, *Anemone nemorosa* L.) растуць па пералесках; **Дуброўка**—(*Anemone silvestris* L, *Geranium Silvaticum* L. *Ger. sanguineum* L.), растуць па дубровам, пералескам; **пажарнік**—(*Trifolium spadiceum* L.) **гарнік**—(*Arnica montana* L.) растуць на баравых пажарышчах, выгарах, (апошняя яшчэ мае назву **баравы гваздзік**); **багно, багун, багульнік**—(*Ledum palustre* L.) расьце па багну, і інш.

Назовы ад колеру расьліны, лісьцяў, красак і інш. **Ясакар**—(*Populus nigra* L.) ясны карой; **сівец**—(*Nardus stricta* L.) у часе касьбы сівы колер; **трыцвёт**—(*Viola tricolor* L.) краска трох кяляровая; **сямёнова кроў, заячча кроў**—(*Hypericum perforatum* L., *Hyper. quadrangulum* L.) чырвона-кывавы колер, соку расьцёртых красак, **жаўтушнік**—(*Ranunculus repens* L.), **жаўтуха**—(*Erysimum cheiranthoides* L.), **жаўточнік**—(*Senecio Vviscosus* L.), жоўты колер красак, і інш.

Назовы ад часу росту, красаваньня, пасьпяваньня расьлін:

Раньнік—(*Viola canina* L.) цвіце рана вясной **купальнік**—(*Arnica montana* L.), **купалка**—(*Erigeron acer* L.) цвітуць ля купальля (23 чэрвеня) **ярыца**—(*Secale cer. var. multicaule*) яравое, каб адрозьніць ад азімага.

Назовы ад легенд, паданьняў гульні ў якіх памінаецца, альбо прымае удзел расьліна: прыкл. **ключыкі св. Пятра і Паўла, зельле насьвенчай маткі, божжая ручка, чортава ручка, Аўдульні**. (Ан.) **Андрэяўская трава, богава крэсялка** і інш.

Назовы перайшоўшыя з чужаземных моў: **томка**—(*Melilotus officinalis* Desr) ад нямецкага *Tomkakraut* (*Дэмб*) **томка**—(*Anthoxanthum odoratum* L.) ад чэшскага *Tomka*. (Ан.) **Кроўнік**—(*Chelidonium majus* L.) ад нямецкага *Blutkrank* (сапсутая кроў), **шувар**—(*Calamus aromaticus* L.) ад польск. „*Szuwar*“, **белаквят**—(*Leucanthemum vulgare*, Lam.) літаральны пераклад лацінскага *Leucanthemum*. і інш.

Назовы ад гаспадарчага скарыстання расьліны; хварбідла— (*Genista tinctoria* L.) ужываецца на абфарбоўку тканіны, хамутнік— (*Typha latifolia* L.) лісьця ідуць на пляцённе хамуціны (частка хамута) і іншыя.

Апрача паказанага пахаджэньня назоў расьлін мы сустрэнім шэраг такіх, пахаджэньня якіх нам застаецца не зусім зразумелым як прыклад. мір—(*Galium verum* L.) хабер—(*Centaurea Cyanus* L.), даля—(*Erigeron acer*, L.), корбач—(*Nicotiana rustica* L.), пінавей—(*Mentha*), даршча—(*Lycopodium annotinum* L.) і інш.

Часам у розных мясьцінах Беларусі і нават у адной і тэй-жа, розныя адзнакі расьліны кладуцца у падставу яе назовы, зачым збор матар'ялу народных назоваў, даець для адной і тэй жа расьліны цэлы шэраг назоў. Як прыклад, можна прывесць назовы для *Veronica officinalis* L., для якой рознае медыцынска-знахарскае яе скарыстаньне утварыла наступныя народныя назовы: сьцялуха (Маг.), сьцілаха (Маг.), станоўнік (Віл.), сухотнік (Фед.), парушэняц жаноччы (Гродз.), раквіца (Гродз.), уразьнік (Гродз.), альбо для *Silene venosa* Asch. назовы ад некалькіх адзнак самой расьліны, як ландыш белы (Віл.), лускаўка (Гродз.), скрыпушка (Мен.), званец (Гродз.), звончык (Маг.), ласкаўка, ласкавіца, лускаўка, лускавіца (Фэд) лусьнец, калетнік (В. Л-кі) і шэраг іншых прыклад. Альбо у аснову назовы некалькіх расьлін кладзецца якая небудзь адна адзнака, чаму адна народная назова для некалькіх расьлін, прыкл. адзнака жоўтага колеру красак для *Ranunculus repens* L., *Erysimum cheiranthoides* L., *Senecio viscosus*, альбо адзнака росту на лясных пажарышчах, для *Trifolium spadicum* L., *Arnica montana* L., *Calamagrostis silvatica* DC. і інш. Вусная перадача па патомках назоваў утварыла і шэраг памылак і асабліва гэтыя памылкі трэба аднесьці да назоў якія не зьвязаны з непасрэднымі адзнакамі самой расьліны Прыклад прыводзься ўжо для *Equisetum silvaticum* L., і інш.

Няможна сказаць каб да гэтага часу праца па збору народных беларускіх назоваў была на належнай вышыні. Калі не лічыць Аненкова, Дэмбавецкага, і Федароўскага, матар'ял сабраны іншымі аўтарамі, насіў у большасьці выпадковы характар і той матар'ял які да гэтага часу меўся быў раськідан па розных этнаграфічных зборніках і слоўніках. Пры гэтым я падаю сабраны у кучу і сыстэматызаваны матар'ял беларускіх назоваў расьлін, які меўся у нашай літаратуры*), а гэтак-жа матар'ял які меўся у мяне па Чэрвеншчыне, Аршаншчыне і Старадубскаму павяту ранейшай Чарнігаўскай губ.

Далейшы збор такога матар'ялу павінен стаць актуальным заданнем нашых краязнаўчых арганізацый, бо разам з сьмерцю і з зьніканьнем бабулек знахарак, гэтых лепшых народных знаўцоў нашай флёры, паступова сьйдуць у магілу і народныя назовы расьлін якія для нас маюць бяспрэчную каштоўнасьць.

*) За адсутнасьцю у нашых бібліятэках ня мог скарыстаць Tyszkewicz—Opisanie powiatu Borysowskiego, дае прыводзіцца невялікі матар'ял па народных назовах расьлін Барысаўшчыны а гэтак-жа артыкул: „Ludzie i kwiaty“ друкаваны у „Wisle.“, з матар'ялам народных назоваў расьлін Гродзеншчыны сабраны Э. Ожэшкавай, аб якім падае В. Л-кі (Крывіч. № 4—1923 г.).

Сьпіс скарыстанага матар'ялу:

1. Аненков Н. Простонародныя названія рускіх раслін. Москва 1858 г.
2. Аненков Н. Ботанічны словарь. С.-П.-Б. 1878 г.
3. Дэмбовецкі А. С. Опыт описания Могилевской губ. т. Могилев 1884 г.
4. Добровольскій. Смоленскій областной словарь, Смоленск 1910 г.
5. Носович И. И. Словарь белорусского наречия. С.-П.-Б. 1870 г.
6. Рытов М. В. Лекарственные растения т. I и II.
7. Federowskiego M. Lud Białoruski na rusi litewskiej. Kraków 1897 г. т. I.
8. В. Л-кі. Матар'ялы да беларускага зельніка—часоп. „Крывіч“ № 4 верасень-кастрычнік за 1923 г.

Скарачэньне назоваў і іменьняў.

Маг.	—	б. Магілеўская губ.
Мен.	—	„ Менская „
Віл.	—	„ Віленская „
Віт.	—	„ Вітэбская „
Гродз.	—	„ Гродзенская „
Ков.	—	„ Ковенская „
Мсьцісл.	—	„ Мсьціслаўскі павет
Смал.	—	Смаленская губ.
Белав. пушч.	—	Белавежаская пушча
Старад.	—	Старадубскі павет, быўш. Чарнігаўскай губ.
Бел. Сл. Нас.	—	Белорусский Словарь Носовича
Ан.	—	Аненкаў
Дэмб.	—	Дэмбавецкі
Дабр.	—	Дабравольскі
Рыт.	—	Рытаў
Архіў Г.-Г.З.І.	—	Архіў Горы-Гарэц. Земляроб. Інстытуту
Раг.	—	Раговіч
Лад.	—	Ладыгін
Тар.	—	Тарачкоў
Vied.	—	Wiedaman

Крауз.	—	Краўзе
Бош.	—	Бошняк
Зем. Газ.	—	Земледельческая газета
Рус. Вес.	—	Русский Вестник
Пабо і Чал.	—	Пабо і Чалоўскі
Фэд.	—	Федароўскі
Ган.	—	Ганчарык

Увага. Скарочаная назова мясцовасці зьмешчана усьлед за народнай назовай расьліны, паказвае к якой мясцовасці гэтая назова адносіцца. У косках дадаецца скарочанае прозьвішча аўтара, які прыводзіць гэтую назову. Назовы сабраныя Федароўскім адносяцца да аколів Ваўкавыску, Слоніму, Ліды і Саколак, а сабраныя В. Л-кім к Лепельшчыне, Дзісеншчыне і частнай б. Пружанскаму павету Гродзеншчыны.

I.

Spermatophyta — растения семянные или цветковые:

Отд. I. Angiospermae — растения скрытосемянные.

Кл. I. Dicotyledoneae — растения двухсемядольные.

Подкл. I. Dialypetalae — раздельнолепестные.

Ranunculaceae — Лютиковые.

1. *Aconitum Anthora* L. Ваўкабойнік *Маг.* (Ан)
волкобойник
2. *Aconitum Napellus* L. Боцікі-*Мен* (Ган) барчак (В. Л-кі)
борец реповидный
3. *Aconitum lasiostomum* Rchb. Мышабой (В. Л-кі)
(*A. Lycostomum* Jacq., *A.*
pallidum Rchb.)
Борец волчий
4. *Anemone ranunculoides* L. Казялец-*Смал.* (Ан), казарост жоўтая-
ветреница лютиковая *Гродз.* (Ан), пнякніца-*Маг.* (Ан), кура-
сьлеп жоўты-*Маг.* (Дэм)
5. *Anemone silvestris* L. Дуброўка, (в. Л-кі) кураслеп-*Мен* (Ган),
ветреница лесная курыная сляпата-*Маг.* (Дэм)
6. *Anemone nemorosa* L. Казадрост-белая-*Гродз.* (Ан), курасьлеп-
ветреница дубровная *Мен.* (Ган), курасьлеп-*Маг.* (Дэмб), бе-
лая пралескі, бел. пралесачкі (Фэд),
пралеска (В. Л-кі)
7. *Anemone Pulsatilla* L. Сончык *Гродз.* (Ан), казінае масла, кур-
(*Pulsatilla vulgaris* Mill.) чаньнік, булдоўнік *Маг.* (Ан)
8. *Adonis vernalis* L. Чараквет (В. Л-кі)
жёлтоцвет весенний
9. *Aquilegia vulgaris* L. Эбанэчкі-*Гродз.* (Ан), казёлка-*Гродз.* (Ан),
водосбор обыкновенный ліейка, лілія-*Гродз.* (Ан), межперстніца-
Маг. (Ан. Дэмб), горлікі-*Гродз.* (Ан),
ворлікі-(Бел.-сл.-Нас.)
10. *Caltha palustris* L. Казялец-*Смал.* (Ан), лотась-*Мен* (Ган)
калужница болотная нюнькі-*Белар.* (Ан), лота-*Старод.* (Ган)
лопух-*Маг.* Дэмб), жоўты курасьлеп-
Смал. (Дабр), лапушок, лопух-*Смал.*
(Дабр), мядзьведжа лапка-*Смал.* (Дабр.)
11. *Clematis recta* L. Жыгунец-*Маг.* (Ан)
ломононос прямой
12. *Clematis integrifolia* L. Апавойнік (В.-Лкі)
ломононос цельнолистный
13. *Delphinium Consolida* L. Козьлікі-*Гродз.* (Ан), козьлікі-*Маг.* (Ан),
живокость посевная казельчыкі-*Гродз.* (Ан), рагулькі-*Гродз.*
(сокирки полевая) (Ан), тапаркі-*Маг.* (Ан Дэмб), казёл-
чыкі казёлкі (Фэд)
14. *Delphinium-живокости* Жывакост (В. Л-кі)

15. *Ficaria ranunculoides* Roth. Чыстацел (В. Л-кі)
чистяк лютичний
16. *Hepatica triloba* Chaix. Пралеска-Маг. (Ан. Дэмб), пралешка-Гродз. (Ан), пржаляшчкі-Гродз. (Ан)
(*Anemone Hepatica* L.) перелеска трехлопастная, пралеска-Мен. (Ган)
печеночница
17. *Ranunculus Ficaria* L. Чысьцец-Мен (Ган)
18. *Pulsatilla patens* Mill. Друмель (В. Л-кі)
Сон-трава
19. *Pulsatilla pratensis* Mill. Дрымотнік (В. Л-кі)
(*Anemone prat.* L.) прострел луговой
20. *Ranunculus Flammula* L. Прышчынец прышчаўнік (В. Л-кі) шча-
вялёк-Смал. (Ан)
21. *Ranunculus Lingua* L. Казялец балотны-Маг. (Дэмб), казялец
лютик большой (болотный) вялікі-Маг. (Дэмб)
22. *Ranunculus repens* L. Заруза-Гродз. (Ан), заруха-Маг. (Паб.),
лютик ползучий зубровая трава-Гродз. (Ан), цемяржыца-Гродз. (Ан), заруза Маг. (Дэмб), казя-
лец-Смал. (Дабр) жаўтушнік (В. Л-кі)
23. *Ranunculus acer* L. Курачка сьлепата, ладышнік, гладышнік
лютик едкий (Фэд), зараза-Гродз. (Ан) (з польск.
назв. *R. sceler*), казялкі-Віт. (Ан), каз-
лы-Мен. (Ган), казялец лугавы-Маг.
(Дэмб), казялец-Смал. (Дабр)
24. *Ranunculus cassubicus* L. Курачка сьлепата, ладышнік, гладышнік
(*R. auricomus* L. β . *cassu-* (Фэд), казялец-Маг. (Ан), казялец-
bicus Rupr) лютик кашубск. Смал. (Дабр)
25. *Ranunculus confervoides* Fr. Плавушка-Гродз. (Ан), казялец-Смал.
(*R. aquatilis*, L. β . *pantot-* (Дабр)
hrix Led., *R. flaccidus*, *R.*
Droueti et. *R. paucistami-*
peus auct). лютик мало-
тычинковый
26. *Ranunculus sceleratus* L. Шчыпер-Маг. (Ан) нарыўнік (В. Л-кі)
лютик ядовитый
27. *Ranunculus*—лютики Казяльцы-Смал. (Ан. Дэмб), курасьлепы
(В. Л-кі), Казлы-Мен. (Ган)
28. *Thalictrum minus* L. Падучнік (В. Л-кі)
(*T. majus* Jacq., *T. elatum*
Jacq.).
29. *Thalictrum aquilegifolium* L. Стары дуб-Гродз. (Ан), живіцельнік-Маг.
василистник водосборо- (Ан), золата-Смал. (Ан), чортава зо-
листный лата-Віт. (Ан), лілейка-Ков. (Ан), ся-
рэбраная трава-Смал. (Ан), живіцель-
нік, срэбраньнік, божжае крэсла-Маг.
(Дэмб)
30. *Thalictrum angustifolium* Рудзьвянка (В. Л-кі), мядуніца лугавая-Маг.
Jacq. василистник узко- (Ан), балотная мятла-Маг. (Паб і
листный. Чал), пажытнік, расходнік-Маг. (Ан),
сузік, сузіц-Маг. (Ан), мядуніца, ба-
лотная мятла, расходнік, памошнік-Маг.
(Дэмб)

41. *Brassica Napus L.* брюква Чыгірынка-Смал. (Дабр), кілаватка-Смал. (Дабр), буква-Смал. (Ан), бручка, кручка-Белар. (Ан), немка-Смал. (Ан), сінюха, салядзянка-Смал. (Ан).
42. *Brassica oleracea L.* капуста огородная Капуста-Смал. (Дабр)-Маг. Мен. (Ган). (В. Л-кі)
43. *Bunias orientalis, L.* свербига обыкновенная Мятлік-Маг. (Ан), сьвярбігуз-Маг. (Дэмб)
44. *Camelina sativa Cr.* рыжик посевной Рыжы лен-Маг. (Ан), рыжак-Маг. (Дэмб)
45. *Capsella Bursa pastoris Mnch.* пастушья сумка Чарвец, чарвічнік (В. Л-кі), клопікі-Маг. (Рыт. Дэмб), серыкі-Маг. (Рыт), грачыха полявая-Віл. (Ан), клопікі-Маг. (Ан), серыкі-Палесьсе. (Ан), стрэлкі-Маг. (Ан. Дэмб), атдохе-Смал. (Дабр)
46. *Cardamine amara L.* сердечник горкий (жеруха водяная) Баймана, буйміна-Маг. (Ан), макруха-Маг. (Ан), жаруха, ражуха крынічная-Маг. (Дэмб)
47. *Erysimum cheiranthoides L.* желтушник левкойный Гарчычка-Гродз. (Ан), жаўтушка-Маг. (Ан)
48. *Hesperis matronalis L.* ночная фиалка Гаштва-Маг. (Ан)
49. *Lepidium ruderale L.* клоповник (веничник) Венічкі-Смал. (Ан), клапоўнік-Маг. (Дэмб)
50. *Nasturtium amphibium R. Br.* Кустаўнік-Маг. (Ан)
(*Sisymbrium amphibium L.*
cochlearia amphibium Ledb.)
жеруха земноводная. Хрен водяной
51. *Raphanistrum innocuum, Medik* Сьвірэпка-Мен. (Ган), сьвірэпа-Маг. (R. silvestre. Aschers) (Дэмб)
дикая редька
52. *Sisymbrium Sophia L.* Крывавец (перав. з нямец.)-Маг. (Ан), гулявник стручатый кудер-Маг. (Ан), палявая рута-Маг. (Ан)
53. *Cochlearia Armoracia L.* Хрен-Маг. Мен. (Ган) (В. Л-кі)
(*Nasturtium Armoracia Fr.*)
хрен

Violaceae—Фиалковые.

54. *Viola tricolor L.* анютины глазки Братачки, брат з сястрою, браткі (Фэд) браткі-Мен. (Ган), залатуха, крупенька, махвіцы-Маг. (Рыт. Ан), брат з сястрой-Смал. Маг. (Ан), браткі лясныя-Гродз. (Ан), званочки-Смал. (Ан), трайцвет-Гродз. (Ан), трава трыццветная-Віл. (Ан) браткі, залатуха-Маг. (Дэмб), брат з сястронкаю (Фэд)
55. *Viola canina L.* фиалка собачья Падцернік-Віл. (Ан), раньнік-Гродз. (Ан), сярдзечнік-Мен. (Ан), уражнік, парушэнец мужаскі, мужчынскі (Фэд).

Droseraceae—Рослянковыя.

56. *Drosera rotundifolia* L. Загардушка (Фэд), расічка, расіца-*Маг.*
рослянка круглолістняя (Ан), расіца, расічка (Фэд)
57. *Parnassia palustris* L. Сярдзечнік-*Маг.* (Ан), відомець-*Гродз.*
белозер болотны (Ан), мужынкін сярдзечнік-*Маг.* (Ан),
сярдзечнік-*Смал.* (Дабр)

Polygalaceae—Истодовыя.

58. *Polygala comosa* Schk. Вераднік-*Маг.* (Ан. Дэмб), малыя коз-
истод хохлатый лікі-*Мен.* (Ан), шчэпа-*Смал.* (Ан)
59. *Polygala vulgaris* L. Крапінец-*Маг.* (Ан), надсаднік-*Маг.* (Ан)
истод обыкновены

Caryophyllaceae—Гвоздичныя.

60. *Arenaria graminifolia* Schrad. Швыголка-*Гродз.* (Ан)
песчанка злаколістная
61. *Agrostemma Githago* L. Куколь-(Фэд), гугаль-(Бел. Сл. Нас.),
(*Lychnis Githago*. Lam.) куколь-*Мен.* (Ган), тугаль (В. Л-кі)
куколь обыкновены
62. *Dianthus*—род. гвоздики Гваздыкі-*Белар.* (Ан)
63. *Dianthus arenarius* L. Сталец-*Маг.* (Ан)
гвоздика песчаная
64. *Dianthus Borbasi* Vand. Богавы сьлёзкі-*Смал.* (Лад)
65. *Dianthus deltoides* L. Іскра-*Гродз.* (Ан), некерко-*Гродз.* (Ан),
травянка палявыя сьлезкі-*Маг.* (Ан), іскаркі-
Мен. (Ган), сардэчнік, сярдзечнік
(Фэд)
66. *Eriophorum angustifolium* Ядрэц-*Смал.* (Ан)
(*E. polystachyum* L.) Roth. пушица узколістая
67. *Lychnis Flos cuculi* L. Смолка балацьяная-*Маг.* (Дэмб), бурчык-
(*Coronaria flos cuculi* A.Br. кукушкін цвет (Дрема). *Ков.* (Ан), палявая смалянка-*Гродз.*
(Ан), смолка баравая-*Мен.* (Ан), сьвет-
нік-*Маг.* (Ан), дрэма-*Смал.* (Ган)
68. *Lychnis pratensis* Spreng. Шчалкушкі-*Маг.* (Ан), панчошнік (В. Л-кі)
(*L. dioica*, *L. var.*, *Melandrium album* Gcke, *M. pra-*
tense, Röhl). Горицвет лу-
говой
69. *Lychnis Viscaria* L. Крываўнік-*Маг.* (Ан), смолка-*Белар.* (Ан),
(*Viscaria vulgaris* Röhl V. смалянка-*Маг.* (Ан), смолка (Бел.-Сл.-
viscosa Aschrs). Дрема Нас.), смалёўка-*Маг.* (Ан), сон-трава-
(Смолка) *Смал.* (Ан), сон-драмота-*Маг.* (Крауз)
70. *Lychnis silvestris* Hoppe. Шчалкушкі-*Маг.* (Демб)
(*Melandrium sylvestre* Röhl. *M. rubrum*, Gcke.) гори-
цвет лесной

71. *Sagina procumbens* L. мшанка лежачая (мокрая) Астрыцы, гарыцы-*Маг.* (Дэмб), гарыца, гарыцы-*Маг.* (Wied), астрыца, астрыцы-*Маг.* (Пабо і Чал. Wied.)
72. *Saponaria officinalis* L. мыльнянка лекарственная Мыльнік-*Белар.* (Рыт) купена-*Смал.* (Ан) пузырнік-*Віл.* (Ан), палявы фіалак-*Мен.* (Ан), мыла-*Мен.* (Ган), начнік, сабачае мыла, пончошнік (Фэд)
73. *Silene viscosa* Pers. смолевка клейкая Смолка-*Маг.* (Дэмб)
74. *Silene Armeria* L. Смолка-*Мен.* (Ан)
75. *Silene venosa* Asch. Ландыш белы-*Віт.* (Ан), лускаўка-*Гродз.* (Ан), скрыпушка (з польск.)-*Мен.* (Ан), званец-*Гродз.* (Ан), звончык-*Маг.* (Ан), ласкаўка, ласкавіца, лускаўка (Фэд), лускавіца (Фэд), лусьнец, калетнік (В. Л-кі), абдуванчыкі-*Мен.* (Ган)
76. *Spergula arvensis* L. торида пашенная Мінушкі-*Мен.* (Ан), сьвінакроп-*Маг.* (Ан) разьметкі-*Маг.* (Ан), вошкі-*Мен.* (Ган)
77. *Spergularia rubra* Presl (*S. campestris* Archrs., *Le-rigonum rubrum.* Wahlb., *Arenaria rubra,* L.) торич-ник красны Чырвоны сьвінакроп-*Маг.* (Ган)
78. *Stellaria media* Vill. (*Alsine media,* L.) мокрица Макрыца-*Маг.* (Дэмб), макруха-*Белар.* (Ан), макрыца-*Мен.* (Ган), макрэц белы, белая макрыца, макрыца бяла (Фэд)
79. *Stellaria graminea* L. звездчатка злаковая Цапняк-*Маг.* (Дэмб), цапняк-*Маг.* (Ан)
80. *Stellaria Holostea* L. звездчатка лесная. (Чистец лесовой) Пырнік-*Маг.* (Ан)
81. *Vaccaria pyramidata*, Med. Смолка-*Маг.* (Дэмб) (*Vaccaria vulgaris*, Host. *V. parviflora* Munch, *Sapo-naria Vaccaria,* L.) тыся-чеголов обыкновенный

Malvaceae—Мальвовые.

82. *Althaea officinalis* L. алтей лекарственный Праскурнік-*Белар.* (Ан. Рыт.), сьляса-*Мен.* (Ган), шляз гародны, сьляз (Фэд).
83. *Lavatera thuringiaca* L. латьма тюринская (собачья рожа) Груднішнік-*Маг.* (Дэмб. Ан), алтей корань
84. *Malva sylvestris* L. просвирник дикий Рожа (лясная)-*Маг.* (Дэмб)
85. *Malva crispa* L. просвирник курчавый Гардовіца, зярдовіца (Фэд), скулачнік-*Маг.* (Дэмб), шляс-*Гродз.* (Ан)

86. *Malva rotundifolia* L. Шэляг-Гродз., сьлясь-Гродз. перапечкі,
(*Malva borealis* Wallm) праскуркі, сьвінная рэпа-Маг. (Дэмб)
просвирник круглолистный перапечкі-Маг. (Крауз.), сьляз, прасты
сьляз-Зах. Рас. (Ан), пацёркі-Палесьсе
(Ан), шалежкі (Фэд)
87. *Malva Alcea* L. просвирник Палявая рожа-Маг. (Дэмб. Ан), сьляз-
раздельнолистный Мен. (Ан), сьлязюк-Маг. (Ан), сьляса-
Мен. (Ган), сьляз, шляз (Фэд)
-

Tiliaceae—Липовые.

88. *Tilia parvifolia* Ehrh. Липа, ліпнік-Маг. Мен. (Ган), липа (Фэд)
(*T. cordata*, Mill., *T. euro-*
raea, L. ex parte, *T. ulmi-*
folia. Scop) липа сердце-
листная
89. *Tilia grandifolia* Ehrh. Липа-Мен. (Ган), липа (Фэд)
(*T. platyphylla* Scop., *T.*
europaea L. ex parte) липа
крупнолистная
-

Guttiferae—Зверобойные.

90. *Hypericum perforatum* L. Сьвятаянкі, расанкі (В. Л-кі), заячча-кроў,
зверобой обыкновенный сьвятаянскае зельля-Маг. (Дэмб), ся-
мёнава кроў, бярозка-Маг. (Ан), дзю-
равец абыкн.-Гродз. (Ан), св. Івана
зельле-Гродз. (Ан), сьвентоянскае
зельля (Бел.-Сл. Нас.), крываўнік-
Гродз. (Ан), красная травіца-Мен. (Ан)
сьвентоянскае зельле, зельле св. Івана
(Фэд)
91. *Hypericum quadrangulum* L. Заячча кроў-Маг. (Дэмб), сьвентоянскае
зверобой четырехгранный зельле-Зах. Рас. (Ан), сяменава кроў-
Маг. (Дэмб), крывавец-Маг. (Ан)
-

Aceraceae—Кленовые.

92. *Acer tataricum* L. Чарнаклён. (В. Л-кі)
клен татарский (черноклен)
93. *Acer platanoides* L. Клён вавстралісты (В. Л-кі)
клен обыкновенный
94. *Acer campestre* L. Клянец (В. Л-кі)
неклен

Geraniaceae—Гераниевые.

95. *Erodium cicutarium* L. Дажжоўнік, сушчэньнік, чарвівец-*Маг.*
аистник цикутный (гра- (Ан), грабенчыкі-*Маг.* (Ган), жабнік (Ан),
бельки) грабелькі-*Маг.*,
96. *Geranium palustre* L. Трыперсьціца-*Маг.* (Дэмб), баршчоўнік-
герань болотная *Смал.* (Ан), грыжня трава-*Смал.* (Ан),
дэравянка лясная-*Мен.* (Ан), злат-
чыск-*Маг.* (Ан), трыперстніца-*Маг.* (Ан),
пяціперсьціца-*Гродз.* (Ан)
97. *Geranium pratense* L. Грабелькі, змяяёўка-*Маг.* (Дэмб), курась-
герань луговая леп галубячы-*Маг.* (Ан), червяточнік-
Гродз. (Ан)
98. *Geranium sanguineum* L. Воўча стапа (Дэмб) *Маг.*, втер-*Смал.*
герань кровава-красная (Дабр), дуброўка лясная-*Мен.* (Ан),
дубровіца-*Маг.* (Ан), мужчынскі залат-
нічок-*Маг.* (Ан)
99. *Geranium sylvaticum* L. Дуброўка-*Мен.* (Ан)
герань лесная
-

Balsaminaceae—Бальзаміновыя.

100. *Impatiens Noli tangere* L. Бальсаміна (Сл. Носов.), бальсаміна-*Мен.*
недотрог желтая (прыгун) (Ан), бальсаміна лясавая-*Мен.* (Ан),
прыгаўка-*Маг.* (Ан. Дэмб)
-

Oxalidaceae—Кисличныя.

101. *Oxalis Acetosella* L. Баршчоўка (Бел.-Сл.-Нас.), заячча ка-
кислица обыкновенная пуста-*Маг.* (з нямецк). (Дэмб),
заячча кісьліца-*Маг.* (Ан. Дэмб), за-
ячча траўка-*Маг.* (Ан. Дэмб), заяччы
шчавель (з нямецк.)-*Маг.* (Ан), ква-
сец-*Маг.* (Ан. Дэмб), квасок-*Віт.*
(Ан), заяччы шчавель-*Смал.* (Дабр),
заячча канюшына-*Мен.* (Ган)
-

Zygophyllaceae

102. *Zygophyllum Fabago* L. Магільная трава-*Маг.* (Ан)
-

Rutaceae

103. *Ruta graveolens* L. рута Зімазелень-*Гродз.* (Ан), рута (В. Л-кі)
-

Celastraceae—Краснопузырниковые.

104. *Evonymus verrucosus* Scop. Брузьлявіна-Палесьсе (Ан), брызгуліна-бересклет бородавчатый *Віл.* (Ан), брызгеліна-Палесьсе (Ан), бружмель-Маг. (Пабо і Чал)-Смал. (Ан), бружэль-Віт. (Ан), бружамельнік-Маг. (Ан), бружмен-Маг. (Ан), дрысьсявіна-Палесьсе (Ан), стрэмяліна, тржэмяліна, трамяліна, трэмяніна-Гродз. (Ан), бружнеўнік-Мен. (Ган), бружмень-бружлявіна-Маг. (Дэмб)
105. *Evonymus europaeus* L. Бружмель-Зах. Рас. (Ан), бразгуліна-бересклет европейский *Гродз.* (Ан), браздзельнік-Віл. (Ан), гіржамяліна-Гродз. (Ан), сухалесьнік-Гродз. (Ан), воўча лыка-Маг. (Дэмб)

Rhamnaceae—Крушинные.

106. *Rhamnus Frangula* L. Сьвід-Гродз. (Ан. Рыт), чаромха (з польск.)-Віл. Гродз. (Ан), шаклак (с польск.)-Гродз. (Ан), крушына-Мен. Маг. (Ган), крушына-Смал. (Дабр.) Маг. (Дэмб)
- (*Frangula alnus* Moll.) крушына ломкая
107. *Rhamnus cathartica* L. Засьцір-Гродз. (Ан. Рыт), жысьцір, крушина слабительная (жестер). жысьцірына, жыстор (Фэд), крушына (В. Л-кі)

Leguminosae—Мотыльковые.

108. *Astragalus*—род. Віхрава трава-Смал. (Ан)
астргалы
109. *Astragalus glycyphyllus* L. Гарох воўчы-Гродз. (Ан), гарох авеччы-астргал солодколистный *Маг.* (Ан. Дэмб), гарох жураўліны-Маг. (Ан. Дэмб), куравай-Гродз. (Ан) сьлічны ясь-Гродз. (Ан), паўзун лясавы, пельзач лясны (Фэд)
110. *Anthyllis Vulneraria* L. Пералёт пералётнік-Гродз. (Ан)-Маг. язвенник обыкновенный (зольник) (Пабо), нятубіц-Гродз. (Ан), смалквіца-Маг. (Ан. Дэмб), пералёт-Маг. (Дэмб), пералётнік жоўты (Фэд)
111. *Coronilla varia* L. вязель розноцветный Воўча лада-Гродз. (Ан), заяччы хмель-Гродз. (Ан), паўзун палявы (Фэд)
112. *Cytisus buflorum* L. Her. Зяновіц-Мен (Ан), заноўнік-Маг. (Ан) (*C. ruthenicus* Wol.) ракітнік русский
113. *Genista tinctoria* L. дрок прытуліца, жаўсьцень (В. Л-кі), жоўтазель, жаўціха, жаўцідла, жоўцічнік (Фэд), чысьцік-Маг. (Ан. Дэмб), заяччы гарох-Віл. (Ан), зелянуха-Гродз. (Ан), сачавіца лясная-Гродз. (Ан), лянок-Мен (Ан), хварбідла (Фэд) крусильный

114. *Genista germanica* L. дрок германский Колкая трава-*Маг.* (Ан)
115. *Lathyrus pratensis* L. чина луговая Гусіны гарох-*Маг.* (Дэмб), люткі-*Маг.* (Ан. Дэмб), лясавы лядзей-*Гродз.* (Ан), гарошак заяччы-*Гродз.* (Ан)
116. *Lathyrus sylvester* L. чина лесная Жураўліны гарох-*Маг.* (Дэмб)
117. *Lathyrus paluster* L. чина болотная Заяччы гарошак-*Віл.* (Ан)
118. *Lotus corniculatus* L. ледвянец рогатый Палявая акацыя-*Маг. Смал.* (Ан), заячча трава-*Маг.* (Ан), рута польная-*Гродз.* (Ан), заяччы браткі-*Гродз.* (Ан), руцьвіца, рутвіца (Фэд), трызаўка (В. Л-кі)
119. *Medicago sativa* L. люцерна Мядунка, лячуха-*Ков.* (Ан)
120. *Medicago falcata* L. медушка серповидная Зяновец-*Гродз.* (Ан), баркун, беркун (Фэд)
121. *Melilotus officinalis* Desr. донник лекарственный Малясьнік (В. Л-кі), томка (Бел.-Сл.-Нас.)-*Маг.* (Дэмб., з нямец.), томка-*Белар.* (Рыт)
122. *Melilotus albus* Desr. донник белый Сьвіннуха (В. Л-кі), трава беркін-*Віл.* (Ан), папоўнік-*Гродз.* (Ан)
123. *Ononis hircina* Jacq. (О. argvensis L.) стальник вонючий Ваўчуг-*Маг.* (Дэмб)
124. *Orobus niger* L. сочевичник черный Чорнае зельле-*Маг.* (Дэмб), заяччы гарох-*Маг.* (Ан. Дэмб), галудзіца-*Мен.* (Ан), баравыя зайчыкі-*Віл.* (Ан)
125. *Orobus vernus* L. сочевичник весенний Пеўнікі-*Маг.* (Дэмб), зьвярэц-*Маг.* (Ан. Дэмб), пятушкі-*Гродз.* (Ан), гарошак баравы-*Віл.* (Ан)
126. *Pisum sativum* L. горох огородный Гарох-*Смал.* (Дабр)-*Маг. Мен.* (Ган)
127. *Trifolium agrarium* L. клевер—полевой Хмялёк-*Маг.* (Пабо і Чал. Дэмб), жоўтая дзятліна-*Зах. Рас.* (Ан), дзікая кашка-*Маг.* (Ан), хмель заяччы-*Гродз.* (Ан), мядзеліна (В. Л-кі)
128. *Trifolium arvense* L. клевер—котики Кашуркі-*Маг.* (Дэмб), каткі-*Мен.* (Ган), заяччы лапкі-*Маг.* (Дэмб), кашурнік-*Маг.* (Ан), шутачкі-*Маг.* (Дэмб), спарышнік-*Маг.* (Ан. Дэмб), каткі-*Мен.* (Ан), кошачкі-*Гродз.* (Ан), канюшкі-*Гродз.* (Ан), Агурнік-*Віл.* (Ан), мудачка, мудычка-*Смал.* (Дабр), мядуніца, мядунка (В. Л-кі)
129. *Trifolium alpestre* L. клевер альпийский (волосяк) Пржалётнік-*Гродз.* (Ан), пералётнік чырвоны (Фэд)
130. *Trifolium hybridum* L. клевер красно-белый Краснабай-*Маг.* (Ан. Дэмб)
131. *Trifolium Lupinaster* L. клевер лупиновый Дятліна лясная-*Мен.* (Ан)

132. *Trifolium medium* L. клевер средний Дзятліна баравая-*Маг.* (Дэмб), канючына-*Мен.* (Ан), канюшына-бела, (Фэд)
133. *Trifolium montanum* L. клевер горный Белая высокая дзятліна-*Маг.* (Дэмб), вадзяны жыр.-*Маг.* (Ан), дзеньцяліна-*Гродз.* (Ан), каўтуньнік-*Гродз.* (Ан), пражалот-*Гродз.* (Ан), каўрыга белая-*Смал.* (Ан), трылісьнік белы-*Віл.* (Ан), канюшына белая (Фэд), дзяцеліна (В. Л-кі)
134. *Trifolium pratense* L. клевер луговой Красная дзятліна-*Маг.* (Дэмб), канюшына-*Мен.* (Ган), чырвоная дзятліна-*Маг.* (Ан), тройца-*Смал.* (Ан), цацкі-*Смал.* (Ан), канічына, валашок-*Гродз.* (Ан), дзеньцяліна-*Віл.* *Гродз.* (Ан), красная курыга, курыжка-*Смал.* (Ан). Злотнік-*Віл.* (Ан)
135. *Trifolium posumbens* L. (T. campestre Schreb.) клевер лежачий
136. *Trifolium repens* L. клевер ползучий (белый) Дзяцельна, дзеньцяліна (Фэд), дзятліна, дзяцельна-*Мен.* (Ган), белая дзятліна-*Маг.* (Дэмб), белы клевяр-*Маг.* (Дэмб)
137. *Trifolium spadiceum* L. клевер темноцветный Пажарнік-*Маг.* (Ан)
138. *Trifolium fragiferum* L. пустоягодник Гарлінка-*Гродз.* (Ан)
139. *Trifolium* L., род. клевера Бабоўнік (Бел.-Сл.-Насов), канюшыны-*Мен.* (Ган)
140. *Vicia Cracca* L., горошек мышиный Мышачы гарох-*Маг.* (Дэмб)
141. *Vicia sativa* L., вика посевная Выка-*Мен.* (Ган), выка-*Маг.* (архіў Г. Г. З. І.) (Ган)
142. *Vicia serium* L., горошек призаборный Мышак-*Маг.* (Ан. Дэмб)
143. *Vicia silvatica* L., горошек Злучы гарох-*Маг.* (Дэмб) лесной
144. *Vicia pisiformis* L., (*Ervum pisiforme* Peterm) горошек Гарошак, гарошнік (В. Л-кі) желтый
145. *Phaseolus vulgaris* L. фасоль обыкновенная Пасоля, хвасоля-*Мен.* (Ган) (В. Л-кі), жыдоўскі боб, касьяч (В. Л-кі)

Amgdalaceae—Миндалевые.

146. *Prunus Padus* L. черемуха Чаромуха, чаромха, калакалуша (В. Л-кі), калакалуга-*Смал.* (Дабр), калакалуша-*Смал.* (Дабр)-*Маг.* (Дэмб), какалуша-*Старод.* (Ган), цярэмха (Бел.-Сл. Нас.) чарумух, чаромха-*Смал.* (Дабр), чаромха, чарэмшыца, чарэмшына (Фэд)
147. *Prunus domestica* L., слива обыкновенная Сьліва-*Мен.* *Маг.* (Ган)

148. *Prunus Cerasus* L. (*Cersus vulgaris* Mill.) вишня садовая Вишня-Мен. Маг. (Ган), вішэньня, вішынья-Смал. (Дабр)
149. *Prunus spinosa* L. терн. Шыпынына, жасцьёр (В. Л-кі)

Rosaceae—Розоцветныя.

150. *Agrimonia Eupatoria* L. репейник обыкновенный Смятаньнік-Маг. (Ан), дзядкі-трава-Маг. (Ан), шчэрб-Маг. (Ан), лопух-Смал. (Дабр)
151. *Alchemilla vulgaris* L., манжетка Гарнік-Белар. (Ан)-Маг. (Дэмб), расічка (Бел. Сл. Нас.), гусіныя лапкі (В. Л-кі), трыперсьціца, межперсьціца, пад'арэшнік, рута-Маг. (Ан), гаюшчае зельле-Гродз. (Ан), межперсьціца-Смал. (Дабр)
152. *Comarum palustre* L., (*Potentilla palustre* Scop.) сабельник болотный Сухалом, рабіньнік-Маг. (Ан. Дэмб), бацянавы ножкі-Маг. (Пабо, Дэмб), балотнік-Маг. (Ан. Дэмб), буцянавы ножкі, декоп-Смал. (Ан), ажэўнік-Мен. (Ан), гравілат, ці грэбнік-Мен. (Ан), ракаўнік-Віл. (Ан), балотная роза-Віл. (Ан), декох-Смал. (Дабр)
153. *Filipendula Ulmaria* Maxim. (*Spiraea Ulmaria* L.) таволга вязолистная Папоўнік-Маг. (Дэмб), парыла-Гродз. (Ан), парджыла-Гродз. (Ан), вятроўнік-Гродз. (Ан), мядуніца-Смал. (Ан. Дабр) Маг. (Дэмб), парыла-Мен. (Рыт), парджыла-Гродз. (Рыт)
154. *Filipendula hexapetala* Cilib. (*Spiraea Filipendula* L.) земляные орешки Мядуніца-Маг. (Ан), папоўнік-Маг. (Ан), сьпірэя лясная, сьпірэя, сьпірнік (Фэд)
155. *Fragaria viridis* Duch. (*Fr. collina* Ehrh.) клубника полунища Трускаўка-Маг. Гродз. Мен. (Ган), клубніца-Маг. (Дэмб)
156. *Fragaria vesca* L. земляника лесная Суніца-Смал. (Дабр)-Маг. (Дэмб) суніца, сунішнік, сунічка (Бел.-Сл. Насов.), сунішнік-Маг. (Дэмб) пазёмка-Поўд.-Зах. Рас. (Ан. Рыт), пазёмачнік-трава-Віл. (Ан), суніца, сунічнік-Мен. (Ган), сунічка-трускаўка Белар. (Рыт), трускаўка (Фэд), пазёмкі, чырвоныя ягоды, суніцы (В. Л-кі)
157. *Geum urbanum* L. гравілат городской Гарлачоўка-Маг. (Ан. Дэмб), гусіныя лапкі, гваздзічнік, гарлачоўка-Маг. (Рыт), падарожнік (Фэд)
158. *Geum strictum* Ait., (*g. aleppicum* Jacq.) гравілат прямостоячий Грабалькі-Маг. (Ан) хвайла-Маг. (Ан)
159. *Geum rivale* L., гравілат речной Смаляркі (В. Л-кі), панікніца-Маг. (Дэмб) панікніца-Смал. Маг. (Ан), панокніца-Маг. (Пабо і Чал.), паніконьніца-Смал. (Ан. Дабр), чортавы гаюкі-Смал. (Ан), грэбнік-Смал. (Ан), ажыньнік-Гродз. (Ан)

160. *Potentilla Tormentilla* Schr., Дзєравянка (В. Л-кі), кустарнає дзєрава-
(*P. Silvestris* Neck., *Tormentilla erecta* L.) лапчатка *Віл.* (Ан), перавяжыха-*Vit.* (Рыт), сур-
(узык) *маліна-Vit.* (Ан. Рыт), дуброўка-*Зах.*
Рас. (Ан), дзєравянка-*Віл. Маг. Гродз.*
Мен. (с польск.)-*Раг.*, дуброўка-*Смал.*
(Дабр)-*Маг.* (Дэмб)
161. *Potentilla Anserina* L., Гарлянка белая-*Маг.* (Дэмб), сярэбрань-
лапчатка гусіная *нік-Маг.* (Дэмб), гарлянка-*Мен.* (Ган)
мяккая трава-*Смал.* (Ан), маркоўка-
Смал. (Ан), гусіная лапка, лапнік-
Маг. (Ан), срэбнік, срэбрык (Фэд)
162. *Potentilla argentea* L., Гарлянка белая-*Маг.* (Ан. Дэмб), сярэб-
лапчатка сєребрїстая *раньнік, гарлянка, дуброўка-Мен. Маг.*
(Ан), гартанная трава-*Смал.* (Ан), жаб-
нік-Мен. (Ган)
163. *Potentilla hirta* L. Дуброўка-*Мен.* (Ан)
164. *Rosa* L., род. розы *Ружы-Зах. Рас.* (Ан), рожы-*Смал.* (Дабр)
165. *Rosa cinnamomea* L., Талачанка-*Смал.* (Дабр), шыпціньнік-
шиповнік *Смал.* (Дабр), шчыпчыньнік-*Смал.*
(Дабр)
166. *Rosa canina* L., роза со- Шыпшына-*Мен. Маг.* (Дэмб), шыпшынь-
бочья (дикая) *нік-Мен.* (Ган), шыпшына-*Белар.* (Ан),
Rosa tomentosa Smith, роза шупшыньнік-*Маг.* (Дэмб)
войлочная
167. *Rubus saxatilis* L., Касьцянка, касьцяніка-*Мен.* (Ган), коце-
костяника *зеле-Гродз.* (Ан), коце-м...і-*Гродз.*
(Ан), касьцянка-*Маг.* (Дэмб)
168. *Rubus caesius* L., ежевика Ажавіна-*Мен.* (Ган), жавіна-*Маг.* (Ан),
жавіньнік-*Маг.* (Ан), жавікі-*Старад.*
(Ган), яжына-*Палесьсе* (Ан), ажыньнік-
Віл. (Ан), скарбарыха-*Гродз.* (Ан), чор-
ныя маліны, ажыны (Фэд)
169. *Rubus suberectus* Anders. Дуброўка-*Vit.* (Ан), жавіны-ягады-*Белар.*
(*R. fruticosus* L.), куманика (Ан), жавіньнік-*Маг.* (Ан), ажавіна-*Мен.*
(Ган), жавіна-*Маг.* (Ан. Дэмб), ажына
(Бел.-Сл. Нас.), ажына (В. Л-кі)
170. *Rubus corylifolius* Smith. Ажавіна-*Мен.* (Ган), жавіна-*Маг.* (Дэмб),
ажына-*Маг.* (Ган), ажына-*Віл.* (Ан),
жавіна-*Маг.* (Дэмб)
171. *Rubus idaeus* L. малина *Маліна-Мен., Маг.* (Ган) (В. Л-кі)
обыкновенная

Spiraеасеае—Спирейные.

172. *Spiraea*—род. спирей *Спырнік* (В. Л-кі)
-

Ротасеае—Яблочныя.

173. *Cotoneaster vulgare* Lind., Цяжное дзерава, як рад. і к віду *vulgare*-
(*C. integerrina* Med.) Гродз. (Ан)
казильник обыкновенный
174. *Malus silvestris* Koch. Дзічка-Мен. (Ган), палёўка-Смал. (Дабр)
яблоня лесная
175. *Pirus communis* L., груша Ігруша-Маг. (Дэмб)-Мен. (Ган)
176. *Pyrus Malus* L. Яблына-Мен. (Ган), ябланка-Маг. (Дэмб)
177. *Pyrus baccata* L. райская Янтарка-Гродз. (Ан)
яблоня (сибирская яблоня)
178. *Sorbus aucuparia* L. Рабіна-Маг. Мен. (Ган) (В. Л-кі), ярабіна-
(*Pyrus aucuparia* Gortn.) Гродз. (Ан), ярэмбіна-Гродз. (Ан), гер-
жанбіна-Гродз. (Ан). рабіна-Маг. (Дэмб)
рябина гарабіна, гарамбіна (Фэд)

Онагресеае—Онагриковыя.

179. *Circaea lutetiana* L., Літпа-Маг. (Ан. Дэмб)
колдунова трава
180. *Epilobium angustifolium* L., Скрыпень-Маг. (Дэмб), скрыпень, скры-
(*E. spicatum* Lam.). Иван-пель-Маг. (Ан), палявая ляўконія-Мен.
чай (Капорский чай) (Ан), баравое зельле-Гродз. (Ан), сі-
навод-Гродз. (Ан), скрыпун, скрыпнік,
скрыпень-Смал. (Ан), дзікая фіалка-
Смал. (Ан), скрыпнік-Смал. (Дабр)
181. *Epilobium montanum* L., Купена-Маг. (Ан. Дэмб)
кипрей горный
182. *Oenothera biennis* L. Кавальнік-Маг. (Ан. Дэмб), сініла-Гродз.
осминник двухлетний (Ан), бабек польны-Гродз. (Ан), палявая
ляўконія-Мен. (Ан), дзівана дзікая (Фэд)
183. *Trapa natans* L., водяные Вадзяныя арэхі, калёныя арэхі-Маг. (Дэмб)
орехи, рогульки камяныя арэхі-Маг. (Пабо і Чал.)

Налоррагесеае—Сланоягодниковыя.

184. *Myriophyllum spicatum* L. Болотныя шышачкі-Маг. (Ан. Дэмб)
уруть колосистый

Ніпурідаесеае—Хвостниковыя.

185. *Nipuris vulgaris* L., Пярыльцы-Смал. (Лад)
хвостник обыкновенный
(водяная сосенка)

Сератофиллаесеае—Роголистныя.

186. *Ceratophyllum Submersum* L. Вадзяная крапіва-Маг. (Дэмб)
роголистник светло-
зеленый

Lythraceae—Дербениковые.

187. *Lythrum Salicaria* L., плакун Гарлеўнік-*Маг.* (Ан. Дэмб), чальчак-*Маг.* (Дэмб), ракавыя шышкі-*Маг.* (Ан. Дэмб), цвьярдзянка-*Смал.* (Ан), ляўконія палявая-*Мен.* (Ан), баравы бобік-*Гродз.* (Ан), сьлэзьнік (В. Л-кі)
-

Cucurbitaceae—Тыквенные.

188. *Cucumis sativus* L. Агуркі-*Мен.* (Ган) (В. Л-кі), гуркі-*Белар* (Ан), (В. Л-кі), агурок-*Літва* (Ан)
огурец
189. *Cucurbita Pepo* L., Гарбуз, гарбузы-*Мен.* (Ган), гарбуз (Фэд)
тыква обыкновенная
190. *Cucurbita* L., род. тыквы Гарбуз-*Белар.* (Ан)
191. *Cucurbita maxima* Duch. Гарбуз-*Смал.* (Ан)
192. *Bryonia alba* L., переступ-
пень белый Пераступ, пераступнік (В. Л-кі)
-

Scleranthaceae—Диваловые.

193. *Scleranthus annuus* L., Муравец-*Маг.* (Ан. Дэмб), гамадок-*Гродз.* (Ан)
дивала однолетняя
194. *Scleranthus perennis* L., Мурышка-*Віл.* (Ан), дзівана, пархун-*Віл.* (Ан), сівец баравы-*Мен.* (Ан), грымот-
дивала многолетняя нік-*Гродз.* (Ан)
-

Ranunculaceae—Приноготковые.

195. *Herniaria glabra* L. грыж- Пятшчанка, заячнік (В. Л-кі)
ник голый
-

Crassulaceae—Толстянковые.

196. *Sedum maximum* Sut., Заячча капуста, скрыпун-*Маг.* (Дэмб),
заячча картошка-*Старад.* (Ган), ца-
лісьцік
197. *Sedum vulgare*, Link. Заячча капуста, сайгачча капуста-*Маг.*
очиток обыкновенный (Дэмб), скрыпун, цалісьцік
198. *Sedum purpureum* Link., Заячча капуста, цалісьцік-*Маг.* (Пабо і
очиток пурпуровый Чал. Дэмб), скрыпун-*Маг.* (Ган)
199. *Sedum acre* L., очиток Ачытак-*Мен.* (Ган), ядранец-*Маг.* (Пабо і
едкий Чал. Дэмб.), п'яніца-*Маг.* (Пабо і
Чал.), раходнік-*Маг.* (Дэмб) сытнік,
адцытнік, рабачкі (Фэд)

200. *Sempervivum soboliferum* Sims., молодил остролистный Скачка, скачки (Фэд), сядзечнік-Маг. (Дэмб)
201. *Sempervivum*—род. молодилы (скочки) Скочка, гартанка (В. Л-кі)

Grossulariaceae—Смородинные.

202. *Ribes nigrum* L., смородина черная Парэчка чорная-Мен. (Ган), смародыня-Маг. (Дэмб), смародыня-Старад. (Ган), парэчка-Паўд.-Зах. Рас. (Ан), смарода чорна-Смал. (Дабр)
203. *Ribes rubrum* L., смородина красная Парэчка чырвоная-Старад. Мен. (Ган) парэчка-Маг. (Тар)-Белар. (Ан), парычка-Белар. (Ан), парэч-Віл. (Ан), парэчнік-Віл. (Ан)
204. *Ribes alpinum* L., смородина глухая Пржасьліна-Гродз. (Ан)
205. *Ribes Grossularia* L. Ягрэст, агрэст-Мен. (Ган)
(*R. spinosum* Lam.,)
крыжовнік

Saxifragaceae—Камнеломковые.

206. *Chrysosplenium alternifolium* L., селезеночник очереднолистный (желточница) Каменналомнік-Маг. (Ан), чортава серабро-Смал. (Ан), курачка сълепата-Гродз. (Ан), мядуница (памылк.-Маг. (Ан), чортаў, чортава серабро-Смал. (Дабр), лянушкі, мінушкі (Фэд) мянушкі (В. Л-кі)

Umbelliferae—Зонтичные.

207. *Aegopodium Podagraria* L. Сьнітка-Мен. (Ган) (В. Л-кі), снытка-снить обыкновенная Маг. (Дэмб)
208. *Angelica sylvestris* L., дудник лесной (дягиль) Дзягель (Бел. Сл. Нас.)-Старад. (Ган)-Гродз. (Ан), дзягіль-Маг. (Ан. Дэмб), блёкат, кудравы дзягіль-Смал. (Ан), ствольнік-Смал. (Ан), відомец-Старад. (Ган), відомец-Маг. (Ан), дзегіл-Гродз. (Ан), дзягіль (В. Л-кі)
209. *Anthriscus sylvestris* Hoff. Маркоўнік-Маг. (Ан. Дэмб), стволья-
(*Chaerophyllum sylvestre*, L. Смал. (Ан), вадзяны укроп-Смал. (Ан), ствольны цвѣт-Віт. (Ан)
210. *Archangelica officinalis* Hoffm. (A. sativa Bess, *Angelica Archangelica* L.) Пук-Мен. (Ган)
дягиль лекарственный
211. *Carum Carvi* L., тмин обыкновенный Кмін-Маг. (Дэмб), кмен-Мен. (Ган), кмін (Бел.-Сл. Нас.) (Рыт), каралёк-Белар. (Рыт)

12. *Cicuta virosa* L., вежа ядовитый Віха, віха-Смал. (Дабр), вежа (рад. *cicuta*)-Маг. (Дэмб), шалей (В. Л-кі)
13. *Spidium venosum* Koch. жгун-корень Клявещыца-Маг. (Дэмб) (Ан)
14. *Sonium maculatum* L., болиголов крапивчатый Блэкат-Маг. (Дэмб), Омег-Маг. (Ан), пятрушнік-Гродз. (Ан)
15. *Coriandrum sativum* L., кишнец посевной Каляндра-Мен. (Ган)
16. *Chaerophyllum aromaticum* L. Цымянец дзікі-Маг. (Ан), дзеньчаль-Гродз. (Ан)
17. *Daucus Carota* L., морковь огородная Морква, маркеў (Фэд), морква (Бел.-Сл. Нас.), морква-Гродз. (Ан)-Маг. (Дэмб), моркаў-Мен. (Ган), морквіна, марковіна (Бел.-Сл.-Нас.)
18. *Heracleum sibiricum* L. (Н. *Spondylium* L.) борщевик сибирский Баршч баршчэўнік (Бел.-Сл.-Нас.) барэц-Маг. (Wied.), вярлома-Маг. (Ан), бядрыца, баршчаўка (В. Л-кі)
19. *Laserpitium pruthenicum* L. гладыш прусский Лясная моркаў-Гродз. (Ан)
20. *Levisticum officinale* Koch, зоря лекарственная Любчык, любіста, сардэчнік, ладук (В. Л-кі), любіста-Белар. (Рыт) з стар. рукап. (Ан), любім-Смал. (Ан. Рыт), любіста-Смал. (Дабр)-Маг. (Дэмб)
21. *Libanotis montana* All, (Athamanta *Libanotis* L.) порезник горный Парэзьнік-Маг. (Ан)
22. *Pastinaca sativa* L. (Peucedanum *Pastinaca* Benth. et Hook.) пастернак посевной Дзікі пастернак-Маг. (Дэмб), ствол-Смал. (Ан), трава-польны кроп.-Віл. (Ан)
23. *Peucedanum Oreoselinum* Mnch., горная петрушка Маркоўнік-Маг. (Ан. Дэмб), горкая пятрушка-Маг. (Дэмб), пятрушка дзікая-Гродз. (Ан), пятрушка палявая-Мен. (Ан)
24. *Pimpinella magna* L., бедренец большой Пастернак палявы-Маг. (Дэмб), бядрынец-Белар. (Ан)
25. *Pimpinella Saxifraga* L. бедренец камнеломка Едранец, дзягель, едрынец. (Фэд), броніц (Бел.-Сл.-Нас.), броніц-Белар. (Рыт), варанец-Гродз. (Рыт) (Ан), пастернак палявы-Маг. (Дэмб. Рыт)-Гродз. (Ан), перац палявы, бедрынец-Белар. (Ан), берджанец-Гродз. (Ан), дзянгель-Гродз. (Ан), ядрынец-Гродз. (Ан), пятрушка палявая-Маг. (Ан)
26. *Pimpinella Anisum* L. анис Гануш-Белар. (Ан. Рыт), ганыш, аныш (В. Л-кі)
27. *Vupleurum aureum* Fisch. володушка золотистая Зайча капуста, валодаўнік (В. Л-кі)
28. *Petroselinum sativum* Hoffm. петрушка огородная Пятрушка (В. Л-кі)

Cornaceae—Деренные.

229. *Cornus sanguinea* L., Сьвідзіна-Зах. Рає. (Ан), савідаває дзе-
дерн красный (спиж) рава-Гродз. (Ан), сьвідніца (В. Л-кі)
-

Larantaceae—Омеловые.

230. *Viscum album*, L., омела Амяла-Маг. Мен. (Ган)
(Працяг будзе ў IV томе).
-

СПРАВАЗДАЧА

Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі у Горках Інстытуту Беларускай Культуры (ад 9-га сакавіка 1926 года да 15-га сакавіка 1927 года).

За другі год існавання Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі праца яго значна пашырылася дзякуючы вялікай дапамозе Т-ву з боку Інстытуту Беларускай Культуры, сэкцыяй якога зьяўляецца Т-ва, і гэй энэргіі якую праявілі у гэтай працы згуртаваныя у Т-ва навуковыя сілы. За гэты год значна пашырылася, як навукова-дасьледчая праца, так і тэрміналёгічная, выдавецкая і краязнаўчая. Дапамога Інбелкульта, не толькі матар'яльная але й кіраўнічая, дала магчымасьць Т-ву выйсьці з арганізацыйных пытанняў і звярнуць значную увагу на сваю асноўную мэту—вывучэнне Беларусі, для пабудовы у ёй сацыялістычнай гаспадаркі. У такой малавывучанай краіне, як Беларусь, ахапіць зразу ўсе бакі для плянавага вывучэння краю не магчыма, таму можна і заўважыць у працы Т-ва некаторыя хібы у гэтым напрамку, але-ж далей праца будзе напраўляцца так, як гэтага патрабуе жыцьцё. Жаданьне працаўнікоў Т-ва працаваць па вывучэнню Беларусі і неадкладная патрэба к таму ствараць шпаркасьць у разьвіцьці працы Т-ва.

У склад Т-ва летась уваходзіла 85 членаў, цяпер лік членаў пашырыўся да 115 ч. У працягу году выключана з членаў Т-ва 8 чалавек, як выехаўшых з Акадэміі, дзякуючы неспрыяючых умоў для іх працы. Гэтыя члены не маюць ніякой сувязі з Н. Т-ам. Частка членаў, выехаўшых па гэтых-жа матывах, трымае сувязь з Таварыствам у сваёй працы і далей лічацца членамі Т-ва. Адзін член Т-ва выключан згодна пастанова прэзыдыуму Інбелкульта ад 23 сьнежня 1926 году.

Членамі Т-ва зьяўляюцца 25 прафэсараў, 17 дацэнтаў, 32 асыстэнты, 18 навуковых супрацоўнікаў, 2—сяляніна дасьледчыкі і 21 іншых. З іх ня жывуць у Горках 12 асоб.

Членаў Інбелкульта, якія жывуць і працуюць у Горках—22 чалавекі.

Па сэкцыях члены Т-ва разьмяркоўваюцца так: агранамічная—42, прыродазнаўчая—27, лясная 17, земляўпарадкаваньня і мэліарацыі—15; іншыя 14 членаў Т-ва працуюць у тэрміналёгічнай і інш. камісіях.

Праца Т-ва выконвалася на агульных сходах, у Кіраўніцтве Т-ва, у ўпамянёных сэкцыях і камісіях: тэрміналёгічнай, навукова-дасьледчай і рэдакцыйнай.

Працу Т-ва можна раздзяліць на такія часткі: навукова-дасьледчая, краязнаўчая, тэрміналёгічная, выдавецкая і арганізацыйная.

I. Навукова-дасьледчая праца.

Навукова-Дасьледчая праца Т-ва вялася у напрамку заслухоўваньня

дакладаў аб раней праведзеных досьледах і ў выкананьні новых досьледаў. Заслугоўваліся даклады, як на агульных сходах, так і на сэкцыях. Распрацоўка новых тэм згодна дасьледчага пляну Т-ва вядзецца членамі яго пасля разгляду гэтых тэм у сэкцыях, у Навукова-Дасьледчай Камісіі і канчатковага зацьвярджэньня Кіраўніцтвам Навуковага Т-ва і Ўнбелкультам.

У гэтым годзе, дзякуючы водпуску Ўнбелкультам сродкаў на навуковую працу Т-ва, распрацоўваюцца наступныя тэмы: 1) К. М. Кораткаў: „Вывучэньне грунтовых вод Горацкага раёну“, 2) праф. І. Г. Васількоў і Э. М. Дзянісаў: „Дасьледаваньне луговых згуртаваньняў на р. Случы і Бярозе“, 3) праф. І. Г. Васількоў і Э. М. Дзянісаў: „Дасьледаваньне засьметчанаьці культур і глеб Аршанскай акругі“, 4) праф. С. В. Скандракоў: „Вывучэньне засьметчанаьці сялянскіх палеткаў“, 5) А. Ц. Савельяў: „Вывучэньне насеньня на Калініншчыне“, 6) праф. К. Г. Рэнард і Г. Р. Рэго: „Вывучэньне экспартнай канюшыны“, 7) праф. К. Г. Рэнард і Г. Р. Рэго: „Дробна-

расавае вывучэньне аўсоў і ячменяў“, 8) праф. М. І. Бурштэйн: „Дасьледаваньне раёну распаўсюджаньня Слуцкае Бэры“, 9) праф. М. І. Бурштэйн і Р. С. Гуржы: „Дасьледаваньне садовае гаспадаркі сяляна дасьледчыка Алеся Сіцько на Мазыршчыне“, 10) праф. Н. Н. Пелехаў: „Сялянская каньводзтва БССР з 1888 па 1912 гг“, 11) С. І. Журык: „Вывучэньне макухі БССР“, 12) Т. Т. Тавілдарава: „Праверка формулы Флейшмана для малака беларускіх кароў“, 13) М. З. Лайкоў: „Вывучэньне ўплыву агрыкультурнай дзейнасьці Горацкага С-Г. Інстытуту і Беларускай С-Г. Акадэміі на насельніцтва БССР“, 14) І. М. Серада: „Вывучэньне дыстаматозу на Беларусі“, 15) О. К. Кедрэў-Зіхман: „Вывучэньне беларускіх фасфарытаў і торфу, як угнасьня“. Паднята пытаньне праф. А. В. Ключаровым аб вывучэньні „рН“ у глебах Беларусі. Членамі Т-ва распрацоўваецца шэраг тэм, на якія ня трэба апэрацыйных выдаткаў. Так, напрыклад Паўлаў Ф. А. распрацоўвае „Роля навучальных с-г. фэрм Вузаў і Тэхнікумаў“. Р. І. Пратасеня „Глебы хутара Фатынь Нэпа Мароза“, пад кіраўніцтвам праф. Мельніка С. П. Маладымі навуковымі працаўнікамі вядзецца досьлед: „Вывучэньне дрэвесных расьлін на Беларусі“ і г. д. Члены Т-ва удзельнічаюць у досьледах, арганізаваных Ўнбелкультам па вывучэньню глебы, геалёгіі Беларусі, тэхнікі сялянскай гаспадаркі, земляўпарадкаваньне на Беларусі і інш.

За мінулы год на агульным сходзе Т-ва заслухан шэраг наступных дакладаў: 1) А. Ц. Савельяў: „Вапна і матылёвыя расьліны на глебах Горацкага раёну“, 2) Г. І. Гарэцкі: „Нацыянальны прыбытак Беларусі“, 3) праф. С. П. Мельнік: „Лесаводна-фэналёгічныя назіраньні“, 4) Ю. Грашавы: „Унівэрсальны тэрма-гідратат для вэгэтацыйных досьледаў з жывымі аб'ектамі“, 5) праф. Я. М. Афанасьеў: „Першая глебаведная карта Беларусі“, 6) праф. П. Ф. Салаўёў і А. В. Іваніў: „З Горак Беларускіх да Вялікага Акіяну“ (фаўністычныя нагляданьні), 7) праф. І. Г. Васількоў: „З Горак Беларускіх да Вялікага Акіяну“ (флорыстычныя нагляданьні), 8) П. С. Бойка: „Умовы жыцьця і гаспадарчай дзейнасьці перасяленцаў на Далёкім Усходзе“, 9) Ракіаў: „Мэтодыка рацыяналізатарскага досьледу устаноў і прадпрыёмстваў“, 10) праф. А. І. Кайгародаў: „Беларусь, як кліматычная правінцыя ў сыстэме клімату Эўрапейскага сухазем'я“, 11) праф. А. І. Кайгародаў: „Галоўныя рысы клімату Беларусі, як кліматычнай правінцыі“

12) праф. А. В. Ключароў: „Новы мэтад арганічнага дасьледваньня і вызначэньне рэакцыі срэды і яе значэньне для сельскай гаспадаркі“, 13) праф. О. К. Кедрэў-Зіхман: „Беларускія фасфарыты паводле даных вэгэцыйных досьледаў з пшаніцаў“ (праца сумесная з Лявіцкім А.Ю.), 14) праф. Ф. В. Люнгэрсгаўзэн: „Дапытаньня аб пастаюўцы курсу беларусазнаўства у ВНУ БССР“ (апашні быў заслухан на пасяджэньні Кіраўніцтва Т-ва), 15) праф. Я. Н. Афанасьеў і праф. О. К. Кедрэў-Зіхман: „Аб 5-ым Усесаюзным з'езду глебаведаў у лютым 1926 г. у Маскве“.

Цэлы шэраг дакладаў заслухан на сходах сэкцыі.

Прыродазнаўчая сэкцыя.

На сэкцыі заслуханы такія даклады: 1) праф. І. Г. Васількоў: „Аб гэрбарным матар'яле беларускіх расьлін“, 2) М. М. Ганчарык: „Беларускія назовы расьлін“, 3) Н. К. Навіцкая: „Аб навуковай камандзіроўцы па біалёгічных станцыях“, 4) праф. Армфельд: „Паўтарэньне досьледу Майкельсона (прынып адноснасьці) на узвышшы Казбэк“, 5) праф. Армфельд: „Упрощанае паўтарэньне досьледу Майкельсона на узвышшы Казбэк“, 6) праф. І. І. Красікаў: „Насычаныя рэчывы соляў, як расчынікі“, 7) К. М. Кораткаў: „Выход прадуктаў сухой перагонкі торфу Чапелінскага балота Горацкага раён“, 8) праф. О. К. Кедрэў-Зіхман: „Некаторыя даныя аб уземадейнасьці фасфарытаў з падзолавай глебай (на аб'яднаным сходзе з аграімічнай сэкцыяй; праца сумесная з О. Э. Кедровай-Зіхман, 9) праф. П. Ф. Салаўёў: „Навукова-музейная праца катэдры заалёгіі“ 10) Сьвірскі: „Нагляданьні над галубамі“, 11) праф. І. Г. Васількоў: „Дасьледчая і музейная праца катэдры батанікі“.

Аграімічная сэкцыя

На сэкцыі заслуханы наступныя даклады: 1) Г. Р. Рэго: „Мэтады лябараторнага дасьледваньня чыстагатаунковасьці аўса і ячменю“, 2) праф. Н. Н. Пелехаў: „Аб навуковым архіве Акадэміі“, 3) праф. М. І. Бурштэйн: „Досьледы пладавода-арыгінатара Алесья Сіцько на Мазыршчыне“, 4) А. Ц. Савельеў: „Асаблівасьці некаторых культурных расьлін з сям'і бабовых (Leguminosae) у адносінах да воднага рэжыму“, 5) праф. Н. Н. Пелехаў: „Сялянскае каняводзтва б. Менскай, Віленскай, Віцебскай і Магілёўскай губэрняў за тэрмін з 1888 г. па 1912 год“, 6) праф. Н. Н. Пелехаў: „К гісторыі с.-г. дасьледчай справы у б. Расіі“, 7) С. І. Журык: „Летняе ўтрыманьне мясцовых беларускіх кароў на сеяных травах“, 8) С. І. Журык: „Праэкт досьледу быдла на Беларусі“ (у с.-г. сэкцыі ІБК), 9) Р. С. Гуржы: „Вынікі ад падрэзкі дзічак у гадавальніку Акадэміі у 1925 г.“, 10) Г. Р. Рэго: „Уплыў вэгэцыйных фактараў і агрыкультурных мерапрыемстваў на батанічны склад папуляцыі“, 11) праф. М. І. Бурштэйн: „Аб ўсесаюзнай канфэрэнцыі па садоўніцтву пры Інстытуце Прыкладной Батанікі і Новых Культур імя Леніна ў Ленінградзе 7—14 лютага 1927 г.“ 12) праф. К. Г. Рэнард: „Усесаюзны зьезд па дасьледчай справе у Ленінградзе 15—24 лютага 1927 г.“, 13) праф. К. Г. Рэнард: „Асаблівасьці пшавараных ячменяў у зьвязку з агрыкультурнымі мерапрыемствамі“, 14) праф. С. В. Скандракоў: „Да пытаньня аб вывучэньні беларускае сялянскае шасьціпалёўкі“.

Лясная Сэкцыя.

На лясной сэкцыі былі заслуханы такія даклады: 1) праф. В. І. Пераход: „Праблемы арганізацыі лясных гаспадарак Беларусі“, 2) праф. У. В. Шкацелаў: „Падсочка хвой на Беларусі“, 3) Т. Н. Турыцын „Да пытання аб змене расійскіх часовых масавых табліц пры ацэнцы лесасек у БССР табліцамі па банітэтах“, 4) Г. І. Несьцярчук: „Сымбіоз і яго значэнне у лясной гаспадарцы“, 5) М. М. Медзіш: „Аб неабходнасці доследу над мікарызаю і сучасная пастаноўка гэтых досьледаў праф. Меліным“, 6) А. Л. Новікаў: „Тыпы насаджэнняў Беларусі“, 7) Гяоргіеўскі: „Расійскія падваротнікі—Батумскі батанічны сад і Чаква“, 8) А. Л. Новікаў: „Тыпы дрэвастану Васілевіцкай лясной дачы; экскурсійная ураджанні па Кашалёўскай лясной дачы і Бранскаму Дасьледчаму лясніцтву“, 9) праф. С. П. Мельнік: „Сучасны стан Старога Парку пры Беларускай Дз. Акадэміі Сельскае Гаспадаркі“, 10) праф. В. І. Пераход: „Лясы мясцовага значэння“, 11) Ф. П. Майсеенка: „Кароткія звесткі аб лясах Гомельшчыны“ 12) праф. В. К. Захароў: „Прынцыпы складання сартамэнтных табліц для Беларусі“.

Сэкцыя земляўпарадкавання і меліарацыі.

Сэкцыя арганізавана 5-га траўня 1926 г. На сходах сэкцыі заслуханы паступныя даклады: 1) праф. П. А. Хадаровіч: „Аб формулах дапусьцімых лінейных нявязак палігонаў“, 2) праф. У. І. Кіркор: „К пытанняю аб праэктаванні палос пры земляўпарадкаванні“ (даклад на 2 агульных сходах сэкцыі), 3) праф. У. І. Кіркор: „Праэктаваныя палос веярам“, 4) праф. П. А. Хадаровіч: „Уплыў сыстэматычных памылак лінейных мараньяў на змяшчэнне вяршынь палігону і уплыў разьмераў і форм палігону на няўвязку ў пярымэтру, 5) праф. П. А. Хадаровіч: „Вызначэнне шыраты з нагляданьня хуткасці змяшчэння сувязі па азімуту і зянітнай адлегласці“.

Усяго дакладаў за мінулы год, ня лічучы арганізацыйных, было заслухана 57.

Членамі Таварыства прагледжана складзеная ЁБК бібліаграфія па сельска-гаспадарчым галінам навук. Далей яна дапаўняецца пад наглядом Д. Р. Новікава.

II. Краязнаўчая праца.

У зьвязку з тым, што галоўнай мэтай Т-ва зьяўляецца вывучэнне Беларусі і што гэта лягчэй можа насоўвацца з дапамогай краязнаўчых арганізацый, Т-ва увесь час імкнулася мець цесную сувязь з гэтымі арганізацыямі. Па дакладу праф. М. І. Бурштэйна, Кіраўніцтва Навуковага Т-ва 10 траўня 1926 г. прыняла праэкт сувязі Навуковага Т-ва з краязнаўчымі, наступнага зместу:

1. Скліканьне 1—2 разы у год урачыстага пасяджэння Навуковага Т-ва з прадстаўнікамі ад краязнаўчых Т-в і другіх грамадзкіх устаноў.
2. Выезд членаў Т-ва перыядычна у акругі для інфармацыі аб дзейнасці Н. Т-ва, для чытаньня навуковых дакладаў і для азнаямленьня з працай краязнаўчых арганізацый і прыняцьце ўдзелу ў іх зьездах.
3. Запрашэнне прадстаўнікоў цэнтральных устаноў, акруговых краязнаўчых Т-в, аграномаў і сялян-дасьледчыкаў для дакладаў і інфармацыі у Т-ве.
4. Прыцягненьне для працы ў Н. Т-ва акруговых і раёных працаўнікоў краязнаўства і сялян-дасьледчыкаў.

5. Перыядычная інфармацыя праз прэсу шырокія колы жыхарства аб дзейнасці Навуковага Таварыства.

Гэты праэкт быў ухвален ЦБК і прэзідыумам Інбелкульта і па меры матар'яльнай магчымасці праводзіўся у жыццё.

Так, праф. Ф. В. Лянгэрсгаўзэн, І. М. Серада і праф. П. Ф. Салаўёў прымалі удзел у 2-й Аршанскай акруговай краязнаўчай канфэрэнцыі, дзе рабілі даклады аб дзейнасці Н. Т-ва.

Праф. Ф. Н. Лянгэрсгаўзэн выязджаў у Магілёў для сувязі з Акруговым Таварыствам Краязнаўства. Там была прачытана лекцыя на тэму „Геалёгічны нарыс Беларусі“.

22 лістапада 1926 г. праф. Ф. В. Лянгэрсгаўзэн прымаў удзел у Віцебскай акруговай канфэрэнцыі краязнаўства, дзе зрабіў даклады: 1) аб працы Навуковага Т-ва і сувязі яго з Віцебскім Акруговым Т-вам Краязнаўства і 2) Аб геалёгічных досьледах Віцебшчыны ў 1926 г. Па даручэнню Віцебскага Акруговага Т-ва Краязнаўства Праф. Ф. В. Лянгэрсгаўзэн прачытаў публічную лекцыю ў г. Віцебску на тэму „Геалёгічная пабудова БССР“.

12 сьнежня 1926 г. праф. Лянгэрсгаўзэн прымаў удзел у Аршанскай акруговай канфэрэнцыі краязнаўства.

На Горацкай раённай канфэрэнцыі краязнаўства Праф. Лянгэрсгаўзэн прачытаў даклады: „Аб пастаноўцы краязнаўчай школьнай работы“, „Геалёгічная пабудова Горацкага раёну“, „Аб пастаноўцы геалёгічных школьных экскурсій“.

Праф. Лянгэрсгаўзэнам у часы летніх досьледаў прачытан шэраг дакладаў па пытанню краязнаўства ў Сенно, Віцебску і інш.

На 2-ім краязнаўчым беларускім зьездзе прымалі ўдзел сакратар С. І. Журык, які зрабіў даклад аб краязнаўчай дзейнасці Навуковага Таварыства і праф. П. Ф. Салаўёў, які зрабіў даклад „Феналёгічныя нагляданьні“.

Надрукована шэраг работ па краязнаўству праф. Лянгэрсгаўзэным, праф. Салаўёвым, праф. Васільковым, праф. Мельнікам, Кісьляковым і іншымі.

Для часопісі „Наш Край“ І. А. Кісьляковым распрацаваны інструкцыі і анкеты па с.-г. эканоміцы і земляўпарадкаваньню.

Заканчваецца падрыхтоўка да друку зборніку: „Апісаньне Горацкага раёну“.

Зборнік намечан такога зместу.

1. Прадмова.
2. Клімат Горацкага раёну.
3. Фізыка-геалёгічны нарыс.
4. Глебы раёну.
5. Флёра.
6. Фаўна.
7. Сельская гаспадарка (эканоміка, палявая гаспадарка, жывёлагадоўля, садоўніцтва і гародніцтва).
8. Лясы і лясная гаспадарка.
9. Промыслы раёну.
10. Гісторыя раёну (рэвалюцыйны рух, гістарычныя рысы з жыцця сялянства, помнікі старасьведчыны і інш.).
11. Быт раёну.
12. Народная асьвета і вышэйшая с.-г. школа.
13. Статыстычныя даныя аб раёну.

На запытаньні краязнаўчых т-в, Н. Таварыства дала падрабязныя навуковыя тлумачэньні.

11 сьнежана 1926 г. ЦБК з прадстаўніком ад Н. Т-ва прафэсарам Люнгэрсаўзэнам прыняла цэлы шэраг практычных мерапрыемстваў па сувязі Навуковага Т-ва з краязнаўчымі.

Гэта сувязь прадбачыць, як дапамогу Навуковага Т-ва краязнаўчым навуковымі парадамі і інструкцыямі, — так і Краязнаўчых Т-в Навуковаму зборам розных матэрыялаў і дапамогай у экспэдыцыйнай працы Навуковага Т-ва.

III. Тэрміналегічная праца.

Тэрміналегічная праца за мінулы год да 25 лістапада 1926 г. мела характар ня зусім выразна арганізаванай, таму што ня было канкрэтных заданьняў ад Ёнбелкульта і ня было сродкаў.

З 25 лістапада, пасля атрыманьня адносьніку ад Галоўнаў Тэрміналегічнай Камісіі аб арганізацыі працы, быў апрацаван Таварыствам дасканалы плян, які 9 студзеня 1927 году быў ухвален агульным сходам Навуковага Т-ва.

Ухвалена апрацоўваць тэрміналегіі ў першую чаргу па тых галінах, па якіх да гэтага часу няма надрукованай тэрміналегіі.

Плян прадбачыць распрацоўку тэрміналегіі па наступных галінах: батанічная, заалёгічная, с.-г. расьлінаводная, садоўніцтва і гародніцтва, лясная, геалёгіі і глебазнаўства, мэліарацыі, жывёлагадоўлі, эканамічная, грамадзка-прававая, тэхнічна-земляўпарадкаваўчая, фізыка-матэматычная, хэмічная, с.-г. машыназнаўства і будаўнічая.

Апрацоўка вядзецца па памянёных галінах у тэрміналегічных падкамісіях.

Усе да гэтага часу выпушчаныя з друку Ёнбелкультам тэрміналегіі маюцца на ўвазе пры далейшай рабоце.

Прадбачыцца сабіраць тэрміны ў сялян, якімі яны карыстаюцца ў с.-г. абставінах.

Гэты плян ухвален Галоўнай Тэрміналегічнай Камісіяй Ёнбелкульту.

За мінулы год надрукована 20.000 тэрміналегічных картак, якія больш чым на палову ўжо запоўнены.

Пераапрацавана прысланая з Ёнбелкульту хэмічная тэрміналегія спецыялістымі хэмікамі.

Апрацавана на 4 мовах расійскай, беларускай, украінскай і нямецкай глебаведная тэрміналегія; яна будзе друкавацца на расійскай, беларускай і нямецкай мовах. Апрацавана 900 тэрмінаў.

Заканчваецца апрацоўка лясной тэрміналегіі на 4 мовах у ліку 3500 слоў. Тэрміналегія будзе гатова да друку ў траўні 1927 г.

Выпісана на карткі 2300 тэрмінаў на расійскай мове па жывёлагадоўлі і выпрацоўваюцца беларускія Будуць таксама выпісаны тэрміны і па нямецку.

Заканчваецца апрацоўка на 4 мовах с.-г.-расьлінаводнай і па с.-г. дасьледчай справе тэрміналегія ў ліку каля 1000 тэрмінаў.

Выпісана 500 тэрмінаў па садоўніцтву і выпрацоўваюцца беларускія.

Складзен слоўнік па с.-г. эканоміцы на расійскай мове і выпрацоўваецца беларускі.

Выпісаны расійскія тэрміны па с.-г. машыназнаўству, геадэзіі, мэліарацыі і земляўпарадкаваньню.

Пераглядаецца тэрміналегія па батаніцы і апрацоўваецца па фізіялёгіі расьлін.

Зложан кароткі с.-г. слоўнік папулярных тэрмінаў.

IV. Выдавецкая праца.

Выдавецкая праца Т-ва праводзілася рэдакцыйнай камісіяй Т-ва.

Усе работы Навуковага Т-ва праходзяць праз Рэдакцыйна-Выдавецкі Аддзел Інбелкульта.

За мінулы год выпушчана з друку два томы: „Праца Навуковага Таварыства па вывучэнню Беларусі“. Канчаецца падрыхтоўка ўпамянутага ўжо зборніку; „Апісаньне Горацкага раёну“, які выйдзе як Ш-ці том „Працы Таварыства“ сумесна з Горацкім Раёным Таварыствам Краязнаўства. Падрыхтоўваецца да друку IV том: „Праца Таварыства“.

Усяго будзе выдадзена да 1 кастрычніку 1927 г. чатыры томы па 12—15 друкованых аркушаў.

V. Арганізацыйная праца.

Агульнае кіраўніцтва працай Т-ва лежала на Прэзыдыуме і Кіраўніцтве Навуковага Таварыства.

У склад Кіраўніцтва Т-ва ўваходзяць старшыня праф. Ф. В. Люнгэрсгаўзэн, намесьнік праф. О. К. Кедраў-Зіхман, намесьнік і скарбнік праф. М. І. Бурштэйн, сакратар асыстэнт С. І. Журык, члены: праф. П. Ф. Салаўёў, праф. С. В. Скандракоў, праф. А. І. Кайгарадаў, дац. І. А. Кісьлякоў, асыстэнт М. М. Ганчарык і кандыдат праф. С. П. Мельнік, які ўвесь час працаваў у кіраўніцтве.

За мінулы год Кіраўніцтва мела 19 пасяджэньняў, на якіх вырашана 118 пытанняў.

Пытаньні разьмяркоўваюцца так: агульна-арганізацыйныя — 84, спэцыяльна па краязнаўчых пытаннях — 19, па выдавецкіх справах — 9, па тэрміналегічных справах — 4 і па бібліяграфіі — 2.

На працягу году два разы рабілася інфармацыя прэзыдыуму Інбелкульта аб дзейнасьці Навуковага Таварыства. Адзін раз 26 траўня і другі 9 сьнежня 1926 г.

Агульных сходаў за мінулы год было 13. На сходах заслухоўваліся навуковыя даклады і толькі 2 пытаньні было арганізацыйнага характару.

Прыродазнаўчая сэкцыя мае наступны склад прэзыдыуму: старшыня праф. І. Г. Васількоў, намесьнік праф. П. Ф. Салаўёў, сакратар П. А. Кучынскі, члены К. М. Кораткаў і Р. І. Пратасеня.

Агульных сходаў сэкцыі было 6, на якіх заслухоўваліся навуковыя даклады і зроблены выбары прэзыдыуму сэкцыі. Пасяджэньняў прэзыдыуму было адно.

Агранамічная сэкцыя — старшыня праф. М. І. Бурштэйн, сакратар М. З. Лайкоў, члены: праф. К. Г. Рэнард, дац. І. М. Серада і А. Ц. Савельеў.

Сэкцыя мела агульных сходаў 7 і 2 пасяджэньні прэзыдыуму. На агульных сходах былі заслуханы навуковыя даклады, а ў прэзыдыуме вырашаліся бягучыя арганізацыйныя пытаньні.

Лясная сэкцыя — старшыня Г. І. Несьцярчук, намесьнік праф. С. П. Мельнік, сакратар З. П. Закрэўскі і члены: Гладышэўскі і А. Л. Новікаў.

Агульных сходаў было 12 і пасяджэньняў прэзыдыуму 9.

Сэкцыя земляўпарадкаваньня і мэліарацыі — старшыня праф. У. І. Кіркор, сакратар Ю. Н. Лубяка, члены: праф. П. А. Хадаровіч, І. К. Прахарэнка і Х. А. Пісаркоў.

Сэкцыя мела 7 агульных сходаў.

Навукова-Дасьледчая Камісія — старшыня праф. С. В. Скандракоў, нам. Г. І. Гарэцкі, сакратар П. П. Рыгавы, члены прэзыдыуму: праф. Н. Н. Пелехаў і праф. Я. Н. Афанасьеў. У пленум камісіі ўваходзяць 15 асоб.

Камісія мела 5 пасяджэньняў для разгляду навуковых і арганізацыйных пытанняў.

Тэрміналёгічная камісія складаецца з старшыні праф. С. П. Мельніка, сакратара Э. П. Закрэўскага, членаў: праф. І. Г. Васількова, праф. А. С. Саноцкага, А. Ц. Савельева, С. І. Журыка, праф. М. І. Бурштэйна, А. Л. Новікава, П. А. Кучынскага, Х. А. Пісаркова, П. Сяргейчыка, Саевіча, праф. П. А. Хадаровіча, В. К. Дракіна, С. К. Каржанеўскага, праф. Ю. А. Вейса, Л. Я. Максімава, Вечара, Калядка і Сапранкова.

Камісія мела 4 агульных пасяджэньні.

Рэдакцыйная камісія — праф. І. Г. Васількоў, праф. О. К. Кедрраў-Зіхман, праф. С. П. Мельнік, С. І. Журык і М. І. Бузюк.

Камісія мела 5 пасяджэньняў.

Сродкі Т-ва на 1926—27 г. складаюцца з асыгнаваньняў Інстытуту Беларускай Культуры на навукова-аперацыйныя выдаткі 1800 р., на навуковыя выдаткі 2000 р., на выдавецтва 4500 р. Разам 8300 р.

У параўнаньні з 1925—26 г. гэта сума значна ўзрасла. Тады было асыгнана толькі 2300 р., за якія сродкі надрукован І-ы том: „Праца Таварыства“.

У гэтым годзе Ёнбелкультам дана адна навуковая камандзіроўка па СССР разьмерам 130 р.

Ня можна не ўпамянуць і таго, што да гэтага часу Навуковае Таварыства не мае свайго пакойчыку, і гэта надта дрэнна адбываецца на працу.

У канцы трэба адзначыць, што з боку Інстытуту Беларускай Культуры заўсёды былі спачуваючыя адносіны да працы Навуковага Т-ва. Часта Ёнбелкульт скарачваў сваі магчымасьці на карысьць Навуковага Т-ва.

Трэба думаць, што ў будучыне і з кіраўніцтвам Акадэміі будуць больш наладжаныя адносіны і тады разьвіцьце працы Навуковага Таварыства пойдзе яшчэ шпарчэй.

Кіраўніцтва

Навуковага Таварыства.

Горы-Горкі, БССР.

15 сакавіка 1927 г.

ВАЖНЕЙШЫЯ ПАМЫЛКІ

Стар.	Радок	Надрукована:	Трэба чытаць:
2	6 зверху	эвалюцы	эвалюцыі
5	10 „	галавы	галоў
13	23 „	126	12,6
15	14 „	бясканых	бясконных
23	18 знізу	продант	процант
27	20 зверху	Нарэшце	Нарэшце
„	8 знізу	гэта	гэтага
28	23 зверху	ня	на
42	2 знізу	27,325	72,325
44	6 зверху	30,77	307,7
49	14 знізу	пергамінавыя	пэргамэнтавыя
49	3 „	пергаміновыя	пэргамэнтавыя
51	графа 5, 6, 8, 9	абсал. ⁰ / ₀	I II.
53	7 зверху	была 66,4 грм.;	была 66,4 гр., для камб. Ант. × карабоў- ка 67,6 і для камб. Ант. × Del. Vinter 63,1 гр.;
57	32 „	Берарусі	Беларусі
62	28 „	Люцілус	Люціус
68	15 „	cercasus	cerasus
69	1 „	VERSUSHS	VERSUCHS
101	вынаска	1) 1) 2) 3) 4) 5)	1) 2) 3) 4) 5) 6)
107	„	15 (рукапісу)	108
137	36 зверху	паза гаспад.,	пазагаспад.
143	3 „	буйная гаспадарка	буйныя гаспадаркі
147	8 „	вельмы	вельмі
148	4 знізу	вуйсьця,	вуйсьці
154	22 зверху	Spiraea	Spiraea
158	3 „	dafnoides	daphnoides
„	5 „	Populus nigra	Populus nigra
„	23 „	№ 18	№№ 1—18
160	22 „	campectre	campestre
163	14 „	verrucosus	verrucosa
168	31 „	Viburnus	Viburnum
169	7 „	1866 г. 1925 г.	1866 г. і 1925 г.
170	Лік ясных дзён у сьнежні	1,	1,6
171	29 зверху	Porulus	Populus
„	33 „	canadeusis	canadensis
174	12 знізу	12	13
„	5 „	Corulus	Corylus
175	6 зверху	Sambus	Sambucus
177	8 „	Amorpda	Amorpha

(Гл. на адвароце).

Дадатак к рабоце І. І. Агроскіна: „Уплыў Экстэнсыўнае асушкі на стан жывёлагадоўлі ў умовах Мазырскае Акругі БССР“. І том „Праца Таварыства“ 1926 г. Горкі.

На старонцы 171 к вынасцы трэба дадаць: „Сьпісы па с.-г. падатку за 1924/25 г. па Мазырскай акрузе, скарыстаныя ў маеі дыплёмнай працы, былі мне, як студэнту дыплёмніку, прадстаўлены катэдрай статыстыкі з матар'ялаў экспэдыцыі Н. К. З. Б., працаваўшая пад кіраўніцтвам праф. Н. С. Фралова“.

Інжынер-аграном І. Агроскін.

2/1—27 г.

Г. Горкі.

